

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 30 (69) № 6 2019

Видавничий дім
«Гельветика»
2019

Головний редактор:

Катеринчук Катерина Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри спеціально-правових дисциплін Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Члени редакційної колегії:

Берназюк Ян Олександрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного та міжнародного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, суддя Верховного суду України;

Берназюк Інна Миколаївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного та міжнародного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Бусол Олена Юрївна – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач кафедри спеціально-правових дисциплін Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Грабовська Сабіна – доктор хабілітований, професор кафедри державної теорії, права і політики Жешувського університету (Жешув, Польща);

Дорохіна Юлія Анатоліївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Іляшко Олександр Олександрович – кандидат юридичних наук, директор Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Клименко Олена Вікторівна – доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного та міжнародного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного та міжнародного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, заслужений діяч науки і техніки України, дійсний член Академії наук вищої школи України;

Петков Сергій Валерійович – доктор юридичних наук, професор, перший проректор з науково-педагогічної роботи Університету імені Альфреда Нобеля;

Скакун Юлія Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент, перший проректор, доцент кафедри конституційного та міжнародного права Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Федоренко Владислав Леонідович – доктор хабілітований наук правничих, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України;

Швачка Вікторія Юрївна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного та міжнародного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Шемчук Віктор Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного та міжнародного права Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, заслужений юрист України.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 4 від 20.12.2019 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідчення про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 15713-4184Р від 28.09.2009 року)

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 28.12.2017 № 1714 (додаток 7)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)

© Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2019

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Глухенький С.О. ГЕНЕЗА НАУКОВИХ УЧЕНЬ ПРО ПРАВОВИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ.....	1
Демченко І.С. КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я.....	7
Коров'як О.Я. ПРАВОВИЙ ЗВИЧАЙ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА.....	14
Петровська О.К. КОРПОРАТИВНІ НОРМИ В РЕГУЛЮВАННІ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	18
Полонка І.А. ВІКОВИЙ КРИТЕРІЙ СУБ'ЄКТІВ ОБ'ЄКТИВНО-ПРОТИПРАВНОГО ДІЯННЯ: ТЕОРІЯ ТА АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОЇ ПРАКТИКИ.....	23
Прийма С.В. ПРИНЦИП СВОЄЧАСНОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ НОРМ ПРАВА.....	30

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Болдирєв С.В., Цувіна А.А. ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК ОДНА З УМОВ ПОБУДОВИ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ.....	35

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Гуйван П.Д. ПРАВОВА ПРИРОДА ІНСТИТУТУ ВІДНОВЛЕННЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ.....	40
Дяченко С.В., Шпак М.І. НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ТА ПРОБЛЕМАТИКА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ.....	46
Слома В.М. РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «ОСОБА», «СУБ'ЄКТ», «СТОРОНА» В ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ.....	51
Шемет У.Р., Косяченко К.Е. ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПАРАДОКСИ ЇХ ВИЗНАЧЕННЯ.....	56

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Ільчук О.В. ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН ЯК СКЛАДНИК ПОКРАЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ В УКРАЇНІ.....	61

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Денисова А.В., Слаблюк Н.С.

МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ
ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....66

Кадегроб А.І.

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА
ЯК УМОВА ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....71

Корогун О.М.

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ОХОРОНИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.....76

Лекарь С.І.

КОНТРОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ
ЯК ЕЛЕМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....81

Мельничук О.П.

ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ:
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....87

Приходько А.А.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК.....92

Разіна Т.І.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПОЗИТИВНОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ В УКРАЇНІ.....98

Сокиран М.В.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОСМИЧЕСКИХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
В ОБЕСПЕЧЕНИИ ГОТОВНОСТИ К СТИХИЙНЫМ БЕДСТВИЯМ
И СМЯГЧЕНИИ ИХ ПОСЛЕДСТВИЙ.....104

Хомулянський В.В.

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ МИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ.....108

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Герелюк Т.Б.

ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ
АРХЕОЛОГІЧНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ.....114

Зарудня Л.Б.

СПЕЦИФІКА ОКРЕСЛЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ РОЗБОЮ.....119

Кікалішвілі М.В.

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ МОДЕЛІ СТРАТЕГІЇ ПРОТИДІЇ
КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ.....124

Орбець К.М.

ХАРАКТЕР СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ПРОЯВ ЙОГО АНТИЦІННОСТІ.....131

Rohatynska N.Z.

CRIMINALITY IN FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY.....136

Собко Г.М.	
КОНКУРЕНЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ У КВАЛІФІКАЦІЇ КОРИСЛИВИХ ПОСЯГАНЬ НА ВЛАСНІСТЬ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ НАСИЛЬСТВА.....	144
Шапошніков Ю.В.	
ПОРЯДОК ПІДЛЕГЛОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ НЕПОКОРИ.....	149
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	
Луців М.З.	
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПІДСЛІДНОСТІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПОРЯДКУ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ (СТАТТІ 407–409 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ).....	154
Яцик Т.П., Шкелебей В.А.	
НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ: КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАСАДИ.....	162
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	167

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Glukhenkyi S.O.

THE GENESIS OF THE SCIENTIFIC APPROACH
TO THE LEGAL EXPERIMENT STUDIES1

Demchenko I.S.

CLASSIFICATION OF HEALTH CARE LEGISLATION7

Koroviak O.Ya.

LEGAL CUSTOM AS A SOURCE OF LAW14

Petrovska O.K.

CORPORATE RULES IN THE REGULATION
OF THE CIVIL SOCIETY'S INSTITUTIONS ACTIVITIES.....18

Polonka I.A.

AGE CRITERIA OF SUBJECTS OF OBJECTIVE ILLEGAL ACTION:
THEORY AND ANALYSIS OF INTERNATIONAL PRACTICE.....23

Pryima S.V.

THE PRINCIPLE OF TIMELINESS OF LEGAL NORMS INTERPRETATION.....30

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Boldyriev S.V., Tsuvina A.A.

DECENTRALIZATION OF STATE AUTHORITIES
AS ONE OF THE CONDITIONS FOR BUILDING EFFECTIVE SYSTEM
OF TERRITORIAL ORGANIZATION OF POWER IN UKRAINE35

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Huivan P.D.

LEGAL NATURE OF INSTITUTE OF RESTORATION OF LIMITATION PERIOD.....40

Diachenko S.V., Shpak M.I.

REGULATORY CONSOLIDATION FOR THE PRINCIPLE OF REASONABLENESS OF TIME
IN CIVIL PROCEEDINGS AND PROBLEMS OF ITS IMPLEMENTATION.....46

Sloma V.M.

DISTINCTION OF THE CONCEPTS "A PERSON", "A SUBJECT", "A PARTY"
IN OBLIGATIONAL RELATIONSHIPS51

Shemet U.R., Kosiachenko K.E.

THE OBJECTS OF CIVIL RIGHTS: SPECIFICS AND ANTI-NOMIES OF THEIR DEFINITION.....56

COMMERCIAL LAW, ECONOMIC-PROCEDURAL LAW

Ilchuk O.V.

IMPROVING LEGAL REGULATION OF ECONOMIC RELATIONS
AS A COMPONENT OF IMPROVING THE INVESTMENT CLIMATE IN UKRAINE.....61

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Denysova A.V., Slabliuk N.S.

METHODS OF ACTIVITY OF THE STATE TAX OFFICE OF UKRAINE66

Kadehrob A.I. PRINCIPLES OF ADMINSTRATING LAW AS CONDITION FOR THE PREVENTION OF CORRUPTION OFFENSES.....	71
Korotun O.M. SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION SUBJECTS IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY PROTECTION.....	76
Lekar S.I. CONTROL OF STATE AID TO ECONOMIC ENTITIES AS A COMPONENT OF ECONOMIC SECURITY OF THE STATE.....	81
Melnychuk O.P. THE CREATION OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS ESTABLISHMENT: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT.....	87
Prykhodko A.A. EURO-INTEGRATION PROCESSES IN UKRAINE: ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT	92
Razina T.I. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE STUDY OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF A POSITIVE INVESTMENT CLIMATE IN UKRAINE	98
Sokyran M.V. THE USE OF SPACE INFORMATION TECHNOLOGIES IN DISASTER MANAGEMENT AND MITIGATION	104
Khomutianskyi V.V. ADMINISTRATIVE PROCEDURES FOR CUSTOMS ACTIVITIES: SOME ISSUES OF DEFINITION.....	108
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW	
Gereliuk T.B. GENESIS OF CRIMINAL PROTECTION OF ARCHAEOLOGICAL AND CULTURAL HERITAGE OBJECTS IN UKRAINE	114
Zarudnia L.B. DESCRIPTION OF THE SUBJECTIVE PARTY BRIGANDAGE	119
Kikalishvili M.V. WESTERN EUROPEAN MODELS OF ANTI-CORRUPTION STRATEGIES.....	124
Orobets K.M. THE CHARACTER OF THE SOCIAL DANGER OF A CRIMINAL OFFENSE AS A MANIFESTATION OF ITS ANTI-VALUE	131
Rohatynska N.Z. CRIMINALITY IN FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY.....	136
Sobko H.M. RIVALRY CRIMINAL LAW IN THE CLASSIFICATION OF MATERIAL POSSESSION WITH THE USE OF VIOLENCE	144
Shaposhnikov Yu.V. THE ORDER OF SUBORDINATION AS AN OBJECT OF DISOBEDIENCE.....	149

**CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS;
FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY**

Lutsiv M.Z.

PROBLEMATIC ISSUES OF THE INVESTIGATORY POWERS CONCERNING CRIMES AGAINST
THE ORDER OF MILITARY SERVICE COMPLETION
(ARTICLES 407–409 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE).....154

Yatsyk T.P., Shkelebei V.A.

PROVISION OF FREE LEGAL AID:
CRIMINAL AND PROCEDURAL BASES162

INFORMATION ABOUT AUTHORS167

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.11

DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.6/01>

Глухенький С.О.

Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

ГЕНЕЗА НАУКОВИХ УЧЕНЬ ПРО ПРАВОВИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ

У статті проаналізовано процес становлення правового експерименту в юридичній науці: від його зародження в експериментальному методі пізнання до виокремлення як самостійного серед інших видів соціальних експериментів. Метою наукової статті є узагальнений аналіз наукових розробок у сфері правового експерименту, від ідей про його виникнення до сучасного стану наукової розробленості, з метою їх аналізу й обґрунтування перспектив подальшого розвитку вчень про правовий експеримент. Визначено етапи розвитку наукових уявлень про правовий експеримент. Констатовано, що під правовим експериментом слід розуміти організовану компетентним правотворчим органом апробацію пропонованих правових нововведень, здійснювану відповідно до науково обґрунтованої та нормативно закріпленої процедури на певній частині території, обмежену в часі та за колом осіб, з метою перевірки реальної можливості нормативного акта максимального ефективно регулювати суспільні відносини в конкретних умовах та з урахуванням усіх дійсних чинників впливу на такі відносини. Досліджено сучасний стан наукової розробленості інституту правового експерименту, звернено увагу на важливість і значущість подальших досліджень проблематики втілення в життя результатів здійснених правових експериментів. Зроблено висновок, що сучасний стан наукового дослідження правового експерименту характеризується епізодичністю та галузевою спрямованістю наукової думки, хоча дійсний стан речей у суспільстві та державі свідчить про активне застосування правового експерименту. Варто зауважити, що як проведення, так і застосування результатів проведених експериментів повинно здійснюватись відповідно до сучасних наукових обґрунтувань, що забезпечать максимальну ефективність і об'єктивність експериментів, їхню відповідність сучасним реаліям.

Ключові слова: правовий експеримент, соціальний експеримент, експериментальний метод, юридична наука.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку правової науки ефективність існуючих правових інститутів і тих, що впроваджуються, може бути розрахована та скоригована за допомогою застосування правового експерименту. Його цінність полягає в можливості застосування як у процесі нормотворення, так і на етапі правозастосування. Правовий експеримент дає можливість із декількох варіантів правового регулювання обрати найбільш дієвий щодо тих умов, у яких буде застосовуватись правова норма, та втілити її в життя, у разі впровадження експерименту на етапі нормотворення. На етапі правозастосування експеримент може здійснюватись щодо норми, яка вже діє, обмеживши коло суб'єктів, на яких норма поширює свій вплив, територію або

час її дії, за результатами чого прийняти позитивний або негативний висновок про подальшу можливість розширення кола дії норми або навіть її скасування.

Науковий експеримент актуальний тоді, коли виникають сумніви щодо ефективності реалізації правової норми, яка запроваджується, якщо ж норма діє, забезпечує досягнення результату, для якого вона створювалась, є ефективною, що підтверджується правозастосовною практикою, то необхідність у проведенні експерименту відсутня.

Правовий експеримент дозволяє дослідити рівень реалізації правової норми завдяки точному моделюванню умов та обставин, за яких норма буде втілюватись у правову дійсність. Однак юридична наука не завжди володіла таким

ефективним інструментом, як правовий експеримент. Пройшов тривалий час наукових пошуків від ідей про експеримент як метод наукового пізнання до сучасного стану наукової розробленості досліджуваного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань про правовий експеримент приділяли увагу представники юридичної, філософської, соціологічної науки, серед яких варто відзначити роботи О.М. Аверіна, А.Б. Венгерова, О.О. Гавриліної, Ж.О. Дзейко, О.В. Зайчука, В.М. Єльцова, О.П. Купріяна, В.В. Лазарева, В.І. Нікітінського, Н.М. Оніщенко, Р.В. Ривкіної, Р.А. Сафарова, В.М. Сирих, Ю.С. Шемшученка, О.І. Ющика й інших. Однак відсутність комплексного теоретичного дослідження становлення теорії правового експерименту й особливостей її розвитку зумовила актуальність даної праці.

Отже, можна виокремити не вирішену в наявних наукових дослідженнях частину загальної проблеми вчення про правовий експеримент, а саме розвиток наукової думки про правовий експеримент від зародження до сучасності.

Постановка завдання. Метою наукової статті є узагальнений аналіз наукових розробок у сфері правового експерименту, від ідей про його виникнення до сучасного стану наукової розробленості, з метою їх аналізу й обґрунтування перспектив подальшого розвитку вчень про правовий експеримент.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж юридична наукова думка була сформована в теорію правового експерименту, вона пройшла тривалий шлях становлення, що сягає своїм корінням філософських вчень про експеримент.

Так, у філософській науці експеримент являє собою емпіричний метод пізнання дійсності в умовах, що контролюються й управляються, а досить часто і спеціально конструюються. Він надав можливість встановити зв'язки між явищами й об'єктами або виявити нові властивості об'єктів чи явищ, передбачуваних теорією [1, с. 31]. І хоча у філософській науці експеримент забезпечував виконання основної – пізнавальної функції, на відміну від соціального чи правового експериментів, однак загальна конструкція правового експерименту, безумовно, спиралась на відповідні надбання філософської науки. Значущість розвитку експерименту у філософії варто оцінювати з урахуванням періоду його виникнення, адже для XIX ст. ці дослідження були свідченням значного наукового прогресу, яким згодом скористались інші науковці.

Дослідження експериментального підходу як методу пізнання здійснював філософ Френсіс Бекон, а в подальшому його ідеї були використані Джоном Стюартом Міллем для проведення власних досліджень. Останній, зокрема, зазначав: «Ми можемо або віднайти у природі придатний для наших цілей випадок, або створити його за допомогою штучно створених обставин» [2, с. 305]. Інакше кажучи, науковцем запропонована ідея моделювання ситуацій/обставин із метою вивчення особливостей зміни об'єкта, поміщеного в такі ситуації чи обставини. По суті ці ідеї застосовуються в сучасних умовах за необхідності правових нововведень в обмеженому середовищі, яке характеризується своєрідними ознаками, з метою подальшої оцінки їхньої ефективності.

Окрім того, на думку Дж.Ст. Мілля, якщо певне явище можна створити штучно, його можна помістити в певне середовище та спостерігати за ним серед обставин, з якими ми мали справу в інших відносинах [2, с. 305]. Дж.Ст. Міллем уведено в науковий обіг метод розрізнення, який по своїй суті відповідає методу експерименту: «Якщо умови, за яких настає досліджуване явище, й умови, за яких воно не настає, збігаються в усіх обставинах, окрім однієї, що наявна лише в першому випадку, то ця обставина, якою тільки і різняться ці два випадки, є наслідком або причиною, або необхідною частиною причини явища» [2, с. 312–313]. Даний метод допомагав виокремити істотні умови, без яких те чи інше явище не могло відбутись. Він є досить громіздким з погляду обсягу опрацьованого матеріалу, оскільки зіставити потрібно всі умови, що теоретично можуть виникнути для віднайдення єдиного вірного висновку.

Інтерпретуючи дане знання у правовому полі, можемо помітити, що коли ту саму законодавчу новелу впровадити серед обмеженого кола осіб за ідентичних умов, поступово змінюючи якусь одну з умов і оцінюючи результат її дієвості, можна спрогнозувати висновки щодо переліку необхідних умов, без наявності яких новела буде неефективною.

Отже, можемо дійти висновку, що здобутки філософської науки кінця XIX ст. заклали фундамент для подальшого розвитку вчень про правовий експеримент, однак говорити про оформлення певних наукових ідей в завершену наукову позицію на дослідженому етапі розвитку науки немає підстав. Водночас наприкінці XIX ст. у правотворчості починає застосовуватись соціальний

експеримент [3, с. 22]. По суті його виникнення зумовлено запровадженням новел у державному управлінні, економіці, соціальному житті. Безумовно, такі новели супроводжувались правовим обґрунтуванням, що підкріплювалось знаннями, отриманими у процесі проведення експериментів.

Дослідженню сутності й особливостей соціального експерименту присвятили свої праці такі вчені, як: О.М. Аверін, А.М. Величко, Ю.В. Грановський, О.О. Гаврилiна, Н.П. Колдаєва, Р.А. Сафаров та інші. Соціальний експеримент є свого роду емпіричним методом дослідження, який передбачає спостереження та предметну практичну діяльність щодо зміни предметів матеріального світу [4, с. 132].

Практичний досвід ХІХ – початку ХХ ст. показав у досить масштабній проекції дієвість соціального експерименту. Вказаний період ознаменувався значущими змінами у світовій економіці, основними серед яких стали становлення ринкових засад її проведення, індустріалізація, капіталізація, що, у свою чергу, мало наслідком зміну суспільних відносин, виникнення нових взаємних прав і обов'язків у членів суспільства, нових соціальних зв'язків. По суті відбувся глобальний соціальний експеримент, який повинен був показати, наскільки новий лад відповідає вимогам суспільства. Результат такого експерименту довів, що ліберальна в економічному плані держава не здатна забезпечувати очікуваний рівень життя, тому вона повинна взяти на себе роль соціального гаранта.

По суті експеримент показав негативне значення свого результату, однак це не применшує його значення. Саме це у своєму дослідженні зазначив О.П. Купріян. На думку вченого, соціальний експеримент являє собою певне пробне нововведення в соціальній сфері. Результатом такого нововведення має стати ухвалення рішення про його впровадження і поширення або обмеження його застосування. Ухвалені рішення і є результатом експерименту. Навіть якщо в результаті експерименту ухвалюється рішення про відсутність доцільності впровадження нововведення, такий експеримент варто вважати також ефективним. У такому разі цінність негативного результату полягає в тому, що рішення є «відпрацьованим» і наявний результат такого відпрацювання [5, с. 133]. Варто зазначити, що описаний випадок стосується соціальних нововведень, які лише планують запроваджувати. Однак можлива ситуація, за якої було впроваджено негативне явище, у результаті чого між суб'єктами виникли

нові взаємини, тоді варто не лише констатувати негативний результат проведеного експерименту, але й вирішити питання про усунення негативних наслідків його запровадження.

У даному контексті слушна позиція Б.Ф. Усманова, який зазначав, що ефективність експерименту варто визначати через здійснення доказовості оцінки нововведення. Очевидно, що ця ефективність не збігається із цілями самого нововведення (наприклад, тієї ж реформи) – упровадити, освоїти і поширити ту чи іншу новачію. Успіх експерименту може означати невдачу нововведення, а його точність служити підставою для скасування впровадження нововведення [6, с. 198]. Отже, за результатами проведення глобального соціального експерименту було зроблено висновки, що забезпечення очікуваного результату не відбулось за тих умов, що існували під час його проведення, однак експеримент міг би бути успішним у разі його проведення в умовах тоталітарного режиму. Проте суть тоталітаризму виключає можливість проведення експериментів в умовах об'єктивної дійсності, оскільки апробація їхніх результатів відбувається в чітко визначених тоталітарним режимом умовах, що спотворює результат самого експерименту. Отже, період становлення тоталітарного режиму в першій половині ХХ ст. загальмував розвиток соціальних експериментів, вони проводились лише в тих межах, що відповідали панівній ідеології.

У 60–80 рр. ХХ ст. відбулось відновлення експерименту як методу пізнання в різних наукових сферах – економічній, соціальній, психологічній, правовій. Це зумовлено тим, що науковці виокремили специфічні риси соціального експерименту, які не могли бути досліджені в умовах тотального панування єдиної ідеологічної думки. Однією з таких рис, на думку Р.В. Ривкіної, є наявність у нього пізнавального завдання. Соціальний експеримент можливий за умови дослідження різноманітних суспільних зв'язків і відносин, вивчення діяльності людей. Його завдання полягає в тому, щоби шляхом перевірки певних гіпотез відібрати такі форми стосунків, такі прийоми і форми людської діяльності, такі організаційні форми, які б вносили в суспільне життя істотно нові зміни, запроваджували нові закономірності [7, с. 56]. Із зазначеного випливає, що розвиток наукових вчень про соціальний експеримент корелює із першопочатковими філософськими вченнями в аспекті їхньої емпіричності. Водночас у вченнях про соціальний експеримент виокремлено індивідуальні риси останнього, визначено предмет

такого експерименту – суспільні зв'язки, суспільні відносини, діяльність людей, що свідчить про розвиток науки в даному аспекті.

В.В. Лазарєв, досліджуючи поняття та межі експерименту у сфері держави і права, визначив, що соціальний експеримент можна розглядати як науково обґрунтований досвід у сфері державно-правових відносин із метою визначення активної ролі держави і права в розвитку даних суспільних відносин [8, с.20]. Із зазначеного можемо зробити висновок, що розвиток учень про соціальний експеримент та предмет його дослідження дав поштовх для виокремлення правового експерименту як самостійного способу отримання знання про ефективність і доцільність запровадження та/або існування тих чи інших державно-правових явищ та інститутів.

Зокрема, Р.А. Сафаров зазначив, що соціальний експеримент є попередньою практичною перевіркою важливого суспільно-політичного заходу з метою з'ясування його доцільності, ефективності та можливості широкого застосування в подальшому на практиці. Соціальний експеримент дозволяє пізнати суть суспільних відносин, а за потреби – змінити їх, він забезпечує зв'язок теоретичних знань про експеримент із практикою його застосування. Науковець відніс до предмета соціальних експериментів як нормативно-правові акти, так і суспільно-політичні заходи. Одним із видів соціальних експериментів учений визначив правовий експеримент, зміст якого полягає у віднайденні такого державно-правового рішення, яке б відповідало як об'єктивним законам, так і тенденціям суспільного прогресу [9, с. 15]. Уважаємо за доцільне зазначити цінність такої думки для розвитку дослідження правового експерименту. Справді, правовий експеримент є певною об'єднуючою ланкою між державним і суспільним інтересом. Результат правового експерименту повинен відповідати як законодавчим вимогам, так і вимогам, що ставить перед державою суспільство.

Надалі наукові дослідження дали змогу виокремити серед ознак правового експерименту те, що останній здійснюється згідно із заздалегідь розробленою програмою, має на меті перевірити ту чи іншу наукову гіпотезу та здійснюється під контролем [8, с. 20]. Правовий експеримент покликаний забезпечити отримання об'єктивного результату, для чого він повинен відбуватись у чітко визначеному, контрольованому процедурному порядку, з метою уникнення несанкціонованих втручань у проведення експерименту і спотворення його результатів.

Отже, є всі підстави вважати, що в 60-х рр. правовий експеримент набуває нового наукового осмислення. У період 60–80-х рр. формується теорія правового експерименту, біля витоків якої стояли В.В. Лазарєв, В.І. Нікітінський і В.В. Лаптева.

На думку В.І. Нікітінського, правовий експеримент – це організована компетентним правотворчим органом апробація пропонованих законодавчих нововведень в обмеженому масштабі з метою перевірки ефективності, корисності й економності експериментальних правових норм та відпрацювання оптимальних варіантів майбутніх правотворчих рішень загальної дії [10, с. 26]. Дана дефініція стала узагальнюючою для тих наукових надбань у сфері дослідження правового експерименту, що були сформульовані у 60–80-х рр. З позиції сучасної науки, безумовно, вона може бути уточнена, однак на етапі її введення до наукового обороту вона відіграла важливу роль у процесі становлення вчення про правовий експеримент.

На сучасному етапі правова наука розглядає право як вид експериментального пізнання. Однак правовий експеримент не може бути суто емпіричним, він завжди теоретично насичений. Правова норма, на думку А.А. Козловського, – це завжди або реалізація наявного теоретико-правового знання, або теоретизований експеримент, теоретичний запит до соціальної реальності, яка має дати відповідь на питання законодавця про слушні прогнози або про хибність припущень [11, с. 20].

На нашу думку, під правовим експериментом варто розуміти організовану компетентним правотворчим органом апробацію пропонованих правових нововведень, здійснювану відповідно до науково обґрунтованої та нормативно закріпленої процедури на певній частині території, обмежену в часі та за колом осіб, з метою перевірки реальної можливості нормативного акта максимально ефективно регулювати суспільні відносини в конкретних умовах та з урахуванням усіх дійсних чинників впливу на такі відносини.

Відповідно до результатів практичного застосування правового експерименту в науці, слушно виокремлено два його види: утопічний та реальний. Утопічний правовий експеримент має місце тоді, коли він проводиться всупереч закономірностям суспільного розвитку або коли на правові засоби покладається такий соціально-перетворювальний потенціал, яким вони не володіють. Реальний правовий експеримент бере за основу образи майбутньої соціальної реальності, що

подана в різних формах конструктивних зв'язків і відносин, вони проводяться в різноманітних сферах соціального життя, метою їх проведення є дослідження інноваційних процесів на практиці, вони максимально наближені до реального життя, відображають ті соціальні зв'язки і відносини, явища дійсності, які необхідно дослідити і перетворити у процесі експерименту, їхньою особливістю є локальність, обмеженість у часі та просторі [4, с. 133].

Уважаємо утопічний експеримент досить небезпечним явищем з погляду можливих способів використання результатів його проведення. Оскільки порушується процес проведення експерименту, його результат є завідомо хибним, подальше використання такого результату можливе з метою впливу на суспільство, формування в ньому хибного ставлення до реальної дійсності через презумпцію об'єктивності експерименту. У такому разі складно спрогнозувати наслідки від запровадження норм права, що досліджувались за допомогою проведення утопічного експерименту, отже, нівелюється сама суть експерименту.

Іншим важливим аспектом ефективності правового експерименту є наявність механізму реалізації його результатів, тобто системи методів, способів, суб'єктів та гарантій того, що результати об'єктивно проведеного експерименту будуть введені до правової дійсності. Обґрунтування такого механізму є завданням сучасної правової науки. Однак сьогодні спостерігається спад наукового інтересу до питання дослідження правового експерименту. Наявні окремі дослідження в межах

галузевих наук, однак комплексно з позиції науки теорії держави і права дослідницька діяльність не проводиться. Дане явище складно обґрунтувати, оскільки вимога щодо такого роду досліджень диктується частою практикою застосування правових експериментів, зокрема, можемо виділити проведення правових експериментів у сфері державного управління, у глобальних реформах.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що підґрунтя для виникнення і розвитку правового експерименту було закладено ще у філософських вченнях ХІХ ст. про експеримент. У подальшому зміна суспільного й економічного устрою продиктувала актуальність для наукових досліджень явища соціального експерименту. У межах останнього виокремлено правовий експеримент, активний науковий інтерес до якого виявлено у період 60–80-х рр. ХХ ст. У вказаний період запропоновані наукові дефініції досліджуваного поняття, виділено ознаки правового експерименту, його різновиди тощо.

Сучасний стан наукового дослідження правового експерименту характеризується епізодичністю та галузевою спрямованістю наукової думки, хоча дійсний стан речей у суспільстві та державі свідчить про активне застосування правового експерименту. Варто зауважити, що як проведення, так і застосування результатів проведених експериментів повинно здійснюватись відповідно до сучасних наукових обґрунтувань, що забезпечать максимальну ефективність і об'єктивність експериментів, їхню відповідність сучасним реаліям.

Список літератури:

1. Гаврилина Е.А. Эксперимент в социально-гуманитарном познании: становление и трансформация. *Философия науки и техники*. 2017. Т. 22. № 1. С. 30–45.
2. Милль Дж.Ст. Система логики силлогистической и индуктивной. Москва, 2011. 832 с.
3. Венгеров А.Б. Теория государства и права. Москва : Омега-Л, 2006. 608 с.
4. Панченко Ю.В., Краснова В.А. Правовой эксперимент как средство недопущения юридических препятствий в реализации прав и законных интересов. *Евразийский юридический журнал*. 2015. № 8. С. 131–135.
5. Куприян А.П. Проблема эксперимента в системе общественной практики. Москва : Наука, 1981. 168 с.
6. Усманов Б.Ф. Социальная инноватика. Москва : Социум, 2009. 335 с.
7. Рывкина Р.В. Роль и значение эксперимента в общественных науках. *Вопросы философии*. 1964. № 5. С. 54–65.
8. Лазарев В.В. К вопросу о понятии и пределах эксперимента в области государства и права. *Правоведение*. 1966. № 1. С. 17–23.
9. Сафаров Р.А. Социальный эксперимент и проблемы государства и права. *Советское государство и право*. 1964. № 10. С. 14–22.
10. Никитинский В.И., Самощенко И.С. Правовой эксперимент и совершенствование законодательства. *Юридическая литература*. 1988. 304 с.
11. Козловський А.А. Гносеологічна трансформація права. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 1999. №. 48. С. 17–20.

Hlukhenkyi S.O. THE GENESIS OF THE SCIENTIFIC APPROACH TO THE LEGAL EXPERIMENT STUDIES

The article analyzes the process of the legal experiment establishment in juridical science: from the emergence in the experimental cognitive method to its isolation as an independent one among other types of social experiments. The purpose of the article is to generalize the analysis of scientific development in the field of legal experiment summarizing the data of its origin and the present state of scientific elaboration in order to analyze it and to substantiate the prospects of further development of legal experiment. The stages of development of scientific ideas about legal experiment have been determined. It is stated that the legal experiment should be defined as an approbation of the offered legal innovations organized by the competent legislative body, carried out in accordance with a scientifically grounded and normatively fixed procedure in a certain part of the territory, limited in time and number of people, in order to check the actual ability of the normative act to regulate social relations effectively in specific circumstances under certain factors influencing such relationships. The current state of scientific development of the legal experiment institution has been investigated, the importance and significance of further studies of the implementation of the results of the legal experiments carried out have been analysed. It is concluded that the present state of scientific study of legal experiment is characterized by episodic and sectoral orientation of the research, although the real state of affairs in society and in the country testifies to the active use of legal experiment. It should be noted that both the conduct and the application of the results of the experiments should be carried out in accordance with modern scientific justifications, which will ensure the maximum efficiency and objectivity of experiments, their compliance with modern realities.

Key words: *legal experiment, social experiment, experimental method, juridical science.*

Демченко І.С.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

У статті розглядається питання класифікації законодавства у сфері охорони здоров'я. Аналізується зміст поняття охорони здоров'я. Здійснений аналіз та визначено причини, через які ускладнюється класифікація законодавства у сфері охорони здоров'я. До таких причин належать: комплексність правового регулювання сфери охорони здоров'я; відсутність чіткої державної політики у сфері охорони здоров'я та відповідної стратегії її впровадження; розрізненість і суперечливість чинного законодавства у сфері охорони здоров'я, а інколи відсутність правового регулювання низки відносин. Класифікація законодавства у сфері охорони здоров'я ускладнюється через об'єктивні (насамперед комплексний характер відносин у сфері охорони здоров'я) та суб'єктивні (відсутність стратегічних документів, які б слугували основою для розвитку та вдосконалення законодавства у сфері охорони здоров'я) причини.

Досліджується класифікація законодавства у сфері охорони здоров'я за різними підставами. Такими підставами є: класифікація за ієрархією системи нормативних актів; за предметом правового регулювання; за інститутами; за характером правового регулювання; за блоками класифікатора галузей законодавства України; за територією дії; за рівнями правового регулювання; класифікація з урахуванням правоінтеграційних процесів, зокрема євроінтеграційний аспект. Проведене дослідження різних підстав для класифікації може стати основою для подальшої кодифікації законодавства у сфері охорони здоров'я: або для розроблення нового закону – Медичного кодексу України, або для вдосконалення чинного кодифікованого акта – Основ законодавства України про охорону здоров'я. Аналізуються положення документів Всесвітньої організації охорони здоров'я щодо складових елементів системи охорони здоров'я. Система охорони здоров'я має базуватися на шести компонентах: медична допомога та медичні послуги, трудові ресурси охорони здоров'я, інформаційні системи охорони здоров'я, фінансування системи охорони здоров'я, доступ до основних лікарських засобів і медичних виробів, лідерство й управління. Класифікація законодавства у сфері охорони здоров'я за такого підходу може слугувати основою для розроблення та впровадження засад національної стратегії охорони здоров'я, стратегії розвитку медичної галузі й інших стратегічних та програмних документів.

Ключові слова: охорона здоров'я, систематизація законодавства, класифікація законодавства, державна політика, реформування.

Постановка проблеми. Реформування національної системи охорони здоров'я України неможливе без «реформи» нормативно-правової бази. Питання впорядкування національного законодавства у сфері охорони здоров'я як системи, що функціонує, є однією з передумов реального забезпечення закріплених у Конституції України прав та свобод людини і громадянина, сприяння більш ефективному функціонуванню галузі охорони здоров'я загалом.

Наведемо дві цитати, які чи не найкраще характеризують актуальність та значущість класифікації законодавства у сфері охорони здоров'я. По-перше, «<...> аналіз й обробка чинних нормативно-правових актів, групування правових приписів за певною схемою, створення внутрішньо єдиної системи актів є необхідними умовами ефективності

правотворчої діяльності, сприяють ліквідації прогалин і суперечностей у чинному законодавстві» [1, с. 129]. По-друге, «упорядкування чинних нормативно-правових документів, їх аналіз і систематизація допоможуть обґрунтувати необхідність змін до чинної нормативно-правової бази галузі та ухвалення необхідних нових законів, ... , що, у свою чергу, сприятиме створенню здорових умов життя українців, підвищенню доступності, якості й ефективності медичної допомоги, поліпшенню демографічної ситуації, збереженню і зміцненню здоров'я народу» [2, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, питання, пов'язане з розвитком законодавства України у сфері охорони здоров'я, було предметом розгляду низки вчених – представників різних галузей юридичної науки, а також

фахівців із державного управління й організації охорони здоров'я. Варто назвати праці таких авторів: З. Гладуна, С. Істоміна, О. Клименко, Р. Майданика, В. Пашкова, І. Сенюти, С. Стеценка, В. Сороки, О. Ціборовського. Загальнотеоретичні питання сутності законодавства, аналіз тенденцій його розвитку були предметом досліджень О. Зайчука, В. Забігайла, В. Колодія, Н. Оніщенко та багатьох інших. За наявності значної кількості теоретичних публікацій питання класифікації законодавства України у сфері охорони здоров'я не було предметом окремих досліджень. Саме тому виділення низки підстав для класифікації законодавства України у сфері охорони здоров'я потребує спеціального дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – акцентувати увагу на понятті законодавства у сфері охорони здоров'я, визначити причини, які впливають на проблеми здійснення класифікації. Окрім цього, проаналізувати насамперед теоретичні підходи до класифікації законодавства у сфері охорони здоров'я, надати власні критерії для класифікації. Класифікація законодавства у сфері охорони здоров'я може мати суто практичне (прикладне) значення: зручність у правозастосуванні всіма учасниками відносин у сфері охорони здоров'я. Класифікація законодавства у сфері охорони здоров'я може мати і стратегічну мету: слугувати основою для ухвалення в новій редакції чинних Основ законодавства України про охорону здоров'я чи для розроблення нового кодифікованого акта у сфері охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «законодавство у сфері охорони здоров'я» складається із двох змістовних елементів: «законодавство» та «сфера охорони здоров'я».

Нормативного визначення терміна «законодавство» в Україні немає, незважаючи на те, що даний термін широко використовується в юридичній науці та практиці. Пропонуємо декілька підходів. Законодавство включає в себе всю систему нормативно-правових актів, які можуть ухвалюватись у встановленому порядку органами державної влади та місцевого самоврядування [3, с. 51]. Один із найбільш цитованих і прийнятних підходів до визначення терміна «законодавство» – підхід, вироблений Конституційним Судом України. Законодавство треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України,

ухвалені в межах їхніх повноважень та відповідно до Конституції і законів України [4]. Хоча зазначається, що, оскільки Конституційний Суд України в даній справі виходив зі змісту положень трудового законодавства, то таке тлумачення терміна «законодавство», поширене в теорії права й інших нормативно-правових актах, буде не зовсім коректним [3, с. 52]. Якщо поєднувати законодавство і право, то законодавство як система взаємоузгоджених законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів є основним джерелом права у сфері охорони здоров'я України [5, с. 63]. Іншими джерелами права є: практика Європейського суду з прав людини, судова практика, правовий прецедент, правова доктрина й інші.

Охорона здоров'я – система заходів, що здійснюються органами державної влади й органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, закладами охорони здоров'я, фізичними особами-підприємцями, які зареєстровані в установленому законом порядку й одержали ліцензію на право провадження господарської діяльності з медичної практики, медичними та фармацевтичними працівниками, громадськими об'єднаннями і громадянами з метою збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини за максимальної біологічно можливої індивідуальної тривалості її життя [6]. Очевидно, що таке широке визначення охорони здоров'я виходить за умовні межі медичної галузі. Фактично, охорона здоров'я – це не лише функціонування національної системи охорони здоров'я, це і питання підтримання та збереження здоров'я, популяризації здорового способу життя, усвідомлення власної відповідальності громадян за своє здоров'я.

Класифікація законодавства у сфері охорони здоров'я ускладнюється через такі причини:

1) сфера охорони здоров'я, з погляду правового регулювання, є комплексною. Комплексний характер зумовлений наявністю приватних і публічних правовідносин, які становлять предмет цього правового утворення, уможливує поширення на ці відносини норм фундаментальних (базових) галузей права, які регулюють однорідні відносини (сфери цивільного, адміністративного, фінансового, кримінального, процесуального права) [5, с. 64]. Це означає, що до неї входять правові норми різної галузевої приналежності: і конституційного, і адміністративного, і фінансового, і цивільного, і трудового, і деяких інших галузей права [1, с. 128]. Тому будь-яка класифікація, що проводилась, виходила із пріоритету однієї галузі

права над іншою. Прихильники конституційного права акцентували увагу на праві людини на охорону здоров'я і тому, що все інше регулювання має виходити із цього положення. Прихильники адміністративного права звертали увагу на головну роль адміністративних засад у насамперед державному регулюванні сфери охорони здоров'я (або, як зазначає З. Гладун, «адміністративно-правова охорона здоров'я» [7, с. 106]). А прихильники цивільно-правового підходу ратували за пріоритетність принципу рівності та диспозитивності у взаєминах лікаря та пацієнта;

2) за більш ніж 25 років незалежності здійснено декілька масштабних спроб реформування національної системи охорони здоров'я. Однак зміни до законодавства у сфері охорони здоров'я вносилися безсистемно. Як зазначає Р. Майданик, системних законів про організацію й управління охороною здоров'я в Україні немає [5, с. 67]. Соціальна значущість сфери охорони здоров'я зумовлює обачливе ставлення представників законодавчої та виконавчої влади до внесення змін у наявний порядок функціонування системи охорони здоров'я. До останніх чи не найбільш комплексних законодавчих змін у сфері охорони здоров'я можна віднести закони України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я» № 2002 від 6 квітня 2017 р., «Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів» № 2168–VIII від 19 жовтня 2017 р., «Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості» № 2206–VIII від 14 листопада 2017 р. Хоча конституційність внесених змін до законодавства була поставлена під сумнів низкою народних депутатів України в конституційному поданні до Конституційного Суду України [8]. У будь-якому разі основою для масштабного реформування як національної системи охорони здоров'я, так і законодавства України у сфері охорони здоров'я мала б стати чітка державна політика в цій галузі та відповідна стратегія її впровадження, якої, принаймні нині, в Україні також не існує (зауважимо, що низка фахівців посилаються на Національну стратегію реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 рр. [9]. Однак статус цього документа незрозумілий: документ підготовлений Стратегічною дорадчою групою з питань реформування системи охорони здоров'я, не був затверджений ані наказом Міністерства охорони здоров'я України, ані постановою Кабінету Міністрів України, ані будь-яким інших державним органом);

3) законодавство у сфері охорони здоров'я характеризується такими рисами: розрізненістю та суперечністю (різні норми, що регулюють одне чи суміжне коло питань, містяться в різних нормативно-правових актах та/або по-різному регулюють те саме питання – т. зв. колізії у праві), низка норм дублюють одна одну, нечіткість положень, що дозволяє подвійне та неоднорідне тлумачення тощо. Деякі відносини у сфері охорони здоров'я (наприклад, такі питання, як медичний туризм, окремі аспекти репродуктивних технологій тощо) узагалі не врегульовується правовими нормами.

Отже, класифікація законодавства у сфері охорони здоров'я ускладнюється через об'єктивні (насамперед комплексний характер відносин у зазначеній галузі) та суб'єктивні (відсутність стратегічних документів, які б слугували основою для розвитку та вдосконалення законодавства у сфері охорони здоров'я) причини.

Класифікація законодавства у сфері охорони здоров'я. Насамперед зазначимо, що в теорії права є низка підходів, які так чи інакше стосуються впорядкування сукупності нормативно-правових актів. Це, серед іншого, може бути: інкорпорація, систематизація, уніфікація, кодифікація. Ми виходимо з того, що на даний момент актуальне визначення саме класифікації законодавства у сфері охорони здоров'я. Водночас така класифікація може стати основою для іншого явища – кодифікації законодавства у сфері охорони здоров'я.

Пропонуємо низку підстав для класифікації законодавства у сфері охорони здоров'я.

Згідно з *ієрархією системи нормативних актів*, систему законодавства у сфері охорони здоров'я становлять п'ять груп (рівнів) нормативно-правових актів: 1) конституція України (насамперед ст. 49, яка гарантує право на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування; статті, що гарантують інші права людини; статті, що визначають повноваження органів державної влади); 2) галузеві кодекси, які містять загальні норми, що застосовуються в медичній сфері (Цивільний і Кримінальний кодекси, Кодекс про адміністративні правопорушення, Кодекс законів про працю, процесуальні кодекси тощо); 3) основи законодавства України про охорону здоров'я як основний (базовий) закон у сфері охорони здоров'я; 4) спеціальні закони, що регулюють окремі сфери медичної діяльності (донорство, психічна допомога, окремі інфекційні захворювання тощо); 5) акти центральних і місцевих органів державної виконавчої влади (укази та розпорядження президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів

України, накази і розпорядження Міністерства охорони здоров'я України, нормативно-правові акти інших органів влади) [5, с. 64].

Дещо схожа класифікація за авторами (суб'єктами) нормативно-правового акта. Так, суб'єктами, що можуть ухвалювати нормативно-правові акти у сфері охорони здоров'я, можуть бути: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України, Міністерство охорони здоров'я України, інші міністерства в межах їхніх визначених повноважень.

І. Сенюта пропонує систематизувати закони (у сфері охорони здоров'я – *І. Д.*) за предметом правового регулювання і виділити групи законів, які стосуються таких питань: 1) надання медичної допомоги; 2) правового статусу пацієнтів; 3) правового статусу медичних і фармацевтичних працівників; 4) фінансування охорони здоров'я; 5) оздоровчо-профілактичної діяльності; 6) гарантування безпечних умов життєдіяльності; 7) організації й управління охороною здоров'я; 8) біоетики [10, с. 62]. О. Клименко пропонує класифікувати законодавство про охорону здоров'я за інститутами. Так, фундаментальним інститутом законодавства України про охорону здоров'я є інститут медико-санітарної допомоги, що доповнюється іншими інститутами: санітарно-протиепідемічного благополуччя, санаторно-курортного лікування, охорони навколишнього природного середовища, охорони й безпеки праці, лікарського забезпечення, страхування життя та здоров'я громадян [1, с. 128–129]. З. Гладун, розкриваючи зміст адміністративно-правових норм у сфері охорони здоров'я населення, поділяє останні на: норми права загального характеру, що встановлюють правове регулювання організації надання медичної допомоги та здійснення державного санітарного нагляду і державного управління і регулювання відносин у цій сфері загалом; та норми, які встановлюють правове регулювання окремих видів відносин саме у цій сфері (з надання медичної допомоги й охорони здоров'я матерів і дітей, інвалідів та ВІЛ-інфікованих, з боротьби з інфекційними захворюваннями, щодо регулювання обігу у країні лікарських засобів і медичних виробів та ін.) [11, с. 135–136]. У контексті необхідності ухвалення Медичного кодексу України як форми систематизації й кодифікації юридичних норм за такими напрямками: медико-санітарна допомога, медична допомога матері й дитині та планування родини, забезпечення громадян лікарськими засобами, правовий статус пацієнта, етико-правовий статус медичного працівника, медико-дослідницьке

право, медична експертиза. Кодекс повинен устанавити новий соціальний стандарт – обсяг гарантованої медико-санітарної допомоги [1, с. 129].

С. Стеценко виокремлює три критерії для класифікації джерел медичного права: 1) юридична сила; 2) предмет регулювання; 3) характер правового регулювання [12, с. 127]. Два перші критерії вже розглянуті вище. Щодо характеру правового регулювання, то, за цим критерієм, джерела медичного права (фактично, і законодавство у сфері охорони здоров'я) можуть бути матеріальними і процесуальними. Нормативно-правові акти матеріального характеру переважно регулюють змістовну сторону медичних правовідносин, тобто права й обов'язки учасників. Якщо ж говорити про джерела медичного права переважно процесуального характеру, то це акти, які визначають порядок, процедури здійснення тих або інших значущих для медичної діяльності явищ [12, с. 128].

Звертаємо увагу й на Класифікатор галузей законодавства України, затверджений Міністерством юстиції України [13]. Класифікатор, по суті, – єдине джерело класифікації українського законодавства. Класифікатор є однією з методологічних засад систематизації та кодифікації законодавства, важливим інструментом, без якого неможлива ефективна законодавча діяльність. Він не тільки дозволяє отримувати досить повну і точну інформацію про акти законодавства, але й сприяє їх упорядкуванню та систематизації [14]. Відповідно до даного документа виділяється окрема галузь законодавства України: охорона здоров'я населення. Так, до законодавства у сфері охорони здоров'я населення входять такі блоки питань (не вбачаємо підстав для вживання терміна «інститути права», тому використовуємо більш загальний термін «блок питань»): (1) загальні питання охорони здоров'я населення; (2) органи управління в системі охорони здоров'я населення; (3) медичне страхування. Зокрема, загальні питання медичного страхування, обов'язкове медичне страхування, добровільне медичне страхування; (4) державні, відомчі, приватні заклади охорони здоров'я; (5) підготовка і перепідготовка працівників охорони здоров'я; (6) соціальні гарантії та забезпечення працівників органів охорони здоров'я; (7) ліцензування, надання дозволів у медичній діяльності; (8) рестрація лікарських засобів; (9) лікувально-профілактична допомога населенню. Зокрема: протезування, забезпечення медикаментами та ліками, наркологічна допомога, психіатрична допомога та права громадян під час її надання, трансплантація органів людини, донорство, диспансеризація;

(10) охорона здоров'я матері та дитини; (11) санітарно-епідемічне благополуччя населення. Державний санітарно-епідеміологічний нагляд; (12) профілактика масових інфекційних і неінфекційних захворювань; (13) медико-соціальна експертиза; (14) санаторно-курортне лікування (будинки відпочинку, санаторії тощо); (15) приватна медична практика; (16) нетрадиційна медицина; (17) благодійна медична допомога. Фонди; (18) відповідальність за порушення законодавства про охорону здоров'я населення.

Якщо розглядати законодавство, що може, зокрема, ухвалюватись органами місцевої державної влади та/або місцевого самоврядування (З. Гладун стверджує, що такі акти за своєю суттю і змістом є підзаконними нормативно-правовими актами [11, с. 137]), то можна класифікувати законодавство у сфері охорони здоров'я на: (1) те, що діє на території всієї держави; (2) те, що діє на окремих територіях місцевих органів влади та/або територіальних громад. Підтвердженням даного підходу до класифікації законодавства є той факт, що в окремих адміністративно-територіальних одиницях (Вінницька, Дніпропетровська, Донецька області та місто Київ) діяв спеціальний закон [15]. Хоча даний закон втратив чинність у 2015 р., зміни у структурно-організаційній і функціональній перебудові системи медичного обслуговування населення значно вплинули на загальнодержавний процес реформування системи охорони здоров'я, який стартував у 2017 р. Фактично, у зазначених адміністративно-територіальних одиницях уже функціонували центри первинної медико-санітарної допомоги, було здійснено оптимізацію закладів охорони здоров'я тощо.

Також варто зазначити, що у сфері охорони здоров'я поширені такі документи: локальні акти та галузеві стандарти. Місцеві (локальні) положення, інструкції, правила й ін. розробляються і затверджуються адміністрацією закладів охорони здоров'я. Вказані підзаконні акти зазвичай базуються на виконанні вимог чинного законодавства, підзаконних нормативно-правових актів, виданих Міністерством, і мають суто локальний характер, тобто їхня дія окреслюється межами певного конкретного закладу охорони здоров'я [11, с. 139]. Галузеві стандарти у сфері охорони здоров'я (стандарт медичної допомоги, клінічний протокол, таблиць матеріально-технічного оснащення, лікарський формуляр) розробляються та затверджуються Міністерством охорони здоров'я України. Галузевими стандартами у сфері охорони здоров'я є також інші норми, правила та нормативи, перед-

бачені законами, які регулюють діяльність у сфері охорони здоров'я [6]. Як уважає З. Гладун, окремими серед них виділяються медичні (санітарні) правила і норми, які по своїй юридичній природі є самостійними й автономними підзаконними нормативно-правовими актами і входять до складу законодавства про охорону здоров'я [11, с. 138].

Наведені підходи дають можливість класифікувати законодавство у сфері охорони здоров'я за рівнями правового регулювання: макрорівень (національне законодавство), мезорівень (нормативно-правові акти, що ухвалюються місцевими органами державної влади та/або органами місцевого самоврядування), мікрорівень (акти, що ухвалюються в межах закладу охорони здоров'я).

Ураховуючи правоінтеграційні процеси, що відбуваються в Європі та світі, участь України у них, уважаємо, що можна запропонувати таку класифікацію законодавства у сфері охорони здоров'я: (1) законодавство, що базується на міжнародно-правових нормах; (2) норми національного законодавства. У межах міжнародно-правових норм, що стосуються тих чи інших питань у сфері охорони здоров'я, виділяємо: (1) групу т. зв. міжнародно-правових стандартів прав людини у сфері охорони здоров'я. До даної групи відносимо: Загальну декларацію прав людини 1948 р. (хоча це є декларація, її роль та значення для міжнародно-правової регламентації прав людини неодноразово підкреслюються в юридичній літературі); Міжнародний пакт про громадські та політичні права 1966 р.; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. Окремо відзначаємо положення Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1966 р., Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації щодо жінок 1979 р., Конвенції про права дитини 1989 р., Конвенції про права осіб з інвалідністю 2006 р.; (2) групу міжнародних договорів у сфері громадського здоров'я, до яких відносимо: положення Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ), Міжнародні медико-санітарні правила 2005 р., Рамкову конвенцію ВООЗ із боротьби проти тютюну 2006 р. Зазначимо також міжнародно-правові документи, ухвалені в межах Ради Європи: Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод 1950 р.; Європейську соціальну хартію 1996 р., Конвенцію Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я, 2011 р.

З огляду на положення Угоди про асоціацію [16], на розвиток національного законодавства України впливає процес адаптації останнього до

законодавства Європейського Союзу. Угода про асоціацію – це міжнародна угода, положення якої стосуються різних сфер співробітництва. Сфера охорони здоров'я є лише однією з багатьох. Умовно, основні напрями положень Угоди про асоціацію, що стосуються охорони здоров'я, такі: 1) лібералізація торгівлі та питання громадського здоров'я; 2) питання інтелектуальної власності та громадське здоров'я; 3) регуляторна адаптація; 4) питання співробітництва у сфері громадського здоров'я. Останній напрям (питання співробітництва у сфері громадського здоров'я) напряму стосується законодавства України у сфері охорони здоров'я. Зокрема, це: зміцнення системи охорони здоров'я України та її потенціалу шляхом упровадження реформ, подальшого розвитку первинної медико-санітарної допомоги та навчання персоналу; попередження та контроль інфекційних хвороб; якість і безпечність субстанцій людського походження, зокрема крові, тканин і клітин; соціальні чинники, що впливають на громадське здоров'я, – тютюнопаління, алкоголізм тощо.

Заслугує на увагу позиція щодо класифікації законодавства у сфері охорони здоров'я, що базується на Посібниках ВООЗ: «Аналіз (моніторинг, оцінка та огляд) національних стратегій у галузі охорони здоров'я» та «Моніторинг складових елементів системи охорони здоров'я: збірник показників і методик їх вимірювання» [17]. Очевидно, що за даного підходу класифікується законодавство, що стосується системи охорони здоров'я. Система охорони здоров'я має базуватися / базуватися на шести компонентах, як-от: медична допомога та медичні послуги, трудові ресурси охорони здоров'я, інформаційні системи охорони здоров'я, фінансування (системи охорони здоров'я), доступ до основних лікарських засобів і медичних виробів, лідерство/управління [18]. Класифікація законодавства у сфері охорони здоров'я за такого підходу може слугувати основою для розроблення та впровадження засад національної стратегії охорони здоров'я, стратегії розвитку медичної галузі й інших стратегічних і програмних документів.

Залишаючи поза увагою дискусію щодо галузевої приналежності фармацевтичної діяльності, зазначимо, що фармацевтика – невід'ємна частина сфери охорони здоров'я. Тому під час здійснення класифікації законодавства у сфері охорони здоров'я варто враховувати виокремлення основних сегментів фармацевтичної галузі (управління, організація виробництва, оптова та роздрібна торгівля медпрепаратами, забезпечення якості фармацевтичної продукції, питання доклінічних і клінічних випробувань лікарських засобів, дотримання прав пацієнта тощо) [19, с. 27].

Висновки. Залишаючи місце для подальших досліджень і наукової дискусії, пропонуємо такі висновки стосовно класифікації законодавства у сфері охорони здоров'я. Класифікація законодавства у сфері охорони здоров'я ускладнюється через об'єктивні (насамперед комплексний характер відносин у зазначеній галузі) та суб'єктивні (відсутність стратегічних документів, які б слугували основою для розвитку та вдосконалення законодавства у сфері охорони здоров'я) причини. Класифікація законодавства у сфері охорони здоров'я слугує основою для розроблення нового закону – Медичного кодексу України, чи вдосконалення чинного кодифікованого акта – Основ законодавства України про охорону здоров'я.

Нині для класифікації законодавства у сфері охорони здоров'я застосовуються такі критерії: 1) за ієрархію системи нормативних актів; 2) за предмет правового регулювання. Схожі класифікації за інститутами законодавства та «за напрямами». Фактично, сюди також належить класифікація за Класифікатором галузей законодавства України; 3) за характером правового регулювання; 4) за рівнями правового регулювання: макрорівень, мезорівень, мікрорівень; 5) законодавство, що базується на міжнародно-правових нормах, та законодавство, що базується на нормах національного законодавства; 6) законодавство у сфері охорони здоров'я, виходячи з компонентів системи охорони здоров'я.

Список літератури:

1. Клименко О. Законодавство у сфері охорони здоров'я: перспективи розвитку. *Економіка та держава*. 2012. № 5. С. 128–130.
2. Ціборовський О., Істомін С., Сорока В. Шляхи систематизації законодавства України у сфері охорони здоров'я. Київ, 2011. 72 с.
3. Мельник В. Поняття та ознаки законодавства: проблеми, підходи, напрями вирішення. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 50–54.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство»): рішення Конституційного Суду України № 12-рп/98 від 9 липня 1998 р., код акта 5855/1998. *Офіційний вісник України*. 1998. № 32. С. 59. Ст. 1209.

5. Майданик Р. *Законодавство України у сфері охорони здоров'я: система і систематизація. Медичне право.* 2013. № 2 (12). С. 63–74.
6. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України № 2801–XII від 19 листопада 1992 р. (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 4. Ст. 19.
7. Гладун З. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері охорони здоров'я за законодавством України. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2014. № 1 (76). С. 103–111.
8. Конституційне подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19 жовтня 2017 р. № 2168–VIII. *Голос України.* 2017. № 248. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/3_667_0.pdf (дата звернення: 28.10.2019).
9. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 рр. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/0/691-strategiya.pdf> (дата звернення: 28.10.2019).
10. Сенюта І. *Медичне право: право людини на охорону здоров'я* : монографія. Львів : Астролябія, 2007. 223 с.
11. Гладун З. До питання про зміст адміністративно-правових норм у сфері охорони здоров'я населення. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія «Юридична».* 2015. Вип. 2. С. 133–144.
12. Стеценко С. Лекція професора С. Стеценка : Вступ до курсу «Медичне право України». *Право України.* 2011. № № 11–12. С. 120–131.
13. Про затвердження Класифікатора галузей законодавства України : наказ Міністерства юстиції України № 43/5 від 2 червня 2004 р. *Юридичний вісник України.* 2004. № 28.
14. Рукосуєва О. Класифікація законодавства України за галузями. URL: https://minjust.gov.ua/mstr_2970 (дата звернення: 29.10.2019).
15. Про порядок проведення реформування системи охорони здоров'я у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та місті Києві : Закон України № 3612–VI від 7 липня 2011 р. (зі змінами). *Голос України.* 2011. № 142.
16. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf) (дата звернення: 29.10.2019).
17. *Monitoring the building blocks of health systems: a handbook of indicators and their measurement strategies.* WHO. 2010. 93 p.
18. Засади національної стратегії охорони здоров'я України / П. Клименко та ін. *Україна. Здоров'я нації.* 2018. № 2. С. 73–82.
19. Алексєєв О. Принципи кодифікації національного фармацевтичного законодавства. *Адвокат.* 2010. № 12 (123). С. 27–30.

Demchenko I.S. CLASSIFICATION OF HEALTH CARE LEGISLATION

Problem of classification of healthcare legislation is analyzed in this article. The content of definition "healthcare" is analyzed. Reasons why the classification of healthcare legislation are complicated are scrutinized and identified. Such reasons include: complexity of health care regulation; lack of a clear public health policy and an appropriate strategy for its implementation; inconsistency of current healthcare legislation, and, sometimes, lack of legal regulation at some specific relationships. The classification of healthcare legislation is complicated by objective (first of all, complex nature of healthcare relations) and subjective (lack of strategic documents that would serve as a basis for the development and improvement of health care legislation) the reasons.

The classification of healthcare legislation on various grounds is being made. Such grounds are: classification by hierarchy of legal acts; on the subject (scope) of legal regulation; by legal institutes; by nature of legal regulation; by blocks, based on Classifier of legislation branches in Ukraine; by territory of implication; by levels of legal regulation; classification based on legal integration processes, including the European integration aspect. This research of the different grounds of classification may form the basis for further codification of the healthcare legislation: either for the development of a new law – the Medical Code of Ukraine, or for the improvement of the current codified act – the Basics of the Ukrainian legislation on health care. Also, the provisions of the World Health Organization documents regarding the components of the health care system are analyzed. The health care system is based on six components: health care and medical services, healthcare workforce, healthcare information systems, healthcare system funding, access to essential medicines and medical products, leadership and management. The classification of healthcare legislation under this approach can serve as a basis for developing and implementing Principles of a national health strategy, healthcare development (reforming) strategy and other strategic and programmatic documents.

Key words: health care, systematization of legislation, classification of legislation, public policy, reform.

Коров'як О.Я.

Львівський державний університет внутрішніх справ

ПРАВОВИЙ ЗВИЧАЙ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА

У статті аналізуються теоретико-методологічні засади застосування правового звичаю під час регулювання суспільних відносин. Правовий звичай розглядається як форма (джерело) права, на підставі якої здійснюються конкретні відносини, укладаються договори та на яку може посылатися суддя під час вирішення спору. Під час визначення місця актів управління серед джерел адміністративного права встановлено, що правовий звичай має переважно допоміжний характер у регулюванні публічно-управлінських відносин, що він не може мати однакову юридичну силу із законом. У разі співвідношення акта управління з правовим звичаєм необхідно мати на увазі, що юридична сила звичаю буде залежати від органу влади, який його санкціонує, та від юридичної сили відповідного акта управління.

З аналізу законодавства можна визначити такі ознаки звичаю як джерела права: 1) звичай є загальновизнаним правилом поведінки, що склалося внаслідок неодноразового і тривалого однакового застосування; 2) фіксація звичаю в документах не є обов'язковою. Наголошено, що обов'язковою умовою застосування будь-якого звичаю є його несуперечливість законодавству, договору або моральним засадам суспільства. Ще однією умовою застосування звичаю, що визначає господарське процесуальне законодавство, є відсутність законодавства, що регулює ті чи інші відносини. Водночас цивільне й сімейне законодавство не вказує на можливість застосування звичаю лише у разі неврегульованості питання в чинному законодавстві. Деякі сучасні закони – це колишні правові звичаї, що інтегровані з плином часу. Правовий звичай не є джерелом права за Конституцією України, проте він зберігає своє значення як чинник правосвідомості, що сформувалась під впливом духовних та релігійних постулатів.

Ключові слова: правовий звичай, форма права, правовідносини, джерело права, держава, норми права.

Постановка проблеми. Звичай як джерело права визнавався споконвіку. Але його роль у регулюванні правових відносин змінювалася на різних етапах державного розвитку. Найважливішу роль звичай відіграв у давньоруській державі та, звичайно, в Запорозькій Січі, де панувало виключно звичаєве право. Пізніше закон зайняв панівну позицію серед джерел права і не поступається нею до сих пір. Але звичай залишається джерелом права і в сучасній правовій системі. Увага до нього серед дослідників активізувалась нині. Причиною цього є те, що, по-перше, звичай як найдавніше джерело права вплинув на розвиток українського права і багато звичаїв знайшли своє закріплення в правових нормах. А по-друге, деякі регіони України заселені представниками багатьох національностей, які зберігають свою культуру, звичаї, традиції. І цей факт потрібно враховувати для того, щоб зберегти їхню самобутність та забезпечити мир і злагоду в багатонаціональній державі. З розвитком суспільства і держави правовий звичай, а разом з ним і звичаєве право поступово витіснялись законами та іншими формами й інститутами права, ставали другорядними джерелами права.

Соціальні, економічні та правові перетворення, що відбуваються в Україні останніх десять років, надали можливість по-новому подивитися на сутність публічно-управлінського впливу на суспільні відносини. Перегляд предмета та методу адміністративного права дали змогу вести мову про те, що держава поруч з нормативно-правовим актом почала застосовувати нові правові регулятори. У зв'язку із цим виникла низка питань, пов'язаних із встановленням видів сучасних джерел адміністративного права України та визначенням місця актів управління нормативного характеру в системі джерел адміністративного права України, що сприятиме підвищенню рівня законності у сфері публічного управління [1, с. 1]. Адміністративне право є однією з основних галузей вітчизняного права, яке найбільше за всі інші галузі уособлює в собі публічне право України, і зміни, що відбуваються у цій науці, безпосередньо впливають на перетворення в публічно-управлінській сфері загалом. Саме тому найбільше навантаження у процесі адміністративного реформування покладається на сучасне адміністративне право України [1, с. 1]. Слід зазначити, що норми

звичаю посідали досить значне місце у регулюванні суспільних відносин царського уряду, все це було переважно пов'язано із сімейними та цивільними відносинами і стосувалося певних верств населення.

Однак правовий звичай використовувався і в регулюванні публічних відносин у випадках покарання за незначні вчинки, що не призводили до кримінальної відповідальності.

Стан дослідження. Аналіз юридичної літератури дає підстави твердити про наявність чималої кількості наукових праць, присвячених проблематиці правового звичаю у системі джерел права України. Серед теоретиків права, які досліджували природу правового звичаю і його місце в системі джерел правового регулювання, можна виокремити таких учених, як К. Алимжан, С. Вильнянський, Р. Давид, К. Жоффе-Спінозі, С. Комаров, Л. Луць, М. Марченко, Д. Мейер, В. Озель, С. Пахман, Н. Толкачова, Г. Шершеневич, А. Шибанов та ін. [12, с. 59].

Безумовно, важливими є загальнотеоретичні роботи зі звичаєвого права, в яких досліджується його сутність, причини виникнення, співвідношення звичаю та правового звичаю [7; 8]. Звичаєве право на різних етапах розвитку української держави вивчали такі вчені, як В. Гецевич, І. Грозовський, Л. Кушинська, Р. Хачатуров, П. Чубинський [7] та інші. Заслугує на увагу робота за загальною редакцією І. Усенка, присвячена такому джерелу українського права, як правовий звичай [9]. У науковій літературі знайшли своє висвітлення й звичаї, що застосовувалися в окремих галузях права. У сучасному українському праві досліджено правовий звичай у такій галузі, як конституційне право України, визначені етапи становлення та розвитку конституційно-правового звичаю в Україні, проведено класифікацію цих звичаїв, визначено їхні функції. Також у вітчизняній науці досліджено звичаї міжнародної торгівлі та їх місце в системі джерел сучасного міжнародного приватного права. З'являються й роботи, в яких пропонується визнати звичай джерелом адміністративного права [1; 2, с. 52].

Виклад основного матеріалу. В Україні реалізується система джерел адміністративного права, яка містить у собі такі види джерел, як: нормативно-правовий акт, нормативний договір, правовий прецедент, правовий звичай і доктрина. Звичай як джерело права визнавався споконвіку. Але його роль у регулюванні правових відносин змінювалася на різних етапах державного розвитку. Найважливішу роль звичай відігравав у давньо-

руській державі та звичайно в Запорозькій Січі, де панувало виключно звичаєве право. Пізніше закон зайняв панівну позицію серед джерел права і не поступається нею до сих пір. Але звичай залишається джерелом права і в сучасній правовій системі [2, с. 52].

Фактично з другої половини ХХ ст. радянська правова доктрина стала на позицію цілковитого заперечення значення правового звичаю як джерела чинного національного права, допускаючи його використання лише у міжнародному праві. Не заохочувалися й історико-правові дослідження відповідної тематики, хоча через свою загальну значимість ця проблема поставала мало не в кожному серйозному дослідженні з історії українського права [3, с. 11].

Увага до нього серед дослідників активізувалась нині. Причиною цьому є те, що, по-перше, звичай як найдавніше джерело права вплинув на розвиток українського права і багато звичаїв знайшли своє закріплення в правових нормах. А по-друге, деякі регіони України заселені представниками багатьох національностей, які зберігають свою культуру, звичаї, традиції. І цей факт потрібно враховувати для того, щоб зберегти їхню самобутність та забезпечити мир і злагоду в багатонаціональній державі [2, с. 52].

З утвердженням юридичного позитивізму в юриспруденції панівною стає думка, згідно з якою звичаєве право – це звичаї додержавного часу, санкціоновані політичною владою. Основний постулат марксистської доктрини – класовий підхід – робив недоцільним саму постановку питання про первинність права. В. Алексеев і О. Першиц вважали неправомірним використання поняття звичаєвого права стосовно первісного суспільства.

Тієї ж позиції дотримувалися Н. Коркунов, Г. Шершеневич та інші вчені. Г. Шершеневич писав, що звичай набував правового характеру тільки внаслідок надання йому захисту з боку держави [4, с. 73]. Іншими словами, основа обов'язкової сили правових звичаїв полягає в авторитеті державної влади [3, с. 11].

Професор А. Венгеров у працях останніх років відзначає, що звичаї переростають у звичаєве право тільки тоді, коли їх починає захищати держава, тобто державні органи влади, насамперед суди [5, с. 391]. Цікавий погляд О. Лейста [6], який вважав, що під звичаєвим правом можна розуміти самостійний історичний тип поряд з такими типами права, як станове право, формальне право, соціальне право.

В адміністративному праві звичай складається в процесі діяльності органів виконавчої влади, місцевого самоврядування і посадових осіб. Наявність такого джерела в адміністративному праві ставиться під сумнів прихильниками юридичного позитивізму, оскільки вони дотримуються тієї позиції, що все право має бути закріплене у відповідних актах. Однак ми не можемо заперечувати той факт, що звичай був і є необхідним доповненням у таких правових сім'ях, як англосаксонська і романо-германська [13].

У разі визначення місця актів управління серед джерел адміністративного права встановлено, що правовий звичай має переважно допоміжний характер у регулюванні публічно-управлінських відносин, що він не може мати однакової юридичну силу із законом. У разі співвідношення акта управління з правовим звичаєм необхідно мати на увазі, що юридична сила звичаю буде залежати від органу влади, який його санкціонує, та від юридичної сили відповідного акта управління.

У сучасному українському законодавстві звичаю відведена певна роль у регулюванні суспільних відносин. Звичай визнається регулятором у цивільних, сімейних, адміністративних, господарських правовідносинах. Так, стаття 7 Цивільного кодексу України визначає, що цивільні відносини можуть регулюватися звичаєм, зокрема, звичаєм ділового обороту. У цій же статті надається визначення звичаю, під яким розуміється правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин. Звичай, що суперечить договору або актам цивільного законодавства, у цивільних відносинах не застосовується [2, с. 54; 10].

Крім того, у статті 7 Цивільного кодексу України вказується на те, що звичай може бути зафіксований у відповідному документі [10]. Таким документом може бути, наприклад, постанова Пленуму Верховного Суду України або постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду, Кодекс торговельного мореплавства України. Проте фіксація звичаю в актах законодавства або в будь-якому документі не є правилом. Здебільшого звичаї не фіксуються, а носять характер так званих правових аксіом [2, с. 54].

Таким чином, можна зробити певні висновки. По-перше, держава визнає звичай джерелом права. По-друге, звичай – це усталене, стійке правило поведінки, що склалося в результаті багаторазового застосування у певній сфері суспільних відносин, але яке не встановлено законодавством.

По-третє, законодавство України залежно від характеру звичаю розрізняє такі його види: місцеві звичаї, звичаї національної меншини, звичаї ділового обороту, міжнародні торгові звичаї, звичаї торговельного мореплавства, банківські звичаї, звичаї війни. За територією дії всі звичаї можна класифікувати на внутрішньодержавні й міжнародні. За способом фіксації розрізняють звичаї, що зафіксовані у відповідних документах та звичаї, що не зафіксовані у відповідних документах.

По-четверте, з аналізу законодавства можна визначити такі ознаки звичаю як джерела права: 1) звичай є загальновизнаним правилом поведінки, що склалося внаслідок неодноразового і тривалого однакового застосування; 2) фіксація звичаю в документах не є обов'язковою [2, с. 55].

По-п'яте, обов'язковою умовою застосування будь-якого звичаю є його несуперечливість законодавству, договору або моральним засадам суспільства. Ще однією умовою застосування звичаю, що визначає господарське процесуальне законодавство, є відсутність законодавства, що регулює ті чи інші відносини. Водночас цивільне й сімейне законодавство не вказує на можливість застосування звичаю лише у разі нерегульованості питання в чинному законодавстві.

Отже, звичай може застосовуватися і у відносинах, які врегульовані законодавством, головне, щоб звичай не суперечив законодавству або договору. Інша річ, що за наявності норми права, яка врегульовує суспільні відносини, і звичаю судовий орган насамперед буде керуватися нормою права та застосує саме її. Тому звичай має більше шансів бути застосованим саме тоді, коли суспільні відносини не врегульовані законодавством або договором. І останнє: за юридичною силою звичай стоїть після актів законодавства та договору [2, с. 52].

Висновок. Подальше наукове дослідження цієї проблематики сприятиме трансформації звичаїв у правові звичаї, які, своєю чергою, ставатимуть законодавчими нормами, створюючи максимально визначені гарантії прав людини. Викристалізований обсяг поняття «правовий звичай» слугуватиме нормотворцю своєрідним вказівником під час обрання вектора нормопроекування.

Україна як представник романо-германської правової системи зберігає свою самобутність, відмінну від інших слов'янських країн. Правовий звичай сучасної України посідає допоміжне, але необхідне місце у правовому житті держави. Він регулює питання цивільної, торговельної сфер.

Деякі сучасні закони – це колишні правові звичаї, що інтегровані з плином часу. Правовий звичай не є джерелом права за Конституцією України, проте він зберігає своє значення як чинник правосвідомості, що сформувалась під впливом духовних та релігійних постулатів [11, с. 70].

Список літератури:

1. Мойсак С.М. Акти управління в системі джерел адміністративного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; Одеса, 2011. 21 с.
2. Стрельникова І.Ю., Погорелов Є.В. Місце звичаю в сучасному праві України. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. Том 23 (62). № 2. 2010. С. 52–56.
3. Толкачова Н.Є. Методологічні засади визначення поняття звичаєвого права. *Науковий вісник Чернівецького університету* : збірник наук. праць. Вип. 427. 2007. С. 11–17.
4. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. Москва, 1912.
5. Венгеров А.Б. Теория государства и права. Москва, 1998.
6. Лейст О.Э. Сущность и исторические типы права. *Вест. Моск. ун-та. Сер. 11. Право*. 1992. № 1. С. 34–38.
7. Жовтобрюх М.М. Звичаєве право: сутність, генеза, чинність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2002. 19 с.
8. Толкачова Н.Є. Звичаєве право : навчальний посібник. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. 367 с.
9. Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст. / за ред. І.Б. Усенка. Київ : Наук. думка, 2006. 279 с.
10. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. Є.О. Харитоновой, О.І. Харитоновой, Н.Ю. Голубевої. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 856 с.
11. Васянович О.А. Теоретичні аспекти класифікації правових звичаїв. *Держава і право* : зб. наук. праць. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. № 41. С. 69–74.
12. Сенюта І.Я. Правовий звичай як джерело права та регулятор відносин у сфері надання медичної допомоги. *Медичне право*. № 2(20) 2017. С. 59–70.
13. Давид Р. Основные правовые системы современности. Москва : Прогресс, 1988. С. 128–130, 326–328.

Korovyak O.Ya. LEGAL CUSTOM AS A SOURCE OF LAW

The article analyzes the theoretical and methodological principles of the application of legal practice in the regulation of social relations. The legal custom is considered as a form (source) of law, on the basis of which specific relations are made, contracts are concluded and which the judge can refer to when settling a dispute. In determining the place of administrative acts among the sources of administrative law, it is established that the legal custom is predominantly ancillary in regulating public-administrative relations, that it cannot have the same legal force as the law. When correlating the act of management with legal custom, it should be borne in mind that the legal force of custom will depend on the authority that authorizes it and the legal force of the relevant act of management.

From the analysis of the law, it is possible to identify the following features of custom as sources of law: 1) custom is a generally accepted rule of conduct resulting from repeated and prolonged uniform use; 2) the fixation of custom in the documents is optional. It is emphasized that a mandatory condition for the use of any custom is its consistency with the law, the treaty or the moral principles of society. Another condition for the application of the custom that defines the procedural law of the economy is the absence of legislation governing certain relations. At the same time, civil and family law does not indicate the possibility of applying the custom only if the issue is not settled in the current legislation. Some current laws are former legal practices that are integrated over time. The legal custom is not a source of law under the Constitution of Ukraine, but it retains its importance as a factor of justice formed under the influence of spiritual and religious tenets.

Key words: legal custom, form of law, legal relations, source of law, state, norms of law.

Петровська О.К.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

КОРПОРАТИВНІ НОРМИ В РЕГУЛЮВАННІ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті констатується, що однією з основоположних засад, яка лежить в основі обґрунтування корпоративної нормотворчості, є ідея автономії. Вона включає в себе право соціальної групи, асоціації, об'єднання на створення власних правил поведінки. Право окреслює межі, які захищають автономію, можливість саморегулювання від небажаних вторгень з боку інших. Обговорення проблем автономії завжди має звертатися до питання так званої колективної автономії і особливо там, де має бути окреслена лінія між «публічною» і «приватною» сферами, щоб більш точно визначити той простір, в якому індивіди або організації, або інші групи, об'єднання тощо мають володіти автономією, і ті сфери, в яких вони підлягають зовнішньому контролю.

Автор підкреслює, що корпоративна нормотворчість має відображати принцип «колективної» автономії як певний механізм реалізації автономії індивідуальної (індивід, будучи членом певного колективу, групи, здобуває більшу вагу у вирішенні значимих для цієї групи питань і тим самим відстоює свій автономний простір). Водночас є важливі відмінності між індивідуальним і колективним саморегулюванням (в останньому разі особливого значення набуває процес вироблення рішення відповідним об'єднанням чи іншим колективним суб'єктом), і для права важливо їх чітко розуміти для встановлення більш адекватних моделей регулювання відповідних сфер суспільного життя.

Особлива увага приділяється інститутам громадянського суспільства як суб'єктам корпоративної нормотворчості. Зроблено висновок, що вони виправдано претендують на найбільш широкий простір автономії порівняно з іншими організаціями, які можуть функціонувати в суспільстві. Громадянське суспільство, яке виступає особливою автономною суспільною сферою, відокремленою від держави, економіки та сім'ї, є важливою гарантією забезпечення індивідуальної автономії.

Ключові слова: *нормотворчість, корпоративна нормотворчість, громадянське суспільство, автономія, колективна автономія.*

Постановка проблеми. Нині юридичною наукою і практикою визнається важлива роль недержавного регулювання у створенні та функціонуванні внутрішньо узгодженої правової системи. Корпорації та інші недержавні об'єднання, які здобули на певному етапі державно-правового розвитку сферу автономного регулювання, в межах якої вони є вільними від державного втручання, самостійно визначають напрями своєї діяльності, виробляють норми своєї поведінки. Такі норми отримують формальне закріплення у корпоративних актах, кількість і різноплановість яких є дуже широкими, оскільки кожне недержавне утворення у процесі своєї щоденної діяльності створює, змінює і припиняє дію тих чи інших корпоративних норм. Це дає змогу говорити про те, що з'явилась особлива діяльність зі створення корпоративних актів – корпоративна нормотворчість, наукове дослідження якої створить передумови для підвищення ефективності цього виду діяльності. Крім

того, виокремлення цього виду нормотворчої діяльності свідчить про зміну парадигми в сучасній юридичній науковій думці, яка довгий час єдиним суб'єктом нормотворчої діяльності розглядала носіїв публічної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо проблеми формування та функціонування законів та інших актів, які видають органи публічної влади, стають предметом уваги як зарубіжної, так і вітчизняної науки, то до питання юридичної природи корпоративних актів у своїх дослідженнях вчені звертаються значно рідше. Окремі його аспекти висвітлювалися у працях Є. Гетьмана, Г. Дутки, Є. Євграфової, М. Козюбри, А. Колодія, І. Лукашука, О. Лук'янової, Л. Луць, Л. Наливайко, І. Овчаренка, Н. Оніщенко, А. Онупрієнко, М. Орзиха, О. Перерерія, О. Петришина, Н. Пархоменко, І. Погрібного, С. Погребняка, С. Полєніної, П. Рабіновича, М. Сільченка, Ю. Тодики, Р. Топольського, Б. Топорніна, О. Скакун, М. Цвіка,

О. Ющика та ін. Слід також назвати комплексні дослідження таких вчених, як А. Алієв, Т. Кашаніна, В. Потапов, С. Ухіна, О. Тичкова, М. Томашевська та ін.

Водночас невирішеними залишаються питання, пов'язані з юридичною природою корпоративних норм, а саме: чи є корпоративні норми правовими нормами, чи це самостійний різновид соціальних норм, чи мають вони юридичну силу; яким є співвідношення між корпоративними нормами (та актами, в яких вони закріплені) і локальними нормами тощо. Досі в науці відсутні дослідження, які давали б відповіді на такі важливі питання: хто може виступати суб'єктом корпоративної нормотворчості; який порядок надання відповідних повноважень всередині організації; яким є предмет корпоративної нормотворчості; якою має бути процедура розробки, прийняття і введення в дію корпоративних актів; яким є механізм забезпечення їх дії тощо.

Наведене вище свідчить про необхідність постановки завдання щодо характеристики корпоративної нормотворчості інститутів громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Різниця структур громадянського суспільства і держави зумовлює різні способи правового регулювання приватних і публічних відносин. У громадянському суспільстві діє принцип «дозволено все, що не заборонено», втручання держави в його сферу суворо обмежене, закон може встановлювати правила тільки на майбутній час, він не має зворотної сили.

У публічній сфері діє принцип «все, що не дозволено, заборонено», тому статус органів державної влади та посадових осіб, їх компетенція детально врегульовані законом. У публічному праві закон може мати зворотну силу, якщо держава в чомусь покращує правове становище осіб; закон обов'язково мусить мати зворотну силу, якщо ним пом'якшується покарання за будь-яке правопорушення або усувається протиправність цього діяння.

Один із напрямів розвитку правової системи – наділення державою громадських організацій, об'єднань громадян правом здійснювати корпоративну нормотворчість, що полягає у можливості розроблення та прийняття відповідних корпоративних актів та корпоративних норм. Вітчизняними вченими відзначається посилення корпоративної саморегуляції як тенденції у розвитку правової системи України [1, с. 16].

Корпоративні норми в юридичній літературі традиційно розглядаються в контексті кор-

поративного права, тобто права господарських товариств. Проте, на наш погляд, корпоративними (відносинами співробітництва, участі або членства) можуть бути названі суспільні відносини приватних осіб, які мають у своїй основі об'єднання осіб, спрямовані на досягнення спільної мети. А отже, говорячи про такі утворення, ми не мусимо мати на увазі тільки комерційні товариства або об'єднання як особливу організаційно-правову форму некомерційної організації. Ми використовуємо термін «об'єднання» в загальнолексичному його значенні, тобто для позначення сукупності осіб, які об'єднали свої зусилля з певною метою. При цьому корпоративними такі відносини будуть незалежно від того, надає держава такому об'єднанню статус самостійного суб'єкта права (тобто чи формалізує його) або ні.

Так само немає підстав ставити правовий статус у залежність від того, чи є це об'єднання довготривалого (безстрокового) чи короткочасного (термінового) існування, або від того, чи є таке об'єднання більш-менш чисельним, чи переслідує воно ті чи інші соціально значущі, суспільно корисні і т. п. цілі. Навіть об'єднання членів однієї або декількох сімей (дворів, сіл і т.д.) для спільної обробки земельної ділянки, згуртування колективу вчених для проведення єдиного дослідження і написання однієї монографії, освіта групи громадян для спільного поширення і сповідання релігії, пропаганди політичних переконань і т.д. є таким об'єднанням людей, а правила, що вони виробляють для себе, є корпоративними нормами. Більше того, трапляється, що корпоративна форма (оболонка об'єднання) використовується для оформлення незаконних суспільних відносин (наприклад, відносин з організації та діяльності злочинного угруповання). Загальна мета – основа корпоративних відносин; яка це мета – питання, що не впливає на кваліфікацію відносин, які складаються в ході її досягнення.

Отже, під корпоративними нормами ми розуміємо ті правила поведінки, які встановлюються в межах певного об'єднання учасників суспільних відносин і є обов'язковими для членів такого об'єднання. Корпоративні норми – це система формально визначених, спеціально встановлюваних компетентними органами об'єднань учасників суспільних відносин і обов'язкових для їхніх членів правил поведінки, що виражають колективну волю членів зазначених організацій і виступають регуляторами внутрішньоорганізаційних та деяких зовнішніх (на основі функцій, переданих органами держави) відносин, дотримання

яких забезпечується внутрішнім переконанням і охоронними заходами суспільного, а в окремих випадках – державного впливу.

Нині невирішеними також залишаються питання, пов'язані з юридичною природою корпоративних норм, а саме:

1) чи є корпоративні норми правовими нормами, чи це самостійний різновид норм соціальних і юридичної сили вони не мають;

2) яким є співвідношення між корпоративними нормами (та актами, в яких вони закріплені) і локальними нормами.

З позицій теорії держави і права корпоративні норми розглядаються як загальнообов'язкові правила поведінки, що приймаються організацією, поширюються на її членів, учасників, працівників, виражають їх узгоджену волю, регулюють внутрішні відносини та визначають правособ'єктність організації [2, с. 10].

М.О. Томашевська, досліджуючи проблеми корпоративних актів у системі джерел права України, виокремлює найбільш характерні ознаки корпоративних норм, серед яких нижченаведені: їх дія поширюється на певне коло суб'єктів, які є членами організації; корпоративні норми фіксуються в документах локальної сфери дії; якісна (персональна) характеристика колективу може змінюватись, що наближає їх до договірних, де склад учасників визначається поіменно, але, на відміну від останніх, корпоративні норми не персоналізовані, у них бракує вказівки на конкретного адресата; за сферою дії досліджувані норми обмежуються не територією організації, а членством або належністю до останньої; корпоративні норми приймаються безпосередньо колективом шляхом узгодження волі його членів; перевіряються з боку держави на відповідність чинному законодавству шляхом реєстрації; належать до різних галузей права; регулюють типові операції, види діяльності, вчинки, тобто є нормами, що повторюються у діях більшості або навіть усіх членів колективу [3, с. 49].

Корпоративні норми не варто розглядати як такі, що заповнюють прогалини в нормативній системі права і мають допоміжний характер. Предметом регулювання корпоративних норм мають бути виключно відносини усередині колективу (використання фінансів, встановлення умов праці, заохочення працівників, порядок застосування заходів відповідальності та ін.) [4, с. 403]. Однак зводити роль корпоративних норм тільки до дії у разі мовчання законодавця не можна. Окремі сфери суспільних відносин мають бути

захищені з боку держави, проте сам варіант поведінки мають встановити самі учасники таких відносин. Відповідно, йдеться не про прогалину у правовому регулюванні, а про невтручання держави до сфери саморегулювання з боку інститутів громадянського суспільства.

На думку О.Ф. Скакун, корпоративні норми все ж таки мають правовий характер і тісно пов'язані з нормами права, оскільки: 1) у нормах права передбачається можливість колективу корпорації регулювати свою поведінку самостійно; 2) у нормах права визначаються напрями корпоративного регулювання; 3) у нормах права вказуються межі корпоративного регулювання (наприклад, відповідно до Кодексу законів про працю України додаткові пільги для працівників можуть установлюватися підприємствами лише за рахунок власних коштів); 4) від корпоративних норм, як і норм права, вимагається відповідність природі права, принципам права (загальним, галузевим, міжгалузевим); 5) норми права здебільшого визначають і процедуру прийняття корпоративних норм; 6) корпоративні норми не мають суперечити нормам загальнодержавним; 7) корпоративні норми, хоч і опосередковано, але забезпечуються державним примусом [4, с. 403].

О.Ю. Тичкова, досліджуючи проблеми локальних корпоративних актів у цивільно-правовому регулюванні, також доходить висновку, що корпоративні норми є правовими. На її думку, де б не містилися норми як певні правила поведінки, у разі їх порушення має застосовуватися певний порядок впливу на правопорушника та здійснюватися захист прав інших осіб. Такий захист має здійснюватися, як правило, судом [5, с. 43].

Разом із тим у рішенні Конституційного Суду України від 13 грудня 2001 р. № 18 сформульована правова позиція, відповідно до якої виключно законами визначаються «засади утворення і діяльності <...> об'єднань громадян». Інші (що не є найбільш загальними) питання реалізації права на свободу об'єднання в громадянському суспільстві не підлягають державному регулюванню і мають вирішуватися на вільний розсуд його членів. Тобто Конституцією України та законами регулюються найбільш загальні питання функціонування і діяльності інститутів громадянського суспільства на кшталт громадських об'єднань, політичних партій, релігійних організацій тощо. Усі ж інші питання регулюються корпоративними нормами та відповідними актами, де вони містяться.

Є.О. Харитонов, з'ясовуючи місце корпоративних норм у системі форм (джерел) права, дійшов

висновку, що вони за своєю сутністю є нормами права. Крім того, вчений наголошує на тому, що корпоративні норми, предметом регулювання яких виступають цивілістичні аспекти корпоративних відносин, також є різновидом норм цивільного законодавства [6, с. 34].

Корпоративні норми мають спільні риси з нормами права, серед яких можна виокремити такі: 1) корпоративні норми, як і правові, регулюють типові ситуації або відносини, тобто мають регулятивний характер; 2) корпоративні та правові норми характеризуються багаторазовим їх використанням; 3) вони поширюють свою дію на не визначених заздалегідь осіб; 4) видаються у письмовій формі уповноваженим на те органом; 5) мають загальнообов'язковий та вольовий характер.

Аналіз вищевикладеного дає змогу вести мову про те, що за своєю природою корпоративні норми, що містяться у відповідних корпоративних актах, можуть мати правовий характер. Крім того, у разі утворення корпоративної норми уповноважений орган має дотримуватися вимог законів та інших нормативно-правових актів, тобто корпоративні норми не можуть суперечити чинному законодавству. Звертає на себе увагу позиція Т.В. Кашаніної, яка наголошує на тому, що серед корпоративних норм поряд із правовими є норми технічні, етичні, естетичні, ділові звичаї тощо. Тому не всі корпоративні норми мають правовий характер. До них слід відносити більшу частину правил діловодства, основ документообігу, ділового етикету, естетичні та технічні норми тощо.

Таким чином, корпоративні норми мають відповідати основоположним принципам справедливості, свободи, рівності, гуманізму, всій системі принципів права. Проте вони можуть виходити за межі правового регулювання, регулюючи відносини, що не мають правового характеру і базуються виключно на позаюридичних механізмах їх забезпечення.

Законодавство встановлює межі корпоративного регулювання. Наприклад, умови оплати праці працівників, передбачені трудовим законодавством, не можуть бути погіршені корпоративними нормами. Видані державою норми в низці випадків визначають процедуру прийняття корпоративних норм. Крім того, останні за своїм змістом не мають суперечити нормам, закріпленим у системі національного законодавства як такого, що має більшу юридичну силу (за умови, що правотворчі органи не вийшли за межі своїх повноважень і не втрутились у сферу виключної компетенції об'єднання).

Отже, можна вести мову про поділ корпоративних норм на ті, що мають правовий характер, і корпоративні норми, які регулюють позаправові відносини, відносини, що не охоплюються сферою правового регулювання. Право в останньому випадку може лише встановити межу, у разі перетинання якої воно втрутиться до регулювання суспільних відносин. Як правило, така межа пов'язана із необхідністю захисту прав, свобод і законних інтересів людини. Отже, доки цю межу не перетнули – відносини знаходяться поза правовим регулюванням. Яскравий приклад – правила, що встановлюються в інтернет-середовищі. Щодо відповідних відносин діють лише базові найбільш загальні вимоги про заборону порушення права на повагу честі і гідності, заборону розпалювання расової, національної ворожнечі тощо. Поза такими загальними правовими вимогами особи, що входять до відповідного інтернет-середовища, можуть відчувати повну свободу у встановленні відповідних правил поведінки, виконання яких буде забезпечуватись не можливістю судового захисту, а виключно внутрішньокорпоративними засобами впливу, аж до виключення зі спільноти. При цьому визнати таке виключення чи застосування інших санкцій у відносинах, що не потрапили до сфери правового регулювання, незаконними особа не зможе.

Висновки. За своїм змістом корпоративні норми є правилами, в яких закріплюється порядок формування, побудови, управління і функціонування організації, права, обов'язки, відповідальність за взаємини між її членами, а також відносини самої організації з іншими організаціями і державними органами. Таким чином, корпоративні норми, з одного боку, виражають інтереси громадян, які є членами організації, а з іншого – забезпечують життєдіяльність та ефективність функціонування організації як єдиного суб'єкта права. Корпоративні норми за змістом не мають суперечити чинному законодавству, праву загалом. Адже корпорації, об'єднання, підприємства, установи та інші організації, які діють на основі установчих документів, статутів та положень, входять в єдиний правовий простір держави. На діяльність членів цих організацій поширюються вимоги дотримання законності та правопорядку, передбачені чинним законодавством [7, с. 85].

Ідеал сучасної корпоративістської сутності взаємодії державних і приватних інтересів визначається насамперед тим, що вироблення і прийняття рішень, що влаштовують обидві

сторони, здійснюються в ході взаємного узгодження. Діяльність інститутів громадянського суспільства на основі норм корпоративного права – одна з ознак громадянського суспіль-

ства, при цьому ці норми належать практично до всіх сфер суспільного життя, розробляються органами управління інститутів та адресуються їх членам [8, с. 12].

Список літератури:

1. Тополевський Р.Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : автореф. дис... канд. юрид. наук. Нац. ун-т внутр. справ. Харків : Б. в., 2004. 19 с.
2. Томашевська М.О. Корпоративні акти в системі джерел права України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ : Б. в., 2005. 210 с.
3. Томашевська М.О. Корпоративні норми в системі джерел права України. *Держава і право* : зб. наук. пр. *Юрид. і політ. науки*. Київ, 2002. Вип. 18. С. 47–50.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2008. 656 с.
5. Тичкова О.Ю. Локальні корпоративні норми у цивільно-правовому регулюванні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків : Б. в., 2009. 192 с.
6. Харитонов Є.О. Місце корпоративних норм у системі форм (джерел права). *Корпоративне право в Україні : становлення та розвиток* : зб. наук. пр. (за матеріалами міжрегіон. наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 26–27 верес. 2003 р.). Київ : Б. в., 2004. С. 33–35.
7. Лисюк І.І. Соціальні норми у державно організованому суспільстві. *Держава і право*. Випуск 53. 2011. С. 84–91.
8. Соляр С.П. Правове регулювання статусу та діяльності інститутів громадянського суспільства (теоретико-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 20 с.

Petrovska O.K. CORPORATE RULES IN THE REGULATION OF THE CIVIL SOCIETY'S INSTITUTIONS ACTIVITIES

The article states that one of the foundations underlying the rationale behind corporate rulemaking is the idea of autonomy. It includes the right of a social group or association to create their own rules of conduct. The right defines the limits that protect autonomy, the possibility of self-regulation against unwanted invasions by others. Discussion of autonomy issues should always address the issue of so-called collective autonomy, and especially where the line between the “public” and “private” spheres must be drawn to more clearly identify the space in which individuals, organizations, or other groups, associations, etc., should have autonomy and areas where they are subject to external control.

The author emphasizes that corporate rulemaking should reflect the principle of “collective” autonomy as a certain mechanism for exercising the autonomy of an individual and thus asserts its autonomous space. At the same time, there are important differences between individual and collective self-regulation (in the latter case, the decision-making process of the respective association or other collective entity is of particular importance), and for the right it is important to understand them clearly in order to establish more adequate models of regulation of the relevant spheres of public life.

Particular attention is given to civil society institutions as subjects of corporate rulemaking. It is concluded that they justifiably claim the broadest space of autonomy compared to other organizations that may function in society. Civil society, which acts as a distinct autonomous public sphere, separated from the state, economy and family, is an important guarantee of individual autonomy.

Key words: rulemaking, corporate rulemaking, civil society, autonomy, collective autonomy.

Полонка І.А.

ПВНЗ «Буковинський університет»

ВІКОВИЙ КРИТЕРІЙ СУБ'ЄКТІВ ОБ'ЄКТИВНО-ПРОТИПРАВНОГО ДІЯННЯ: ТЕОРІЯ ТА АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОЇ ПРАКТИКИ

У статті проаналізовано законодавство зарубіжних країн щодо визначення вікового критерію суб'єктів об'єктивно-протиправного діяння. Досліджені підстави диференціації відповідальності неповнолітніх залежно від їх віку у романо-германській, англо-американській, релігійній правовій та далекосхідній правових сім'ях. Виведено авторські пропозиції, які можуть бути корисними в удосконаленні інституту об'єктивно-протиправного діяння у цій сфері, а саме: а) спадкоємним для України міг би застосовуватися досвід країн ФРН, Франції та Японії, згідно з яким до неповнолітніх правопорушників застосовуються різноманітні заходи виховного характеру. Саме ця тенденція є домінуючою у європейському товаристві. Вона базується на ідеї, що неповнолітні правопорушники перебувають у складному становищі перехідного віку, недоліки соціалізації якого краще подолати заходами освітньої підтримки замість покарання; б) підтримуємо позицію про відродження судів для неповнолітніх в Україні. Світовий досвід боротьби зі злочинністю неповнолітніх, а також організації захисту прав дітей і молоді показує, що заходи, які вживаються окремими структурами держави і громадськості, без координуючої ролі спеціально створених для цих цілей судів належного ефекту не мають; в) позитивно зарекомендував досвід країн романо-германської правової сім'ї щодо врегулювання питання призначення та відбування покарання неповнолітніми особами спеціально прийнятим актом, в основі якого лежить презумпція настання кримінальної відповідальності залежно від їх віку. Хоча неповнолітні особи мають власне інтелектуальне бачення світу, однак у них ще не сформований досить стійкий рівень фізичного, морального та психологічного розвитку, як у дорослої людини. Тому вказаний підхід допоможе якомога краще врахувати всі особливості неповнолітнього у разі вчинення над ним правосуддя.

Ключові слова: об'єктивно-протиправне діяння, неповнолітній, зарубіжне законодавство, вік кримінальної відповідальності, покарання.

Постановка проблеми. Проблема вікового критерію суб'єктів об'єктивного протиправного діяння завжди є актуальною, оскільки зачіпає прошарки самої незахищеної категорії населення – дітей. Зі століття у століття великі вчені-правознавці намагалися визначити оптимальний вік настання кримінальної відповідальності (тобто такий вік, з якого людина має нести кримінальну відповідальність, усвідомлюючи свою провину) та які заходи і міри покарання слід до них застосувати.

Для вирішення цієї та низки інших проблем, що стосуються настання та відбування покарання для осіб, які не досягли на момент вчинення діяння віку, передбаченого законом, доцільним видається звернутися до досвіду іноземних країн.

Зважаючи на новітні тенденції глобалізації юриспруденції для України запозичення європейського досвіду є важливою задачею сьогодення. Інтеграція нашої держави у міжнародну спільноту вимагає приведення національного законодавства, що стосується відповідальності

неповнолітніх, відповідно до загальновизнаних міжнародних стандартів.

Щоб забезпечити відносну репрезентативність результатів творчого пошуку, вважаємо, що у ньому необхідно представити законодавство правових систем сучасності на чолі з провідними державами світу. Логічним видається також вивчення нормативно-правової бази країн, які регламентують протиправні діяння, скоєні неповнолітніми особами, не тільки за допомогою кримінального кодексу, а й мають низку законів, що більш детально урегульовують ці проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у вирішення проблем кримінальної відповідальності неповнолітніх зробили у своїх працях такі вчені, як: Ю.В. Баулін, Н.Л. Березовська, І.П. Васильківська, В.М. Бородін, В.М. Бурдін, Т.О. Гончар, Л.С. Дубчак, Н.Я. Ковтун, Н.М. Крестовська, Н.А. Орловська, В.Я. Тацій та ін. Однак питання вікової характеристики суб'єктів об'єктивно-протиправного діяння в Україні та за її межами у

наукових працях вивчалось лише фрагментарно, тому пропонуємо більш ґрунтовно та комплексно дослідити його.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати віковий критерій суб'єктів об'єктивно-протиправного діяння у законодавстві країн світу та виявити позитивні приклади, які слід перейняти нашої державі для наслідування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того щоб дослідити такий різновид об'єктивно-протиправного діяння, як діяння невеликоздатних суб'єктів, а саме осіб, які не досягли на момент вчинення протиправного діяння віку, передбаченого законом, необхідно встановити та порівняти вікові межі у сфері відповідальності неповнолітніх. Міжнародна спільнота погодила можливість настання відповідальності до досягнення повноліття, більшість держав підтримує це положення. Однак міжнародні стандарти визнають право країн самостійно визначати вік настання відповідальності, тому у державах сучасних правових систем світу мінімальний вік кримінальної відповідальності істотно різниться і становить: у Єгипті, Іраку, Лівані, Ємені та деяких інших країнах – 7 р.; у Франції, низці штатів США – 13 р.; у Болгарії, КНДР, Норвегії, Румунії, Іспанії, ФРН – 14 р.; у Данії, Фінляндії, Швеції – 15 р. [1, с. 22]. Розглянемо це питання детальніше.

Для держав романо-германської правової сім'ї характерним є врегулювання питання настання відповідальності неповнолітніми спеціально прийнятим актом, а не кримінальним кодексом. До прикладу, КК Франції не передбачає норм про настання відповідальності за вчинення неправомірних діянь молодими злочинцями. Такі положення відображені в Ордонансі про відповідальність неповнолітніх правопорушників № 45-174 від 2 лютого 1945 р. [2]. Останній встановлює спеціальний правовий режим, в основі якого лежить презумпція настання кримінальної відповідальності неповнолітніх залежно від їхнього віку (див. таблицю 1).

В Іспанії інститут покарання неповнолітніх регулює «Закон про кримінальну відповідальність неповнолітніх», який говорить, що до кримінальної відповідальності притягуються діти віком від 14 до 18 р. Максимальне покарання становить 5 р. перебування у спеціальному центрі. Для дитини молодше 14 р. кримінальна відповідальність не передбачена. Особи, старші 18 р., притягуються до відповідальності відповідно до КК Іспанії [3].

КК Німеччини так само, як і КК Франції та Іспанії, не передбачає норм про відповідальність неповнолітніх правопорушників. Хоча у ст. 19 КК Німеччини зазначено, що неосудним є той, хто під час вчинення діяння ще не досяг чотирнадцятирічного віку [4].

Поряд із КК у Німеччині як джерело права діють безліч законів. Наприклад, у ст. 10 КК Німеччини передбачені особливі приписи щодо неповнолітніх, а саме кримінальна відповідальність неповнолітніх регулюється ще і Законом «Про відправлення правосуддя у справах неповнолітніх». Положення останнього має пріоритетне значення порівняно з нормами КК.

Відповідно до ст. 5 вказаного закону для неповнолітніх злочинців передбачені виховні, виправні та у виняткових випадках міри покарання [5].

Викладене дає змогу виділити деякі загальні особливості залучення неповнолітніх осіб до кримінальної відповідальності в Іспанії, Франції та ФРН: по-перше, захист прав, свобод і законних інтересів молодих правопорушників у разі призначення їм покарання забезпечується кримінально-правовими нормами, відображеними в спеціальних законах про відправлення правосуддя щодо неповнолітніх; по-друге, кримінальна політика зазначених країн спрямована на виховання неповнолітніх правопорушників, а не на їх залякування.

Не менш цікавим для дослідження є досвід країн, що входять до англо-американської правової системи права.

Питання про покарання неповнолітніх у джерелах права та науковій доктрині США є неоднозначним. У кримінальному законодавстві США відсутній єдиний та чітко виражений критерій градації неповнолітніх за віком, що дає змогу застосовувати до різних вікових груп різні виховні заходи й покарання. Першу групу становлять особи, які не досягли 7 р. Ця категорія осіб, відповідно до норм загального права, не притягується до кримінальної відповідальності. Друга група включає осіб віком від 7 до 14 р., які визнаються «нездатними» вчинити злочин. Разом із тим ця презумпція може бути спростована доказом того, що особа усвідомлювала характер і ступінь суспільної небезпеки злочинного діяння. І останню групу становлять особи, які досягли 14 р. та притягуються до кримінальної відповідальності у повному обсязі (див. таблицю 2).

Досить спірним видається нам положення про залучення дітей до кримінальної відповідальності віком від 7 до 14 р. Вважаємо, що у такому

Вік, з якого настає кримінальна відповідальність у країнах романо-германської правової сім'ї

Країни	Вік	Відповідальність
Франція	10–13 р.	Зазвичай заходи безпеки, поодинокі виховні заходи (наприклад, конфіскація предмета, що належить неповнолітньому і служив для вчинення злочинного діяння або отриманого в результаті його вчинення і т.п.).
	13–16 р.	Заходи безпеки або виховні заходи.
	16–18 р.	Заходи безпеки, виховні заходи, скорочене покарання або звичайне покарання, передбачене санкцією відповідної статті.
Іспанія	до 14 р.	Заходи, спрямовані на перевиховання неповнолітніх.
	з 14 до 18 р.	Заходи, не пов'язані з обмеженням свободи: амбулаторне лікування психічного здоров'я або наркоманії; відвідування денного спеціалізованого центру; обов'язок проживати з певною людиною, сім'єю або освітньою групою; проведення вихідних у будинку; свобода під наглядом; реалізація соціально-освітніх завдань; скасування дозволу на водіння мопеда або ліцензії на полювання. Заходи з обмеженням або позбавленням волі: знаходження в спеціалізованому центрі у закритому режимі; інтернування в частково відкритому режимі; проживання у центрі, але з перебуванням у відкритому режимі.
	18–21 р.	Можуть застосовуватися положення закону про кримінальну відповідальність неповнолітніх у спеціально передбачуваних випадках (ст. 69 КК).
Німеччина	14–18 р.	Для притягнення осіб від 14 до 18 р. до кримінальної відповідальності потрібно спростувати презумпцію неосудності. Тобто довести, що під час скоєння злочину за своїм моральним й інтелектуальним розвитком неповнолітній був зрілим для того, щоб усвідомлювати протиправність діяння, але продовжував діяти на свій розсуд.
	18–21р.	Примусові заходи виховного характеру, виправні заходи або покарання для неповнолітніх, якщо застосування примусових заходів виховного характеру є недостатнім.

віці дитина навряд чи може усвідомлювати характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого нею діяння.

Варто вказати і той факт, що питання про вік кримінальної відповідальності у США, як правило, регулюється законодавством штатів. Так, за КК штату Міннесота діти, що не досягли 14-річного віку, не здатні вчинити злочин, а до відповідальності за кримінально каране діяння вони можуть притягуватися від 14 до 18 р., у КК Колорадо і у КК Луїзіани встановлений 10-річний вік для притягнення особи до кримінальної відповідальності, у КК Джорджії та Іллінойсі – 13-річний вік. Однак у більшості штатів, відповідно до положень кримінальних кодексів, до відповідальності все ж таки можуть бути притягнуті лише особи, які досягли 14 р.

Правова система Англії, як і раніше, залишається некодифікованою, а статутне і прецедентне право є основними регуляторами суспільних відносин. Питання про відповідальність неповнолітніх регламентуються такими законами: «Про дітей і підлітків» (1969 р.); «Про повноваження кримінальних судів» (1973 р.); «Про магістратські суди» (1980 р.); «Про кримінальну юстицію» (1988 р.); «Про злочин і інші порушення порядку» (1998 р.).

Відповідно до названих законів в Англії виділяються три групи неповнолітніх: діти віком до 10 р., діти від 10 до 14 р. і неповнолітні віком від

14 до 18 р. [6, с. 6]. На дітей віком до 10 р. поширюється презумпція про те, що у зазначеному віці вони не можуть бути кримінально дієздатними. За загальним правилом діти віком від 10 до 14 р. також вважаються кримінально недієздатними, однак судова практика і доктрина кримінального права Англії виходить з того, що дитина у цьому віці може бути звинувачена у скоєнні злочину.

Розглядаючи питання призначення покарання у країнах англо-американського права, відзначимо, що у зв'язку із наявністю широких дискреційних повноважень суддів система призначення покарання неповнолітнім залежить від конкретних юрисдикцій та може бути чи зовсім формалізованою, чи навпаки, зосередженою на реабілітаційних програмах. Обов'язковою частиною таких програм має бути компенсація та реституція потерпілому.

Для країн релігійної правової сім'ї вік юридичної відповідальності – це вік статевого дозрівання людини або за мусульманським кримінальним правом – повноліття. Серед найважливіших ознак повноліття – це здатність дбати про служіння Господу Славному і Великому більше, ніж про насолоду плоті, хто ж не володіє цією властивістю, того мудреці вважають неповнолітнім [7, с. 145–146]. Це положення знайшло відображення у Законі «Про ісламські кримінальні покарання» Ісламської

Вік, з якого настає кримінальна відповідальність у країнах англо-американської правової сім'ї

Країни	Вік	Відповідальність
США	7–14 р.	Діти віком 7–14 р. визнаються нездатними вчинити злочин. Однак така презумпція може бути спростована доказом того, що особа усвідомлювала характер і ступінь суспільної небезпеки злочинного діяння.
	з 14 р.	Притягаються до кримінальної відповідальності у повному обсязі, тобто до них можуть застосовуватися позбавлення волі, штраф.
Англія	10–14 р.	Дитина віком 10–14 р. вважається нездатною здійснити злочин, але презумпція може бути спростована доказом того, що особа зазначеного віку у момент скоєння злочину усвідомлювала протиправність своєї поведінки, а питання про її застосування вирішується індивідуально.
	14–17 р. (у призна-ченні покарань до них прирів-нюються молоді люди віком від 17–21 р.)	Несуть різну кримінальну відповідальність залежно від типу та складності злочину. Довічне позбавлення волі може бути призначене лише злочинцю, що належить до старшої вікової групи неповнолітніх (17–20 р.). Для неповнолітніх молодших 17 р. строк позбавлення волі не має перевищувати 1 р. За загальним правилом, встановленим в англійському законодавстві, мінімальний строк позбавлення волі становить 3 тижні, а максимальний залежить від конкретного віку неповнолітнього правопорушника. Для осіб, що скоїли злочин у 17–20 р. максимальний строк позбавлення волі дорівнює максимальному терміну, передбаченому дорослим особам за аналогічний злочин.

Республіки Іран [8]. Згідно зі ст. 49, 50 цього Закону малолітні особи (за ісламськими релігійними законами визнаються особи, які не досягли неповноліття) не підлягають кримінальній відповідальності взагалі.

Слід зазначити, що в ч. 1 ст. 1210 ЦК Ісламської Республіки Іран на основі ісламської релігії за календарем сонячної хіджри (Шамсі) повноліттям визнається досягнення віку 15 р. для хлопчиків і 9 р. для дівчаток [9, с. 64]. Відповідно до примітки 2 ст. 49 Закону «Про ісламські кримінальні покарання» за необхідності тілесного покарання дитини, яка вчинила правопорушення, таке покарання має бути свідомо доцільним і не має перевищувати звичайних меж. Згідно зі ст. 50 вказаного Закону, якщо особа, яка не досягла повноліття, здійснить убивство, завдасть тілесні ушкодження або побої, відповідальність за його злочин несуть поручителі (Акила – близькі родичі чоловічої статі). У разі заподіяння шкоди майну відповідальність лежить на самій дитині. Відшкодування шкоди здійснюється з майна дитини її законним представником (вали – найближчим родичем чоловічої статі по чоловічій лінії).

В Ізраїлі створено спеціальну судову інстанцію – трибунал, який покликаний розглядати правопорушення неповнолітніх. Врегульованою є норма, відповідно до якої не можна притягнути до відповідальності неповнолітнього, якщо пройшов рік з моменту скоєння такого правопорушення і немає згоди юридичного радника уряду. Оскільки на кожне правило є виняток, це правильно і в цій

ситуації – якщо менше ніж через рік після скоєння неповнолітнім злочину йому виповниться 18 р. Наприклад, якщо скоїв злочин у 17,5 р., тобто менш ніж через рік виповнилося 18 р., то можливо притягнути до кримінальної відповідальності і як міне рік.

У разі якщо неповнолітнього визнано винним у скоєнні правопорушення, то суд зобов'язаний отримати спеціальний документ – висновок соціального працівника, який відіграє провідну роль під час призначення покарання. Тобто залежно від того, що напише соціальний працівник, багато в чому залежить рішення судді. Як правило, такий документ складається за результатами знайомства зі справою і спілкування із неповнолітнім, яких може бути кілька.

Аналізуючи інститут відповідальності неповнолітніх у країнах релігійної правової сім'ї, ми дійшли висновку, що первинною проблемою у цій галузі є відсутність категорії неповнолітніх злочинців, позаяк йдеться лише про визначення віку притягнення до кримінальної відповідальності. Піддається критиці також низка покарань, які застосовуються до неповнолітніх осіб. Вони не тільки суперечать основним міжнародним нормам захисту прав дитини, а і мають дуже жорсткий характер і використовуються до різко низької вікової групи дітей.

У далекосхідних країнах питання застосування до неповнолітніх осіб засобів кримінально-правового впливу за вчинені ними правопорушення характеризується особливою рівновагою між

покаранням неповнолітніх та наданням їм захисту й опіки, враховуючи значний вплив цілої низки соціальних чинників, що призводять до скоєння злочину.

У Японії кримінальна відповідальність неповнолітніх регламентується Законом «Про неповнолітніх» [10]. У ст. 41 КК Японії зазначається, що дії, вчинені особою, що не досягла віку 14 р.,

Таблиця 3

Вік, з якого настає кримінальна відповідальність у країнах релігійної правової сім'ї

Країни	Вік	Відповідальність
Іран	Повноліттям визнається досягнення віку 15 р. для хлопчиків і 9 р. для дівчаток	У Законі «Про ісламські кримінальні покарання» немає норми, яка передбачає види покарань, що застосовуються до неповнолітніх. З цього випливає, що до осіб, які не досягли повноліття, можуть застосовуватися всі ісламські покарання, передбачені законом: нормоване покарання (хууд – «обмеження»); відплата (кісас); віра (дійа); судове стягнення (тазир); стримуючі заходи.
Ізраїль	з 12–18 р.	Неповнолітнього, якому виповнилося 12 р., але ще немає 13 р., не можна притягнути до відповідальності без узгодження із соціальним працівником у справах неповнолітніх. Суд має право не накладати на неповнолітнього, якому не виповнилося 18 р., такі покарання (довічне покарання, мінімальне покарання або обов'язкове за таке правопорушення), навіть якщо вони є обов'язковими за такі види правопорушень. Але за такі види правопорушень суд зобов'язаний накласти покарання, передбачене законом: проти нацистських злочинців відповідно до норм Закону «Про запобігання злочинів проти людства» та Закону «Про правопорушення на повітряному транспорті»; вбивства. Способи перевиховання: контроль з боку людини, яка не є батьком, однак буде відповідальною за майбутнє неповнолітнього, надавши їй повноваження батька і опікуна; перебування неповнолітнього під контролем соціальної служби; отримати від неповнолітнього або батька зобов'язання, що неповнолітній не вчинить жодного злочину; щоденне відвідування неповнолітнім спеціальної установи для неповнолітніх; поміщення неповнолітнього до спеціального закритого закладу; обов'язок виплатити неповнолітнім або його батьком штрафу; обов'язок виплатити неповнолітнім або його батьком компенсації постраждалій особі.

Таблиця 4

Вік, з якого настає кримінальна відповідальність у далекосхідних країнах

Країни	Вік	Відповідальність
Японія	14–16 р. 12 р. (з 2007 р. у виняткових випадках за особливо тяжкі злочини)	Заходи виховного впливу, а саме: захисні заходи, направлення у виправно-виховні установи, але у виняткових випадках за вчинення особливо тяжких злочинів можливе і призначення кримінальних покарань.
	16–20 р.	Крім заходів виховного впливу, застосовується така система кримінальних покарань: малий штраф; штраф; кримінальний арешт; позбавлення волі без примусової праці; позбавлення волі з примусовою працею; смертна кара (після досягнення 18 р.).
Китай	14–16 р.	Особи від 14–16 р. підлягають кримінальній відповідальності, якщо вони вчинили вбивство, заподіяли тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування, грабїж, розповсюдження наркотиків, підпал, вибух, отруєння або інші злочини, що істотно порушують громадський порядок. До такої категорії осіб може бути застосовано більш м'яке покарання або призначене покарання нижче від найнижчої межі. Якщо покарання не призначено, то глави сімей, опікуни зобов'язані посилити контроль за поведінкою таких дітей, за їх вихованням, за необхідності ці особи можуть бути взяті на виховання державою
	з 16–17 р.	основні покарання: нагляд; короткостроковий арешт; строкове позбавлення волі; безстрокове позбавлення волі. Додаткові покарання: грошовий штраф; позбавлення політичних прав; конфіскація майна. Смертна кара признається з 18 р.

не є кримінально караними [11]. У Японії у 2007 р. у зазначений закон були внесені зміни щодо віку настання кримінальної відповідальності, так, у виняткових випадках за особливо тяжкі злочини він знижений до 12 р.

За КК Китаю загальним віком кримінальної відповідальності є 16 р. (ч. 1 ст. 17). Частина 2 ст. 17 встановлює, що особи від 14–16 р. підлягають кримінальній відповідальності, якщо вони вчинили вбивство, заподіяли тяжкі тілесні ушкодження, звалтування, грабіж, розповсюдження наркотиків, підпал, вибух, отруєння або інші злочини, що істотно порушують громадський порядок [12].

Отже, для далекосхідних країн притаманна подвійна система положень щодо вирішення справ, які стосуються неповнолітніх осіб. Її заслужено характеризують як доброзичливу, називаючи прикладом сімейної моделі кримінальної юстиції. Вона охоплює як застосування засобів соціального захисту неповнолітніх осіб, якщо вони вдалися до вчинення того чи іншого виду правопорушення, так і на вжиття заходів кримінальної відповідальності, які застосовуються щодо дорослих осіб.

Висновки. Підсумовуючи, хочеться виділити найбільш сприятливі приклади для наслідування нашої державі:

а) спадкоємним для України міг би застосовуватися досвід країн ФРН, Франції та Японії, згідно з яким до неповнолітніх правопорушників застосовуються різноманітні заходи виховного характеру. За останні 30 років у процесі гуманізації кримінально-правового впливу виявлено тенденцію заміни орієнтації законодавців та правозастосовувачів у європейських країнах з каральних засобів ресторативними. Саме ця тенденція є домінуючою у європейському товаристві. Вона базується на ідеї, що неповнолітні правопорушники перебувають у складному становищі перехідного віку, недоліки соціалізації якого краще подолати заходами освітньої підтримки замість покарання;

б) підтримуємо позицію про відродження судів для неповнолітніх в Україні. Абсолютно зрозуміло,

що введення ювенальних судів у нашої державі вимагає вирішення цілої низки складних питань, зокрема, необхідна воля законодавця, фінансове забезпечення та нормативна база для правосуддя у справах неповнолітніх. Світовий досвід боротьби із злочинністю неповнолітніх, а також організації захисту прав дітей і молоді показує, що заходи, які робляться окремими структурами держави і громадськості, без координуючої ролі спеціально створених для цих цілей судів належного ефекту не мають.

Суди для неповнолітніх у зарубіжних країнах стали активно розвиватися з початку ХХ століття, вони були створені у США, Англії, Франції, Італії та інших країнах. Функціонування вказаних судів на сучасному етапі виходить із того, що неповнолітні злочинці мають бути виправлені, а не покарані. Такий підхід яскраво відображений у ст.122-8 КК Франції: «Неповнолітні особи, визнані винними у здійсненні злочинних діянь, стають об'єктом заходів захисту, допомоги, нагляду і виховання за умов і у порядку, встановлених окремим законом» [13, с. 82].

в) позитивно зарекомендував досвід країн романо-германської правової сім'ї щодо врегулювання питання призначення та відбування покарання неповнолітніми особами спеціально прийнятним актом, в основі якого лежить презумпція настання кримінальної відповідальності залежно від їх віку. Хоча неповнолітні особи мають власне інтелектуальне бачення світу, однак у них ще не сформований досить стійкий рівень фізичного, морального та психологічного розвитку, як у дорослої людини. Тому вказаний підхід допоможе якомога краще врахувати всі особливості неповнолітнього у разі вчинення над ним правосуддя.

Видається, що вищевказані зміни не тільки сприятимуть відповідності національного права міжнародним стандартам, але й забезпечать реальну можливість гуманізації відповідальності, допоможуть ресоціалізувати неповнолітнього, а не створити додаткові антисоціальні умови в оточенні осіб, які скоїли кримінальні діяння.

Список літератури:

1. Ветошкин С.А. Ювенальное право : учебное пособие. Екатеринбург : Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2008. 170 с.
2. Ordonnance N 45-174 du 2 février 1945 relative à l'enfance délinquante. (Dernière modification: 29 mars 2012). URL: <http://www.legifrance.gouv.fr>.
3. Rius A.V. Restorative justice in Spain: criminal legislation affecting juveniles and adults. Regulating restorative justice: a comparative study of legislative provision in European countries. Frankfurt : Verlag für Polizeiwissenschaft, 2012. P. 351.
4. Strafgesetzbuch (StGB). URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stgb/gesamt.pdf>.
5. Jugendgerichtsgesetz. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stgb/gesamt.pdf>.

6. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии) : сб. законодат. материалов / Н.А. Голованова, В.Н. Еремин, И.Д. Козочкин, Н.Е. Крылова, и др.; под ред. И.Д. Козочкина. Москва : Зерцало, 1999. 352 с.
7. Керимов Г.М. Шариат: Закон жизни мусульман. Ответы шариата на проблемы современности. Санкт-Петербург : «Издательство «Диля»», 2009. 512 с.
8. Закон об исламских уголовных наказаниях Исламской Республики Иран / пер. с перс. М.С. Пелевина. Науч. ред. А.И. Ахани. Предисл. Ю.Н. Волкова. Санкт-Петербург : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. 343 с.
9. Civil Code of the Islamic Republic of Iran of 23 May 1928. URL: [https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmainpage=search&docid=49997 adb27&skip=0&query=Civil%20 Code](https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmainpage=search&docid=49997 adb27&skip=0&query=Civil%20Code).
10. Juvenile Act of Japan. URL: <http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail/printID=&re=02&vm=02&id=1978&lvm=02>.
11. Уголовный кодекс Японии / Науч. ред. и предисл. докт. юрид. наук, проф. А.И. Коробеева. Санкт-Петербург : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. 226 с.
12. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / Под ред. А.И. Коробеева, пер. с китайского Д.В. Вичикова. Санкт-Петербург : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 303 с.
13. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. канд. юрид. наук, доц. Л.В. Головки, канд. юрид. наук, доц. Н.Е. Крылова; пер. с фр. и предисл. канд. юрид. наук, доц. Н.Е. Крыловой. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2002. – 650с.
14. Закон об уголовном праве Израиля / Предисловие, пер. с иврита: магистр права (LLM) М. Дорфман; науч. ред. к.ю.н. Н.И. Мацнев. Санкт-Петербург : Изд-во Р. Асланова «Юридический Центр Пресс», 2005. 268 с.

Polonka I.A. AGE CRITERIA OF SUBJECTS OF OBJECTIVE ILLEGAL ACTION: THEORY AND ANALYSIS OF INTERNATIONAL PRACTICE

The article analyzes the legislation of foreign countries on determining the age criterion of subjects of unlawful acts. Grounds for the differentiation of juvenile responsibility by age are explored in Romano-Germanic, Anglo-American, religious legal and Far Eastern legal families.

The author's suggestions, which may be useful for improving the institute of unlawful activity in this field, are shown, namely: a) the experience of the countries of Germany, France and Japan could be used as a successor for Ukraine, according to which various educational measures are applied to juvenile offenders. It is this tendency that is dominant in European society. It is based on the idea that juvenile offenders are in a difficult transition, the disadvantages of socialization being better overcome by educational support instead of punishment;

b) we support the position on juvenile court revival in Ukraine. World experience in combating juvenile delinquency, as well as in the protection of the rights of children and young people, shows that the measures taken by individual structures of the state and the public do not have the proper effect without the coordinating role of specially designed courts for this purpose; c) positively recommended the experience of the countries of the Romano-German legal family regarding the settlement of the issue and punishment of minors by a specially adopted act, based on the presumption of criminal liability depending on their age. Although minors have their own intellectual vision of the world, they do not yet have a sufficiently stable level of physical, moral, and psychological development as an adult. Therefore, this approach will help to take into account as much as possible all the features of a minor in committing justice.

Key words: *objective unlawful act, minor, foreign legislation, age of criminal responsibility, punishment.*

Прийма С.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРИНЦИП СВОЄЧАСНОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ НОРМ ПРАВА

У статті здійснено дослідження принципу своєчасності тлумачення права. Встановлено, що у законодавстві формально закріплюються межі повноважень, у яких можуть діяти органи державної влади. Це дає змогу визначити, що такі обмеження стосуються в тому числі і часових рамок, за які владні суб'єкти не мають права виходити.

Відзначено, що термін «своєчасність» є близьким за значенням до термінів «доречність», «актуальність», «пунктуальність» тощо. У зв'язку з цим за допомогою принципу своєчасності суб'єкт може уникнути затримки у прийнятті відповідних рішень, адже уповільнення розв'язання нагальних соціальних і особистих проблем призводить до розчарування громадськості та недовіри з боку населення до державних інституцій.

Наголошено, що принцип своєчасності висуває вимоги до провадження різних видів юридичної діяльності – правотворчості, правозастосування, а отже, він є однією з основних засад інтерпретаційно-правової діяльності. Відзначено, що головна ідея принципу своєчасності правотлумачення полягає в тому, що він містить вимогу до інтерпретатора враховувати часовий вимір своїх дій та пам'ятати, що отримання інтерпретаційних висновків є важливим і актуальним саме у певний час, не раніше і не пізніше. Іншими словами, ця засада зобов'язує суб'єкта тлумачення відчувати час та усвідомлювати небезпеку, насамперед зволікання. Разом із тим зауважено, що недотримання своєчасності настає також у разі передчасного здійснення інтерпретації, оскільки у цьому разі є реальна загроза зниження чи втрати якості інтерпретаційних висновків. До того ж у разі завчасного отримання результатів тлумачення є небезпека, що вони стануть неактуальними раніше, ніж з'явиться потреба в їх застосуванні. Тому слід говорити саме про принцип своєчасності, але не швидкості тлумачення норм права.

Принцип своєчасності тлумачення права визначено як принцип юридичної інтерпретації, що встановлює обов'язок інтерпретатора здійснювати тлумачну діяльність без невиправданих зволікань і квапливості у строк, необхідний для отримання обґрунтованого результату та досягнення позитивного ефекту.

Ключові слова: принципи права, інтерпретація норм права, принципи тлумачення права, актуальність інтерпретаційних висновків, офіційне тлумачення.

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 2 ст. 6 Конституції України органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Якщо розширювано трактувати термін «межі», то можна дійти висновку, що він стосується не лише обсягу компетенції органів усіх гілок влади, а й будь-яких обмежень, котрі встановлюються щодо їхньої діяльності, в тому числі і часових.

З іншого боку, згідно з ч. 2 ст. 3 Основного Закону України «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Неважко побачити, що це конституційне положення має цілепокладаючий

характер, адже ставить перед органами державної влади мету – гарантувати, утверджувати і забезпечувати права людини, а також відповідати перед людиною за свої досягнення. Отже, і ця конституційна норма в непрямій формі встановлює державі обов'язок своєчасно здійснювати свою діяльність.

Подібних законодавчих положень вельми багато, що і зумовлює необхідність дослідження принципу своєчасності як однієї з основних засад діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Разом із тим підстави та межі здійснення цих повноважень, а також способи їх провадження визначаються Конституцією та законами України, як це прописано у ч. 2 ст. 19 нашої Конституції. Це дає підстави актуалізувати питання розгляду принципу своєчасності в аспекті тлумачення тих самих зако-

нодавчих норм, які визначають повноваження суб'єктів публічної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Варто з прикрістю визнати, що своєчасність як принцип права досліджений у вітчизняній юридичній науці незначно, а самостійних і комплексних праць, присвячених цій засаді, взагалі на теренах України не було. Фактично єдиним напрямом досліджень є аналіз своєчасності як принципу юридичної відповідальності. У цій сфері наукові розробки мають М.І. Зубрицький, Ю.В. Кононенко. Також цікавості викликають дві наукові праці, які мають однакову назву «Право і час», хоча видані різними авторами – О.В. Пушняком та О.В. Стовбою, щоправда, своєчасність не була центральною проблемою в цих монографіях. Що стосується досліджень принципу своєчасності правотлумачення, то слід констатувати, що їм так само, як і принципів своєчасності права, не було приділено досить уваги. У зв'язку з цим названа тематика є актуальною, а стаття стане спробою розгляду одного з важливих принципів тлумачення норм права.

Постановка завдання. Метою статті є загальнотеоретичне дослідження принципу своєчасності інтерпретаційно-правової діяльності, а також висвітлення вимог цього принципу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У повсякденній мові «своечасність» розуміється як певна властивість того, що відбувається, здійснюється у належний час; що відповідає потребам, вимогам такого моменту; доречність, актуальність. Також своєчасність можна визначити через термін «пунктуальність».

Принцип своєчасності допомагає уникнути затримки у прийнятті органами державної влади рішень стосовно забезпечення соціальних прав громадян країни, передбачених Конституцією та іншими законодавчими актами. Адже вповільнення вирішення нагальних соціально-економічних проблем призводить до розчарування серед громадян, збільшення недовіри до державних інституцій, а це може зашкодити як суспільним, так і особистим інтересам. Тому законодавчо визначені часові межі вирішення актуальних питань упереджують бюрократизм і затримку їх розгляду й забезпечують вчасне прийняття державно-управлінського рішення [1, с. 4].

Невипадково принцип своєчасності визнається одним з основних принципів юридичної відповідальності. З цього приводу в правознавчій літературі відзначається, що своєчасність відповідальності означає можливість притягнення право-

порушника до відповідальності протягом строку давності. Це певний строк, протягом якого здійснюється пошук правопорушника з метою його покарання. Якщо ж винний визначається після завершення цього строку, то відповідальність до нього не застосовується. Ця позиція законодавця відповідає основній меті юридичної відповідальності – забезпечення суспільного порядку та злагоди, а не покарання суб'єкта, який уже став на шлях виправлення і не скоїв правопорушення повторно. Хоча цей строк давності не поширюється на особливо небезпечні злочини проти людини й людства. Крім того, цей принцип також передбачає якнайшвидший процес розгляду справи та притягнення особи до юридичної відповідальності [2, с. 54].

Ю.В. Кононенко, досліджуючи адміністративну відповідальність, зазначає, що принцип своєчасності юридичної відповідальності означає можливість притягнення правопорушника до відповідальності протягом періоду часу, не занадто віддаленого від факту правопорушення. Строки давності застосування до особи адміністративних стягнень визначено ст. 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення: адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через два місяці з дня вчинення правопорушення, а у разі триваючого правопорушення – не пізніше як через два місяці з дня його виявлення, за винятком випадків, коли справи про адміністративні правопорушення відповідно до цього Кодексу підвідомчі суду (судді). Після закінчення термінів давності можливість накладання адміністративного стягнення виключається. Також необхідно зауважити, що ці строки давності є абсолютними, тобто вони ніким не можуть бути подовжені, а їх пропуск, незалежно від причин, однозначно виключає накладання адміністративного стягнення [3, с. 7].

Разом із тим своєчасність адміністративної відповідальності пов'язана з питанням своєчасності здійснення адміністративного судочинства. Так, український законодавець у ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства прямо зазначив, що завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин; у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони своєчасно, тобто протягом розумного строку. Крім цього, однією із засад адміністративного судочинства у Кодексі називається

розумність строків розгляду справи судом, тобто принцип своєчасності. Така увага до цього принципу викликана тим, що без своєчасності неможливо досягти ефективного здійснення адміністративного правосуддя. Так само і в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Риженко проти України» від 30.07.15 відзначено, що ефективність розслідування втілює в собі вимоги щодо оперативності та розумної швидкості. Тобто Суд дійшов висновку, що органи влади України не провели ефективно та своєчасне розслідування обставин смерті сина заявниці у цій справі, як цього вимагає ст. 2 Конвенції, оскільки у період з жовтня 2008 року по квітень 2014 року органи досудового слідства винесли сімнадцять постанов про відмову у порушенні або про закриття кримінальної справи, тому органами досудового слідства не було докладено розумних зусиль для встановлення істини [4].

Відзначаючи важливість своєчасності в різних галузях права та у провадженні різних видів юридичної діяльності, слід проаналізувати її особливості як засади інтерпретаційно-правової діяльності. Насамперед зауважимо, що принцип своєчасності тлумачення права є тим принципом, що містить вимогу до інтерпретатора враховувати часовий вимір своїх дій та пам'ятати, що отримання інтерпретаційних висновків є важливим і актуальним саме у певний час, не раніше і не пізніше. Ось чому питання своєчасності у найбільш широкому ракурсі необхідно розглядати як питання узгодженості та скоординованості часових параметрів будь-яких явищ [5, с. 62–63]. Іншими словами, ця засада зобов'язує суб'єкта тлумачення «відчувати» час та усвідомлювати *небезпеку, насамперед зволікання*. Як говорили у Давньому Римі: закон не схвалює зволікання (*Mora reprobat in lege*), зволікання небезпечне (*Periculum in mora*) та правосуддя має бути швидким, адже зволікання є різновидом відмови (*Justitia debet esse celeris quia dilatio est quaedam negatio*).

Разом із тим слід зауважити, що недотримання своєчасності настає також у разі *передчасного здійснення інтерпретації*. Така ситуація, як це не дивно, так само не є позитивною, оскільки у цьому разі є реальна загроза поспіху з боку інтерпретатора, що тягтиме зменшення чи втрату якості інтерпретаційних висновків. До того ж у разі завчасного отримання результатів тлумачення є небезпека, що вони стануть неактуальними раніше, ніж настане потреба у їх застосуванні. У зв'язку з цим слід говорити саме про принцип своєчасності, але не швидкості тлумачення,

адже квапити правосуддя – означає кликати біду (*Festinatio justitiae est noverca infortunii*) та квапливість затримує (*Festinatio tarda est*).

Як відзначає В.М. Карташов, своєчасно виданий інтерпретаційний акт забезпечує однамітне та правильне розуміння, реалізацію правового акта, що роз'яснюється [6, с. 76]. Такої самої думки дотримується Г.М. Надежин. На його погляд, суть принципу оперативності полягає в тому, що вчасно інтерпретоване право забезпечує правильне його розуміння та реалізацію. При цьому, однак, слід дотримуватися розумної міри, оскільки поспішні поради рідко бувають вдалим (*praerogera consilia raro sunt prospera*) [7, с. 48].

Дотриманню принципу своєчасності сприяє наявність *інституту звернення громадян* до осіб, зобов'язаних відповісти на отримані запити. На нашу думку, механізм відповіді на громадські звернення включає, зокрема, юридичну інтерпретацію, що дає змогу дослідити порядок їх розгляду в сенсі інтерпретаційної діяльності. Так, в Україні діє відповідний Закон «Про звернення громадян», в якому чітко зазначається весь шлях прямування запиту: від створення до отримання відповіді на нього. Разом із тим зазначимо, що для з'ясування принципу своєчасності важливими є насамперед строки, а не весь порядок у цілому, хоча, безперечно, реалізації цієї засади сприяє також чіткість визначення порядку та форми звернення, а також процесу його розгляду. Так, у ст. 20 цього Закону відзначається, що звернення розглядаються і вирішуються у термін не більше одного місяця від дня їх надходження, а ті, які не потребують додаткового вивчення, – невідкладно, але не пізніше п'ятнадцяти днів від дня їх отримання. Якщо в місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, то керівник відповідного органу, підприємства, установи, організації або його заступник встановлюють необхідний термін для його розгляду, про що повідомляється особі, яка подала звернення. При цьому загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, не може перевищувати сорока п'яти днів [8].

Так само, для того щоб забезпечити своєчасність офіційного тлумачення, у Законі України «Про Конституційний Суд України» встановлюється чітка процесуальна форма, організація роботи Суду та закріплюються цілком визначені строки конституційного провадження. Так, відповідно до ст. 75 цього Закону строк конституційного провадження не має перевищувати шість місяців. А для певної категорії справ строк конституційного провадження не може перевищувати один

календарний місяць. Це стосується справ: 1) про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України; 2) за зверненням Президента України щодо конституційності актів Кабінету Міністрів України; 3) щодо яких Сенат, Велика палата визнали конституційне провадження невідкладним [9].

Важливою для розбудови правової держави є також низка норм, що міститься в Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Так, у ст. 56 Закону зазначено, що суддя зобов'язаний, зокрема, своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства. А в ст. 106 цього Закону серед підстав притягнення судді до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження називається безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень [10]. Таким чином, нескладно помітити, що порушення вимоги своєчасності у цих випадках *тягтиме ще й порушення принципу законності*.

Із наведених прикладів можна зробити висновок, що принцип своєчасності властивий насамперед офіційному тлумаченню норм права. Однак у неофіційній інтерпретації він є не менш важливим, оскільки час «вбиває», «знецінює» право; «знищує» актуальність і сподівання суб'єкта.

Принципом своєчасності часто користуються судді Європейського суду з прав людини під час розгляду справ, що стосуються розумного строку судового розгляду, закріпленого в ст. 6 Конвенції. Така ситуація пояснюється насамперед тим, що *категорії «своєчасність» та «розумний строк» є загалом синонімічними*, адже недотримання розумності строків у жодному разі не надасть своєчасних висновків, а доречність завжди означає виконання вимоги щодо розумності строків. Так, у справі «Кьоніг проти ФРН» (1986 р.) зазначено, що вимога «розумного строку» поширюється на всі види судових розглядів, котрі охоплюються ст. 6, а в справі «Вернілло проти Франції» (1991 р.) відзначається, що Конвенція, вимагаючи дотримання принципу «розумного строку», підкреслює

значення того, що правосуддя не має відправлятися із запізненнями, адже вони здатні скомпрометувати його ефективність і правдоподібність.

Проаналізувавши випадки закріплення своєчасності чи, навпаки, несвоєчасності в системі вітчизняного та міжнародного законодавства, можна дійти висновків, що використання цих категорій найчастіше відбувається у випадках позначення *необхідності діяти чи утримуватися від дій, ураховуючи їх вчасність і доречність*.

Вимоги цього принципу стосуються як службових або посадових осіб, так і суб'єктів приватного права. Слід також зазначити, що своєчасність актів поведінки вельми залежить від зовнішніх обставин (обстановки, місця, кола осіб, офіційності тощо) та має встановлюватися у кожному випадку окремо.

Принцип своєчасності *найбільш щільно пов'язаний з принципом доцільності (корисного ефекту)*. Це пояснюється тим, що досягнення відповідної корисної мети, що загалом є рушійною силою будь-якої діяльності, переплітається саме з часом цього досягнення, оскільки, окреслюючи певну ціль, суб'єкт разом із цим розраховує на відповідний корисний ефект, актуальність котрого може тривати досить незначний проміжок часу. Іншими словами, вчасне настання позитивних очікувань завжди є бажаним і доречним.

Урахування вищенаведеного дає змогу визначити **принцип своєчасності тлумачення норм права** як принцип інтерпретаційної діяльності, що встановлює обов'язок інтерпретатора здійснювати тлумачну діяльність без невинуватих зволікань і квапливості у строк, необхідний для отримання обґрунтованого результату та досягнення позитивного ефекту.

Висновки. Таким чином, принцип своєчасності є одним з головних принципів інтерпретаційно-правової діяльності, оскільки завдяки додержанню його вимог тлумачення права набуває найбільшої ефективності, а інтерпретатор отримує обов'язок здійснювати тлумачення акта в чітких часових межах, дотримуючись необхідного балансу між швидкістю та якістю отриманих інтерпретаційних висновків. У зв'язку з цим подальші дослідження принципу своєчасності тлумачення норм права мають бути здійснені в напрямі розширення та практичного втілення вимог цього принципу в інтерпретації права.

Список літератури:

1. Лопушняк Г.С. Принципи формування та реалізації державної соціальної політики. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2010-1/doc/1/10.pdf> (дата звернення: 19.11.2019).

2. Зубрицький М.І. Види принципів юридичної відповідальності державних службовців. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Серія ПРАВО. Вип. 29. Ч. 2. Том 4/2. С. 53–56.
3. Кононенко Ю.В. Засади адміністративної відповідальності за порушення права на справедливий судовий розгляд в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 82–86.
4. Рішення Європейського суду з прав людини від 30.07.2015 у справі «Риженко проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/974_a73 (дата звернення: 19.11.2019).
5. Пушняк О.В. Право і час : монографія. Харків : Вид-во «ФІНН», 2009. 176 с.
6. Карташов В.Н. Введение в общую теорию правовой системы общества: текст лекций. Ярославль : ЯрГУ, 1998. Ч. 4: Интерпретационная юридическая практика. 126 с.
7. Надежин Г.Н. Доктринальное толкование норм права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород, 2005. 218 с.
8. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.11.2019).
9. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2136-19> (дата звернення: 19.11.2019).
10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 19.11.2019).

Priyma S.V. THE PRINCIPLE OF TIMELINESS OF LEGAL NORMS INTERPRETATION

In the article it is investigated the principle of timeliness of law interpretation. It is established that the legislation formally establishes the limits of competency within which the authorities can operate. This allows us to determine that such restrictions apply to time frames, beyond which the authorities must not go.

It is noted that the term “timeliness” is close in meaning to the terms “relevance”, “appropriateness”, “punctuality” etc. Due to this, the principle of timeliness helps subject to avoid delays in making appropriate decisions, so far as the slowdown of solution to the social and personal problems leads to public frustration and distrust of state institutions.

It is emphasized that the principle of timeliness puts forward requirements for conducting different types of legal activity – law-making, law-enforcement, and therefore, it is one of the basic principles of legal interpretative activity. It is noted that the main idea of the principle of timeliness of law interpretation is that it requires the interpreter to take into account the timing of his actions and to remember that obtaining interpretative conclusions is important and relevant at a certain time, not earlier and no later than. In other words, this principle obliges the subject of interpretation to feel time and to be aware of the danger, first of all, of a delay. At the same time, it is noted that the failure to observe timeliness also occurs in case of premature interpretation, whereas in this case there is a real threat of diminishing or loss of quality of the interpretative conclusions. Moreover, if the results of interpretation are received in advance, there is a risk that they will become irrelevant before they are required to be applied. Therefore, it is necessary to say about the principle of timeliness, but not the rapidity of interpretation of the legal norms.

The principle of timeliness of law interpretation is defined as the interpretative principle, which establishes the obligation of the interpreter to perform interpretative activities without unjustified delay and hurry in the time required to obtain a reasonable result and achieve a positive effect.

Key words: *principles of law, interpretation of legal norms, principles of law interpretation, relevance of interpretative conclusions, official interpretation.*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.25

DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.6/07>**Болдирєв С.В.**

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Цувіна А.А.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК ОДНА З УМОВ ПОБУДОВИ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена визначенню сутності й основних передумов децентралізації державної влади, дослідженню позитивних і негативних аспектів децентралізації державної влади в Україні. Зазначено, що, хоча децентралізація як одна з умов побудови ефективної системи територіальної організації влади в Україні може зіткнутися на своєму шляху з перепонами, вона має багато позитивних рис. Робиться акцент на таких перевагах децентралізації, як підвищення результативності роботи органів місцевої влади завдяки перерозподілу повноважень, зміцнення демократичних процедур і захист прав та свобод громадян, пришвидшення темпів соціально-економічного розвитку регіонів. Також проаналізовано негативні аспекти здійснення децентралізації в Україні. Серед них особливу увагу приділено таким ризикам: зниженню рівня якості управління на місцях, що зумовлюється низьким рівнем професійної компетенції посадових осіб органів місцевого самоврядування; виділення з державного бюджету недостатньої кількості коштів для виконання нових функцій об'єднаними громадами; концентрація ресурсів громади у центрі об'єднаної громади. Зважаючи на той факт, що в Україні розгортаються активні євроінтеграційні процеси, проаналізовано особливості функціонування децентралізованої моделі управління в європейських країнах. Особлива увага приділена досвіду Франції, де реформа адміністративно-територіального устрою розпочалася у 1980-х роках і була спрямована на звуження кола повноважень центрального уряду та створення автономного регіонального рівня управління; Данії, де масштабна децентралізація відбулася досить нещодавно, упродовж 2004–2007 років; Німеччини, землі якої наділені широкою автономією, мають право самостійно визначати модель місцевого самоврядування. На основі аналізу міжнародного досвіду пропонуються шляхи вдосконалення системи державного управління в Україні.

Ключові слова: децентралізація, державне управління, місцеве самоврядування, об'єднана територіальна громада, реформа територіальної організації влади.

Постановка проблеми. Унаслідок ухвалення 1 квітня 2014 р. Концепції про реформування місцевого самоврядування і територіальну організацію влади в Україні розпочався процес децентралізації державної влади (далі – децентралізація) у державі. Тоді урядом ухвалено рішення про початок нового національного проекту «Децентралізація», змістом якого є передача частини повноважень, ресурсів та відповідальності органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування з метою побудови ефективної системи тери-

торіальної організації влади в Україні. Протягом першого етапу децентралізації (2014–2018 рр.) ухвалено закони України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів», «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України», унаслідок чого розпочалася фінансова децентралізація. Ухвалення законів України «Про територіальне об'єднання громад», «Про співробітництво територіальних

громад», «Про засади державної регіональної політики» ознаменувало обрання державою нового напрямку розвитку місцевого самоврядування в Україні. У 2019 р. розпочався другий етап децентралізації, що передбачає розвиток форм місцевої демократії та становлення спроможних громад. У контексті продовження реформи постає потреба в дослідженні позитивних і негативних аспектів здійснення децентралізації. Крім того, зважаючи на євроінтеграційний вектор розвитку держави, потребує наукового осмислення досвід становлення та функціонування децентралізованої моделі управління в закордонних країнах, який може бути перейнятий Україною для визначення майбутніх напрямів реформування національного державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із найактуальніших напрямів досліджень у галузі державного управління є питання децентралізації. Чимало науковців звертаються до цієї тематики в монографіях, дисертаційних дослідженнях, наукових статтях. Зокрема, проблему децентралізації вивчали І.А. Грицьак [1], Г.С. Одінцова, Г.І. Мостовий, О.Ю. Амосов [2], О.М. Нижник [3], Л.А. Білуха [6], К.В. Мануїлова [7]. Варто зазначити, що серед невирішених частин загальної проблеми потребують з'ясування передумови здійснення децентралізації в Україні, її переваги та недоліки.

Постановка завдання. Визначення сутності та передумов децентралізації, дослідження перспектив і ризиків здійснення децентралізації державної влади в Україні, аналіз особливостей функціонування децентралізованої моделі управління в європейських країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім треба визначити сутність децентралізації. Варто зазначити, що це поняття складне та багатогранне, тому розглядається науковцями по-різному. Так, І.А. Грицьак розглядає децентралізацію державного управління як діяльність органів незалежного місцевого самоврядування внаслідок передачі їм повноважень держави, це процес розширення та зміцнення прав і повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів і організацій за одночасного звуження прав і повноважень відповідного центру [1, с. 55]. Натомість, на думку Г.С. Одінцової, Г.І. Мостового й О.Ю. Амосова, під цим поняттям варто розуміти самостійність у підходах до управління з урахуванням багатоманітності місцевих особливостей за збереження єдності в основному, у суттєвому [2, с. 112]. Отже, у найзагальнішому

розумінні сутність вказаного явища полягає в передачі повноважень (влади), відповідальності та ресурсів від національного (державного) рівня до субнаціонального (регіонального, місцевого) рівня, що представлений відповідними обраними органами влади, або до територіальних органів (представництв) центральних органів виконавчої влади, або приватному сектору [3, с. 57].

Оскільки децентралізація є одним із найважливіших принципів організації та функціонування публічної влади в Україні, потребують з'ясування передумови обрання цього вектора розвитку державного управління. Як зазначено в Концепції про реформування місцевого самоврядування і територіальну організацію влади в Україні, «збереження диспропорційності та архаїзму радянської системи адміністративно-територіального устрою як основи існування нерациональної територіальної організації влади (відсутність цілісної території адміністративно-територіальної одиниці базового рівня, перебування територіальної громади села, селища, міста у складі іншої територіальної громади або на території іншої адміністративно-територіальної одиниці, територіальної громади району в місті) призводить до конфлікту компетенції як між органами місцевого самоврядування, так і між органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади, а відтак до неналежного рівня організації регіональної та місцевої влади, малоефективного управління суспільним розвитком на відповідній території» [4]. До інших причин можна віднести погіршення якості та доступності публічних послуг унаслідок ресурсної неспроможності більшості органів місцевого самоврядування здійснювати власні і делеговані повноваження, неузгодженість місцевої політики щодо соціально-економічного розвитку з реальними інтересами територіальних громад, надмірну централізацію повноважень органів виконавчої влади та фінансово-матеріальних ресурсів тощо [4].

Особливо заслуговують на увагу позитивні та негативні аспекти децентралізації в Україні. Передусім вона становить собою важливу умову побудови ефективної системи територіальної організації влади в Україні, що має нижчезазначені переваги.

По-перше, децентралізація сприяє підвищенню результативності роботи органів місцевої влади завдяки перерозподілу повноважень на користь останніх. Унаслідок такої реструктуризації відносин між центром і периферією пришвидшується процес урегулювання економічних,

політичних, соціальних відносин у суспільстві, оскільки повноваження має той орган, який може використати їх для досягнення конкретного результату найбільш ефективно. У цьому контексті доцільно звернути увагу на два шляхи здійснення адміністративної децентралізації, а саме деконцентрацію та делегування. Якщо перша форма є найслабшою і проявляється в перерозподілі повноважень, що стосуються фінансів, управління та процесу ухвалення рішень, то друга являє собою найсильнішу і передбачає передачу значної частини важливих державних повноважень органам місцевого самоврядування.

По-друге, децентралізація позитивно впливає на зміцнення демократичних процедур і захист прав та свобод громадян. Вона сприяє покращенню механізмів участі громадян у місцевому самоврядуванні та у процесі ухвалення рішень, розширенню кола можливостей населення у виборі представників та висловленні їм недовіри тощо. Громадяни мають змогу бути залученими до планування та визначення напрямів розвитку своєї громади, а це, у свою чергу, посилює захист їхніх прав та свобод.

По-третє, децентралізація пришвидшує темпи соціально-економічного розвитку регіонів. У власність територіальних громад переходять землі, комунальні об'єкти, рухоме та нерухоме майно, природні та бюджетні ресурси, що сприяє утворенню спроможних територіальних громад, тобто таких, що мають достатні бюджетні, інфраструктурні та кадрові ресурси для вирішення органами місцевого самоврядування питань конкретної громади в інтересах громадян.

З іншого боку, потребують особливої уваги ризики, з якими може зіткнутися децентралізація в Україні. Зокрема, зниження рівня якості управління на місцях, що зумовлюється низьким рівнем професійної компетенції посадових осіб органів місцевого самоврядування. Розв'язання цієї проблеми полягає передусім в організації спеціальних заходів із підвищення рівня кваліфікації працівників та вдосконаленні системи добору фахівців.

Крім того, зважаючи на поточні темпи реформування, галузеві міністерства мають сьогодні більш ефективно виконувати свої функції та швидше реагувати на проблеми, з якими мають справу новостворені територіальні громади. Міністерства повинні забезпечувати останніх стандартами та механізмами реалізації секторальних реформ.

Варто зазначити, що для здійснення нових функцій об'єднаних громад виділяється недо-

статня кількість додаткових коштів. Субвенції на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій, на формування інфраструктури об'єднаної територіальної громади, реалізацію системи заходів, спрямованих на розвиток системи охорони здоров'я в сільській місцевості, на освіту нерідко виявляються недостатніми для забезпечення результативної діяльності громад і реалізації повноважень, покладених на органи місцевого самоврядування.

Серед інших ризиків можна виділити утвердження на місцевому рівні ідей та інтересів, що не відповідають загальнонаціональним, концентрацію ресурсів громади в центрі об'єднаної громади, нерозвинену матеріально-технічну базу для здійснення місцевою владою своїх адміністративних послуг.

Заслуговує на увагу той факт, що децентралізація є характерною рисою державного управління багатьох розвинених європейських країн. Міжнародно-правові стандарти місцевого самоврядування містяться в Європейській хартії місцевого самоврядування 1985 р., Європейській хартії міст 1990 р., Європейській рамковій конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або органами влади 1992 р., Європейській хартії регіонального самоврядування 1999 р. та інших міжнародних договорах держав-учасниць Ради Європи.

Показовим є приклад Франції, де реформа адміністративно-територіального устрою розпочалася в 1980-их рр. і була спрямована на зуження кола повноважень центрального уряду та створення автономного регіонального рівня управління. Найважливішим документом, ухвалення якого зумовлене розгортанням вирішального етапу децентралізації, був Закон «Про права і свободи комун, департаментів і регіонів» від 2 березня 1982 р., що визначав статус представників народу, рівень участі громадян у місцевому житті, установлював межі між повноваженнями муніципалітетів, регіонів, відомств і держави з питань розподілу державних ресурсів і передачі частин державних коштів органам місцевої влади тощо [5]. Унаслідок проведення реформи регіони почали забезпечувати соціальний, економічний, культурний розвиток підвідомчої території, самостійно вживати заходів щодо вдосконалення її інфраструктури.

Крім того, у 2003 р. ухвалений Закон «Про внесення змін до Конституції Французької республіки 1958 р.», відповідно до якого головним суб'єктом місцевої публічної влади визнаються

«територіальні колективи», а саме: комуни, кантони, округи, департаменти та регіони. Варто зазначити, що базовою територіальною одиницею Франції і сьогодні є комуна, якою керує мер, який виконує функцію представника уряду та територіальної громади. Держава заохочує різні форми кооперації комун, створення спільних органів місцевого самоврядування з метою ефективної реалізації їхніх повноважень. Цікаво, що реформування місцевого самоврядування у Франції не завершилося наприкінці ХХ ст., а продовжується і в наш час. Так, у 2014–2015 рр. було проведено територіальну реформу, згідно з якою збільшено дві ланки адміністративного устрою – регіони та комуни, чітко розподілено повноваження між органами місцевого самоврядування, встановлено нові правила об'єднання територіальних колективів тощо [6, с. 198].

Іншим прикладом може слугувати Данія, де масштабна децентралізація відбулася досить нещодавно, упродовж 2004–2007 рр.. Сьогодні в цій державі має місце трирівнева система адміністративного устрою, до якої належать центральний уряд, муніципалітети та регіони. Уряд наділений повноваженнями у сферах оборони, поліції, управління юстиції, закордонних справ, торгівлі. Муніципалітети відповідають за соціальну допомогу, освіту, науку, рівень зайнятості населення, певні соціальні послуги, охорону здоров'я, місцеве обслуговування бізнесу та сприяння розвитку туризму. Левова частка витрат органів місцевої влади, що наділені широким колом повноважень у галузі економіки, культури, спорту, захисту навколишнього середовища, витрачаються саме на соціальний захист. На регіональному рівні вирішуються деякі питання охорони здоров'я, планування, освіти, захисту довкілля. Губернатори провінцій здійснюють контроль за законністю рішень, що виносяться органами місцевої влади [7, с. 97].

Проведення реформи місцевого самоврядування й адміністративно-територіального устрою в Данії привело до кількох позитивних результатів. По-перше, завдяки об'єднанню занадто малих муніципалітетів, що не справлялися з обсягом покладених на них державною владою завдань,

створено нову мапу Данії. По-друге, зміцнено місцеву демократію, оскільки громадяни отримали право більш активно брати участь в ухваленні політичних рішень.

Заслугує на увагу сорокарічний досвід децентралізації Німеччини. Основними територіальними одиницями тут є землі, округи і громади. Землі наділені широкою автономією, мають право самостійно визначати модель місцевого самоврядування. Цікаво, що для Німеччини нехарактерне дублювання компетенції федеральних і місцевих органів влади, що унеможлиблює різне правове регулювання однорідних суспільних відносин. Органи місцевого самоврядування наділені повноваженнями у сферах інфраструктури, соціального захисту, забезпечення участі у громадському житті, побутового обслуговування, планування, громадського порядку.

Ще однією характерною рисою місцевого самоврядування в цій країні є муніципальне співробітництво, що передбачає об'єднання громад із метою вирішення окремих проблем, створення комунальних підприємств. Крім того, тут ефективно функціонує збалансована система фінансування діяльності органів місцевої влади, що передбачає формування бюджетів на місцях завдяки державним асигнуванням, податкам, зборам, платежам за послуги.

Висновки. Децентралізація як одна з умов побудови ефективної системи територіальної організації влади в Україні, хоча і стикається на своєму шляху з перепонами, має багато позитивних рис. Вона надає органам місцевої влади можливість самостійно вирішувати питання, що стосуються конкретної територіальної громади, підвищує результативність їхньої діяльності, сприяє зміцненню демократичних процедур. Водночас для вдосконалення національної системи державного управління доцільно буде скористатися досвідом європейських країн у формуванні та функціонуванні децентралізованої моделі. Так, в Україні необхідно усунути збіг компетенцій регіональних і державних органів влади, тобто чітко розмежувати їхні повноваження, надати населенню територіальних одиниць право на визначення моделі місцевого самоврядування.

Список літератури:

1. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація : монографія / Н. Нижник та ін. Київ : Вид-во УАДУ, 1997. 487 с.
2. Державне управління і менеджмент : навчальний посібник у таблицях і схемах / Г. Одінцева та ін. / за заг. ред. Г. Одінцової. Харків : ХарПІ УАДУ. 2002. 492 с.

3. Нижник О. Теоретичні аспекти впливу децентралізації на розвиток держави та територіальних громад. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія «Державне управління»*. 2016. № 3. С. 56–62.
4. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 14.10.2019).
5. Loi № 82–213 du 2 mars 1982 relative aux droits et libertés des communes, des départements et des régions. Version consolidée au 14 octobre 2019. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000880039ORFTEXT000000880039> (дата звернення: 14.10.2019).
6. Білуха Л. Децентралізація та реформа адміністративно-територіального устрою Франції: досвід для України. *Теорія та практика державного управління*. 2018. Вип. 3. С. 196–201.
7. Мануїлова К. Децентралізація публічної влади в Данії: досвід для України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 15. С. 96–99.

Boldyrev S.V., Tsvina A.A. DECENTRALIZATION OF STATE AUTHORITIES AS ONE OF THE CONDITIONS FOR BUILDING EFFECTIVE SYSTEM OF TERRITORIAL ORGANIZATION OF POWER IN UKRAINE

The article is devoted to defining the essence and basic prerequisites for decentralization of state power, exploring the positive and negative aspects of decentralization of state power in Ukraine. It is noted that although decentralization as one of the conditions for building an effective system of territorial organization of power in Ukraine encounters some obstacles, it has many positive features. The emphasis has been placed on such advantages of decentralization as improving the performance of local authorities through the distribution of power, strengthening democratic procedures and protecting the rights and freedoms of citizens, acceleration of rates of socio-economic development of regions. The risks that decentralization may face are also analyzed. Among them the main attention has been paid to decrease in the level of management quality due to low level of professional competence of officials of local self-government bodies, insufficient funds to implement the new functions of the local communities, concentration of community resources in the center of a united community. Taking into consideration the fact that European integration processes are taking place in Ukraine, the functional features of the decentralized government model in European countries are also analyzed. The main attention has been paid to experience of France, where the local government reform began in the 1980s and aimed at narrowing the central government's authority and creating an autonomous regional level of government, Denmark, where large-scale decentralization took place during 2004–2007 and Germany, whose lands are endowed with broad autonomy and have the right to independently determine the model of local self-government. Based on the analysis of international experience, ways to improve the system of public administration in Ukraine are offered.

Key words: decentralization of power, state administration, local self-government, united local community, reform of administrative organization.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.2/3

DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.6/08>

Гуйван П.Д.

Полтавський інститут бізнесу

ПРАВОВА ПРИРОДА ІНСТИТУТУ ВІДНОВЛЕННЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню актуального питання стосовно юридичної сутності такого правового механізму, як відновлення позовної давності. Зазначена проблематика здавна цікавила науковців та законодавця, запроваджувався різноманітний інструментарій захисту порушеного суб'єктивного права особи після поважного спливу часу на пред'явлення позову. У роботі вивчено ефективність і дієвість зазначених механізмів регулювання вказаних відносин. Проаналізовано законодавчі гарантії для суб'єктів, що пропустили час пред'явлення домагання з поважної причини. Наголошено на умовності терміна «відновлення позовної давності», який насправді не містить того змісту, який стосується зміни порядку обчислення строку. У роботі критично оцінена можливість із відновленням позовної давності почати та повторно здійснити певні процесуальні заходи щодо захисту порушеного права. З цього погляду також висловлена критика позиції інших дослідників, які розглядають захист порушеного матеріального права після прострочення давнісного строку як відновлення процесу для захисту порушеного права. Обстоюється теза, що в наведених концепціях ідеться про наслідки запровадження юридичного інструментарію, тоді як необхідно зробити аналіз правової природи явища. Даний підхід, коли позовній давності надаються не матеріальні, а суто процесуальні ознаки, не дає можливості усвідомити дійсні характеристики об'єкта вивчення.

У роботі також наведені обґрунтовані аргументи невиправданості ототожнення судового захисту суб'єктивного права в разі пропуску позивачем давнісного строку, за відсутності заяви відповідача про це, із відновленням позовної давності. Проаналізовано специфічні ситуації, коли правовий механізм відновлення давності застосовувати недоцільно. Запропоновано оновлені на новому теоретичному і концептуальному рівні способи захисту права, які в цивільному законодавстві існували раніше і передбачали право судового органу на продовження позовної давності, якщо причини її пропуску будуть визнані поважними. Такий підхід дозволив би вирішити завдання обмеження суддівського суб'єктивізму під час застосування дискреційних повноважень щодо визначення поважності підстав для пропуску строку.

Ключові слова: позовна давність, відновлення давності, продовження строку.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що судовий захист порушеного суб'єктивного права особи може відбутися, якщо вона звернулася до суду з позовним домаганням упродовж установлених законом строків – позовної давності. У разі пропуску зазначеного строку судова захисна властивість матеріального права погашається. Водночас закон містить деякі гарантії для суб'єктів, що пропустили час пред'явлення домагання з поважної причини: якщо даний факт буде встановлено у процесі, порушене право підлягає захисту. Сучасний закон, виходячи із цивільно-правового принципу гарантованості реалізації суб'єктивного

права [1, с. 105], передбачає можливість його захисту і після збігу встановленого для позову строку. У ч. 5 ст. 267 Цивільного кодексу України зазначається, що коли суд визнає поважними причини пропущення позовної давності, порушене право підлягає захисту. Зазначена норма практично відтворює правило ч. 2 ст. 80 українського Кодексу 1963 р., такий механізм існував і в більш ранніх кодифікаціях. Хоча, на відміну від попереднього Кодексу, у новому законодавстві не вживається термін «відновлення строків позовної давності», більшість учених-цивілістів ведуть мову саме про відновлення давності [2, с. 257; 3, с. 187–188].

Водночас варто зазначити, що вказане визначення не зовсім точно відображає сутність даного явища. Якщо бути пунктуальним, то необхідно звернутися до буквального тексту відповідної норми Цивільного кодексу України, у якій йдеться про реалізацію права на судовий захист поза межами строку існування такого права на захист. Отже, йдеться про відновлення примусової здатності охоронного матеріального права. Водночас такий захист відбудеться вже після закінчення існування матеріального права на позов через разове поновлення саме охоронно-правової здатності права [4, с. 398].

У цивілістичній літературі немає різноманітності щодо того, що термін «відновлення позовної давності» є умовним, і саме в такій іпостасі він має використовуватися у правозастосуванні. Справді, він не має того змісту, який стосується зміни порядку обчислення строку. Результативність даного механізму полягає в отриманні правоволодільцем можливості державного захисту свого права, коли його домагання пред'явлене після закінчення встановлених строків, але такий пропуск відбувся за поважних обставин. Йдеться не про відновлення пропущеного строку, а про відновлення механізму судового захисту, який мав би застосовуватися за своєчасного звернення до суду. Отже, коментована термінологія застосовується радше для зручності практичного застосування певного юридичного механізму, сутність якого викладена в главі 19 Цивільного кодексу України. Отже, щоби не припуститися методологічної помилки, не варто вести мову про подовження позовної давності або встановлення нового строку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На практиці не виключені суб'єктивні тлумачення судових органів поважності причин пропуску давності та навіть сам факт такого пропуску виглядає недостатньо певним, у результаті правозастосовний орган безпідставно залишає поза увагою немотивовані пропуски строку, а з іншого боку, може виявитися незадоволеним клопотанням про відновлення позовної давності, заявлене з дійсно поважних підстав, але таких, що виходять за межі регламентованих. Питанням обґрунтованості судових рішень стосовно відновлення давності, а також щодо меж розсуду правозастосовного органу в частині оцінювання конкретних зовнішніх та внутрішніх чинників як поважних, присвячені праці таких учених, як: І.Є. Енгельман, Г.Ф. Шершеневич, З.В. Ромовська, Є.О. Харитонов, В.П. Грибанов,

В.В. Луць, Б.М. Грек, Т.М. Вахоньєва, К.Ю. Лебедева, О.В. Пушняк, О.В. Шовкова, О.В. Буряк та інші. Вказані дослідники ретельно проаналізували механізми відновлення позовної давності та запропонували конкретні чинники як критерії поважності пропуску матеріального строку. Але також залишаються недостатньо охопленими увагою сучасної цивілістики такі аспекти даної проблематики, як вплив темпорального чинника існування поважної причини на неможливість своєчасного захисту права. Також потребує додаткового вивчення питання реальної сутності давнісного відновлювального інструментарію та його відмежування від інших способів охорони суб'єктивного права.

Постановка завдання. Отже, напрацювання загальних механізмів оцінки дієвості механізму відновлення позовної давності в конкретних правових ситуаціях та врахування їх під час оформлення доктринальних і правотворчих підходів є завданням даної праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Давність для судового захисту порушеного цивільного права має момент початку і момент закінчення. Саме протягом вказаного перебігу звернення кредитора до суду може забезпечити можливість застосування правозастосовним органом заходів примусового характеру. Цивільне законодавство України встановлює певні переліки обставин, у результаті дії яких відбувається зміна порядку обчислення позовної давності (зупинення, переривання). У таких випадках тривалість періоду від початкового до кінцевого терміну цього строку може збільшуватися. Але в будь-якому разі, за загальним правилом, поза межами позовної давності суб'єктивне матеріальне право не забезпечене позовною здатністю.

В юридичній науці немає однаковості щодо того, який зміст вкладає законодавець у поняття відновлення пропущеного давнісного строку. На думку окремих учених, з відновленням позовної давності поновлюється можливість почати та здійснити певні процесуальні заходи щодо захисту порушеного права [5, с. 97]. Така можливість втрапилася після спливу давності, що перешкоджало початку необхідних процесуальних дій. Але після відновлення давності судом вона знову з'являється і проявляється в тому, що відповідний процес починає свій перебіг. За позицією авторів цієї концепції, відновлення позовної давності за поважних обставин є первинним явищем, яке передуює подальшому розгляду справи по суті. Лише після відновлення

давнісного строку можливий і доцільний розгляд справи за спором між сторонами. І тільки під час цього подальшого розгляду спору орган судочинства може встановити, чи належить кредиторіві цивільне право, чи порушене воно боржником і, нарешті, чи підлягає воно захисту. Якщо ж позовна давність не буде відновлена у зв'язку з неповажністю причин її пропуску, немає потреби аналізувати обставини справи по суті, адже навіть за наявності очевидного порушення належного особі матеріального права воно все одно не може бути захищене. Натомість, коли суд після відновлення пропущеного давнісного строку дійде висновку про відсутність правових підстав для задоволення позову, він повинен обґрунтувати відмову в позові саме відповідними нормами матеріального або процесуального права, а не пропуском позовної давності, оскільки питання про необхідність захисту права вже розглянуте. Дана теза заслуговує на критичну оцінку, тому що в ній спостерігається очевидна підміна матеріальних категорій процесуальними.

З погляду інших дослідників, захист порушеного матеріального права після прострочення давнісного строку аж ніяк не можна розглядати як відновлення процесу для захисту порушеного права. Судовий процес – це одна з форм здійснення захисту права. Захист же, на думку вчених, які обстоюють таку позицію, це не процес, а конкретний результат – задоволення вимог кредитора [6, с. 10]. Ст. 16 Цивільного кодексу України якраз передбачає, що способами захисту цивільних прав та інтересів є: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; відшкодування збитків та майнової шкоди; компенсація немайнової (моральної) шкоди; визнання незаконним рішення, дій чи бездіяльності органу влади або місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб та інші способи, встановлені законом або договором. Як бачимо, чинне законодавство веде мову про забезпечення правового результату в разі застосування певних механізмів захисту цивільного права. Логічно за таких обставин припустити, що відновлення позовної давності покликане також забезпечити такий результат.

В обох наведених концепціях ідеться про наслідки запровадження юридичного інструментарію, водночас не дається аналізу правової природи явища. Це не дивно, адже тривалий час саме

зовнішній його прояв був предметом дослідження, і вже виходячи з результату, робилися намагання дати пояснення реальній сутності. Наскільки неоднозначно свого часу оцінювалося питання про можливість захисту порушеного матеріального права після спливу позовної давності та про те, що в такому разі відбувається з давнісним строком (він подовжується, відновлюється чи ще щось інше) свідчить той факт, що ще відносно недавно суди часто вказували на можливість відновлення строку на подання позовної заяви, якщо причина пропуску строку на пред'явлення позову визнавалася поважною. А в Кодексі адміністративного судочинства такий механізм задіяний і нині. Даний нечіткий підхід, коли позовній давності надаються не матеріальні, а суто процесуальні ознаки, не дає можливості усвідомити дійсні характеристики об'єкта вивчення. Справа ускладнюється тим, що за різних концепцій настають наслідки, практично такі ж, які виникали б, якби позов був пред'явлений вчасно.

Отже, чи є реалізація коментованого судового повноваження фактичною констатацією, що за даними вимогами позовна давність не погашалася чи подовжувалася? Звісно, ні. Відновлення позовної давності не можна кваліфікувати як продовження строку, як це трапляється в літературі [7, с. 45–46], воно не впливає на зміну тривалості давнісного перебігу. Аналіз ч. 5 ст. 267 Цивільного кодексу дає можливість зробити висновок про те, що відновлення позовної давності судом у разі поважності причини її пропуску можливе лише для захисту права. Судовий орган не може поновити якийсь певний строк позовної давності, що виражений у роках, місяцях тощо. Адже в разі подовження будь-якого строку подовжується і тривалість певного матеріального права, належного носієві. У нашому випадку – позовного домагання. Інакше кажучи, кредитор протягом додаткового часу міг би реалізувати своє охоронне повноваження шляхом звернення до суду з позовом. У разі відновлення строку давності нової можливості для пред'явлення позову не виникає. Суд лише надає охоронній вимозі примусової реалізації.

Із цього погляду невиправданим буде отождолення судового захисту суб'єктивного права в разі пропуску позивачем давнісного строку за відсутності заяви відповідача про це з відновленням позовної давності. Насправді ситуації, описані в ч. ч. 3 і 5 ст. 267 Цивільного кодексу України, мають принципову відмінність саме з огляду на їхню різну сутність. У першій ідеться про

можливість реалізації матеріального права на позов поза межами його існування. Це видається неправильним, тому що здатність до здійснення того самого права в той самий час у різних ситуаціях поставлена в залежність від наявності заяви сторони про сплив давнісного строку, крім того, позбавлена реального юридичного підґрунтя. Натомість за відновлення давності йдеться не про реалізацію позовного домагання після строку його існування, а про здійснення іншого охоронного суб'єктивного права – на отримання судового захисту (реалізацію охоронного права у примусовому порядку).

У деяких випадках питання щодо обґрунтованості механізму відновлення давності взагалі не досліджувалися в нашій літературі. Зокрема, безспірним є факт закінчення позовної давності в разі припинення зобов'язання, за яким вона починала свій перебіг. Таке припинення може відбутися, наприклад, за волею учасників відносин: виконанням, заліком, за згодою сторін. Та буває, що припинення в подальшому визнається незаконним та скасовується. Що ж відбувається з позовною давністю за такого скасування? Припинення зобов'язання скасовується з моменту, коли воно відбувалося, і зобов'язання відновлюється саме із цього моменту. Можна було б припустити, що і позовна давність за попередніми вимогами вважається продовженою з даного моменту. Але між моментом ухвалення рішення про скасування незаконного припинення зобов'язання і моментом припинення зобов'язання може пройти значний проміжок часу, що призведе до спливу позовної давності на час ухвалення рішення. Вирішення даної проблеми законодавством неврегульоване. З одного боку, можна говорити про переривання позовної давності скасуванням незаконного припинення зобов'язання. Однак класичне переривання позовної давності відбувається тільки під час її перебігу: новий перебіг відразу починається спочатку. Між попереднім перебігом і наступним немає проміжку часу. Початок нового перебігу з моменту неправомірного припинення зобов'язання є неприйнятним з огляду на можливий суттєвий проміжок часу між ухваленим рішенням і скасованою подією. З іншого боку, відновлення зобов'язання шляхом скасування його припинення можна було б розглядати як підставу для зупинення давності. Але така думка теж є хибною, оскільки про початок та про обставини зупинення особа має знати на момент зупинення перебігу позовної давності. Отже, виглядає цілком логічним, що подальше скасування припи-

нення зобов'язання могло б слугувати підставою для відновлення позовної давності. Залишається лише додати, що запропонований порядок виключається, якщо кредитор знав або мусив знати про незаконність припинення зобов'язання.

Щоправда, у цивільному законодавстві раніше існували норми, які передбачали право судового органу на продовження позовної давності, якщо причини її пропуску будуть визнані поважними (ст. 49 Цивільного кодексу 1922 р.). Ішлося про продовження давнісних строків. А це, у свою чергу, передбачає встановлення судом певного проміжку часу, на який подовжується визначена законом тривалість позовної давності. У подальшому як наукова доктрина, так і законодавство відмовилися від саме такого механізму відтворення права особи на судовий захист, відновлення позовної давності звелось до відтворення можливості захисту, а не до механічного подовження давнісного строку на певний період. Отже, сама ідея продовження строку давності не стала предметом серйозного наукового дослідження, а більшість учених просто ототожнювали поняття «відновлення» і «подовження» позовної давності [6, с. 20]. На перший погляд, подовжувати позовну давність недоцільно та практично досить складно. Скажімо, кредитор через хворобу не мав можливості звернутися до суду з позовом у межах перебігу позовної давності, що призвело до її пропуску на один місяць. Якщо строк хвороби був менше місяця, то продовження давності нічого не дасть позивачу, позов задоволенню не підлягає із причини пропуску позовної давності. Якщо строк хвороби виявиться більшим за місяць, це вплинуло на неможливість пред'явлення домагання лише в разі, коли людина хворіла в останні місяці перед закінченням перебігу давності. Тому можна погодитися, що за пред'явлення позову правові наслідки продовження давнісного строку та його відновлення однакові, до того ж механізм захисту цивільного права після спливу давності набув достатньої визначеності у вітчизняній практиці.

Водночас нормативне встановлення правила про продовження позовної давності на період хвороби чи дії інших обставин, що не зазначені як такі, які зупиняють давнісний перебіг, дозволило б вирішити інше завдання: зменшити суддівський суб'єктивізм під час застосування дискреційних повноважень стосовно визначення поважності підстав для пропуску давнісного строку. Річ у тім, що заради досягнення правової визначеності під час здійснення судочинства цивільне законодавство багатьох країн нині рухається шляхом

обмеження підстав для відновлення давності. Хоча українське законодавство поки що таких обмежень не містить, їх уведення, на нашу думку, уже є нагальною потребою. Про це свідчить досить довільне трактування судами поважності підстав для відновлення можливості захисту порушеного права та впливу цих підстав на пропуск встановленого строку. З іншого боку, вводячи зазначені обмеження, можна позбавити правового захисту суб'єктивні права за умови наявності дійсно поважних причин, які, однак, залишилися поза межами встановлених законодавством критеріїв.

Тож, на наше переконання, варто розглянути й інші можливі юридичні конструкції. Давайте проаналізуємо окремі випадки, коли є очевидна необхідність для захисту порушеного цивільного права, але не досить вдалою видається можливість такого захисту шляхом відновлення позовної давності. Аргументи на користь того, що відновлення строку – єдиний можливий варіант захисту порушеного права, лунають досить переконливо, якщо підстав для переривання чи зупинення давності немає. Але з огляду на багатоманітність передумов для відновлення строку, давайте визначимося, що все-таки перспективніше, розширення до повної невизначеності кола підстав для судового відновлення строку чи коригування чинного законодавства?

Скажімо, договір, за умовами якого відбулося виникнення, зміна чи припинення прав і обов'язків, зокрема і стосовно третьої особи (перевід боргу, уступка вимоги, поручництво тощо), визнаний недійсним. Можна погодитися з тим, що сторона договору, визнаного в подальшому недійсним, мала би на час його укладення знати чи усвідомлювати ті підстави, які згодом призвели до недійсності правочину. Тому його учасники не мають права на відновлення можливості судового захисту за зобов'язаннями, які поновилися після рішення суду. Дана теза водночас не є абсолютно безспірною. Законодавчо встановлені підстави недійсності правочинів досить різноманітні і не завжди передбачають винну поведінку контрагентів. А безвинна поведінка не тільки зазвичай призводить до скасування цивільної відповідальності, але, на нашу думку, може слугувати підставою і для усунення інших негативних для особи наслідків. У такому разі це стосується можливості захисту поновленого права після пропуску строку на пред'явлення позову. І все ж наведені міркування стосуються більшості практичних ситуацій. Але щодо третьої особи, права якої виникли чи

поновилися за визнання недійсним правочину, вказане положення неприйнятне. Як уже зазначалося, відновлення судом позовної давності для захисту такого права, хоча і можливе, але недоцільне. Правильніше було б до даних відносин застосувати правило про поновлення перебігу позовної давності від самого початку, або щонайменше на два останні місяці.

Висновки. Рішення суду про відновлення позовної давності за певною вимогою в жодному разі не тотожне захисту порушеного права та задоволенню вимог кредитора. З відновленням давнісного строку в позивача виникає можливість реалізувати позовну вимогу. Але це лише одна складова частина поняття захисту порушеного цивільного права. Для фактичного його здійснення, крім відновлення давності, необхідно також з'ясувати всі факти, що свідчать про механізм взаємин сторін, характер порушення права, проаналізувати заявлені позивачем вимоги тощо. Тільки за даних умов може ухвалюватися рішення про захист суб'єктивного права. З урахуванням оцінки всіх обставин справи суд може задовольнити вимоги кредитора повністю чи частково, а може відмовити в позові. У будь-якому разі відновлення давнісного строку відбувається лише тоді, коли юрисдикційний орган дійде висновку про необхідність захисту матеріального права.

Також пропонується розглянути питання про запровадження правила про подовження позовної давності в окремих випадках. Зокрема тоді, коли тривалість обставин, що зумовили вимушену втрату частини строку дії права його носієм, можна чітко визначити, а також якщо дана обставина є безспірною, тобто має об'єктивний характер і нормативно передбачена. Особа мусить знати наперед, що у зв'язку з певними причинами тривалість належного їй права на позов подовжується до конкретного терміну, і вона може в подальшому його реалізувати. Натомість зворотне в часі визнання строку таким, що був подовжений (тобто заднім числом), неприпустиме, бо не дає можливості нової реалізації закладених у праві повноважень протягом додаткового строку. Якщо уявити судову фіксацію того, що в особи було подовжене право на позов, дане право має якимось чином бути реалізованим. Але нової можливості звернутися до правозастосовного органу в позивача не виникає. Та навіть якби все-таки таке право з'явилося, то йшлося б про подальший перебіг давності за тими ж вимогами до того ж боржника після пред'явлення позову, що є нонсенсом.

Список літератури:

1. Колодій А.М. Принципи права України. Київ : Юрінком-Інтер, 1998, 208 с.
2. Иоффе О.С. Советское гражданское право : Курс лекций. Общая часть. Право собственности. Общее учение об обязательствах. Ленинград : ЛГУ, 1958. 512 с.
3. Лебедева К.Ю. Исковая давность в системе гражданско-правовых сроков : дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2003. 243 с.
4. Гуйван П.Д. Позовна давність : монографія. Харків : Право, 2012. 448 с.
5. Добровольский А.А. Исковая форма защиты права. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1965. 189 с.
6. Кириллова М.Я. Исковая давность. Москва : Юрид. лит., 1966. 156 с.
7. Фролов Ю.П., Фролова Г.И. Некоторые проблемы применения сроков исковой давности, их отличия от иных сроков в гражданском праве. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 10. С. 45–47.

Guyvan P.D. LEGAL NATURE OF INSTITUTE OF RESTORATION OF LIMITATION PERIOD

This article is devoted to the research of a topical issue regarding the legal nature of such legal mechanism as the restoration of the limitation period. These issues have long interested scientists and legislators, and have introduced a variety of tools for the protection of violated subjective rights of a person after a valid expiration of time to file a claim. The effectiveness and efficiency of such mechanisms of regulation of these relations are studied in the work. Legislative safeguards for subjects who have missed the time for filing harassment for a valid reason are analyzed. Emphasis is placed on the conditionality of the term “restitution of the limitation period”, which does not actually include the content that relates to changing the order of calculation of the term. Therefore, the work critically assesses the possibility of renewing the statute of limitations to start and re-implement certain procedural measures for the protection of the infringed right. From this point of view also criticized the position of other researchers, who consider the protection of material rights violated after the expiration of the prescription period as a resumption of the process to protect the rights violated. It is argued that the above concepts are about the consequences of the introduction of legal tools, while it is necessary to make the legal nature of the phenomenon. This approach, when the statute of limitations does not provide material but purely procedural features, makes it impossible to understand the true characteristics of the object of study.

The paper also provides substantiated arguments for the unjustifiability of the identification of the judicial protection of the subjective law in the event of the plaintiff missing the prescription, in the absence of the defendant's statement, with the restoration of the limitation period. Specific situations are analyzed when it is impractical to apply the legal mechanism of limitation. It offers an update at the new theoretical and conceptual level of the ways of protecting the law, which existed before in civil law, and provided for the right of a judicial authority to extend the limitation period, if the reasons for its omission are considered valid. Such an approach would solve the problem of limiting judicial subjectivism when applying discretionary powers to determine the validity of the grounds for missing the limitation period.

Key words: *statute of limitation, restoration of limitation, extension of time.*

Дяченко С.В.

Університет державної фіскальної служби України

Шпак М.І.

Університет державної фіскальної служби України

НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ТА ПРОБЛЕМАТИКА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті розкрито зміст принципу розумності строків у цивільному судочинстві. На підставі проведених досліджень виокремлено три основні погляди науковців щодо розуміння розумності строків у цивільному судочинстві. Так, ними є: розкриття розумності строків через загальне уявлення про строковість реалізації процесуальних прав учасниками процесу; через окремі характеристики; як часового проміжку між початком та закінченням реалізації права особи на захист. Визначено основні характерні риси розумності строків. Вказано, що нормативне закріплення цього принципу міститься насамперед у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яку вважають фундаментальною основою всього комплексу міжнародно-правового регулювання в галузі прав і свобод людини, її законних інтересів та потреб. Щодо нормативно-правових актів національного характеру, то вказано, що закріплення цього принципу міститься в Конституції України, Цивільному процесуальному кодексі України та Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Зазначено, які критерії розумності строків сформовані практикою Європейського суду з прав людини. У статті зазначається, що натеper у чинному цивільному процесуальному законодавстві України не закріплено ні саме визначення терміна «розумність строків», ні критерії, які б давали змогу чітко з'ясувати, які ж строки слід вважати розумними. Для прикладу наведено декілька справ проти України, які розглядалися Європейським судом з прав людини, що порушувалися через недотримання вказаного принципу. Вказано, що порушення процесуальних строків здійснюються як з боку суддів, так і з боку сторін та інших учасників справи. Наголошується на необхідності притягнення до відповідальності винних осіб з метою попередження вчинення протиправних діянь, пов'язаних із затягуванням судового процесу. Так, можливість усунення такої проблематики розглянуто на прикладі деяких європейських держав, таких як Франція, Литва, Фінляндія та Польща.

Ключові слова: цивільне судочинство, принцип, принцип розумності строків, розумність строків, критерії розумності строків, затягування провадження.

Постановка проблеми. Становлення правової системи України у відповідності до міжнародних вимог і стандартів досі залишається актуальним питанням. Так, відповідно до міжнародних стандартів здійснення судочинства держава має гарантувати захист порушених, оспорюваних, невизнаних прав, свобод та інтересів. Проведення справ у судах побудоване на демократичних принципах, в яких відображається мета та завдання судової гілки влади. Одним із таких принципів є принцип розумності строків розгляду судом, який забезпечує своєчасний розгляд та вирішення справ. Актуальність цього питання полягає також у тому, що зволікання у вирішенні справи, затягування строків спричиняє низку негативних наслідків для учасників цивільних справ. Зокрема, значно змен-

шуються шанси на повне, всебічне та об'єктивне встановлення всіх обставин справи; збільшуються процесуальні витрати як для держави, так і для учасників процесу; зростає зневіра суспільства у можливості правоохоронної та судової систем щодо захисту прав людини тощо.

Проте чинне законодавство України не містить норм, які б давали змогу чітко з'ясувати, в чому полягає принцип розумності, який строк розгляду та вирішення справи слід вважати розумним, а також не закріплена відповідальність учасників цивільних справ за його порушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему затягування цивільного судочинства досліджували чимало вітчизняних та зарубіжних учених. Сучасна доктрина права налічує чимало

наукових досліджень, де розкриваються особливості реалізації принципів цивільного судочинства загалом та принципу розумності строків розгляду справи зокрема. Так, особливості та проблемні питання цього принципу у своїх працях висвітлили такі науковці, як: О.В. Андрійчук, О.А. Банчук, С.С. Бичкова, А.Л. Борко, Є.В. Васьковський, О.А. Гончаренко, О.В. Дем'янова, О.В. Ісаєва, Р.А. Калюжний, Ю.М. Коломієць, М.П. Курило, В.О. Лагута, Н.Л. Луців-Шумська, В.О. Насад, О.В. Немировська, І.Г. Оборотов, М.Д. Пленюк, З.В. Ромовська, Г.О. Свердлик, М.О. Сорока, В.І. Тертишников, Г.П. Тимченко, С.Я. Фурса, З.І. Цибуленко, М.Й. Штефан, Н.Л. Шумська, В.П. Яковлев, В.В. Ярков та інші.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження принципу розумності строків у цивільному процесі; розкриття поняття цього принципу; аналіз критеріїв визначення розумності; визначення сучасних проблем реалізації та забезпечення вказаного принципу та розгляд шляхів їх подолання на основі практики низки зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. У сучасному цивільному процесуальному законодавстві України не міститься визначення поняття «розумність строків», тому для з'ясування його змісту слід розглянути погляди науковців щодо визначення цього терміна.

Так, за результатами проведеного дослідження щодо розуміння цього принципу численними вченими можна виділити три основні підходи:

1) розкриття розумності строків через загальне уявлення про строковість реалізації процесуальних прав учасниками процесу

Одним із прихильників такого підходу є М.О. Сорока, який вказує, що у судочинстві процесуальні строки виступають як темпоральна (часова) форма руху процесуальних відносин з приводу відправлення правосуддя судом, а також як форма існування й розвитку суб'єктивних прав та обов'язків, які становлять зміст процесуальних відносин [1, с. 11].

Тобто саме в межах строків, визначених нормами цивільного процесуального права (чи встановлених судом), учасник судочинства має змогу реалізувати надані йому права та виконати обов'язки. У такому контексті слід зазначити, що у разі, коли в розгляді справи беруть участь свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі дотримання принципу розумності має не менш велике значення, як і під час дотримання його судом та сторонами, оскільки у разі порушення одним з

них зазначеного принципу здійснюється вплив на увесь цивільний процес, зокрема, на часові строки розгляду.

2) розкриття розумності строків через окремі характеристики

Цей підхід підтримує З.І. Цибуленко, який зазначає, що розумним слід вважати строк, який є об'єктивно необхідним та можливим для виконання [2, с. 395]. Позиція цього вченого обґрунтовується тим, що дослідження окремих аспектів такого принципу дасть змогу сформувати комплексний підхід щодо розкриття змісту розумності строків та чіткість під час його застосування.

3) розкриття розумності строків як часового проміжку між початком та закінченням реалізації права особи на захист

Прихильником цієї позиції є О.В. Андрійчук, який обґрунтовує, що під розумним строком слід розуміти сукупність процесуальних строків, встановлених процесуальним законом для справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення справи з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів без необґрунтованих зволікань, перебіг яких розпочинається з дня відкриття провадження у справі, а закінчується набранням законної сили остаточним рішенням або його виконанням [3, с. 14].

Із зазначених позицій науковців можна виокремити такі риси принципу розумності: він є процесуальним інструментом, який забезпечує право осіб на своєчасний розгляд та вирішення справи судом; визначає динамічність, оперативність та ефективність судового процесу під час вирішення цивільних справ; зумовлює стабільність цивільних процесуальних відносин та судочинства в цілому, встановлюючи певні часові рамки.

Щодо закріплення цього принципу в нормативно-правових актах, то варто зазначити, що закріплення розумності строків під час розгляду та вирішення справ насамперед міститься в положеннях Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка стала обов'язковою для України після її ратифікації. Так, у пункті 1 статті 6 Конвенції вказано, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру [4].

У національному законодавстві цей принцип закріплений у Конституції України, а саме в

статті 129 [5]; у Цивільному процесуальному кодексі України, а саме в пункті 10 частини 3 статті 2 [6]; та в Законі України «Про судоустрій та статус суддів», де в статті 7 вказується, що кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом [7].

Проте чіткого визначення, що ж слід розуміти під «розумністю строків» немає. Для з'ясування того, які ж строки слід визнавати розумними, застосовують критерії, вироблені практикою Європейського суду з прав людини. До них відносять: складність справи як фактично, так і з правової точки зору; поведінку заявника, а також інших осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу, поведінку суду та інших органів державної влади; значення для заявника питання, яке розглядається; особливе становище сторони у процесі.

Негативним аспектом є те, що відсутність закріплення таких критеріїв на нормативному рівні впливає на здійснення судочинства, адже визначення того, який строк слід вважати розумним буде відносно суб'єктивним і може різнитися з точки зору суду і з точки зору інших учасників справи. Як наслідок, це призводить до зростання кількості порушень такого принципу.

Слід звернути увагу, що вітчизняним законодавством України не встановлено наслідків порушення розумних строків судового розгляду та шляхів їх відновлення, способів захисту права на розгляд справи протягом такого строку, не передбачено права учасників процесу оскаржувати надмірну тривалість провадження у справі та немає гарантій на відшкодування шкоди, завданої внаслідок необґрунтованого затягування розгляду справи в суді. Саме тому у разі порушення відповідних прав громадяни України звертаються до Європейського суду з прав людини.

Як зазначає Ю.М. Коломієць, українці нині є п'ятими серед громадян інших країн світу у списку за кількістю звернень. Більшість поданих скарг стосується надмірної (нерозумної) тривалості досудового слідства, судового розгляду чи виконання судових рішень судів та відсутності правових засобів для вирішення цієї проблеми на національному рівні. Така тенденція руйнує імідж нашої держави на міжнародному рівні, а також впливає на фінансовий стан держави, адже ще за даними 2010–2011 років на виконання рішень ЄС по суті скарг з державного

бюджету було сплачено близько 27 млн гривень [8, с. 78–79].

Крім того, частка справ, у яких ЄСПЛ було встановлено факт порушення Україною права на справедливий суд, що пов'язано з недотриманням принципу розумності, є найбільшою (33% від загальної кількості рішень, ухвалених проти України) [9, с. 126].

Наприклад, однією зі справ, яка розглядалась ЄСПЛ, є справа «Лещенко і Толлопа проти України», за результатами якої Суд визнав порушення ст. 6 вищезгаданої Конвенції [10]. Українськими судами ця справа вирішувалась понад 10 років. Під час розгляду заяви Євросуд зазначив, що основною причиною затягування розгляду було неодноразове відправлення справи на новий розгляд.

Ще одним прикладом є справа «Смирнова проти України», яка розпочалась у травні 1997 р., а на момент винесення Євросудом рішення (08.11.2005) справа все ще була на розгляді в суді першої інстанції. При цьому рішення суду першої інстанції двічі скасовувалося апеляційним судом та справа направлялася на новий розгляд. Євросуд звернув увагу на те, що суд, який розглядав справу, не вжив жодних заходів, передбачених законодавством України, для боротьби з процесом затягування, до якої вдавався відповідач у справі. Зокрема, суд жодного разу не розглянув питання щодо слухання справи за відсутності відповідача чи накладення на нього адміністративного стягнення у вигляді штрафу за прояв неповаги до суду, а примусовий привід суддя вперше застосував до відповідача лише через 2,5 року після початку провадження у справі [11].

Г.Т. Д'єдон зазначає: «Останнім часом, особливо після приєднання до ЄС нових держав-членів із Центральної та Східної Європи, кількість заяв, поданих до ЄСПЛ, значно збільшилась, що, своєю чергою, дуже впливає на тривалість їх розгляду судом. ЄСПЛ став «заручником власного успіху». Не погоджуючись із наведеним твердженням, колишній Голова Парламентської Асамблеї Ради Європи Ж.К. Мінйон у своєму виступі на конференції в Брайтоні зазначив, що ЄСПЛ не є жертвою власного успіху, а насамперед він є жертвою невдач на національному рівні [12].

Наведена обставина підтверджена Європейським судом з прав людини, який у рішенні у справі «Карімов проти України» вказав, що в законодавстві України відсутній засіб юридичного захисту, за допомогою якого заявники могли б отримати рішення, яке б підтверджувало їх право

на розгляд справи протягом розумного строку. Найвні в українській судовій системі адміністративні засоби правового захисту, такі як подання скарги до суду вищої інстанції стосовно бездіяльності суду нижчої інстанції, не є досить ефективними для пришвидшення провадження у справі, оскільки вказівки судів вищої інстанції є лише необов'язковими рекомендаціями [13].

Для вирішення цієї проблеми доцільно звернутися до практики іноземних держав щодо врегулювання вказаного питання.

Так, законодавством Литви закріплена трикратна сплата мита за подачу відповідних скарг, а також встановлено обов'язок дебітора відшкодувати кредиторіві всі витрати, пов'язані із затримкою виконання, у разі програшу справи у вищій інстанції. Такий підхід огордив відповідні суди від необґрунтованих скарг та запобіг зловживанню процесуальними інститутами з метою затягування процесу, позаяк «вартість» такого затягування покладається на ініціатора завідомо програшного оскарження судового акта [14, с. 193–194].

Іншим шляхом пішли законодавці Франції. Зокрема, якщо буде встановлено, що скарга подана з метою затягування процесу, її заявник може бути підданий цивільному штрафу в розмірі від 100 до 10 000 франків, незалежно від збитків, які можуть бути пред'явлені до відшкодування на користь суду, що прийняв скаргу до провадження [14, с. 89]. У такому вирішенні проблеми, крім штрафу, який зараховується на користь держави, також і суд отримує відшкодування своїх як матеріальних, так і інтелектуальних витрат.

Як зазначають такі науковці, як Т.О. Ковтунович та С.В. Дяченко, інколи лунають зауваження щодо неприцятаності цивільному процесуальному праву інституту штрафу, проте, з позиції принципу пропорційності перевагу необхідно надати публічному інтересу в забезпеченні ефективності судочинства, а не приватним інтересам особи, що допускає недобросовісну поведінку. З цієї точки зору штраф є ефективним засобом протидії процесуальним зловживанням, застосування якого, однак, має використовуватися суддею у кожному конкретному випадку з належним мотивуванням [15, с. 104].

Так само багатьма європейськими державами вирішено питання щодо захисту сторони, права якої було порушено з вини суду. Зокрема, результатом справи «Кудла проти Польщі», де Європейський суд констатував порушення у

зв'язку з тим, що заявник не міг отримати компенсацію за шкоду, спричинену йому довготривалістю розгляду його справи, стало введення у Польщі Закону «Про порушення права сторони на розгляд справи без необґрунтованої затримки судового розгляду». У Фінляндії також діє Закон «Про компенсацію за надмірну тривалість судового провадження», який передбачає відшкодування збитків тій стороні, яка постраждала від затягування судового процесу [16].

Така практика, з одного боку, стимулює судові органи до ефективної та оперативної роботи, а з іншого – дозволяє покласти на сторону, яка умисно «затягувала» судовий процес, обов'язок сплатити штраф за такі дії.

Висновки. Отже, на підставі викладеного вище матеріалу можна зробити висновок, що розкриття поняття та змісту принципу розумності строків під час здійснення цивільного судочинства має велике як теоретичне, так і практичне значення. Адже дослідження поглядів науковців допоможе краще зрозуміти суть цього принципу, розкрити його основні ознаки та особливості, виявити проблематику та належно закріпити на законодавчому рівні.

Слід наголосити, що саме наявність чіткої нормативної бази, яка вміщує в себе найбільш ефективні процесуальні механізми, забезпечить неухильне дотримання встановленого порядку всіма учасниками судового процесу на його стадіях та під час вчинення окремих процесуальних дій. Для досягнення поставленої мети доцільним є удосконалення законодавства, а саме закріплення положень у відповідних нормативно-правових актах, які б детально розкривали суть цього принципу, а також критеріїв, які впливають на розумність строків.

Задля забезпечення збереження розумності строків під час вирішення судами цивільних справ та для оптимізації проблеми тривалості здійснення судочинства слід дотримуватись приписів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, виконувати рішення ЄСПЛ та враховувати досвід зарубіжних держав. Зокрема, варто розглянути можливість прийняття окремого нормативно-правового акта, який би встановлював відповідальність учасників цивільного судочинства за порушення ними принципу розумності строків під час розгляду та вирішення цивільних справ, зокрема у вигляді штрафних чи іншого виду санкцій, як це зроблено в таких країнах, як Франція, Литва, Польща та Фінляндія.

Список літератури:

1. Сорока М.О. Процесуальні строки в адміністративному судочинстві : автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Ірпінь, 2011. 23 с.
2. Гражданское право России / под ред. З.И. Цыбуленко. Москва, 1998. Ч. 1. 395 с. С. 203.
3. Андрійчук О.В. Процесуальні строки у цивільному процесі України : автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2009. 20 с.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950. Документ 995_004. (Ратифікована 17.07.1997 № 475/97-ВР). *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 10.11.2019).
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.11.2019).
6. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 10.11.2019).
7. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 10.11.2019).
8. Коломієць Ю.М. Судовий розгляд цивільних справ у розумний строк: міф чи реальність? *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 2 (11). С. 77–81.
9. Гончаренко О.А. «Розумний строк» розгляду справи у практиці Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2012. № 3. С. 126–131.
10. Рішення ЄСПЛ від 8 листопада 2005 року у справі «Лещенко і Толлопа проти України» (заява № 56918/00). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_438 (дата звернення: 11.11.2019).
11. Рішення ЄСПЛ від 8 листопада 2005 року у справі «Смирнова проти України» (заява № 36665/02). URL: <https://minjust.gov.ua/file/2608> (дата звернення: 11.11.2019).
12. Д'єдон Г.Т. Європейський суд з прав людини: нові виклики. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3978> (дата звернення: 11.11.2019).
13. Рішення у справі Карімов проти України. *Офіц. вісн. України*. 2008. № 37. Ст. 1264.
14. Фонова О.С. Зловживання процесуальними правами учасниками господарського процесу. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2008. № 6 (74). С. 187–199.
15. Ковтунович Т.О., Дяченко С.В. Неприпустимість зловживання цивільними процесуальними правами як новела цивільного процесу. *Юридичний науковий електронний журнал – електронне наукове фахове видання юридичного факультету Запорізького національного університету*, м. Запоріжжя, № 6, 2018. С. 103–106.
16. Насад В.О. Проблеми тривалого вирішення цивільних спорів національними судами у світлі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Матеріали з офіційного сайту Міністерства юстиції України. URL: <http://www.minjust.gov.ua/11359> (дата звернення: 12.11.2019).

Diachenko S.V., Shpak M.I. REGULATORY CONSOLIDATION FOR THE PRINCIPLE OF REASONABLENESS OF TIME IN CIVIL PROCEEDINGS AND PROBLEMS OF ITS IMPLEMENTATION

The article reveals the content of the principle of reasonable time in civil proceedings. On the basis of the research highlighted three main views of scientists on the understanding of the reasonableness of the terms in civil proceedings. So, they are: opening the reasonableness of the terms through a general idea of the urgency of the implementation of the procedural rights of participants in the process; using individual characteristics; as the time interval between the beginning and completion of a person's right to protection. Defines the main characteristics of the reasonableness of the terms. Indicated that normative consolidation of this principle is contained, primarily, in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms that is considered the fundamental basis of the whole complex of international legal regulation of the rights and freedoms of the individual and his legitimate interests and needs. As for the national normative legal acts it is indicated that the consolidation of this principle is contained in the Constitution of Ukraine, the Civil procedural code of Ukraine and Law of Ukraine "On judicial system and status of judges". Indicate which criteria of the reasonableness of the terms generated by the practice of the European court of human rights. The article notes that to this day in the current civil procedural legislation of Ukraine is not fixed neither the definition of "reasonableness of time" or criteria, which would allow to find out what the timing should be considered reasonable. For example shown several cases against Ukraine which are heard by the European court of human rights that was raised for failure to comply with this principle. Stated that procedural violations are committed by both judges and parties and other parties to the case. Emphasis is placed on the need to prevent the commission of wrongful acts associated with the delay of the trial. Thus, the possibility of elimination of this problem is considered on the example of some European countries such as France, Lithuania, Finland and Poland.

Key words: *civil proceedings, principle, principle of reasonableness of time, reasonable time, criteria of reasonableness of time, delay in the proceedings.*

Слома В.М.

Тернопільський національний економічний університет

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «ОСОБА», «СУБ'ЄКТ», «СТОРОНА» В ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

У статті розглядаються питання щодо сутності та розмежування таких правових категорій, як «особа», «суб'єкт», «сторона» у зобов'язальних правовідносинах. Автором проаналізовано погляди вчених з цієї проблематики, а також зроблено висновки з такого питання.

Термін «особа» має універсальний характер, оскільки визначає коло учасників речових, зобов'язальних та інших цивільних правовідносин. Визначено, що особа є учасником цивільних правовідносин, який наділяється цивільною правосуб'єктністю та виступає у формі фізичної або юридичної особи.

Правосуб'єктність визначається як здатність особи бути суб'єктом правовідносин, здійснювати суб'єктивні права та обов'язки. Складниками правосуб'єктності є правоздатність, дієздатність і деліктоздатність.

Крім правосуб'єктності, особа наділяється правовим статусом, який включає суб'єктивні права, юридичні обов'язки, а також гарантії їх дотримання.

Зроблено висновок, що суб'єктами зобов'язання є учасники правовідносин, які використовують свою правосуб'єктність шляхом реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

Сторонами у зобов'язанні є кредитор і боржник. Разом із тим кількість осіб у зобов'язанні може бути більше двох. Кредитор та/або боржник можуть бути представлені кількома особами, що призводить до виникнення множинності осіб у зобов'язанні. При цьому зазначається, що множинність осіб жодним чином не впливає на кількість сторін зобов'язального правовідношення – їх залишається дві.

Крім множинності осіб, на стороні боржника чи кредитора у зобов'язанні можуть брати участь і треті особи. Для третіх осіб характерним є перебування у певних відносинах з однією зі сторін зобов'язального правовідношення, що й зумовлює можливість набуття ними певних прав.

Зроблено висновок, що поняття «суб'єкт зобов'язання» є ширшим від поняття «сторона зобов'язання», оскільки включає в себе не лише кредитора та боржника, але й інших осіб на стороні боржника та кредитора, а також третіх осіб.

Ключові слова: «особа», «суб'єкт», «сторона», зобов'язальне правовідношення, боржник, кредитор, третя особа.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження категоріального апарату посідає у цивільному праві важливе місце. Оскільки зобов'язання є однією з ключових цивільно-правових категорій, це зумовлює увагу до них як з боку науковців, так і з боку законодавця. Важливим елементом зобов'язального правовідношення є його суб'єкти. У законодавстві, а також у спеціальній літературі поряд із терміном «суб'єкти» застосовуються терміни «учасник», «сторона», «особа».

С.В. Рузанова, досліджуючи питання множинності у зобов'язанні, розглядає два поняття: «множинність осіб у зобов'язанні» та «множинність суб'єктів зобов'язання». При цьому під множинністю осіб розуміється присутність декількох осіб на обох чи одній сторонах одного зобов'язання. Множинність суб'єктів передбачає наявність

низки взаємопов'язаних зобов'язань, у кожному з яких є свій боржник і свій кредитор [13, с. 37].

У зв'язку з вищенаведеним є необхідність з'ясування співвідношення понять, які застосовуються для характеристики суб'єктного складу цивільно-правового зобов'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з розкриттям сутності цивільно-правових зобов'язань, їх структури, досліджувались у працях Т.В. Боднар, Ф.І. Гавзе, Н.Ю. Голубевої, О.В. Дзери, О.С. Йоффе, Н.С. Кузнецової, В.В. Кулакова, Р.А. Майданика, Р.О. Стефанчука, Є.О. Харитонова, Я.М. Шевченко та ін.

Формування цілей статті. Метою статті є встановлення розмежування понять «особа», «суб'єкт» та «сторона» у зобов'язальних правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. У кожному зобов'язанні беруть участь боржник і кредитор. Але це не означає, що число учасників будь-якого зобов'язання вичерпується двома особами. По-перше, кількість кредиторів і боржників у конкретному зобов'язанні не обмежується, що призводить до появи зобов'язань з множинністю осіб (боржників чи (та) кредиторів). По-друге, у деяких зобов'язаннях, крім боржника і кредитора, беруть участь інші особи – треті особи. У таких випадках ідеться про зобов'язання з участю третіх осіб. Нарешті, по-третє, здебільшого є можливість заміни боржників і кредиторів, які беруть участь у конкретних зобов'язаннях, іншими суб'єктами, тобто заміни осіб у зобов'язаннях. Таким чином, зобов'язання можуть відрізнитись за своїм суб'єктним складом [6, с. 24–25].

У сучасній доктрині і законодавстві утвердилася тенденція до розширення кола різновидів складних суб'єктів. У зв'язку із цим у цивілістичній літературі значного поширення набув поділ зобов'язань за суб'єктним складом, який характеризується наявністю більш дрібної класифікації системи складних зобов'язань, зокрема: 1) зобов'язання із множинністю осіб (боржників або (та) кредиторів); 2) зобов'язання з участю третіх осіб; 3) зобов'язання за переміни осіб у зобов'язанні [12, с. 71–72].

Р.О. Стефанчук зазначає, що термін «особа», який внаслідок відповідних традицій терміновживання тісно вкоренився в сучасній правовій лінгвістиці, означає носія конкретних юридичних прав та обов'язків, який є учасником відповідних правових відносин [16, с. 186].

В.В. Кочин під особою у приватному праві розуміє абстрактного учасника цивільних відносин, який має цивільну правосуб'єктність та набуває форми фізичної або юридичної особи [9, с. 57].

Як впливає зі змісту ч. 1 ст. 2 ЦК України, під особою розуміють учасника цивільних відносин. При цьому таке поняття включає в себе фізичних і юридичних осіб. Відповідно до ст. 24 ЦК України людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою. Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку (ст. 80 ЦК України).

У цивільному праві поняття особи тісно пов'язано з поняттям правоздатності. Процес формування цінностей європейської цивілізації і особливо вплив ідеї особистості призвели до набуття юридичної правоздатності кожною окремою людиною. Натепер будь-яка людина незалежно від її походження, національності, вірос-

повідання, стану душевного здоров'я та достатку визнається правоздатною, тобто особою [7, с. 7].

І.О. Бровченко зазначає, що поняття «особа» може бути використане для персоніфікації учасника будь-якого правовідношення, незалежно від його галузевої належності, цивільного, сімейного, трудового, адміністративного чи процесуального. Що стосується цивільних правовідносин, то особи, своєю чергою, визначають коло учасників речових, зобов'язальних, спадкових, корпоративних та інших цивільних правовідносин. Таким чином, можна говорити про універсальний характер поняття «особа» [3, с. 15]. Також автор вказує на те, що необхідно «розгорнути» конструкцію осіб у зобов'язаннях принаймні на два рівні. Перший: особи у зобов'язаннях – це сторони зобов'язального правовідношення, а на другому рівні особи у зобов'язанні – це учасники іншого відносного правовідношення або правовідносин, якими і є треті особи. У разі такого підходу поняття «треті особи» охоплює всіх інших осіб, які не є учасниками первісного зобов'язального правовідношення [3, с. 21].

У цивільному праві часто застосовуються як рівнозначні терміни «учасники» та «сторони» зобов'язання. За відсутності множинності ці терміни співпадають. Проте якщо така множинність існує, то не можна ототожнювати конкретну особу зі стороною. Саме слово «сторона» етимологічно не пов'язано з суб'єктами, воно лише протиставляє їх один одному. Тому слід мати на увазі, що термін «сторона» може передбачати і учасника, і суб'єкта зобов'язального правовідношення [11, с. 153–154].

В.В. Кочин учасником (суб'єктом) цивільних відносин визначає реального суб'єкта права, який наділений цивільною правосуб'єктністю, тобто цивільною правоздатністю (абстрактними цивільними правами та обов'язками) та дієздатністю (можливістю здійснювати цивільні права) у формі особи [9, с. 57].

Суб'єкт правовідносин – це індивідуально визначений суб'єкт права, який реалізував свою правосуб'єктність у частині реалізації конкретних прав і свобод у конкретних правовідносинах, але не будь-який суб'єкт права є суб'єктом того чи іншого правовідношення [14, с. 94].

Суб'єктами конкретних цивільних правовідносин можуть вважатися ті учасники цивільних відносин, що мають необхідний для участі у цих правовідносинах правовий статус (обсяг правосуб'єктності насамперед), є юридично пов'язаними одне з одним суб'єктивними цивіль-

ними правами та обов'язками з приводу певного об'єкта цивільних прав і можуть у зв'язку з цим бути визначені як уповноважена та зобов'язана особа [17, с. 150].

Отже, правосуб'єктність визначає здатність певної особи бути учасником цивільних правовідносин. Складовими елементами правосуб'єктності є правоздатність, дієздатність і деліктоздатність.

Правовий статус особи визначається як система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто як такий, що має правосуб'єктність) координує своє поведінку в суспільстві [15, с. 377]. Елементами правового статусу є суб'єктивні права, юридичні обов'язки, а також гарантії їх дотримання.

Ф.І. Гавзе зазначав, що суб'єктами зобов'язання є: особа, яка має виконати певний обов'язок, названа боржником, та особа, уповноважена вимагати від боржника виконання обов'язку, названа кредитором. Частіш за все у зобов'язанні беруть участь один боржник і один кредитор. Але нерідко у зобов'язанні на стороні боржника, кредитора чи на обох сторонах беруть участь дві чи більше осіб [4, с. 7].

Співпадіння кількості сторін і суб'єктів (учасників) зобов'язання характерне для найпростішого варіанту зобов'язання – юридичного зв'язку між одним кредитором (активною стороною) та одним боржником (пасивною стороною). У зобов'язанні ж на кожній зі сторін чи на обох сторонах може виступати не один, а два чи декілька суб'єктів (кредиторів і боржників). У таких випадках говорять про множинність осіб на одній чи обох сторонах зобов'язання. Необхідно відзначити, що множинність осіб жодним чином не впливає на кількість сторін зобов'язального правовідношення – їх залишається дві, проте число осіб, які беруть участь у зобов'язанні як кредитори та боржники, тобто суб'єкти зобов'язання, у такому разі більше двох. Таким чином, загально визначеними суб'єктами зобов'язання є особи, які виступають у зобов'язанні як кредитори чи боржники [8, с. 23].

У правочинах та зобов'язаннях застосовується терміни «особа» та «сторона». Відповідно до ч. 1 ст. 202 ЦК України правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Тобто даючи визначення правочину, законодавець використовує поняття «особа», а характеризуючи види правочину, – поняття «сторони». Зокрема, односторон-

нім правочином є дія однієї сторони, яка може бути представлена однією або кількома особами. Дво- чи багатостороннім правочином є погоджена дія двох або більше сторін (ч. 3, 4 ст. 202 ЦК України). Отже, статусу сторони особа набуває з моменту вчинення правочину.

Відповідно до ч. 1 ст. 510 ЦК України сторонами у зобов'язанні є боржник і кредитор. Кредитор є уповноваженою стороною, оскільки він має право вимагати від боржника виконання його обов'язку, а боржник – зобов'язаною, оскільки він має здійснити на користь кредитора певну дію або утриматися від вчинення певної дії.

При цьому у зобов'язанні на стороні боржника або кредитора можуть бути одна або одночасно кілька осіб (ч. 2 ст. 510 ЦК України).

У цивільно-правових договорах застосовується термін «сторони». Відповідно до ст. 626 ЦК України договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

В.А. Белов зазначає, що поняття «сторони» в зобов'язанні виражає його майновий складник; поняття учасника – особистий. Присутність декількох осіб на будь-якій зі сторін визначеного зобов'язання об'єднує їх більшою (солідарні зобов'язання) чи меншою (часткові зобов'язання) мірою, але ніколи не об'єднує настільки, щоб стерти відмінності, які походять від особистих якостей кожного учасника [1, с. 691].

Н.Ю. Голубева вказує, що поняття «суб'єкти» чи «учасники» зобов'язання є ширшими, ніж поняття «сторони» зобов'язання [5, с. 280]. Аналогічний висновок зроблений і М.К. Кроз, яка зазначає, що серед суб'єктів цивільно-правового зобов'язання необхідно розрізняти основних учасників правовідношення – кредитора та боржника, і додаткових – третіх осіб. Через це термін «суб'єкт» чи «учасник» зобов'язального відношення за своїм змістом ширший поняття «сторона» зобов'язання [10, с. 7].

Порівнюючи сторони зобов'язання та третіх осіб у зобов'язанні, слід зазначити, що на відміну від сторін, треті особи не є обов'язковими учасниками договірної зобов'язання. Відповідно до ст. 511 ЦК України зобов'язання не створює обов'язку для третьої особи. У випадках, встановлених договором, зобов'язання може породжувати для третьої особи права щодо боржника та (або) кредитора. Отже, для третіх осіб характерним є перебування у певних відносинах з однією зі сторін зобов'язального правовідношення, що й зумовлює можливість набуття ними певних прав.

У цивільному праві розрізняються поняття «суб'єкти зобов'язання» та «суб'єкти виконання». До суб'єктів виконання договірних зобов'язання Т.В. Боднар відносить:

- а) сторін зобов'язання (боржника і кредитора);
- б) інших осіб на стороні боржника або кредитора («співборжників» і «співкредиторів» у зобов'язанні з множинністю осіб);
- в) третіх осіб у зобов'язанні [2, с. 107].

І.Ю. Шумейко, характеризуючи поняття «суб'єкти зобов'язання» та «суб'єкти виконання зобов'язання», вказує при цьому, що нерідко до виконання зобов'язань залучаються особи, які не є сторонами такого зобов'язання. Це випадки так званого передоручення (покладення) та переадресування виконання, коли суб'єкти виконання та суб'єкти зобов'язання не співпадають. Такі ситуації дають підстави для висновку про те, що поняття суб'єктів виконання зобов'язань як осіб, які здійснюють чи приймають виконання, ширше,

ніж поняття суб'єктів зобов'язання [18, с. 72].

Висновки. Таким чином, особа – це учасник цивільних правовідносин у формі фізичної чи юридичної особи, який наділяється цивільною правосуб'єктністю. Кожна особа є учасником значної кількості різноманітних суспільних відносин, при цьому в одних відносинах вона може бути уповноваженим суб'єктом, а в інших – зобов'язаним.

Суб'єктами зобов'язання є учасники правовідносин, які використовують свою правосуб'єктність шляхом реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Поняття «суб'єкт зобов'язання» включає в себе не лише сторін (кредитора та боржника), але й інших осіб на стороні боржника та кредитора, а також третіх осіб.

Сторонами зобов'язання є кредитор і боржник, які можуть бути представлені однією або кількома особами, що призводить до виникнення множинності осіб на стороні боржника та/або кредитора.

Список літератури:

1. Белов В.А. Гражданское право: Общая и особенная части : учебник. Москва : АО «Центр ЮрИнфоР», 2003. 960 с.
2. Боднар Т.В. Теоретичні проблеми виконання договірних зобов'язань (цивільно-правовий аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2005. 442 с.
3. Бровченко І.О. Участь третіх осіб у цивільно-правових зобов'язаннях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2009. 186 с.
4. Гавзе Ф.И. Обязательственное право (общие положения). Минск : Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1968. 128 с.
5. Голубева Н.Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання : монографія. Одеса : Фенікс, 2013. 642 с.
6. Гражданское право: в 2 т. Том II. Полутом I : учебник / Отв. ред. проф. Е.А. Суханов. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2004. 704 с.
7. Грешников И.П. Субъекты гражданского права: юридическое лицо в праве и законодательстве. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 331 с.
8. Кисель И.В. Обязательства с участием третьих лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2002. 200 с.
9. Кочин В.В. Категорія «особа» у приватному праві. *Приватне право і підприємництво*. 2014. Вип. 13. С. 55-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prip_2014_13_17.
10. Кроз М.К. Третье лицо в обязательстве : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Самара, 2001. 169 с.
11. Кулаков В.В. Сложные обязательства в гражданском праве : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2011. 382 с.
12. Михалюк О.В. Третья особа як суб'єкт зобов'язальних правовідносин, що виникають під час виконання договорів про надання послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Серія *Право*. Вип. 24. Т. 2. С. 70–73.
13. Рузанова Е.В. «Множественность» как категория теории обязательств. *Вестник ТвГУ. Серия «Право»*. 2017. № 3. С. 37–45. URL: <http://eprints.tversu.ru/7364/1/%D0%92%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%A2%D0%B2%D0%93%D0%A3.%20%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%8F%20%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE.%202017.%203.%20%D0%A1.%2037-45.pdf>.
14. Санжарук Т.О. Поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин»: питання розмежування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 91–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2003_21_18.
15. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / Пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
16. Стефанчук Р.О. Про розмежування понять «особа», «особистість» та «особистий» у філософії та праві. *Проблеми філософії права*. 2006–2007. Т. IV–V. С. 184–192. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/13553>.

17. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 976 с.

18. Шумейко И.Ю. Проблемы исполнения обязательств в гражданском праве : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Ростов-на-Дону, 2009. 244 с.

**Sloma V.M. DISTINCTION OF THE CONCEPTS “A PERSON”, “A SUBJECT”, “A PARTY”
IN OBLIGATIONAL RELATIONSHIPS**

The article concerns the issues of the nature and distinction of such legal categories as “a person”, “a subject”, “a party” in obligational relationship. The author analyzes the ideas of scientists due to this subject and draws own conclusions on this issue.

The term “a person” is universal as it defines the range of participants in obligational and other civil relationships. It is determined that a person is a participant in a civil legal relationship, which is given a civil personality and acts in the form of an individual or legal entity.

Legal personality is defined as the ability of a person to be the subject of a legal relationship, to exercise subjective rights and obligations. The legal capacity and tort liability are the components of legal personality.

In addition to legal personality, the person has a legal status that includes subjective rights, legal obligations, and guarantees of their observance.

It is concluded that the parties to the obligation are the parties to the legal relationship, who use their legal personality through the exercise of subjective rights and legal obligations.

The parties to the obligation are the creditor and the debtor. However, there may be more than two persons in the obligation. The creditor and/or the debtor may be represented by several persons that result in a plurality of individuals in the obligation. It is noted that the plurality of persons in no way affects the number of parties to the legal relationship (there are two of them).

In addition to the plurality of persons on the side of the debtor or creditor, third parties may participate in the obligation. Third parties are characterized by a relationship with one of the parties to a binding legal relationship, which makes it possible for them to acquire certain rights.

It is concluded that the term “subject to the obligation” is broader than the concept of “party to the obligation” because it includes not only the creditor and the debtor, but other parties on the side of the debtor and creditor, as well as third parties also.

Key words: “person”, “subject”, “party”, obligational relationship, debtor, creditor, third party.

Шемет У.Р.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Косяченко К.Е.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПАРАДОКСИ ЇХ ВИЗНАЧЕННЯ

Теорія об'єктів цивільних прав традиційно вважається однією з найбільш складних у цивілістиці, оскільки є безліч наукових позицій, думок, гіпотез щодо співвідношення понять «об'єкт цивільних прав», «об'єкт цивільних правовідносин». Під об'єктами цивільних прав у доктрині цивільного права розуміють будь-які матеріальні й нематеріальні блага, з приводу яких виникають цивільні правовідносини. Часом учені звертають увагу на те, що «об'єкти цивільних прав» та «об'єкти правовідносин – поняття тотожні, втілюються в певному майновому чи немайновому благо, яке має відповідний цивільно-правовий режим (завдяки якому виступає як цивільно-правова категорія) та владування яким становить охоронюваний законом інтерес особи. Традиційні спроби їх розмежування ґрунтуються на віднесенні поведінки людей, їхньої діяльності до об'єкта правового регулювання, тоді як лише матеріальні та нематеріальні блага становлять предмет відповідної поведінки суб'єктів правовідносин. Проте про тотожність цих понять свідчить спрямований погляд на зміст правовідносин, складниками якого є блага як об'єкти не тільки прав, а й обов'язків. Сенс категорії об'єктів цивільних прав полягає у встановленні для них певного цивільно-правового режиму, який визначає поведінку учасників правовідносин щодо відповідних матеріальних і нематеріальних благ. Поява в сфері наукового визначення поняття «об'єкт цивільного обороту» посилює дискусійність зазначеної проблематики та продовжує процес впорядкування цілісної системи об'єктів цивільних прав.

На тепер процес розширення інституту об'єктів цивільних прав триває. Науковий аналіз теоретичних аспектів та практичної реалізації його положень спрямований на вдосконалення цивільного законодавства України. Реалії суспільного розвитку змушують збільшуватися колу об'єктів цивільних прав, тому є проблема узгодженості їх регулювання. Множинність об'єктів цивільних прав, критерії їх класифікації, особливості правового режиму та складність правового регулювання становлять перелік питань, що потребують подальших дослідницьких зусиль.

Ключові слова: система об'єктів цивільних прав, цивільні правовідносини, цивільний оборот, оборотоздатність, правове регулювання, система об'єктів, цивільно-правовий режим.

Постановка проблеми. Одне із центральних місць у сучасній цивілістиці посідає проблема об'єктів цивільних прав. Розбіжності щодо визначення як самого поняття «об'єкти цивільних прав», так і окреслення їх кола створили певні суперечливості в процесі аналізу структури цивільного правовідношення. Проблеми правового регулювання об'єктів цивільних прав зумовлені складністю розуміння останніх. Тому висвітлення всіх аспектів цього правового феномена має сприяти вдосконаленню всіх положень цивільно-правової сфери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зусилля сучасних цивілістів спрямовані на розгляд проблем визначення поняття об'єктів цивіль-

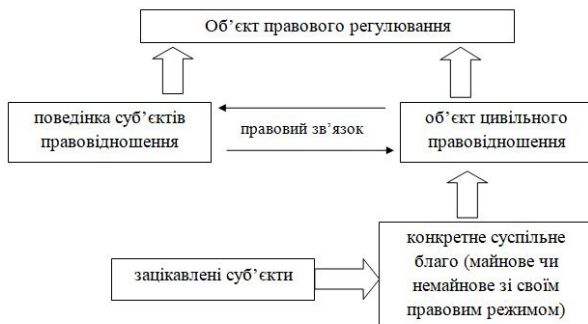
них прав, їх різновиду. Серед найбільш обговорюваних питань залишаються проблеми з'ясування правового статусу та регулювання певних видів об'єктів цивільних прав. Серед таких є праці Н. Вороніної, О. Даниленко, Ю. Заїки, О. Кохановської, В. Скрипника, І. Спасибо-Фатєєвої, Р. О. Стефанчука, С. Шимона, Л. Федюк та ін.

Постановка завдання. Мета статті – узагальнення розглянутих у наукових дослідженнях теоретичних та практичних аспектів питання складності поняття об'єктів цивільних прав, їх різноманітності та незавершеності їх правового регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незавершеність формування системи об'єктів

цивільного права свідчить про відображення нею наявних у діяльності реалій. Процес приведення об'єктів до взаємного зв'язку та певної логічної послідовності відбувається на тлі численних наукових дискусій, критичних думок і гіпотез. Причому суперечливості торкаються як власне категорії «об'єкт», що є базовою і для загальної теорії права, і для цивілістики зокрема, так і визначення контурів самої системи об'єктів цивільного права.

Полярність думок щодо входження/невходження об'єкта до складу правовідношення та розбіжності у питанні, що саме вважати об'єктом цивільного правовідношення, призвели до дискурсу щодо тотожності чи нетотожності понять «об'єкт цивільних прав» та «об'єкт цивільного правовідношення». Сучасна наукова думка надає такий алгоритм ототожнення цих понять [11, с. 223–224]:

З наведеного очевидно, що об'єктом цивільного правовідношення виступає те, що втілюється в певному майновому чи немайновому благо, яке має відповідний цивільно-правовий режим (завдяки якому виступає як цивільно-правова категорія) та владування яким становить охоронюваний законом інтерес особи [4, с. 241; 11, с. 224].

Послідовність визначення об'єктів цивільних прав, згідно зі ст. 177 ЦК України [9], така: речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. Важливо звернути увагу на використання термінів «матеріальні» та «нематеріальні» блага у позначенні видів об'єктів (а не «майнові» та «немайнові»). Завдяки цьому речі та майнові права виявляються в різних видових категоріях об'єктів (матеріальній та нематеріальній): зважаючи на те, що «...майновий характер блага означає можливість його адекватної грошової оцінки, за критерієм майновості вказана сукупність явищ розпо-

ділялася б інакше – майнові права виявилися б в одному видовому переліку з речами» [10, с. 844]. Зазначимо, що науковці взагалі зауважливі щодо перетину змістового значення таких об'єктів, як «річ», «майно», «майнові права», щодо співвідношення певних об'єктів і прав на них, «бо є істотні відмінності у права власності на тілесні речі і в правах на об'єкти, які не можуть належати особам на праві власності» [7, с. 13]. Крім цього, на складність розуміння майнових прав (чи то як права суб'єктивного, чи то як об'єкта права) впливає те, що «вони можуть виступати і як елемент змісту правовідносин, і як його об'єкт» [7, с. 13]. Критичне ставлення деяких науковців до майнових прав як об'єктів ґрунтувалося на розмежуванні цивільних правовідносин і цивільного обороту (здатність об'єктів цивільних прав брати участь у процесах, що сприяє динаміці цивільних правовідносин). Зараз вітчизняна юридична наука схильна не розмежовувати ці поняття та розглядати майнові права об'єктом і цивільних правовідносин, і цивільного обороту та такими, що посідають у системі об'єктів самостійне місце.

Загалом, уявлення про об'єкти прав постійно змінюється та корелюється. Наведені нижче лише деякі аспекти вкотре свідчать про складність як розуміння об'єктів прав, так і їх узгодженого регулювання.

Так, виходячи з того, що благом є ті права, які засвідчуються цінними паперами, виникає питання: що насправді є об'єктом – права чи цінний папір? [7, с. 14]. Така спроба представити об'єктом права документ призводить до ототожнення з об'єктами й інших документів (наприклад, заповіт, статут, договір та ін.). Ба більше: з визначення паспорта громадянина України як документа, що засвідчує особу *власника* та підтверджує його українське громадянство, «логічно впливає, що паспорт є об'єктом права власності громадянина», а паспорт громадянина України для виїзду за кордон є *власністю України* [7, с. 14]. Висновок науковців є очевидним: «віднесення паспорта до об'єктів права власності бути не повинно, бо для цього не застосовані такі повноваження власника, як володіння, користування і розпорядження» [7, с. 14].

Системного аналізу потребує також здійснення цивільних прав на гроші. Основні особливості грошей як різновиду об'єктів цивільних прав зумовлюють специфіку їх правового режиму, а саме: як законний платіжний засіб забезпечують виконання будь-якого цивільного зобов'язання, що має платний характер; є об'єктом-носієм міри цінності та

споживчої вартості всіх благ; їх споживча цінність у цивільному обороті зумовлена номінальною вартістю та курсом на валютному ринку; існують у готівковій та безготівковій формах; можуть бути використані як засіб накопичення, забезпечуючи власнику дохід; платіжна функція забезпечується однорідністю, а повільність є можливістю для розміну; підвищена оборотоздатність уможливає переказ або пересилання грошових сум через фінансові установи та поштові організації [3, с. 5–6]. Гроші у формі грошових знаків (як і речі) є матеріальними предметами світу, у цьому спорідненість грошей з речами. Проте якщо гроші у формі грошових знаків «можуть і є об'єктом тих відносин, які регулюються нормами речового права», то «на них не поширюються норми про право власності у повному обсязі» [3, с. 10]. У своєму дисертаційному дослідженні «Правовий режим грошей як об'єктів цивільних прав» О. Даниленко надає таку аргументацію: мати гроші на праві власності можна вже лише фактично володіючи купюрами чи монетами. «Здійснення власником правомочності користування щодо грошей означає їх витрачення, тобто відчуження, що відбувається в процесі використання їх як засобу платежу та обігу в цивільному обороті, що призводить до втрати права власності, тобто співпадає з правомочністю розпорядження. Публічно-правовий складник здійснення права власності на гроші полягає у тому, що держава може регулювати обіг, вилучати купюри певного номіналу тощо, що змінює їх платоспроможність» [3, с. 10].

Нині поширеною є думка, що саме інформація, інформаційні відносини, інформаційні права відіграють нині найсуттєвішу роль у розвитку цивілістики [5, с. 58; 4, с. 241]. Виокремлення спеціальних ознак дає змогу науковцям розглядати інформацію як особливий об'єкт цивільного обороту, а урахування її наявних різновидів та широке залучення до цивільного обороту визначає інформацію як самостійний об'єкт цивільних прав. Через особливості видів інформації як об'єкта правовідносин правовий режим кожного виду інформації регламентується окремим законом, проте всі види інформації є об'єктами будь-яких правових зв'язків і мають властивості об'єкта цивільних прав [4, с. 242]: через свою характерну ознаку (спільність для всіх) загальнодоступна за своїм характером інформація не є об'єктом цивільних прав.

Складаючи «картину парадоксів», проф. І. Спасько-Фатєєва виокремила явища, що надають особливостей певним об'єктам цивільних прав [7]:

– перетин понять, або їх змістового значення (на прикладі таких об'єктів, як «річ», «майно», «майнові права»);

– підміна понять (на прикладі вживання терміна «частка в житловому будинку», «продати свою частку» замість «частка в праві на житловий будинок», «продаж частки у праві»);

– розмиття поняття об'єкта права (у зв'язку з виникненням таких специфічних об'єктів, як, наприклад, машино-місце, біржове місце, біоресурси, людські органи та ін.);

– підміна об'єктів; вбачаються:

1) «об'єкти в квадраті», або «об'єкти об'єктів» (винахід і корисна модель є об'єктом права інтелектуальної власності, а об'єктом винаходу та корисної моделі може бути продукт, пристрій, речовина тощо);

2) «двоствольні об'єкти» (інформація – ноухау; інформація – комерційна таємниця, торговельна марка – промисловий зразок, торговельна марка – комерційне найменування);

3) «беззмістові об'єкти» – об'єкти, які виходять з об'єктивних, речових позицій, надто складно виокремити з навколишніх рівнозначних об'єктів (наприклад, квартира з огляду її «контурів», багатоквартирний житловий будинок як «фантомний» об'єкт);

4) «негідні об'єкти» (наприклад, корпоративні права, які продаються, купуються, успадковуються, закладаються, хоча об'єктами не є, а належним об'єктом у цих випадках мають виступати права на частку в статутному капіталі господарського товариства або акції);

– змішання об'єктів (на прикладі підприємства, яке, будучи нерухомістю, складається з інших об'єктів, у тому числі нерухомих речей (земельна ділянка, будівлі, споруди), права на які мають бути зареєстровані, але право на підприємство як єдиний майновий комплекс у сучасному стані державного реєстру речових прав та їх обтяжень не реєструється. Незважаючи на те, що в обороті перебуває підприємство, державній реєстрації підлягають ті його складові частини, які є нерухомими речами);

– перетворення об'єкта у правовідносинах (на прикладі вчинення нотаріальних дій нотаріусами України щодо договору іпотеки майнових прав на квартиру в спорудженому житловому будинку).

Зазначені аспекти вкотре доводять, що процес досягнення системної цілісності об'єктів цивільних прав триває. Визначення та впорядкування її складових частин за певними критеріями залишаються у дискусійному полі. Безперечними залишаються

ються визначені науковцями-цивілістами загальні аспекти, що становлять системність сукупності об'єктів, а саме [10, с. 844]: самостійність, завдяки якій створюється загальна передумова виникнення та реалізації суб'єктивних цивільних прав; здатність до самопереформування перерозподіляє змістове та функціональне навантаження складових частин; здатність до самоорганізації дає змогу утворюватися новим елементам, що утворюють своєю чергою нові зв'язки.

Загалом, для цивільного права є важливим поділ системи об'єктів за критеріями «матеріальності» та «майновості», оскільки перший окреслює коло об'єктів, на який може поширюватись режим речей, а другий – коло тих благ, які наділені ознаками оборотоздатності. Задля досягнення завершеності структуризації об'єктів цивільних

прав доцільним є використання обох критеріїв. Спроби ж формування нових підходів до поняття та сутності об'єкта права з точки зору «об'єкта поведінки» (поведінка людини як явище, здатне до правового регулювання) та «об'єкта правового режиму» (правовий режим як об'єкт правовідносин) не знайшли в сучасній українській цивілістиці належної підтримки.

Таким чином, досліджені наукові аргументації щодо складності у визначенні поняття, специфіки видового різноманіття та незавершеності процесу правового регулювання об'єктів цивільних прав свідчать про необхідність чіткого фіксування та подальшого урахування цих аспектів. Визначення їх теоретичного та практичного характеру посилює актуальність приведення наявних сучасних реалій у відповідність до чинного законодавства.

Список літератури:

1. Вороніна Н.В. До питання оборотоздатності об'єктів цивільних прав. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. С. 131–133. URL: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo06/part_1/32.pdf (дата звернення: 20.09.2019).
2. Даниленко О.В. Місце грошей (грошових коштів) у системі об'єктів цивільних прав. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : матеріали наук.-практ. конф., 10 квіт. 2012 р. Харків : ХНУВС, 2012. С. 64–66.
3. Даниленко О.В. Правовий режим грошей як об'єкт цивільних прав : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : 12.00.03. Харків, 2017. 19 с.
4. Заїка Ю., Скрипник В. Інформація в системі об'єктів цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. Вип. 1. С. 240–245.
5. Кохановська О.В. Регулювання немайнових відносин у Цивільному кодексі України: десятирічний досвід. *Право України*. 2009. Вип. 2. С. 57–69.
6. Скрипник В. Донорські органи як об'єкти цивільних правовідносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. Вип. 5. С. 62–67.
7. Спасибо-Фатєєва І.В. Види об'єктів цивільних прав. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 13–18.
8. Ус М.В. Сутність колізії суб'єктивних цивільних прав. *Вісник Академії правових наук України* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2010. С. 312–323.
9. Цивільний кодекс України : станом на 5 лип. 2019 р. / *Верховна Рада України*. Київ : Видавець ПАЛИВОДА А.В., 2019. 448 с.
10. Шимон С.І. Майнові права в системі об'єктів цивільних правовідносин та цивільного обороту. *Форум права*. 2011. Вип. 4. С. 841–846.
11. Шимон С.І. Співвідношення понять «об'єкт цивільних прав» та «об'єкт цивільних правовідносин» (до наукової дискусії). *Право*. 2010. Вип. 10. С. 217–225.

Shemet U.R., Kosiachenko K.E. THE OBJECTS OF CIVIL RIGHTS: SPECIFICS AND ANTI-NOMIES OF THEIR DEFINITION

The theory of civil rights is traditionally considered to be one of the most complex in civilistics, since there are many scientific positions, opinions, hypotheses regarding the relation between the concepts of “civil rights object”, “civil legal object”. Civil rights objects in the doctrine of civil law are understood to mean any tangible or intangible benefits that give rise to a civil legal relationship. At times, scientists point out that “civil rights objects” and “legal objects” – concepts are identical, embodied in a specific property or non-property good that has an appropriate civil law regime (by virtue of which it appears as a civil law category) and the possession of which constitutes a legitimate interest of the individual. Traditional attempts to differentiate them are based on the attribution of people’s behavior, their activities to the object of legal regulation, while tangible and intangible are components of the subject of the corresponding behavior of legal entities. However, the identity of these terms is evidenced by a directed look at the content of legal relations, which components are values as objects not only rights, but also duties. The meaning of the category of objects of civil legal rights

is to establish for them a certain civil legal regime, which determines the behavior of participants in legal relations of the corresponding tangible and intangible values. The emergence in the field of scientific definition of the term of “object of civil circulation” increases debatable of the identified issues and continues the process of streamlining a holistic system of objects of civil rights.

Today, the process of expanding the institution of civil rights is lasting. Scientific analysis of theoretical aspects and practical implementation of its provisions is aimed at improving the civil law of Ukraine. The realities of social development are forcing an increase the number of objects of civil rights, so there is a problem of coherence of their regulation. The plurality of objects of civil rights, the criteria for their classification, the peculiarities of the legal regime and the complexity of legal regulation constitute a list of issues that require further research efforts.

Key words: *civil rights system, civil legal relations, civil turnover, turnover, legal regulation, system of objects, civil law regime.*

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.7

DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.6/12>**Ільчук О.В.**

Університет державної фіскальної служби України

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН ЯК СКЛАДНИК ПОКРАЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено проблемам покращення інвестиційного клімату в Україні. Одним із важливих факторів, що впливає на інвестиційний клімат, є якість правового регулювання інвестиційних відносин у країні. Масштаби й ефективність інвестиційної діяльності багато у чому визначаються станом господарського законодавства загалом і спеціального законодавства, що регламентує цей вид діяльності зокрема. Автором з'ясовано, що інвестиційний клімат в Україні погіршився в 2019 році. Впродовж останніх років Україна зазнала низки реформаційних процесів у частині законодавчого регулювання, чимало з них проведені під гаслом покращення інвестиційного клімату країни. З метою розроблення пропозицій щодо покращення інвестиційного клімату автором було вивчено та проаналізовано останні зміни у господарському законодавстві України. Такі зміни було досліджено з точки зору їх позитивного чи негативного впливу на інвестиційну привабливість України. Під розгляд потрапили як нещодавно прийняті нормативні акти, так і декілька важливих законопроектів. Слід звернути увагу, що на інвестиційний клімат впливає законодавство, яке регулює господарські відносини в різних сферах: це і сільськогосподарське виробництво, і енергетика, і банківська діяльність, і зовнішньоекономічна діяльність. Автором зроблено висновок, що основні тенденції змін у законодавстві України дають обґрунтовані сподівання на покращення господарсько-правового регулювання інвестиційної діяльності в країні. Такі зміни можуть послугувати залученню нових внутрішніх та зовнішніх інвестицій, ефективного захисту прав інвесторів та подальшому збільшенню інвестицій. Однак ефективність новостворених механізмів залежатиме від політичної волі, дієздатності судової системи, а найголовніше – від сприйняття нововведень органами виконавчої влади.

Ключові слова: інвестор, інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість, інвестиційне законодавство, інвестиційна діяльність, правове регулювання, господарське законодавство.

Постановка проблеми. Про наявність проблем правового регулювання інвестиційної діяльності в Україні безпосередньо свідчать рейтинги інвестиційного клімату та інвестиційної привабливості. Показник індексу інвестиційної привабливості України, який вимірює Європейська Бізнес-асоціація, у 2019 році знизився до рівня 2016 року. Як зазначається в повідомленні Європейської Бізнес-асоціації, за результатами нової хвилі опитування за першу половину 2019 року індекс склав 2,85 бала з 5 можливих та опинився у негативній площині. Для порівняння: показник попереднього періоду становив 3,07 та демонстрував нейтральне ставлення інвесторів до бізнес-клімату країни [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що пов'язані із впливом правового регулювання інвестиційної діяльності на інвестиційний клімат в Україні, розглядалися як вітчизняними, так і зарубіжними фахівцями, серед яких: О.М. Вінник, О.Р. Зельдіна, Ю.М. Жорнокуй, О.Р. Кібенко, В.В. Поєдинок, В.Д. Чернадчук, В.С. Щербина, Ю.М. Тищенко, О.Г. Хрмілі, О.Е. Сімсон, В.М. Стойка, Д.Е. Федорчук та інші. Проте проблеми покращення інвестиційного клімату в нашій країні досі залишаються невирішеними. До того ж усі попередні дослідження базувалися на законодавстві, яке зазнало істотних змін протягом 2018–2019 років, тож є потреба

розглянути питання покращення інвестиційного клімату з урахуванням таких змін.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз впливу останніх змін у господарському законодавстві на інвестиційний клімат в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На інвестиційну привабливість впливає загальний стан економіки країни, умови ведення бізнесу, зокрема ступінь втручання держави, та рівень корупції. Україна має значний природний потенціал, кваліфіковану робочу силу, великий науково-технічний потенціал, наявну інфраструктуру, потужну виробничу базу, величезний внутрішній ринок збуту продукції та успішну інтеграцію у світовий фінансовий та товарний ринок і потенційно може бути однією з провідних країн за залученням інвестицій.

До факторів, які впливають на динаміку внутрішніх та іноземних інвестицій, варто віднести:

- внутрішню політичну, економічну стабільність, темпи здійснення ринкових реформ, низький рівень розвитку страхування і гарантування інвестицій як для вітчизняних, так і для іноземних інвесторів;

- стабільність законодавства та забезпечення виконання зобов'язань щодо прав інвесторів, гарантія недоторканості інвестицій, ефективність податкової системи, достатній розвиток інвестиційної інфраструктури та прозорість інформаційної бази;

- сприятливі економічні, політичні, соціальні умови.

Масштаби й ефективність інвестиційної діяльності багато у чому визначаються станом господарського законодавства загалом і спеціального законодавства, що регламентує цей вид діяльності. Від спеціального законодавства залежить створення сприятливих умов, що забезпечують зацікавленість потенційних інвесторів у вкладенні коштів у розвиток економіки, особливо у капітальних вкладеннях із тривалими термінами їх окупності. Інвестиційна діяльність для суб'єкта підприємництва може бути привабливою тільки у тому разі, якщо він буде впевнений у можливості захисту своїх законних прав і інтересів у процесі здійснення інвестиційної діяльності.

Впродовж останніх років Україна зазнала низки реформаційних процесів у частині законодавчого регулювання, чимало з них проведені під гаслом покращення інвестиційного клімату країни. Однак, чи справді це так і є, спробуємо дослідити в цій статті.

Натепер Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України про-

голошено такі напрями реформування законодавства, як:

- розвиток малого та середнього підприємництва;

- сприятливі умови для бізнесу;

- реформування держпідприємств;

- публічні закупівлі;

- розвиток експорту;

- розвиток сільського господарства.

Проаналізуємо конкретні приклади нещодавно прийнятих нормативних актів та законопроектів з точки зору їх впливу на інвестиційну привабливість України.

До Верховної Ради України подано проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України стосовно покращення інвестиційного клімату (щодо скасування державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність)» [2]. Основним нововведенням вказаного проєкту є скасування державної реєстрації договорів (контрактів), що скоротить часові та фінансові витрати іноземного інвестора для здійснення інвестицій на підставі договорів (контрактів) та зменшить навантаження в органах державної реєстрації. Нині учасник договору (контракту), якому доручено ведення спільних справ учасників, на реєстрацію договору подає низку документів: лист звернення про державну реєстрацію договору (контракту), інформаційну картку договору (контракту), договір (контракт) (оригінал і копію) та ін.

Однозначно позитивним явищем для інвестиційного клімату України стало надання Національним банком України можливості відкривати юридичним особам-нерезидентам, у тому числі іноземним інвестиційним фондам, рахунки в українських фінансових установах та здійснювати через такі рахунки валютні операції. Зазначені новели містяться у змінах до Інструкції про порядок відкриття і закриття рахунків клієнтів банків та кореспондентських рахунків банків-резидентів і нерезидентів від 12.11.2003 р. № 492 та набрали чинності 04.04.2019 р. [3].

Раніше юридичні особи-нерезиденти могли відкривати в українських фінансових установах лише ескроу-рахунки (так звані рахунки умовного зберігання) та інвестиційні рахунки, які обмежені здійсненням лише інвестиційних дій (тобто здійснення інвестицій в Україну, надходження дивідендів від таких інвестицій тощо). Однак тепер іноземні інвестори зможуть використовувати лібералізовану систему відкриття рахунків в Україні та здійснюватимуть через них валютні

операції (не обмежені інвестиційною спрямованістю). Наприклад, у разі необхідності зарахування коштів на рахунок нерезидента вони будуть спрямовані не до банківської установи його країни реєстрації, а можуть бути направлені на відкритий в Україні рахунок.

Також не можна не згадати про здобутки у сфері енергетики. Наприкінці 2018 р. Верховна Рада України у першому читанні схвалила законопроект, який дасть змогу Україні вже через рік перейти від «зелених» тарифів до «зелених» аукціонів. Переможці аукціонів укладатимуть договори на продаж чистої електроенергії за аукціонною ціною на 20 років. Як стверджують експерти, основною проблемою «зелених» тарифів для сонця та світла є невідповідність європейським тарифам. Новий закон дає право збудувати електростанцію тому інвестору, який запропонував найнижчий тариф.

Загалом нова модель дає змогу вирішити проблеми з неконтрольованим збільшенням витрат на «зелені» тарифи. Перехід великих виробників на «аукціонну» модель буде поступовим. Оскільки тариф знижуватиметься через укладання договорів на продаж чистої енергетики за аукціонною ціною, слід очікувати відкриття в Україні нових проєктів у сфері альтернативної енергетики. Зважаючи на те, що частка «зеленої» енергетики, за даними 2018 р., становить майже 2%, що значно відрізняється від європейського показника у 25%, мобілізація іноземних коштів у «зелені» проєкти має позначитися на загальному фоні інвестиційного поля [4].

Наступним питанням є зміцнення українських ринків шляхом зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення. Як відомо, 07.02.2019 р. набув чинності Закон про подовження мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення на рік – до 01.01.2020 р., що на пряму погіршує інвестиційний клімат в Україні [5]. При цьому 22.05.2018 р. Європейський суд з прав людини виніс постанову у справі «Зеленчук і Цицюра проти України», в якій визнав мораторій на продаж сільськогосподарських земель в Україні порушенням прав людини [6]. Зазначена справа стосувалася скарги двох людей (жителів Тернополя та Івано-Франківська) на мораторій щодо продажу сільськогосподарських земель. За їхніми словами, це порушує їхні майнові права як власників таких ділянок. ЄСПЛ постановив, що держава не забезпечила справедливий баланс між загальними інтересами суспільства та майновими правами заявників.

І вже 13 листопада 2019 року Верховна Рада ухвалила законопроект «Про внесення змін до

деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення», рекомендований профільним комітетом, який вводить ринок землі в Україні з 1 жовтня 2020 року. Згідно з прогнозами Світового банку, відкриття ринку землі сільгосппризначення може щорічно приносити українській економіці додатково від 700 млн до 1,5 млрд доларів. Положеннями проєкту Закону визначаються особливості правового регулювання обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення на основі ринкових механізмів переходу прав на земельні ділянки:

- з 01.10.2020 скасовується заборона на відчуження земель сільськогосподарського призначення всіх форм власності;

- визначається суб'єктний склад осіб, які можуть набувати право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення: громадяни України, територіальні громади, держава, юридичні особи України та іноземні громадяни і особи без громадянства у разі набуття в порядку спадкування та обов'язком відчужити ділянку протягом року;

- встановлюється мінімальна стартова ціна продажу земельних ділянок державної та комунальної власності на земельних торгах на рівні не нижче нормативної грошової оцінки;

- встановлюється обмеження на сукупну площу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, яка може перебувати у власності громадянина та юридичної особи та пов'язаних з нею осіб. Обмеження не допускають набуття у власність більше 15% сільськогосподарських земель області та 0,5% сільськогосподарських земель України;

- забезпечується переважне право орендаря на купівлю земельної ділянки;

- передбачається обов'язок державного реєстратора вносити інформацію про ціну (вартість) речових прав, у тому числі прав користування, до Реєстру речових прав;

- забезпечується право громадян на викуп земельних ділянок для ведення селянського (фермерського) господарства, які їм належать на праві постійного користування та праві довічного успадкованого володіння. Можливо викупити із розстрочкою платежу до 5 років за ціною, яка дорівнює нормативній грошовій оцінці таких земельних ділянок;

- Закон України «Про санкції» доповнюється новим видом санкцій «заборона на набуття у власність земельних ділянок». Такі санкції вводяться рішенням Президента України за поданням Ради

національної безпеки та оборони України та затверджуються постановою Верховної Ради України. Під санкції можуть підпадати іноземні держави, невідзначене коло осіб певної діяльності (секторальні санкції) та окремі юридичні і фізичні особи [7].

Таким чином, на прикладі декількох конкретних законодавчих новел можна простежити позитивну тенденцію щодо спроб підвищити інвестиційну привабливість України шляхом вдосконалення господарського законодавства. Однак для істотних змін на краще у сфері інвестування слід зробити такі кроки:

- на законодавчому та виконавчому рівнях влади усунути негативні чинники правового характеру, які унеможливають процес ефективного регламентування підприємницької діяльності в частині залучення та освоєння інвестицій;
- оптимізувати систему оподаткування та звести до мінімуму авансові платежі і застосування, головним чином, касового методу справляння дохідної частини бюджетів;
- забезпечити гнучкість податкової політики для підвищення зацікавленості інвесторів у зростанні доходів;

– підсилити боротьбу з інфляцією, згладжувати циклічні коливання економіки, знижувати рівень безробіття;

– удосконалити порядок сплати митних платежів і зборів у разі надходження іноземних інвестицій в Україну;

– оновити судову систему, необхідно повернути довіру до судів, авторитет суду та суддів не має ставитись під сумнів;

– запровадити економічний механізм страхування ризиків іноземного інвестування;

– створити систему правового захисту іноземних інвесторів від боржників та недобросовісних партнерів.

Висновки. Отже, основні тенденції змін у законодавстві України дають обґрунтовані сподівання на покращення господарсько-правового регулювання інвестиційної діяльності в країні, які можуть послугувати подальшому збільшенню інвестицій. Однак ефективність новостворених механізмів залежатиме від політичної волі, дієздатності судової системи, а найголовніше – від сприйняття нововведень органами виконавчої влади.

Список літератури:

1. Інвестиційний клімат в Україні погіршився. *Агенція новин РБК Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/investitsionnyy-klimat-ukraine-uhudshilsya-1562068811.html>.
2. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України стосовно покращення інвестиційного клімату (щодо скасування державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність)». / Офіційний вебсайт Міністерства економічного розвитку та торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a3d9f28f-e6b5-4fa7-9f88-aa2eea5df34e&title=ProektZakonuUkraini-proVnesenniaZminDoDeiakikhZakonodavchikhAktivUkrainiStosovnoPokraschenniaInvestitsiinoKlimatu-schodoSkasuvanniaDerzhavnoiRestratsiiDogovoriv-kontraktiv-ProSpilnuInvestitsiinuDiialnist->
3. Інструкція про порядок відкриття і закриття рахунків клієнтів банків та кореспондентських рахунків банків-резидентів і нерезидентів : Постанова Правління НБУ від 12.11.2003 р. № 492. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1172-03>.
4. Справедливість відновлено. «Зелені» аукціони замість «зелених» тарифів. *Випуск індексу моніторингу реформ* № 110 від 11.06.2019 р. URL: <https://voxukraine.org/uk/spravedlivist-vidnovlena-zeleni-auktsioni-zamist-zelenih-tarifiv/>.
5. Про внесення змін до розділу X Перехідних положень Земельного кодексу України щодо подовження заборони відчуження земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 20.12.2018 р. № 2666-VIII. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2666-19?lang=ru>.
6. Рішення у справі Зеленчук та Цицюра проти України. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79.
7. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення від 25.09.2019 р. № 2178. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66948.

Plchuk O.V. IMPROVING LEGAL REGULATION OF ECONOMIC RELATIONS AS A COMPONENT OF IMPROVING THE INVESTMENT CLIMATE IN UKRAINE

The article is devoted to the problems of improving the investment climate in Ukraine. One of the important factors affecting the investment climate is the quality of the right regulation of investment relations in the country. The scale and effectiveness of investment activities are largely determined by the state of economic law in general and the special legislation governing this type of activity. The author found out that the

investment climate in Ukraine has deteriorated in 2019. In recent years, Ukraine has undergone a number of reform processes in terms of legislative regulation, many of them with the slogan of improving the country's investment climate. In order to develop proposals for improving the investment climate, the author studied and analyzed recent changes in the economic legislation of Ukraine. Such changes were examined in terms of their positive or negative impact on the investment attractiveness of Ukraine. Both recently adopted regulations and several important bills have come under review. It should be noted that the investment climate is affected by legislation governing economic relations in various fields: agricultural production, energy, banking, and foreign economic activity. The author concludes that the main tendencies of changes in the legislation of Ukraine give reasonable expectations for improvement of investment and legal regulation of investment activity in the country. Such changes can serve to attract new domestic and foreign investment, effectively protect the rights of investors and further increase investment. However, the effectiveness of the newly created mechanisms will depend on political will, the capacity of the judicial system, and most importantly, on the perception of innovations by the executive authorities.

Key words: investor, investment climate, investment attractiveness, investment legislation, investment activity, legal regulation, economic legislation.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.6/13>

Денисова А.В.

Одеський державний університет внутрішніх справ

Слаблюк Н.С.

Одеський державний університет внутрішніх справ

МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У науковій статті досліджені та проаналізовані особливості методів діяльності Державної податкової служби України, розмежовано різні методи залежно від напрямку їх застосування, надано правову характеристику найважливішим методам, визначені основні недоліки та проблеми нормативного закріплення методів діяльності Державної податкової служби України. На підставі правового аналізу зроблено висновок, що загальні методи діяльності, які використовуються державними органами, не розкривають усієї суті та специфіки роботи Державної податкової служби України. Визначено напрями удосконалення сучасного законодавства в частині прийняття нових нормативно-правових актів, також акцентовано увагу на модернізації чинного законодавства, проаналізовані основні недоліки, які виражають недостатність та неповноту регулювання методів діяльності Державної податкової служби України, виділено способи їх усунення. Зроблені висновки щодо удосконалення сучасної законодавчої бази в частині регулювання методів діяльності Державної податкової служби України. Виділені та розкриті основні методи діяльності Державної податкової служби України, надано класифікацію методів. Увагу приділено тому, що для кожного виду контролю Державній податковій службі України притаманний той чи інший метод діяльності залежно від виду та способу контролю, отже, слід правильно використовувати відповідні методи діяльності задля досягнення ефективного результату роботи. Визначено, що найбільш важливі методи діяльності Державної податкової служби України мають бути врегульовані на рівні законів України, а нормативно-правові акти, які є вираженням адміністративних засобів впливу на платників податків, мають ґрунтуватися на чинному законодавстві та відповідати йому. Насамперед платники податків та Державна податкова служба України мають дотримуватися принципу законності в своїй діяльності, саме з цих фундаментальних основ починаються взаємини між сторонами в процесі податкових відносин. Акцентовано увагу на важливості впровадження на нормативному рівні якісного механізму реалізації методів діяльності Державної податкової служби України.

Ключові слова: Державна податкова служба України, правове регулювання, методи права, податкове законодавство, контролюючі органи, платники податків, державна служба.

Постановка проблеми. Методи відіграють важливу роль у реалізації завдань та функцій, які покладаються на Державну податкову службу України, вони являють собою різноманітні способи, засоби, прийоми безпосереднього впливу суб'єктів управління і їхніх посадових осіб на об'єкти управління з метою виконання поставлених перед цими суб'єктами завдань та функцій. Натепер відсутнє будь-яке нормативне закрі-

плення методів діяльності Державної податкової служби України. Проблема в недосконалості та недостатності правового регулювання методів діяльності Державної податкової служби України проявляється у відсутності механізму реалізації цих методів. Незважаючи на численні реформи щодо податкового законодавства та реформи державної служби, нині є проблеми щодо ефективності функціонування та фактичної реалізації кон-

кретних методів у Державній податковій службі України, це зумовлено прогалинами в законодавстві та неефективністю нововведень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо методів діяльності Державної податкової служби України, порядок їх реалізації та напрямів законодавчого врегулювання розглядалось такими вченими, як: В.Ю. Шатіло, М.О. Кричун, Р.Н. Самойлюк, Н.М. Мироненко, С.С. Мороз та іншими. Проте проблема дослідження наразі залишається актуальною, адже на тепер немає жодного нормативно-правового акта щодо закріплення та реалізації методів діяльності Державної податкової служби України.

Формулювання цілей статті. Завданням цієї статті є дослідження сучасного стану методів, які являють собою прийоми безпосереднього впливу Державної податкової служби України на платників податків з метою виконання Державною податковою службою України поставлених перед нею завдань та функцій, розкриття їх особливостей, виявлення основних законодавчих недоліків та розгляд перспектив прийняття нормативно-правових актів для врегулювання конкретних законодавчих прогалин.

Виклад основного матеріалу. Натепер актуальним є питання щодо особливостей методів впливу Державної податкової служби України на платників податків, оскільки питання щодо визначення, реалізації, співвідношення між принципами організації діяльності Державної податкової служби України та методами впливу, які нею застосовуються, наразі залишаються нерозв'язаними.

Категорія «метод» є практично невичерпною, оскільки будь-яка людська діяльність потребує певних способів, прийомів та засобів її реалізації. Особливої вагомості проблема методів набуває у сфері діяльності Державної податкової служби України, адже від правильного вибору й ефективного застосування методів значною мірою залежить досягнення організаційних та управлінських цілей. Під методами діяльності Державної податкової служби України слід розуміти конкретні прийоми і способи організації роботи та безпосереднього функціонування Державної податкової служби України, її взаємодії з платниками податків. Важливою теоретичною парадигмою дослідження методів діяльності Державної податкової служби України є визнання безпосереднього взаємозв'язку між змістом методу та функцією, на реалізацію якої він спрямований. Саме багатоманітність функцій діяльності Державної податкової служби України викликає появу численних

і різноманітних методів управління. Особлива роль методів діяльності Державної податкової служби України полягає в тому, щоб створити умови для чіткої організації процесу реалізації владних повноважень із використанням сучасної техніки й прогресивних технологій для організації управлінського процесу, забезпечити його максимальну ефективність. Методи діяльності Державної податкової служби України безперервно розвиваються і вдосконалюються відповідно до соціально-економічного розвитку держави та управлінської практики. Роздержавлення і демонополізація економіки, запровадження ринкового механізму не звільняють державу в особі державних органів влади від виконання багатогранних економічних, соціальних, гуманітарних та інших основних функцій, а зумовлюють виконання їх у інших формах і за допомогою принципово нових методів діяльності [5, с. 294].

Науковці часто розглядають методи як сукупність прийомів, операцій і процедур підготовки та прийняття, організації та контролю виконання управлінських рішень, що приймаються учасниками управлінського процесу. Інакше кажучи, методи – це засіб практичного здійснення мети, завдань і функцій управління. Під методами також розуміють способи і прийоми аналізу та оцінки управлінських ситуацій, використання правових і організаційних форм, впливу на свідомість і поведінку суб'єктів управління у керованих суспільних процесах, відносинах і зв'язках. Найчастіше ж методи визначаються як різноманітні способи, прийоми і засоби цілеспрямованого впливу суб'єктів управління на свідомість, волю і поведінку об'єктів управління з метою досягнення цілей і виконання функцій управління [6, с. 67].

Незалежно від змісту і спрямованості методам властиві:

- об'єктивна організаційна форма, під якою розуміється вид впливу, тобто індивідуальне розпорядження (наказ, розпорядження та інше), а також норма (правило) поведінки;
- характер впливу (безпосередній вплив, непрямий вплив за допомогою створення стимулюючих чи обмежуючих умов);
- спосіб впливу (одноособовий, колективний, колегіальний);
- часова характеристика (короткострокові і довгострокові);
- тактичний і стратегічний характер.

Класифікувати методи діяльності Державної податкової служби України можна за різними критеріями та властивостями, адже діяльність

Державної податкової служби України з реалізації своїх функцій здійснюється за допомогою методів як загальних, так і спеціальних.

Слід відзначити, що методи діяльності Державної податкової служби України в частині податкового контролю, тобто засоби й прийоми практичного здійснення цього виду діяльності, дуже різноманітні. Кожному виду контролю (залежно від часу здійснення, суб'єкта контролю), кожній його формі властиві свої спеціальні методи. Вибір тих чи інших прийомів залежить від конкретних завдань, поставлених перед конкретним підрозділом Державної податкової служби України, його функцій і повноважень [4, с. 120].

Загальні методи притаманні всім органам державної влади, які виконують завдання та функції з державного управління, до таких також належить Державна податкова служба України. До загальних методів слід віднести такі:

1. Метод контролю виражається у втручанні Державної податкової служби України в діяльність платників податків. Наприклад, однією з перших функцій Державної податкової служби України є здійснення адміністрування податків, зборів, платежів, з такої функції впливає метод контролю платників податків за дотриманням ними податкової дисципліни [1].

2. Метод нагляду являє собою пасивний метод, що полягає у збиранні податкової інформації про діяльність платників податків з метою дослідження дотримання ними законності у своїй діяльності та додержання податкової дисципліни.

3. Метод прямого та непрямого (опосередкованого) впливу – Державна податкова служба України може впливати на платників податків шляхом прямого або непрямого впливу, яке виражається у прийнятті нею управлінських рішень. Прямий вплив – це безпосередній вплив на платника податків через наказ, що виражає волю Державної податкової служби України. Непрямий (опосередкований) вплив – це створення зацікавленості у платників податків, вплив через функції, інтереси, стимулювання, надання можливості вибору варіанту поведінки таким платникам податків.

4. Метод правового регулювання містить у собі веління законодавчої влади. Єдине джерело закладеної в ньому юридичної сили – норми законів, воно рівнозначно поширюється на всіх учасників суспільних відносин, а саме як на Державну податкову службу України, так і на платників податків.

5. Метод переконання становить систему заходів виховного і заохочувального характеру від Державної податкової служби України з реалізації своїх функцій здійснюється за допомогою методів як загальних, так і спеціальних.

жавної податкової служби, спрямованих на формування у платників податків звички добровільно виконувати вимоги податкового законодавства.

Досліджуючи наявні методи, слід констатувати, що загальні методи не розкривають усієї специфіки діяльності Державної податкової служби України. Внаслідок цього зумовлюється поява цілої групи методів, характерних виключно для діяльності Державної податкової служби України, – спеціальних методів. До спеціальних методів діяльності Державної податкової служби України слід віднести такі:

1. Метод спостереження – передбачає загальне відстеження підрозділами Державної податкової служби України фінансової діяльності платників податків.

2. Метод обліку – виражається в діяльності Державної податкової служби України під час здійснення реєстрації платників податків, проте облік не обмежується суто реєстраційною роботою, а передбачає також аналітичну роботу і створення інформаційної бази щодо платників податків.

3. Метод перевірок – закріплює на законодавчому рівні за Державною податковою службою України повноваження щодо проведення аудиту, зустрічних звірок та інших передбачених Податковим кодексом України видів перевірок.

4. Метод обстеження – передбачає, що Державна податкова служба України проводить попередній контроль платників податків, а саме: вивчення конкретних напрямів фінансової діяльності, здійснення діагностики їх фінансового стану, дослідження звітності, проведення первинного аналізу дотримання фінансового законодавства, оцінка відповідності їхньої діяльності статутним документам.

Спеціальні методи діяльності Державної податкової служби України також можна назвати організаційно-розпорядчими, позаяк вони пронизують усі відносини у сфері діяльності Державної податкової служби України. Спеціальні методи включають комплекс організаційних впливів на різних рівнях управління в різних формах їх виявлення, тому можна висловити думку, що спеціальні методи діяльності Державної податкової служби України – це сукупність прийомів, впливів, заснованих на використанні об'єктивних організаційних відносин між Державною податковою службою України та платниками податків [3].

Характерними особливостями спеціальних методів діяльності Державної податкової служби України є такі:

1. Прямий вплив на платників податків шляхом визначення їх повноважень, а саме прав і обов'язків.

2. Односторонній вибір Державною податковою службою України найближчої та кінцевої мети, завдань управлінського процесу, порядку та термінів їх виконання платниками податків.

3. Юридична обов'язковість актів управління (постанов, рішень, розпоряджень, наказів), невиконання яких розглядається як порушення обов'язків платників податків та може спричинити адміністративну, дисциплінарну та кримінальну відповідальність.

Також варто відзначити, що методи, які застосовуються в діяльності підрозділів Державної податкової служби України, можна поділити на прямі та непрямі. Прямі методи ґрунтуються на владно розпорядницьких відносинах, а непрямі, до яких належить і політика у сфері оподаткування, передбачають створення економічної зацікавленості або незацікавленості у певних діях. Непрямі методи регулювання найбільш органічно вписуються в наявну реальність і тому в рамках ринкової системи вони набули широкого поширення. Примусовий, законодавчо встановлений характер оподаткування, зумовлений самою природою податкових відносин і являє собою примусове вилучення частини доходів чи інших активів платників податків з метою забезпечення суспільно необхідних витрат і реалізації політики перерозподілу національного доходу [2, с. 268].

Виходячи із нерегульованості на законодавчому рівні як загальних, так і спеціальних методів

діяльності Державної податкової служби України, ефективно застосування методів досягається лише шляхом дотримання Державною податковою службою України та платниками податків принципу законності у своїх взаєминах. Це означає, що найбільш важливі методи діяльності Державної податкової служби України мають бути врегульовані на рівні законів, а нормативно-правові акти, які є вираженням адміністративних засобів впливу на платників податків, мають ґрунтуватися на чинному законодавстві та відповідати йому.

Підбиваючи підсумки, слід констатувати, що під ефективністю реалізації методів діяльності Державної податкової служби України слід розуміти їх здатність досягати поставлених цілей з максимальними корисними результатами і мінімальними витратами часу та ресурсів. Механізм реалізації методів діяльності Державної податкової служби України є системою правових та організаційних засобів, за допомогою яких здійснюється їх реалізація. Ефективність співвідношення між принципами діяльності Державної податкової служби України та методами їх реалізації може досягатися у разі дотримання таких умов щодо постановки конкретних завдань і вибору належних способів їх вирішення, дотримання принципів публічності прийняття адміністративно-правових рішень, обов'язковості виконання законів і невідворотності відповідальності за їх невиконання. Саме якісний механізм реалізації методів створює умови для виконання Державною податковою службою України повною мірою однієї зі своїх найголовніших функцій – формування грошових ресурсів держави.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, 15–16, 17. С. 112.
2. Кричун М.О. Методи реєстраційної та дозвільної діяльності державної податкової служби України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Вип. 6. 2012. С. 266–272.
3. Мироненко Н.М. Адміністративні методи управління. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ, 1998.*
4. Мороз С.С. Методи діяльності підрозділів правової роботи державної фіскальної служби України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Випуск 34. Том 2, 2015. С. 118–123.
5. Турянський Ю.І. Податкова політика та механізм її реалізації. *Науковий вісник НЛТУ України*. Вип. 6, 2014. С. 293–299.
6. Шатіло В.Ю. Принципи діяльності державної влади і методи їх здійснення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Вип. 1. 2014. С. 66–70.

Denisova A.V., Slabliuk N.S. METHODS OF ACTIVITY OF THE STATE TAX OFFICE OF UKRAINE

In the scientific article the peculiarities of the methods of activity of the State Tax Service of Ukraine are investigated and analyzed, different methods depending on the direction of their application are delineated, the legal characteristics of the most important methods are given, the main shortcomings and problems of normative fixing of the methods of activity of the State Tax Service of Ukraine are identified. On the basis

of the legal analysis, it is concluded that the general methods of activity used by the state bodies do not disclose all the essence and specificity of the State Tax Service of Ukraine. The directions of improvement of the modern legislation in terms of adoption of new normative legal acts are determined, the attention is also paid to the modernization of the current legislation, the main shortcomings that express the insufficiency and incompleteness of regulation of the methods of activity of the State Tax Service of Ukraine are analyzed, ways of their elimination are highlighted. Conclusions have been made regarding the improvement of the current legislative framework regarding the regulation of the methods of activity of the State Tax Service of Ukraine. The main methods of activity of the State Tax Service of Ukraine were identified and disclosed, a classification of methods was provided. Attention is paid to the fact that for each type of control the State Tax Service of Ukraine possesses one or another method of activity, depending on the type and method of control, the proper methods of activity should be used correctly in order to achieve an effective result of work. It is determined that the most important methods of activity of the State Tax Service of Ukraine should be regulated at the level of laws of Ukraine, and normative legal acts, which are the expression of administrative means of influence on taxpayers, should be based on the current legislation and comply with it. First and foremost, taxpayers and the State Tax Service of Ukraine must adhere to the principle of legality in their activities, and it is from these fundamental foundations that the relations between the parties in the process of tax relations begin. Attention is paid to the importance of implementing at the regulatory level a qualitative mechanism for implementing the methods of activity of the State Tax Service of Ukraine.

Key words: *State Tax Service of Ukraine, legal regulation, methods of law, tax legislation, controlling bodies, taxpayers, public service.*

Кадегроб А.І.

Науково-дослідний інститут публічного права

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ЯК УМОВА ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Стаття присвячена розкриттю ролі принципів адміністративного права в діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції як умови запобігання корупційним правопорушенням. Здійснено аналіз наукових думок та нормативно-правових актів щодо принципів адміністративного права. На підставі аналізу діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції та Закону України «Про запобігання корупції» встановлено, що норми вказаного Закону не містять законодавчого закріплення організаційних принципів діяльності цього органу.

На підставі здійсненого дослідження сучасних принципів адміністративного права автором запропоновані принципи: пріоритетності вжиття заходів запобігання корупційним адміністративним правопорушенням; координації між суб'єктами протидії корупції, органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськими об'єднаннями з метою запобігання, виявлення та усунення корупційних правопорушень; координації діяльності уповноважених підрозділів (посадових осіб) з питань запобігання та виявлення корупції; забезпечення ведення Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення; забезпечення та вжиття заходів щодо правового та іншого захисту викривачів корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень; забезпечення та вжиття заходів щодо захисту осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій; здійснення заходів, спрямованих на формування у свідомості громадян негативного ставлення до корупції; здійснення заходів щодо координації виконання міжнародних зобов'язань у сфері формування та реалізації антикорупційної політики та співпраці з державними органами, неурядовими організаціями іноземних держав та міжнародними організаціями.

Запропоновані принципи дають можливість сформулювати загальне уявлення про засади діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції та слугують своєрідним методологічним орієнтиром для подальшого дослідження принципів адміністративного права як умови запобігання корупційним правопорушенням.

Ключові слова: принципи, адміністративне право, корупція, діяльність, запобігання, правопорушення.

Постановка проблеми. Конституція України закріпила поділ влади в Україні на законодавчу, виконавчу та судову. Конкретизація положень засад організації та діяльності органів виконавчої влади знаходить своє відображення у відповідних нормативних актах (законах, положеннях) про ці органи. Здійснений аналіз місця і ролі принципів адміністративного права у діяльності органів державної влади у сфері запобігання корупційним правопорушенням дає підстави констатувати, що, по-перше, принципи не завжди можуть відображати повний інструментарій діяльності уповноважених органів, по-друге, законодавець не завжди відображає основні принципи організації та діяльності державних органів у сфері запобігання корупції.

Закон України «Про запобігання корупції» визначає, що Національне агентство з питань

запобігання корупції є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику, однак указаний Закон не містить законодавчого закріплення організаційних принципів діяльності цього органу. Проте сучасна діяльність суб'єктів корупційної діяльності вже неможлива без відправних засад, ідей, положень, які виступають основою формування, організації та функціонування їх діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти корупційних принципів розглядалися у працях В. Василичука, С. Клімової, О. Клока, П. Михайленка, О. Панфілова, О. Шевченка. Проте науково-теоретичне розроблення принципів адміністративного права як умови запобігання корупційним правопорушенням є

малодослідженим, а деякі аспекти досліджуваної проблематики залишаються дискусійними.

Формування цілей статті полягає у дослідженні та розкритті принципів сучасного адміністративного права як умови запобігання корупційним правопорушенням, що буде сприяти подальшому позитивному впливу на діяльність антикорупційних органів та розвиток науки адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Розвиненість принципів права отримала своє відображення у різних галузях права. Тому слід погодитися з думкою О. Світличного, що принципи права можуть відображати й певну галузь. З точки зору юридичної науки принципи права – це основні засади, які закріплені в правових нормах і відображають закономірності розвитку відносин суспільства, а також розкривають та відображають закономірності певної галузі права. У них розкриваються особливості певної галузі права, які зумовлюють її галузеву суть і відображаються в галузевих принципах права [1, с. 84].

Взявши за основу діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), повноваження якого регулюється Законом України «Про запобігання корупції» [2], варто зазначити, що норми цього закону не містять законодавчого закріплення організаційних принципів діяльності цього органу.

В окремих випадках на змістове наповнення принципів можуть впливати форми і методи діяльності, повноваження органу, які під впливом правотворчих факторів можуть не завжди відображати повний інструментарій завдань, які відображаються у законодавчих актах. Це повною мірою можна віднести і до НАЗК, діяльність якого, як і будь-якого державного органу, забезпечується через надання повноважень. Цікавим є те, що законодавець у Законі України «Про запобігання корупції» не виокремив правові й організаційні засади діяльності НАЗК. Однак, якщо проаналізувати ст. 11 вказаного Закону, можна виокремити принципи організації та діяльності НАЗК.

До них варто віднести такі принципи: пріоритетності вжиття заходів запобігання корупційним адміністративним правопорушенням; координації між суб'єктами протидії корупції, органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськими об'єднаннями з метою запобігання, виявлення та усунення корупційних правопорушень; координації діяльності уповноважених підрозділів (посадових осіб) з питань запобігання та виявлення корупції; забезпечення

ведення Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення; забезпечення та вжиття заходів щодо правового та іншого захисту викривачів корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень; забезпечення та вжиття заходів щодо захисту осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій; здійснення заходів, спрямованих на формування у свідомості громадян негативного ставлення до корупції; здійснення заходів щодо координації виконання міжнародних зобов'язань у сфері формування та реалізації антикорупційної політики та співпраці з державними органами, неурядовими організаціями іноземних держав та міжнародними організаціями. Здійснимо дослідження кожного із цих принципів.

Принцип пріоритетності вжиття заходів запобігання корупційним адміністративним правопорушенням. Цей принцип полягає у здійсненні уповноваженими посадовими особами попереджувальних профілактичних заходів, визначених правовими актами, з метою запобігання корупційним правопорушенням, усунення причин і умов, що сприяють вчиненню корупційних адміністративних правопорушень. Спрямування цієї діяльності покладає на посадових осіб використання різноманітних методів і засобів діяльності.

Принцип координації між суб'єктами протидії корупції, органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськими об'єднаннями з метою запобігання, виявлення та усунення корупційних правопорушень. Цей принцип слід розглядати як реалізацію державної антикорупційної політики держави, яка полягає у забезпеченні різноманітних організаційних, правових заходів щодо взаємодії між суб'єктами протидії корупції, органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськими об'єднаннями з метою запобігання, виявлення та усунення корупційних правопорушень.

Указаний принцип також охоплює розробку антикорупційних програм, що стосуються як державних, так і приватних установ, здійснення різноманітних заходів щодо підвищення кваліфікації працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, правил поведінки державного службовця тощо.

Принцип координації діяльності уповноважених підрозділів (посадових осіб) з питань запобігання та виявлення корупції. Цей принцип має тісний зв'язок з попереднім принципом, водночас він має і свої специфічні відмінності та особливості. Координація діяльності уповноважених

підрозділів (посадових осіб) з питань запобігання та виявлення корупції може здійснюватися як у самому структурному підрозділі, так і між іншими суб'єктами корупційної діяльності. Так, Рішенням НАЗК від 13.07.2017 р. № 317 затверджено «Методичні рекомендації щодо діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції» [3].

З метою формування єдиної правової позиції щодо проблемних та актуальних питань антикорупційного законодавства Антикорупційною програмою Національної поліції України на 2018 рік ініційовано перед Генеральною прокуратурою України об'єднання зусиль щодо організації та проведення спільних нарад (семінарів) [4].

Принцип забезпечення ведення Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення. Відповідно до «Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення», затвердженого рішенням НАЗК від 09.02.2018 р. № 166, цей орган забезпечує програмно-технічне супроводження програмного забезпечення Реєстру, надання реєстраторам доступу до нього, збереження і захист даних, що містяться у Реєстрі, навчання реєстраторів щодо наповнення та користування Реєстром, а також виконує інші функції, передбачені Положенням. Реєстратором Реєстру є відділ з питань обробки повідомлень про корупцію Департаменту організації роботи із запобігання та виявлення корупції НАЗК, що вносить або вилучає відомості про:

1) фізичних осіб, яких притягнуто до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень;

2) юридичних осіб, до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру у зв'язку з вчиненням корупційного правопорушення [5].

Запропонований принцип покладає на посадових осіб НАЗК персональну відповідальність за здійснювані заходи щодо захисту відомостей, що містяться у Реєстрі, від несанкціонованого доступу, а також відповідальність за повноту достовірності відомостей, що вносяться до Реєстру.

Принцип забезпечення та вжиття заходів щодо правового та іншого захисту викривачів корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень. Ст. 33 Конвенції ООН проти корупції передбачає, що кожна держава-учасниця розглядає можливість включення до своєї внутрішньої правової системи належних заходів для забезпечення

захисту будь-яких осіб, які добросовісно й на обґрунтованих підставах повідомляють компетентним органам про будь-які факти, пов'язані зі злочинами, передбаченими цією Конвенцією, від будь-якого несправедливого поведіння [6].

Згідно зі ст. 21 Закону України «Про запобігання корупції» громадські об'єднання, їх члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни в діяльності щодо запобігання корупції мають право: повідомляти про виявлені факти вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, реальний, потенційний конфлікт інтересів спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції, НАЗК, керівництву чи іншим представникам органу, підприємства, установи чи організації, в яких були вчинені ці правопорушення, або у працівників яких наявний конфлікт інтересів, а також громадськості. Пункт 13 частини першої ст. 11 Закону України «Про запобігання корупції» покладає на НАЗК вжиття заходів щодо правового та іншого захисту осіб, які добросовісно повідомляють про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону (викривачі), притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні їхніх прав, у зв'язку з таким інформуванням. Згідно із частиною другою ст. 53 того ж Закону за наявності загрози життю, житлу, здоров'ю та майну осіб, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції, або їхніх близьких осіб у зв'язку зі здійсненим повідомленням про порушення вимог цього Закону правоохоронними органами до них можуть бути застосовані правові, організаційно-технічні та інші спрямовані на захист від протиправних посягань заходи, передбачені Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [2].

Принцип забезпечення та вжиття заходів щодо захисту осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій. Ключовим стандартом забезпечення та вжиття заходів щодо захисту осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій, є закріплені у ст. 1 Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією положення, відповідно до яких кожна сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві ефективні засоби правового захисту осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій, з метою надання таким особам захисту. Згідно зі ст. 66 Закону України «Про запобігання корупції», збитки, шкода, завдані державі внаслідок вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, підлягають

відшкодуванню особою, яка вчинила відповідне правопорушення, в установленому законом порядку [2].

Принцип здійснення заходів, спрямованих на формування у свідомості громадян негативного ставлення до корупції. Важливим складником роботи суб'єктів корупційної діяльності є заходи, спрямовані на формування у свідомості громадян негативного ставлення до корупції. Такими заходами можуть бути різноманітні виступи у засобах масової інформації, громадські опитування тощо, які спрямовані на формування у свідомості громадян негативного ставлення до корупції. З метою створення інструментів отримання достовірної інформації НАЗК розроблена «Методика стандартного опитування щодо рівня корупції в Україні» [8].

Принцип здійснення заходів щодо координації виконання міжнародних зобов'язань у сфері формування та реалізації антикорупційної політики та співпраці з державними органами, неурядовими організаціями іноземних держав та міжнародними організаціями.

Посилення взаємозалежності економік окремих країн у ХХ столітті, глобалізаційні тенденції змушують об'єднувати сили в протидії цьому явищу. Така акумуляція зусиль насамперед відбувається в рамках міжнародних організацій, які сферу запобігання та протидії корупції визначають як один з пріоритетів їхньої діяльності. Безумовно, такі органи для власної діяльності мають відповідну правову базу [9, с. 10–11].

Закон України «Про запобігання корупції» містить розділ XII «Міжнародне співробітництво» (ст.ст. 70–73), яким встановлено міжнародний обмін інформацією у сфері запобігання і протидії корупції [2]. Прикладом міжнародного співробітництва є «Меморандум про порозуміння і співпрацю між Національним агентством з питань запобігання корупції та Національним антикорупційним органом Республіки Італія», підписаний 14.02.2017 р., основною метою якого є заохочування і зміцнювання співробітництва шляхом проведення взаємних консультацій та обміну інформацією і досвідом у галузях запобігання корупції та сприяння доброчесності за такими напрямками співробітництва, як: а) імплементація та моніторинг антикорупційних заходів; б) виявлення,

запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; в) навчання та підготовка державних службовців з етики та доброчесності; г) запобігання та виявлення корупції [10].

Висновки. Під впливом завдань доктринального розвитку вітчизняного адміністративного права та правотворчих факторів здійснене дослідження запропонованих нами сучасних принципів адміністративного права, що відображають правовий інструментарій організації діяльності із запобігання вчиненню корупційних і пов'язаних із корупцією правопорушень шляхом виявлення й усунення чинників, які дають змогу вчиняти корупційні адміністративні правопорушення.

Перелік запропонованих принципів, а саме: пріоритетності вжиття заходів запобігання корупційним адміністративним правопорушенням; координації між суб'єктами протидії корупції, органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськими об'єднаннями з метою запобігання, виявлення та усунення корупційних правопорушень; координації діяльності уповноважених підрозділів (посадових осіб) з питань запобігання та виявлення корупції; забезпечення ведення Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення; забезпечення та вжиття заходів щодо правового та іншого захисту викричачів корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень; забезпечення та вжиття заходів щодо захисту осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій; здійснення заходів, спрямованих на формування у свідомості громадян негативного ставлення до корупції; здійснення заходів щодо координації виконання міжнародних зобов'язань у сфері формування та реалізації антикорупційної політики та співпраці з державними органами, неурядовими організаціями іноземних держав та міжнародними організаціями, не є вичерпним.

Вказані принципи дають можливість сформувати загальне уявлення про засади діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції та слугують своєрідним методологічним орієнтиром для подальшого дослідження принципів адміністративного права як умови запобігання корупційним правопорушенням.

Список літератури:

1. Світличний О.П. Адміністративні правовідносини у сфері земельних ресурсів України: проблеми теорії та практики правозастосування : монографія. Донецьк : Державне вид-во «Донбас», 2011. 410 с.
2. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10. 2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

3. Методичні рекомендації щодо діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції : Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 13.07.2017 р. № 317. URL: <https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/rekomendatsii-shchododiyalnosti-upovnovazhenikh-pidrozdilivcompressed-1.pdf>.

4. Антикорупційна програма Національної поліції України на 2018 рік : Наказ Національної поліції України №325 від 02.04.2018 р. URL: patrol.police.gov.ua/wp-content/uploads/2018/09/AP-2018.doc.

5. Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення : Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 09.02.2018 р. № 166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0345-18>.

6. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції : Закон України від 18.10.2006 р. № 251-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 50. Ст. 496.

7. Про ратифікацію Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 16.03. 2005 р. № 2476-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 16. Ст. 266.

8. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підготовки та реалізації антикорупційних програм юридичних осіб : Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 22.09. 2017 р. № 734. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0734884-17>.

9. Романов М.В. Основні засади запобігання корупції. ГО «Харківська правозахисна група». Харків : ТОВ «Вид-во «Права людини», 2017. 176 с.

10. Меморандум про порозуміння і співпрацю між Національним агентством з питань запобігання корупції та Національним антикорупційним органом Республіки Італія від 14.02.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380_001-17.

Kadegrob A.I. PRINCIPLES OF ADMINSTRATING LAW AS CONDITION FOR THE PREVENTION OF CORRUPTION OFFENSES

The article is devoted to revealing the role of the principles of administrative law in the activities of the National Agency for the Prevention of Corruption as a condition for the prevention of corruption offenses. The analysis of scientific opinions and normative legal acts concerning the principles of administrative law is carried out. Based on the analysis of the activities of the National Agency for the Prevention of Corruption and the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" it is established that the norms of the said law do not contain the legislative consolidation of the organizational principles of the activity of this body.

On the basis of the conducted research of modern principles of administrative law, the author proposes the following principles: priority of taking measures for prevention of corruption administrative offense; coordination between anti-corruption actors, public authorities, local self-government bodies and public associations in order to prevent, detect and eliminate corruption offenses; coordinating the activities of authorized units (officials) on preventing and detecting corruption; maintenance of the Unified State Register of persons who have committed corruption or corruption-related offenses; providing and taking measures for legal and other protection of perpetrators of corruption or corruption-related offenses; securing and taking measures to protect persons harmed by corruption; implementation of measures aimed at formation of negative attitude towards corruption in the minds of citizens; measures to coordinate the implementation of international obligations in the formulation and implementation of anti-corruption policies, and cooperation with state bodies, non-governmental organizations of foreign states and international organizations.

The proposed principles make it possible to form a general understanding of the principles of the activities of the National Agency for the Prevention of Corruption and serve as a methodological guideline for further investigation of the principles of administrative law as a precondition for the prevention of corruption offenses.

Key words: principles, administrative law, corruption, activity, prevention, offense.

Коротун О.М.

Науково-дослідний інститут публічного права

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Серед широкого кола уповноважених суб'єктів системи забезпечення охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності насамперед заслуговують на увагу органи виконавчої влади (інші державні підприємства, установи, організації), які через особливий правовий статус посідають значне місце серед інших суб'єктів системи забезпечення охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності і можуть бути об'єднані під загальним поняттям «суб'єкти публічної адміністрації». Незважаючи на широкий загал наукових думок щодо визначення кола суб'єктів публічної адміністрації, варто звернути увагу на пункт 7 частини першої ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України, у якому надається приблизний перелік суб'єктів публічної адміністрації. Ними є: орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт у разі здійснення ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, надання адміністративних послуг.

Встановлено, що ієрархічна вертикаль у системі суб'єктів публічної адміністрації у сфері забезпечення охорони прав інтелектуальної власності представлена Кабінетом Міністрів України. Другий рівень утворюють: Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України; Міністерство внутрішніх справ України; Міністерство культури України; Міністерство фінансів України; Антимонопольний комітет України, Служба безпеки України; Національна поліція; Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів; Державна податкова служба України; Державна митна служба України; Державне агентство України з питань кіно. Третій рівень представлений місцевими державними адміністраціями та їх структурними підрозділами.

Ключові слова: система, суб'єкти, публічна адміністрація, охорона, інтелектуальна власність.

Постановка проблеми. Принцип поділу державної влади передбачає розподіл її на законодавчу, виконавчу та судову. Виконавча влада представлена в механізмі розподілу влади органами виконавчої влади, яка передбачає наявність особливих ланок органів державної влади, основне їх призначення – виконавча, розпорядча діяльність у межах, передбачених адміністративно-правовими нормами. Від результатів діяльності цих органів перш за все залежить стан охорони інтелектуальної власності. Саме органи виконавчої влади, інші суб'єкти публічної адміністрації, їхні посадові особи поряд з приватними особами виступають основними суб'єктами адміністративного права.

Серед широкого кола уповноважених суб'єктів системи забезпечення охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності насамперед заслуговують на увагу органи виконавчої влади (інші державні підприємства, установи, організації), які через особливий правовий статус

посідають значне місце серед інших суб'єктів системи забезпечення охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності і можуть бути об'єднані під загальним поняттям «суб'єкти публічної адміністрації».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням діяльності суб'єктів публічної адміністрації займалася значна кількість учених-адміністративістів, серед яких варто відзначити В.Б. Авер'янова, В.М. Бевзенка, Ю.П. Битяка, Т.О. Карабін, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, В.І. Курила, О.П. Світличного,

С.Г. Стеценка, А.П. Хряпинського та ін. Проте питання діяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері забезпечення охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності є малодослідженим в юридичній науці, що й зумовлює актуальність цієї статті.

Формування цілей статті полягає у визначенні кола суб'єктів публічної адміністрації у

сфері забезпечення охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. У юридичній літературі є різні наукові підходи щодо визначення кола суб'єктів публічної адміністрації. З цього приводу А.П. Хряпинський зазначає, що до органів публічної адміністрації доцільно відносити суб'єктів, які були створені державою, органами місцевого самоврядування або яким було делеговано повноваження щодо реалізації публічних функцій у всіх сферах функціонування суспільства тощо. Тобто систему органів публічної адміністрації становлять органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, публічно-правові установи та публічно-правові фонди, суб'єкти делегованих повноважень [1, с. 52].

Також слід погодитися з думкою О.П. Світличного, який звертає увагу, що, крім органів виконавчої влади, публічне управління може здійснюватися широким колом уповноважених суб'єктів публічної адміністрації, які наділені різними за змістом і обсягом адміністративними повноваженнями, які організаційно не входять до системи органів виконавчої влади (окремі фізичні особи, юридичні особи публічного та приватного права), з погляду правової характеристики залежно від рівня повноважень суб'єктів публічної адміністрації їхня діяльність може розрізнятися за такими основними функціями: виконавчою, організаційною, регулятивною, експертною, оціночною, профілактичною, адміністративно-правовою, захисною, охоронною тощо [2, с. 215].

Не вдаючись до аналізу наукових думок щодо визначення кола суб'єктів публічної адміністрації, варто звернути увагу на п. 7 частини першої ст. 4 КАС України, у якому надається приблизний перелік суб'єктів публічної адміністрації. Зокрема, ними є: орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт у разі здійснення ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або надання адміністративних послуг [3]. Значна кількість указаних суб'єктів публічної адміністрації здійснюють різноманітні функції щодо забезпечення охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності, прав та законних інтересів інших учасників правовідносин у сфері інтелектуальної власності. Вони утворюють відповідну систему, ефективність діяльності якої залежить від ступеня упорядкованості, організованості, злагодженості в усіх ланках. Кожний орган публічної адміністрації – від

центрального до місцевого – виступає суб'єктом права державної власності, наділяється статусом юридичної особи і водночас вирішує різні питання оперативного управління та охорони цієї власності [4, с. 86].

Надана типологія та перелік суб'єктів публічної адміністрації відображають сформовані пріоритетні напрями правового впливу публічної адміністрації на суспільні відносини щодо охорони прав інтелектуальної власності, здійснюється шляхом утвореної державою системи публічної адміністрації.

У філософському розумінні поняття «система» визначається як обмежена множинність елементів, що перебувають у стійких взаємозв'язках. Система може бути співставлена з цілим, яке також характеризується зв'язком частин, їх організованістю та впорядкованістю [5, с. 109]. Безвідносно до юридичної науки термін «система» означає множину взаємопов'язаних елементів, що взаємодіє із середовищем як єдине ціле і відокремлена від нього; єдине нерозривне ціле, яке є цілісною системою для нижчих ієрархічних рівнів, мають фіксовані зв'язки системи із зовнішнім середовищем; взаємозв'язана сукупність елементів, яка виділена із зовнішнього середовища, об'єднана єдністю мети або загальними правилами поведінки; множина елементів, зв'язків між ними, які становлять єдність, взаємодія між ними і зовнішнім середовищем, що утворюють притаманну такій системі цілісність, якісну визначеність, цілеспрямованість; цілеспрямований комплекс взаємопов'язаних елементів будь-якої природи та відносин між ними. Відповідно, ознаками системи є безліч елементів, єдність головної мети для всіх елементів, наявність зв'язків між елементами, цілісність і єдність елементів, структура та ієрархічність, відносна самостійність [6, с. 27].

Відповідно до Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» систему центральних органів виконавчої влади становлять міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади, система центральних органів виконавчої влади є складовою частиною системи органів виконавчої влади, вищим органом якої є КМУ [7]. Виникає питання: а яким чином має бути побудована система суб'єктів публічної адміністрації, щоб забезпечити охорону прав суб'єктів інтелектуальної власності? Спробуємо визначити таку систему.

У сфері охорони інтелектуальної власності повноваженнями публічного адміністрування наділена значна кількість органів, серед яких

чільне місце посідає КМУ та центральні органи виконавчої влади, які здійснюють цілеспрямовану організаційно-правову діяльність щодо забезпечення охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності.

Відповідно до Положення про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України воно є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності [8]. Зміст основних завдань і масштаби та напрями діяльності цього міністерства свідчать про загальнодержавні завдання цього органу, що несе відповідальність за стан справ у декількох галузях (сферах), проте, незважаючи на те, що воно є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності, воно не є органом спеціальної компетенції у сфері інтелектуальної власності.

З вищенаведених міркувань можна відзначити, що суттєвий вплив на діяльність публічної адміністрації має постійне реформування системи органів виконавчої влади, що не завжди має виправданий характер, а іноді призводить до неефективного виконання поставлених завдань публічною адміністрацією. Зокрема, розпорядженням КМУ було затверджено План заходів з реалізації Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні від 23.08.2016 р. № 632-р, яким передбачено створення Національного органу інтелектуальної власності [9]. Наразі невідомо, чим саме займається Національний офіс інтелектуальної власності, засновником якого значиться Мінекономрозвитку [10]. Неможливо заперечувати, що, незважаючи на те, що одним з основних завдань Мінекономрозвитку є забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері інтелектуальної власності, поза межею діяльності цього органу залишилися реалізація державної політики щодо охорони прав на такі об'єкти права інтелектуальної власності, як сорти рослин та породи тварин.

Окремі повноваження щодо організації та здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони прав на сорти рослин покладено на Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів [11].

На місцевому рівні окремими повноваженнями у сфері забезпечення охорони прав інтелектуальної власності наділені місцеві державні адміні-

страції та їх структурні підрозділи. Наприклад, забезпечення організації роботи з питань рослинництва, тваринництва, племенної справи покладено на Департамент агропромислового розвитку Київської обласної державної адміністрації, який є структурним підрозділом Київської обласної державної адміністрації, входить до її складу і в межах області забезпечує виконання покладених на нього завдань [12].

Натепер повноваження щодо міжгалузевого адміністрування інтелектуальної власності, а отже, й забезпечення охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності мають й інші суб'єкти публічної адміністрації.

Суб'єктом публічного адміністрування у сфері забезпечення охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності є Міністерство культури України, яке відповідно до покладених на нього завдань вживає заходів до забезпечення захисту об'єктів права інтелектуальної власності [13]. Безпосереднє виконання вказаних функцій покладено на підпорядковане міністерству Державне агентство України з питань кіно [14].

До системи суб'єктів публічної адміністрації у сфері інтелектуальної власності слід віднести МВС України та підпорядковану міністерству Національну поліцію – центральний орган виконавчої влади, який у своїй структурі має підрозділи, діяльність яких пов'язана із забезпеченням захисту інтелектуальної власності [15; 16]. Завдання щодо забезпечення охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності покладено і на АМКУ. Вказане підтверджується нормами Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [17] та іншими нормативними актами.

Вжиття заходів щодо захисту прав інтелектуальної власності у процесі зовнішньоекономічної діяльності, недопущення переміщення через митний кордон України контрафактних товарів покладено на Державну митну службу України [18]. Реалізацію державної податкової політики, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску покладено на Державну податкову службу України [19].

Державно-владні повноваження у сфері інтелектуальної власності покладено і на Службу безпеки України. Згідно з частиною третьою ст. 12 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», якщо винахід (корисну

модель) створено із використанням інформації, зареєстрованої у «Зводі відомостей, що становлять державну таємницю України», то винахід (корисна модель) відповідно до Закону України «Про державну таємницю» може бути віднесено до державної таємниці [20]. Незважаючи на те, що СБУ має відношення до охорони прав інтелектуальної власності, цілі та завдання цього суб'єкта публічної адміністрації здебільшого пов'язані з опосередкованим впливом на суб'єктів права інтелектуальної власності, створенням заінтересованості у об'єктів адміністрування належного ставлення щодо віднесення винаходу (корисної моделі) до державної таємниці.

Перелік суб'єктів публічної адміністрації доволі значний і здатний «охопити» якщо не всі, то переважну кількість суспільних відносин. Відрізняє суб'єктів публічної адміністрації обсяг та зміст повноважень, що здійснюються ними щодо інших учасників суспільства. Безперечно, основним суб'єктом публічної адміністрації, котрий безпосередньо уповноважений на виконання приписів законодавства, є орган виконавчої влади. Саме виконання цих приписів і є основним завданням функціонування органів виконавчої влади [21, с. 139].

Висновки. Виконання публічною адміністрацією своїх завдань і функцій у сфері забезпечення охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності здійснюється шляхом правової регламентації діяльності публічної адміністрації, що дає підстави виділити декілька організаційно-правових ланок діяльності публічної адміністрації.

Ієрархічна вертикаль у системі суб'єктів публічної адміністрації представлена Кабінетом Міністрів України. Другий рівень утворюють: Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України; Міністерство внутрішніх справ України; Міністерство культури України; Міністерство фінансів України; Антимонопольний комітет України; Служба безпеки України; Національна поліція; Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів; Державна податкова служба України; Державна митна служба України; Державне агентство України з питань кіно. Третій рівень представлений місцевими державними адміністраціями та їх структурними підрозділами.

Між указаними суб'єктами публічної адміністрації є функціональний та галузевий принцип визначення та розподілу компетенції окремих органів. У сфері забезпечення охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності здебільшого використовується функціонально-галузевий принцип діяльності публічної адміністрації.

Указані суб'єкти публічної адміністрації посідають визначальне (ключове) місце у забезпеченні охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності, виконують покладені державою завдання, мають організаційно-правову структуру, володіють компетенцією і мають штат службовців, забезпечуються державою – політичними, соціальними і правовими гарантіями своєї діяльності в процесі здійснення адміністративно-правового регулювання.

Список літератури:

1. Хряпинський А.П. Адміністративно-правові засади контрольно-наглядової діяльності у сфері містобудування : дис. ... канд. юрид. наук : Херсон, 2014. 198 с.
2. Службове право: витоки, сучасність та перспективи розвитку : колективна монографія / За заг. ред. Т.О. Коломєць, В.К. Колпакова. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 205–217.
3. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 33–36, 37. Ст. 446.
4. Нижник Н.Р. Державне управління в Україні: організаційно-правові засади : навчальний посібник. / Н.Р. Нижник, С.Д. Дубенко, В.І. Мельниченко та ін.; за заг. ред. Н.Р. Нижник. Київ : УАДУ, 2002. 164 с.
5. Философия. Ч. 2. Основные проблемы философии. / под. ред. В.И. Кириллова. Москва, 1999. 304 с.
6. Карабін Т.О. Розподіл повноважень публічної адміністрації : монографія. Вид-во «Ражда». Ужгород. 2016. 220 с.
7. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 р. 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385.
8. Положення про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 459 (в редакції постанови КМУ від 11.09.2019 р. № 838). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838-2019-p>.
9. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів від 23.08. 2016 р. № 632-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/632-2016-p>.
10. Шаповалова Ю. Special 301 Report 2019 та українські реформи інтелектуальної власності. URL: <https://kodex.ua/ru/news/139-special-301-report-2019-ta-ukrayinski-reformi-intelektualnoyi-vlasnosti>.

11. Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів : Постанова Кабінету Міністрів України № 667 від 02.09.2015 р. (в редакції № 254 від 13.03.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-п>.

12. Положення про Департамент агропромислового розвитку Київської обласної державної адміністрації : наказ Київської обласної державної адміністрації від 04.04.2018 р. № 216. URL: <http://koda.gov.ua/obldezhadminis-tratsija/struktura/strukturni-pidrozdi-oda/departament-agropromislovogo-rozvit/>.

13. Положення про Міністерство культури України : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2014 р. № 495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2014-п>.

14. Положення про Державне агентство України з питань кіно : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2014 р. № 277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/830-2015-п>.

15. Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п>.

16. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

17. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 07.06. 1996 р. № 236/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 36. Ст.164.

18. Положення про Державну митну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/277-2019-п>.

19. Положення про Державну податкову службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/277-2019-п>.

20. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 р. № 3687-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7. Ст. 32.

21. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право : навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.

Korotun O.M. SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION SUBJECTS IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY PROTECTION

Among the wide range of authorized entities of the system of protection of intellectual property rights, the authorities (other state-owned enterprises, institutions, organizations), which due to their special legal status occupy a significant place among other entities of the security system, deserve the first attention, protection of intellectual property rights and can be united under the general concept of “public administration entities”. In spite of the wide range of scientific opinions regarding the definition of a range of subjects of public administration, it is worth noting the point 7 of part one of Art. 4 of the Code of Administrative Judiciary of Ukraine, which provides an approximate list of subjects of public administration. They are: public authority, local self-government body, their official or official person, other entity in the exercise of their public-power management functions on the basis of legislation, including the exercise of delegated powers, or the provision of administrative services.

It is established that the hierarchical vertical in the system of subjects of public administration in the sphere of intellectual property rights protection is represented by the Cabinet of Ministers of Ukraine. The second level is formed by: Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine; Ministry of Internal Affairs of Ukraine; Ministry of Culture of Ukraine; Ministry of Finance of Ukraine; Antimonopoly Committee of Ukraine; Security Service of Ukraine; National Police; State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection; State Tax Service of Ukraine; State Customs Service of Ukraine; State Film Agency of Ukraine. The third level is represented by local state administrations and their structural units.

Key words: *system, entities, public administration, protection, intellectual property.*

Лекарь С.І.

Університет державної фіскальної служби України

КОНТРОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Інтеграція української економіки у світову вимагає перегляду теоретичних та методологічних підходів до оцінки її ефективності та конкурентоспроможності, а також захищеності. Це зумовлює необхідність та особливу значимість діяльності держави, спрямованої на вдосконалення правового регулювання функціонування економічної системи держави. Одним із факторів підвищення конкурентоспроможності національної економіки є контрольована та прозора система державного регулювання державної допомоги.

Складна соціально-політична та військова ситуація в Україні супроводжується збільшенням кількості загроз для економічної безпеки. Це призвело до необхідності перегляду підходів до розуміння ролі і значення національної економічної безпеки. Економічна безпека – це не тільки захищеність національних інтересів, а й готовність і здатність інститутів влади створювати механізми реалізації та захисту національних інтересів розвитку вітчизняної економіки, одним з яких є інститут контролю за наданням і використанням державної допомоги.

Державна допомога становить, по суті, вплив на конкуренцію та торгівлю у формі субсидій, податкових пільг та інших форм державних концесій на користь певних фірм, отже, може мати негативний вплив на інші фірми. У кожній державі (зокрема, в усіх державах ЄС та СОТ) більшою чи меншою мірою забезпечується підтримка економічної діяльності (тобто підтримка промислових секторів, певних фірм, регіонального розвитку, інновацій, інвестицій, розвитку торгівлі, малого бізнесу, а також таких ключових галузей, як транспорт, сільське господарство та оборонна промисловість) шляхом запровадження різних інструментів підтримки.

Ключові слова: державна допомога, субсидії, державний контроль, державна безпека, економічна безпека.

Постановка проблеми. Інтеграція української економіки у світову вимагає перегляду теоретичних та методологічних підходів до оцінки її ефективності та конкурентоспроможності та захищеності. Це зумовлює необхідність та особливу значимість діяльності держави, спрямованої на вдосконалення правового регулювання функціонування економічної системи держави. Одним із факторів підвищення конкурентоспроможності національної економіки є контрольована та прозора система державного контролю за наданням державної допомоги суб'єктам господарювання.

Необґрунтовані державні гарантії за рахунок бюджетних коштів, сумнівні податкові пільги, вибіркові списання податкового боргу, безпідставні дотації окремим держкомпаніям – усе це та багато інших інструментів стали «невід'ємною» частиною (а точніше – гальмом) української економіки. Державна підтримка окремих галузей економіки та обраних суб'єктів господарювання за роки незалежності стала в Україні широко відомим інструментом, практика застосування якого засвідчила, що залежно від суб'єкта його використання державна підтримка може йти як на користь державі за рахунок стимулювання та подальшого розвитку перспективних галузей, так і на шкоду бізнесу в разі використання отриманих від держави благ задля спотворення конкуренції [1].

Зобов'язання України щодо створення ефективної системи контролю державної допомоги суб'єктам господарювання, за зразком системи, яка наявна у Європейському Союзі, передбачені низкою міжнародних угод. Найбільш чіткі вимоги до такої системи встановлено у статтях 262–267 частини 2 «Державна допомога» Глави 10 «Конкуренція» Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Зазначені вимоги стосуються: впровадження основних принципів ЄС у сфері

державної допомоги; забезпечення інституційної спроможності незалежного органу з питань державної допомоги; розроблення підзаконних нормативно-правових актів з питань державної допомоги суб'єктам господарювання з урахуванням первинного та вторинного законодавства ЄС, судової практики Суду ЄС, рамковими положеннями, керівними принципами та іншими чинними адміністративними актами Європейського Союзу; забезпечення прозорості [2].

Державна допомога становить, по суті, вплив на конкуренцію та торгівлю у формі субсидій, податкових пільг та інших форм державних концесій на користь певних фірм, отже, може мати негативний вплив на інші фірми. У кожній державі (зокрема, в усіх державах ЄС та СОТ) більшою чи меншою мірою забезпечується підтримка економічної діяльності (тобто підтримка промислових секторів, певних фірм, регіонального розвитку, інновацій, інвестицій, розвитку торгівлі, малого бізнесу, а також таких ключових галузей, як транспорт, сільське господарство та оборонна промисловість) шляхом запровадження різних інструментів [3, с. 3]. Глобалізація світових економічних зв'язків робить цей процес незворотнім, а з іншого боку, ще більш небезпечним.

Аналіз останніх досліджень. Питанням правового регулювання надання державної допомоги приділяли увагу такі дослідники, як: О.О. Бакалінська, М.Я. Бараш, З.М. Борисенко, Н.М. Бугаєнко, О.О. Костусев, Т.М. Кравцова, Н.І. Лещенко, Д.В. Лічак, Г.М. Лозова, Т.В. Некрасова, О.В. Нів'євський, С.С. Онищенко, О.О. Плетньова, К.В. Смірнова, С.В. Таран.

Метою статті є аналіз чинного конкурентного законодавства України в сфері контролю державної допомоги та його впливу на забезпечення сталості розвитку економіки України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» «державна допомога» означає «підтримку в будь-якій формі суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів, що спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції, створюючи переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності».

Отже, державна підтримка є державною допомогою, якщо одночасно виконуються такі умови: підтримка надається суб'єкту господарювання; фінансування державної підтримки здійснюється за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресур-

сів; підтримка створює переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності; підтримка спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції. Згідно з частиною першою статті 4 Закону державна допомога полягає у передачі ресурсів держави чи місцевих ресурсів окремим суб'єктам господарювання, а також у втратах доходів відповідних бюджетів. Частина перша статті 4 Закону містить невичерпний перелік форм, в яких може реалізовуватися державна допомога.

Таким чином, надання комунального майна суб'єктам господарювання в безоплатне користування; списання безнадійної заборгованості з орендної плати, неустойки, пені та невідшкодованих витрат на вчинення виконавчих написів нотаріуса за оренду об'єктів комунальної власності; збільшення статутного капіталу комунальних/державних підприємств; надання відповідної субвенції між місцевими бюджетами комунальному підприємству; звільнення від сплати орендної плати суб'єктів господарювання, в тому числі на період літніх канікул тих суб'єктів господарювання, які орендують комунальне майно в навчальних закладах міста і надають послуги, пов'язані з навчально-виховним процесом; фінансова підтримка громадським об'єднанням осіб з інвалідністю; фінансова підтримка на виконання статутної діяльності (заробітна плата, оплата послуг за друк газет та інші видатки); надання фінансової підтримки громадським організаціям у межах затверджених програм соціального захисту окремих категорій населення є державною допомогою за умови дотримання вищезазначених умов [4].

Згідно з пунктом 3 абзацу другого частини першої статті 4 Закону «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» надання податкових пільг є формою державної допомоги. Центральні та місцеві органи державної влади, а також органи місцевого самоврядування протягом року з дня набрання чинності Законом зобов'язані подати Антимонопольному комітету України повідомлення про чинні програми підтримки суб'єктів господарювання, що передбачають надання податкових пільг, які існували на 02.08.2017, відповідно до розпорядження Антимонопольного комітету України від 04.03.2016 № 2-рп «Про затвердження Порядку подання та оформлення повідомлень про нову державну допомогу та про внесення змін до умов чинної державної допомоги», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 04.04.2016 за № 501/28631.

Поняття «державна допомога» головним чином стосується впливу на конкуренцію та торгівлю

через надання субсидій, податкових пільг та інших форм державної підтримки. На практиці вона може мати багато форм, до яких належать: прями бюджетні кредити, податкові відстрочки, надання державних гарантій за кредитами, списання боргів та штрафів тощо. Слід зазначити, що за загальним правилом «державна допомога» є забороненою та недопустимою для конкуренції. Проте вона може бути дозволена у випадках, передбачених законодавством, після відповідного дослідження та оцінки Антимонопольним комітетом України.

Розмір наданої державної підтримки у 2017 р. в Україні, за даними центральних та місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (надавачів державної допомоги), становив 5 608,95 млн грн. [5]. Разом із тим видатки бюджету за класифікацією КЕКВ 3210 «Капітальні трансферти підприємствам (установам, організаціям)» у 2017 р. становили 13 700,97 грн. [6]. Як бачимо, видатки бюджету в разі перевищують показники вартості державної допомоги, які були подані надавачами державної допомоги, що свідчить про неповноту звітування центральних та місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування як надавачів державної допомоги [7, с. 19].

У рамках системи ЄС контроль за державною допомогою є необхідною гарантією збереження ефективної конкуренції та вільної торгівлі на спільному ринку. Концепція державної допомоги носить об'єктивний характер і не залежить від форми або намірів держави, що надає таку допомогу. Законодавство ЄС, зокрема частина 1 статті 107 Договору, містить основні критерії визначення самого поняття державної допомоги [8]. Так, у статті 107(1) «Договору про функціонування Європейського Союзу» (далі – ДФЕС) передбачені загальні основи функціонування системи державної допомоги в ЄС. Вона містить такі положення: «Якщо в Договорах не обумовлено інше, допомога, яку в будь-якій формі надає держава-член або яку надано за рахунок державних ресурсів, що спотворює або загрожує спотворити конкуренцію, надаючи переваги певним суб'єктам господарювання або виробництву певних товарів, є несумісною із внутрішнім ринком тією мірою, якою вона впливає на торгівлю між державами-членами».

У практиці Європейської Комісії та Європейського Суду справедливості спостерігається динамічний підхід до тлумачення поняття «допомога». Зокрема, у прецедентному праві визнається, що тлумачення цього поняття відсутнє і присутність

елементів допомоги визначається на основі впливу відповідного заходу на конкуренцію та торгівлю, а також міри, до якої він створює переваги для обраних фірм або галузей. Крім того, Європейська Комісія обґрунтовує відсутність визначення тим, що запровадження будь-якого визначення могло б створити або створило б для держав-членів можливість його обходу шляхом прийняття галузевих або економічних політик [9, с. 27].

Правило несумісності державної допомоги зі спільним ринком не означає повномасштабної заборони. Приймаючи рішення про те, чи підпадає та чи інша державна допомога під дію заборони, Європейська Комісія розглядає три категорії допомоги – горизонтальну (міжгалузеву), регіональну та галузеву – і використовує різні підходи до цих категорій [10, с. 33]. При цьому у відповідних методологічних документах ЄС [11–13] умовний поділ допомоги на горизонтальну, регіональну (як специфічний складник горизонтальної) та галузеву зумовлений цілями втручання.

7 січня 2019 р. Європейська Комісія оприлюднила своє бачення подальшого розвитку системи контролю державної допомоги. Європейська Комісія планує подати законодавчу пропозицію Раді ЄС та Європейському Парламенту щодо продовження дії сімох документів, які регулюють правила щодо державної допомоги в ЄС ще на 2 роки, тобто до 2022 р.

Європейська Комісія також продовжує оцінку їх положень з метою подальшої можливої реактуалізації. Зокрема, це такі документи: 1) Регламент про загальні блокові виключення (GBER); 2) Регламент про правило de minimis; 3) Рекомендації щодо регіональної державної допомоги; 4) Керівництво щодо державної допомоги для сприяння ризиковим капіталовкладенням; 5) Керівництво щодо державної допомоги у сфері охорони навколишнього середовища та енергетики; 6) Керівництво щодо державної допомоги для порятунку та реструктуризації підприємств; 7) Повідомлення щодо важливих проєктів спільного європейського інтересу (IPCEI). Європейська Комісія планує провести відповідний «аналіз придатності» й інших документів щодо регулювання державної допомоги в ЄС. «Перевірка придатності» передбачає внутрішній аналіз ЄК та публічні консультації, а також у деяких випадках дослідження, підготовлені зовнішніми консультантами, або цільові консультації конкретних зацікавлених сторін (стейкхолдерів) [14, с. 17].

Останнім часом для подолання системної економічної кризи в національній економіці

одним з основних завдань для держави є встановлення умов та всебічної підтримки для розвитку суб'єктів господарської діяльності. Як свідчить сучасний світовий досвід, досягнення міцного конкурентоспроможного стану економіки неможливе без забезпечення раціонального балансу між державним втручанням в економічні процеси і саморегуляцією внутрішнього ринку. Слабка неефективна держава не спроможна забезпечити прийняття стратегічних рішень з урахуванням усіх можливих політичних, соціальних, економічних та інших наслідків, що своєю чергою уповільнює процес формування ринку, призводить до згорання активної діяльності в соціальній сфері, спричиняє гальмування людського розвитку, стає небезпечною і для суспільства, і для підприємців.

Державний вплив на економічні процеси здійснювався і здійснюється нині у всіх країнах світу. Не може бути створена ефективна ринкова економіка без активної регулюючої ролі держави [15, с. 8].

На нашу думку, саме міжнародні зобов'язання України і особливо Угода про асоціацію між Україною та ЄС стали основною рушійною силою на шляху побудови системи надання державної допомоги суб'єктам господарювання. Застосування досвіду європейських партнерів та положень законодавства країн-учасниць ЄС дасть змогу створити європейську систему моніторингу й контролю за наданням державної допомоги суб'єктам господарювання, що, своєю чергою, позитивно вплине на розвиток економічної конкуренції в Україні. З огляду на європейський досвід, вважаємо за потрібне рекомендувати представникам Уповноваженого органу – Антимонопольного комітету України (АМК України) для кваліфікації заходів підтримки, що надаються суб'єктам господарювання, як державної допомоги визначити, що: підтримка надається за рахунок коштів держави або органів місцевого самоврядування; реципієнтом є суб'єкт господарювання; сфера надання підтримки є пріоритетною для економічного і соціального розвитку (цільове та галузеве спрямування державної допомоги); надання підтримки забезпечує перевагу суб'єкта господарювання; внаслідок такої переваги може бути обмежена конкуренція на ринку; отримання підтримки суб'єктом господарювання впливає чи може вплинути на торгівлю чи іншу діяльність суб'єкта господарювання-конкурента або його становище на ринку.

Крім того, в чинному Законі мають бути чітко визначені межі підтримки суб'єктів господарю-

вання з боку держави, дотримання яких не вимагає дозволу з боку антимонопольних органів. Це не звільняє надавачів державної допомоги від обов'язку повідомляти Уповноваженому органу про її надання.

Гарантію захисту державою економічної конкуренції закріплено в статті 42 Конституції України, що підкреслює важливість цього принципу ринкової економіки для функціонування української держави. Свою реалізацію ця гарантія дістала у державній конкурентній політиці.

Обґрунтована та належна державна допомога є допустимим, а в окремих випадках (наприклад, у кризовий період) необхідним інструментом державного регулювання для досягнення загальнонаціональних цілей. Разом із тим неконтрольованість та непропорційність державної допомоги, як правило, нівелюють позитивні наслідки: підтримка неефективних компаній фактично відбувається за рахунок більш ефективних, що у середньо- та довгостроковій перспективі веде до втрати конкурентоспроможності країни. Поява будь-яких переваг у суб'єктів господарювання на ринку не в результаті реалізації власної стратегії розвитку суперечить цілям сучасної ринкової економіки. Відбувається спотворення конкуренції, яка нині означає не лише жорстке суперництво, а «цивілізоване змагання на основі дотримання встановлених «правил гри» [16].

Державний контроль у сфері економічної конкуренції здійснюється антимонопольними органами в різних формах і напрямках.

Слід звернути увагу на європейський досвід здійснення попереднього контролю в сфері державної допомоги. Країни-члени ЄС, за загальним правилом, не можуть приступати до реалізації програм державної допомоги до їх затвердження Європейською комісією (принцип “standstill”). Крім цього, важливим є розгляд кожного окремого випадку індивідуальної допомоги (ad hoc) та допомоги за схемами (case-by-case control), що значно зменшує можливість залишення деяких проєктів поза контролем та, відповідно, зменшує обсяг допомоги, який може спотворити конкуренцію [17, с. 57]. Аналогічні правила містяться і в українському законодавстві.

Варто зазначити про особливе значення повноваження АМК України щодо введення реєстру державної допомоги, який створений на момент набрання чинності законодавства про державну допомогу. Метою введення такого реєстру в ЄС є забезпечення всіх зацікавлених осіб детальною та вільною для доступу (зокрема, через

друковані видання та Інтернет) інформацією щодо всіх рішень у сфері державної допомоги, які приймаються Комісією [18]. У такий спосіб забезпечується прозорість прийняття рішень уповноваженим органом контролю, що є гарантією утримання цього органу від зловживань та корупції. Прозорість є важливою характеристикою прийняття рішень конкурентними органами, оскільки для ефективного планування господарської діяльності приватному сектору необхідне чітке розуміння правових обмежень [19]. Функціонування та ведення реєстру АМК України здійснюється відповідно до ст. 16 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» та відповідно до «Порядку ведення та доступу до реєстру державної допомоги суб'єктам господарювання» [20].

Висновки. Закріплення ознак та форм державної допомоги в Законі України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» не повністю врегулює питання віднесення того чи іншого заходу підтримки до державної допомоги. Проблемою нового законодавства про державну допомогу є недосконалість процедури визначення заходу підтримки, передбаченого законодавством як державної допомоги. У разі кваліфікації заходів підтримки, що надаються суб'єктам господарювання як державна допомога, Антимонопольний комітет України має встановити, що: підтримка

надається за рахунок коштів держави або органів місцевого самоврядування; реципієнтом є суб'єкт господарювання; сфера надання підтримки є пріоритетною для економічного і соціального розвитку (цільове та галузеве спрямування державної допомоги); надання підтримки забезпечує перевагу суб'єкта господарювання; внаслідок такої переваги може бути обмежена конкуренція на ринку; отримання підтримки суб'єктом господарювання впливає чи може вплинути на торгівлю чи іншу діяльність суб'єкта господарювання-конкурента або його становище на ринку.

Складна соціально-політична та військова ситуація в Україні супроводжується збільшенням кількості загроз для економічної безпеки. Це призвело до необхідності перегляду підходів до розуміння ролі і значення національної економічної безпеки. Економічна безпека – це не тільки захищеність національних інтересів, а й готовність і здатність інститутів влади створювати механізми реалізації та захисту національних інтересів розвитку вітчизняної економіки, одним з яких є інститут контролю за наданням і використанням державної допомоги. З огляду на це його законодавче визначення та створення ефективної системи контролю державної допомоги допоможе усунути одне із джерел корупційних ризиків та дасть змогу підвищити рівень захищеності в економічних правовідносинах.

Список літератури:

1. Коваль Ю. Державна допомога vs конкуренція: хто кого? *Юрист&Закон*. 2017. № 30. URL: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA010643 (дата звернення: 15.07.2019).
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. *Офіційний вісник України* від 26.09.2014. 2014 р., № 75, том 1, стор. 83, стаття 2125.
3. *Державна допомога*. Рекомендації щодо приведення національного законодавства України у відповідність до вимог *acquis* Європейського Союзу. Київ : Центр європейського та порівняльного права, 2004. С. 3. URL: www.eclg.gov.ua/recomm/state_aid.pdf (дата звернення: 15.07.2019).
4. Роз'яснення питань застосування законодавства у сфері державної допомоги. / Антимонопольний комітет України № 35-pp/дд від 05 жовтня 2017 р. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/139865> (дата звернення: 15.07.2019).
5. Портал державної допомоги. URL: <http://pdd.amc.gov.ua> (дата звернення: 15.07.2019).
6. Державна казначейська служба України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (дата звернення: 20.07.2019).
7. Тенденції змін стану конкурентного середовища в економіці України у 2016 році : звіт про науково-дослідну роботу / О. Бакалінська та ін.; Антимонопольний комітет України, Центр комплексних досліджень із питань антимонопольної політики. Київ, 2017. 233 с. Деп. в УкрІНТЕІ, № держреєстрації 0117U000188.
8. Nitsche R. Study on methods to analyze the impact of State aid on competition / R. Nitsche, P. Heidhues. European Commission. Directorate-General for Economic and Financial Affairs. 2006. URL: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication804_en.pdf (дата звернення: 20.07.2019).
9. Право та політика у сфері державної допомоги. Гармонізація законодавства України зі стандартами ЄС / Ю. Стюарт, С. Цемнолонскіс, Я. Рогінська. Київ : Альфа Реклама, 2016. С. 27.
10. Бегунський Л. Створення системи моніторингу та контролю за державною допомогою в Україні. Концепція, виклики та наслідки / пер. з англ. М. Чеботарьова Київ : РМ group, 2010. С. 33.

11. State Aid control. Scoreboard – Conceptual and methodological remarks / European Commission. Directorate – General for Competition. 1993. URL: http://ec.europa.eu/competition/state_aid/studies_reports/conceptual_remarks.pdf.
12. Vademecum. Community law on State aid / European Commission. Directorate General for Competition. 2008. URL: http://ec.europa.eu/competition/state_aid/studies_reports/vademecum_on_rules_09_2008_en.pdf (дата звернення: 20.07.2019).
13. Facts and figures on State aid in the EU Member States / Commission Staff working document. 2011. URL: http://ec.europa.eu/competition/state_aid/studies_reports/2011_autumn_working_paper_en.pdf (дата звернення: 20.07.2019).
14. Кулик О. Система державної допомоги в Україні: як європейські вимоги можуть зробити більш ефективною. Київ : ГО «Український центр європейської політики» 2019. 60 с.
15. Государственное регулирование экономики : учебное пособие для вузов / под ред. проф. Т.Г. Морозовой. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 328 с.
16. Споживчий ринок України: методологія дослідження та регулювання : монографія / за ред. Л.О. Лігоненко. Київ : Київ. нац. торг. екон. ун-т. 2007. 554 с.
17. Онищенко С.С. Контроль за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції при наданні та використанні державної допомоги суб'єктам господарювання (організаційно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 217 с.
18. Ryan S. Recent developments in the area of State Aid and State Aid reform in the EU. Taiex Seminar. Kyiv, 4–5 March 2008. P. 27.
19. Конкурентне право та політика в Україні : Огляд ОЕСР (00 2008 1N 3P1) № 88923, 2008. 121 с.
20. Про Порядок ведення та доступу до реєстру державної допомоги суб'єктам господарювання : Розпорядження Антимонопольного комітету України від 28 грудня 2015 р. № 43-рп. *Офіц. вісник України*. 2016. № 12. Ст. 528.

Lekar S.I. CONTROL OF STATE AID TO ECONOMIC ENTITIES AS A COMPONENT OF ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

The integration of the Ukrainian economy into the world economy requires a revision of theoretical and methodological approaches to assessing its efficiency and competitiveness, as well as security. This determines the necessity and special importance of state activities aimed at improving the legal regulation of the state economic system functioning. One of the factors of increasing the competitiveness of the national economy is a controlled and transparent system of state aid regulation.

The complex socio-political and military situation in Ukraine is accompanied by an increase in the number of threats to economic security. This has led to the need to revise approaches to understanding the role of national economic security. Economic security is not only the protection of national interests, but also the willingness and ability of government institutions to create mechanisms for the implementation and protection of national interests in the development of the domestic economy, one of which is the institution of control over the provision and use of state aid.

State aid has, in fact, an impact on competition and trade in the form of subsidies, tax breaks and other forms of government concessions in favor of certain firms, and therefore may have a negative impact on other firms. Each state (including all EU and WTO States) is provided with more or less support for economic activities (i.e. support for industrial sectors, certain firms, regional development, innovation, investment, trade development, small business, as well as key industries such as transport, agriculture and defence) through the introduction of various support instruments.

General directions of improvement of the system of protection of economic competition in Ukraine have been analyzed. Priority procedures of organizational and legal character in relation to functioning of mechanisms of government control of competition environment have been determined.

Key words: state aid, subsidies, state control, state security, economic security.

Мельничук О.П.

Університет сучасних знань

ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано порядок створення релігійних організацій з точки зору адміністративно-правового аспекту. Зазначено, що створення релігійних організацій в Україні є складовим елементом реалізації права особи на свободу світогляду і віросповідання, що закріплене Конституцією України та відображено у нормах міжнародного законодавства. Проаналізовано спеціальне законодавство і з'ясовано, що ним визначено перелік релігійних організацій, а також закріплено мету їх створення і діяльності. До релігійних організацій в Україні належать релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Метою створення релігійних організацій в Україні є: задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру. Проаналізовані дані офіційної статистики щодо кількості релігійних організацій в Україні і відзначено їх зростання, що актуалізує предмет дослідження.

Обґрунтовано, що найбільш поширеним різновидом релігійних організацій є релігійна громада. Нормативно встановлено, що повідомлення державних органів про утворення релігійної громади не є обов'язковим. Такі нормативні положення звільняють членів релігійної громади від обов'язку повідомляти державні органи про її утворення, що має наслідком відсутність законних підстав для вступу в адміністративні правовідносини. Однак передбачено, що релігійна організація може створюватись у формі юридичної особи. До того ж релігійна організація визнається юридичною особою з дня її державної реєстрації. Саме з цього моменту вона набуває спеціальної правоздатності, оскільки здійснення нею юридично значущих дій зумовлено виключно метою створення і не може їй суперечити. Тобто, якщо релігійна організація створюється у формі юридичної особи, вона набуває статусу учасника адміністративних правовідносин з моменту державної реєстрації. Проаналізовано нормативно-правові положення щодо переліку документів, строків державної реєстрації, суб'єкта проведення такої реєстрації. З'ясовано, що створення релігійної організації з урахуванням норм чинного законодавства включає два етапи: 1) реєстрація статуту (положення) релігійної організації; 2) реєстрація релігійної організації як юридичної особи.

Ключові слова: релігійна організація, створення, державна реєстрація, статут, положення, державний реєстратор, юридична особа, правовий статус.

В Україні з урахуванням конституційних положень та норм міжнародного законодавства закріплено і гарантується право кожної особи на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Ведення такої діяльності можливе в тому числі і через релігійні організації. Відповідно до ст. 7 Закону України від 23 квітня 1991 року «Про свободу совісті та релігійні організації» [1] релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що скла-

даються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями). Метою створення релігійних організацій в Україні законодавством визначено задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру. Окрім того, передбачено, що релігійні організації діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно зі своїми статутами (положеннями). Тобто можна вести мову про те, що спеціальним законодавством визначено перелік релігійних організацій, а також закріплено мету їх створення і діяльності.

Аналізуючи дані офіційної статистики, складеної відповідно до Наказу Міністерства культури

України від 29 березня 2019 року № 257 «Про річну статистичну звітність з питань державно-конфесійних відносин в Україні за 2018 рік (релігійні організації)» [2], в Україні станом на 01 січня 2019 року зареєстровано 36 739 релігійних організацій різних конфесійних спрямувань. Така досить велика кількість свідчить про необхідність підвищеної уваги до особливостей релігійних організацій, у тому числі до процедури їх створення.

Г.В. Друзенко вважає, що головним завданням законодавця є «створення максимально простого, чіткого та необтяжливого механізму реалізації права на свободу віросповідання та світогляду, який би, не порушуючи меж втручання у простір людської свободи, обмежувався лишень сферами, де участь держави для реалізації такого права є необхідною» [3]. Слід погодитись із такою позицією щодо ролі держави під час реалізації права особи на свободу віросповідання та світогляду, яка не має втручатись у цю сферу (що встановлюється і Конституцією України), однак водночас наділена певними повноваженнями задля гарантування такого права. Одним із проявів взаємин держави і церкви є процедура створення релігійних організацій, яка закріплена у нормах відповідних законів.

Адміністративно-правовий статус релігійної організації визначений спеціальним законодавством. Найбільш поширеним різновидом релігійних організацій є релігійна громада, яку законодавством визначено як місцеву релігійну організацію віруючих громадян одного й того самого культу, віросповідання, напряму, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб. Членство в релігійній громаді ґрунтується на принципах вільного волевиявлення, а також на вимогах статуту (положення) релігійної громади. Релігійна громада на власний розсуд приймає нових та виключає наявних членів громади у порядку, встановленому її статутом (положенням). Окрім того, нормативно встановлено, що повідомлення державних органів про утворення релігійної громади не є обов'язковим. Такі нормативні положення звільняють членів релігійної громади від обов'язку повідомляти державні органи про таке утворення, що має наслідком відсутність законних підстав для вступу в адміністративні правовідносини.

Водночас у статті 13 Закону України від 23 квітня 1991 року «Про свободу совісті та релігійні організації» зазначено, що релігійна орга-

нізація має статус юридичної особи. До того ж релігійна організація визнається юридичною особою з дня її державної реєстрації. З цього моменту вона набуває спеціальної правоздатності, оскільки здійснення нею юридично значущих дій зумовлене виключно метою створення і не може їй суперечити, а межі діяльності визначаються не тільки Законом, а й статутом та внутрішніми канонічними настановами. Тобто якщо релігійна організація створюється у формі юридичної особи, то вона набуває статусу учасника адміністративних правовідносин з моменту державної реєстрації.

Особливості державної реєстрації релігійної організації як юридичної особи визначаються Законом України від 15 травня 2003 року «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [4]. У статті 1 вказаного Закону для визначення понять, які застосовуються в ньому, передбачено: суб'єкт державної реєстрації: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації – у разі державної реєстрації юридичних осіб – релігійних організацій. Тобто державну реєстрацію релігійних організацій як юридичних осіб проводять:

- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії;
- Рада міністрів Автономної Республіки Крим;
- обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації.

Також законодавством зауважено, що найменування релігійної організації може містити інформацію про її організаційно-правову форму виключно за бажанням такої юридичної особи, тоді як наявність у найменуванні інформації про організаційно-правову форму (крім державних органів, органів місцевого самоврядування, органів влади Автономної Республіки Крим, державних, комунальних організацій, закладів, установ, а також випадку, передбаченого абзацом другим цієї частини) та назву є обов'язковим для всіх інших юридичних осіб.

Окремо чинним законодавством встановлено перелік документів, які подаються для проведення державної реєстрації релігійної організації. Строк розгляду документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій щодо юридичних осіб (у тому числі і релігійних організацій) становить 24 години після надходження документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних

дій, крім вихідних та святкових днів. Так, відповідно до ст. 17 Закону України від 15 травня 2003 року «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб- підприємців та громадських формувань» для державної реєстрації створення юридичної особи подаються такі документи:

– заява про державну реєстрацію створення юридичної особи;

– заява про обрання юридичною особою спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість та/або заява про включення до Реєстру неприбуткових установ та організацій за формами, затвердженими відповідно до законодавства, – за бажанням заявника;

– примірник оригіналу (нотаріально засвідчену копію) рішення засновників, а у випадках, передбачених законом, – рішення відповідного державного органу про створення юридичної особи;

– установчий документ юридичної особи – у разі створення юридичної особи на підставі власного установчого документа.

Таким чином, проведення державної реєстрації релігійної організації як юридичної особи передбачає подання державному реєстратору свого статуту (положення). Релігійна організація як юридична особа користується правами і несе обов'язки відповідно до чинного законодавства і свого статуту (положення). Статут (положення) релігійної організації визначає її правоздатність і підлягає реєстрації. Тобто спочатку релігійна організація має зареєструвати свій статут і лише потім пройти державну реєстрацію для одержання статусу юридичної особи. Порядок такої реєстрації Статуту (положення) встановлюється статтею 14 Закону України від 23 квітня 1991 року «Про свободу совісті та релігійні організації».

Так, нормативно визначено, що статут (положення) релігійної організації приймається на загальних зборах віруючих громадян або на релігійних з'їздах, конференціях. Статут (положення) релігійної організації має містити відомості про:

1) вид релігійної організації, її віросповідну приналежність і місцезнаходження;

2) місце релігійної організації в організаційній структурі релігійного об'єднання;

3) майновий стан релігійної організації;

4) права релігійної організації на заснування підприємств, засобів масової інформації, інших релігійних організацій, створення навчальних закладів;

5) порядок внесення змін і доповнень до статуту (положення) релігійної організації;

6) порядок вирішення майнових та інших питань у разі припинення діяльності релігійної організації.

Статут (положення) може містити й інші відомості, пов'язані з особливостями діяльності такої релігійної організації. Статут (положення) релігійної організації не має суперечити чинному законодавству. Слід відзначити, що у наведеному переліку відсутня вимога щодо обов'язкового зазначення найменування релігійної організації у статуті (положенні), хоча окремі аспекти визначення такого найменування Законом передбачені, у зв'язку із чим слід доповнити перелік відомостей, які має містити статут (положення) релігійної організації.

Документи, які визначають віросповідну діяльність, вирішують інші внутрішні питання релігійної організації, не підлягають реєстрації в державних органах.

Релігійна організація (об'єднання), яка безпосередньо або як складова частина іншої релігійної організації (об'єднання) входить до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України, зобов'язана у своїй повній назві, зазначеній у її статуті (положенні), відображати належність до релігійної організації (об'єднання) за межами України, до якої вона входить (частиною якої вона є), шляхом обов'язкового відтворення у своїй назві повної статутної назви такої релігійної організації (об'єднання) з можливим додаванням слів «в Україні» та/або позначення свого місця в структурі іноземної релігійної організації.

Для реєстрації статуту (положення) релігійної громади громадяни в кількості не менше десяти осіб, які утворили її і досягли 18-річного віку, подають заяву та статут (положення) на реєстрацію до обласної, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а в Автономній Республіці Крим – до Ради міністрів Автономної Республіки Крим.

До статуту (положення) релігійної громади на підтвердження відомостей, викладених у ньому, додатково подаються належним чином засвідчені копії:

1) рішення (витягу) про утворення релігійної громади, її найменування, затвердження статуту, обрання керівних (виконавчих) органів – протокол загальних зборів віруючих громадян або установчого релігійного з'їзду, конференції тощо.

Зазначене рішення приймається у порядку, передбаченому статутом (положенням) релігійної громади, та оформлюється згідно з внутрішніми настановами цієї релігійної громади;

2) документа про право власності чи користування приміщенням або письмової згоди власника приміщення на надання адреси за місцезнаходженням релігійної організації, зазначеним у статуті (положенні) релігійної громади.

Релігійні центри, управління, монастирі, релігійні братства, місії та духовні навчальні заклади подають на реєстрацію статут (положення) до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії. Для реєстрації статуту (положення) монастиря, релігійного братства, місіонерського товариства (місії), духовного навчального закладу до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії, подається заява за підписом керівника (іншої уповноваженої особи) релігійного центру (управління), що засновує відповідну релігійну організацію.

Орган, який здійснює реєстрацію, в місячний термін розглядає заяву, статут (положення) релігійної організації, приймає відповідне рішення і не пізніше як у десятиденний термін письмово повідомляє про нього заявникам. У необхідних випадках орган, який здійснює реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій, може зажадати висновок місцевої державної адміністрації, виконавчого органу сільської, селищної, міської ради, а також спеціалістів. У цьому разі рішення про реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій приймається у тримісячний термін.

У реєстрації статуту (положення) релігійної організації може бути відмовлено, якщо її статут (положення) або діяльність суперечать чинному законодавству. Рішення про відмову в реєстрації статуту (положення) релігійної організації із зазначенням підстав відмови повідомляється заявникам письмово в десятиденний термін.

Так, слід зауважити, що релігійна організація проходить «подвійну» реєстрацію: спочатку статуту (положення), а потім як юридична особа. Відомості про релігійну організацію як про юридичну особу вносяться до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань – це єдина державна інформаційна система, що забезпечує збирання, накопичення, обробку, захист, облік та надання інформації про юридичних осіб,

фізичних осіб- підприємців та громадські формування, що не мають статусу юридичної особи. Відповідно до ст. 9 Закону України від 15 травня 2003 року «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» передбачено, що в Єдиному державному реєстрі містяться відомості про юридичну особу, серед яких:

– найменування юридичної особи, у тому числі скорочене (за наявності);

– ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (далі – ідентифікаційний код);

– організаційно-правова форма;

– вид релігійної організації;

– віросповідна приналежність релігійної організації;

– місцезнаходження юридичної особи;

– види діяльності;

– відомості про органи управління юридичної особи;

– відомості про керівника юридичної особи та про інших осіб (за наявності), які можуть вчиняти дії від імені юридичної особи, у тому числі підписувати договори, подавати документи для державної реєстрації;

– вид установчого документа (установчий акт, статут, модельний статут, засновницький договір, одноособова заява (меморандум), положення тощо) та установчий документ;

– інформація для здійснення зв'язку з юридичною особою: телефон, адреса електронної пошти та інше.

Враховуючи нормативні положення і вимоги до реєстрації релігійних організацій, В.П. Карпунчев зауважує, що «реєстрація релігійної організації є складною, подвійною процедурою і потребує спрощення. В Україні натеper, незважаючи на складність реєстрації, склалася сприятлива ситуація для релігійних організацій, тому що здебільшого не перевіряється основна мета релігійних організацій, з якою вони створюються. Це питання потребує глибокого і докорінного розроблення. Законодавчо на належному рівні потребує врегулювання питання проведення релігієзнавчої експертизи, яка своєю чергою здатна замінити собою дозвіл обласних державних адміністрацій на створення релігійних організацій» [5, с. 32]. Таким чином, складається така ситуація, коли процедура реєстрації релігійної організації є досить тривалою за строками і складною за стадіями, проте відсутня реальна перевірка під час створення такої організації її дійсного статусу і відповідності меті створення.

Таким чином, підсумовуючи, слід зазначити, що релігійна організація стає повноцінним учасником адміністративних правовідносин після її створення. Створення релігійної організації з урахуванням норм чинного законодавства включає два етапи: 1) державну реєстрацію статуту (положення) релігійної організації; 2) державну реєстрацію релігійної організації як юридичної особи. Таку «подвійну» реєстрацію можна розглядати з різних точок зору. З одного боку, вона може

бути перешкодою для створення релігійної організації, ускладнюючи та подовжуючи процедуру такого створення. З іншого боку, вона може бути додатковою гарантією створення саме релігійної організації для досягнення мети, закріпленої законодавством (задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру), зменшуючи при цьому ризик створення «фейкових» релігійних організацій та можливих зловживань правом.

Список літератури:

1. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.
2. Дані Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України. URL: https://risu.org.ua/ua/index/resourses/statistics/ukr_2019/75410/.
3. Друзенко Г.В. Між традицією та свободою. *Релігійна свобода*. 2007. № 11. URL: <http://www.risu.org.ua/ukr/religion.and.society/analysis/article;10725>.
4. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб- підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15/print1444729859014669>.
5. Карпунчев В.П. Прогалини в адміністративно-правовому регулюванні статусу релігійних об'єднань в Україні. *Наук. вісник Київськ. нац. ун-ту внутр. справ*. 2010. № 4. С. 26–35.

Melnychuk O.P. THE CREATION OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS ESTABLISHMENT: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

The article analyzes the procedure for establishing religious organizations in terms of administrative and legal aspects. It is noted that the establishment of religious organizations in Ukraine is an integral element of the exercise of the individual's right to freedom of opinion and religion, as enshrined in the Constitution of Ukraine and reflected in the rules of international law. Special legislation has been analyzed and found to identify a list of religious organizations and to establish the purpose of their establishment and activities. Religious organizations in Ukraine include religious communities, administrations and centers, monasteries, religious fraternities, missionary societies (missions), spiritual educational institutions, and associations made up of the aforementioned religious organizations. The purpose of setting up religious organizations in Ukraine is: meeting the religious needs of citizens to profess and spread the faith. The official statistics on the number of religious organizations in Ukraine are analyzed and their growth is noted, which actualizes the subject of the research.

It is justified that the most common variety of religious organizations is the religious community. It is statutory that state bodies are not required to notify religious communities. Such regulations exempt members of the religious community from the obligation to notify public bodies of its formation, which results in the absence of legal grounds for entering into legal relations. However, it is stipulated that a religious organization may be formed in the form of a legal entity. In addition, a religious organization is recognized as a legal entity from the date of its state registration. It is from this point on that it acquires a special legal capacity, since the implementation of its legally significant actions is solely for the purpose of creation and cannot contradict it. That is, if a religious organization is created in the form of a legal entity, it acquires the status of a participant of administrative legal relations from the moment of state registration. Regulatory provisions on the list of documents, terms of state registration, the subject of such registration are analyzed. It is found that the creation of a religious organization in accordance with the rules of the current legislation includes two stages: 1) registration of the statute (provision) of the religious organization; 2) registration of a religious organization as a legal entity.

Key words: religious organization, establishment, state registration, statute, regulations, state register, legal entity, legal status.

Приходько А.А.

кандидат юридичних наук, адвокат

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

Стаття присвячена аналізу становлення та розвитку євроінтеграційних процесів України та дослідженню їх стану в умовах сьогодення. Автором розкрито генезис України як європейської держави та акцентується увага, що курс на європейську інтеграцію є свідомим вибором України, її громадян та публічної влади. Стверджується, що європейська інтеграція – це динамічний, безперервний процес розвитку національного законодавства у руслі політичних, соціальних та фінансово-економічних перетворень на основі сформованих стандартів забезпечення миру, безпеки, ресурсного збалансування у рамках «єдиної території» – європейського цивілізаційного простору. Зовнішньополітичні орієнтири країни мають мобілізувати українське суспільство й владу, тим самим сприяти зміцненню національної безпеки, її суверенітету і територіальної цілісності, що на даному етапі розвитку державності є вкрай актуальним. Визначено, що намагання України бути повноцінним членом ЄС датуються ще початком проголошення її незалежною і тривають донині, адже підписання Угоди про асоціацію не гарантує вступу України до ЄС. В країні досі не вирішена низка проблемних питань майже у всіх сферах, що своєю чергою гальмує імплементацію суспільних та економічних цінностей ЄС. Окремо відзначається проблема відсутності нульової терпимості до корупційних проявів, що спричиняє масове її розповсюдження. Міжнародна спільнота занепокоєна таким станом речей й пропонує Україні ряд модернізацій, обов'язково необхідних для впровадження. Тим не менш, багато питань до сих пір не вирішено, попри те, що угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, офіційно набула чинності 1 вересня 2017 року. Автор переконаний, що подальший розвиток нових теоретичних досліджень у галузі євроінтеграційних процесів в Україні є необхідним та своєчасним.

Ключові слова: євроінтеграція, ЄС, модернізація, реформування, Східне партнерство, угода про асоціацію.

Постановка проблеми. Європейська інтеграція на сучасному етапі – це магістральний напрям розвитку континенту, який визначить ситуацію в самій Європі у третьому тисячолітті та її місце у світі. З часу свого заснування в 1957 р. (ЄЕС, а сам ЄС – 1991) Європейський Союз поступово перетворився на один із найпотужніших політичних і фінансово-економічних центрів сучасного світу, ключовий компонент новоствореної архітектури європейської безпеки, ядро системи європейських стандартів. Європейський Союз об'єднує країни на підставі більш тіснішого об'єднання на основі спільних економічних, політичних і соціальних цілей. Країни Союзу твердо сповідують збалансований і стійкий, соціальний та економічний прогрес. Це досягається шляхом створення простору без внутрішніх кордонів, укріплення економічної та соціальної інтеграції й утворення економічного і валютного союзу. Створення єдиного ринку для 500 млн європейців забезпечує

вільне переміщення людей, товарів, послуг та капіталу [1, с. 71].

Курс на європейську інтеграцію є свідомим вибором України, її громадян та публічної влади. Зовнішньополітичні орієнтири країни мають мобілізувати українське суспільство й владу, тим самим сприяти зміцненню національної безпеки, її суверенітету і територіальної цілісності, що на даному етапі розвитку державності є вкрай актуальним.

Огляд останніх досліджень. До проблем та перспектив європейської інтеграції України звертали свої наукові погляди багато науковців, що пояснюється міжгалузєвою специфікою цієї проблематики. Зокрема, окремі її аспекти знайшли своє відображення в працях таких вчених, як А. Багатуренко, Є. Головаха, І. Дахно, О. Кіндратець, О. Ковальова, А. Магазова, Н. Осадча, Ю. Палагнюк та інші. Однак заявлена до розгляду нами тематика безпосереднім об'єктом їх науко-

вих пошуків не була, а стосувалась суміжних правових викликів.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз становлення та розвитку євроінтеграційних процесів України та дослідження їх стану в умовах сьогодення.

Виклад основних положень. В історичній ретроспективі намір вступити до Європейського Союзу в Україні з'явився після її виходу з Радянського Союзу. Очевидно, така вже історична доля України – їй аж ніяк не вдається уникнути Союзу – чи то Радянського, чи то Європейського [2, с. 96].

Вітчизняна самоідентифікація як європейської держави була задекларована 5 грудня 1991 р. у Зверненні Верховної Ради України «До парламентів і народів світу» у зв'язку з підтвердженням на референдумі Акта проголошення незалежності України [3, с. 1]. Мета Української держави, що полягала у співробітництві з ЄС й отриманні у перспективі членства в ЄС, отримала законодавче закріплення в постанові Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 р. У ній зазначалося, що «перспективною метою української зовнішньої політики є членство України в Європейських Співтовариствах <...> з метою підтримання стабільних відносин з Європейськими Співтовариствами Україна укладе з ними Угоду про партнерство і співробітництво, здійснення якої стане першим етапом просування до асоційованого, а згодом – до повного її членства у цій організації» [4]. Крім того, у Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. (із змінами, внесеними Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р.) йшлося про «набуття членства у Європейському Союзі за збереження добросусідських відносин і стратегічного партнерства з Російською Федерацією, іншими країнами Співдружності Незалежних Держав, а також з іншими державами світу» [5; 6, с.141].

Основним завданням України було (та й є на цей час) повернення до європейського цивілізаційного простору, від якого вона відійшла через історичні події XVII ст. (Переяславська рада та укладення Березневих статей). Специфічне геополітичне положення та історія тривалого співробітництва з європейськими країнами зумовлюють зацікавленість України в активній участі в інтеграційних процесах на європейському континенті. До стратегічних інтересів України в Європі належать необхідність технологічної модернізації вітчизняного виробництва, можливість оволодіння наукоміст-

кими технологіями, заміна інерційного індустріального розвитку на інноваційний. Для України ефективності її включення в наявну систему розподілу функцій і ролей у сучасній світовій економічній і політичній системі. Активізація євроінтеграційних процесів означає також більш інтенсивне включення України в міжнародну співпрацю щодо врегулювання конфліктів і протидії новітнім загрозам міжнародній безпеці [7].

Безумовно, започаткування Східного партнерства привело до розмежування зовнішньополітичних підходів ЄС до відносин з південними та східними сусідами ЄС, які до цього перебували в однакових умовах Європейської політики сусідства. З боку України це був крок у правильному напрямку, оскільки східні сусіди є європейськими державами і можуть претендувати на членство в ЄС за умови досягнення відповідних критеріїв [8].

Зазначимо, що у травні 2009 року Європейський союз оголосив про створення ініціативи «Східне партнерство», основна мета якої полягала у зближенні з шістьма країнами, колишніми республіками Радянського Союзу. Окрім України, до цієї платформи увійшли також Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія і Молдова. Кожна з цих країн на той час по-різному була готова до поглибленої інтеграції – це стосувалося не тільки рівня економічного розвитку держав, але й підтримки демократичних інституцій і прав людини. ЄС, не декларуючи своїх намірів розширення на схід, у рамках своєї політики добросусідства прагнув підтримки стабільності у цих державах, зокрема тих, які мають спільні з ним кордони. Мета «Східного партнерства» вочевидь не обмежувалася лише економічною інтеграцією і проведенням реформ у цих країнах, але й сприяла політичному зближенню країн Східної Європи з ЄС. Суть такого партнерства полягала також у фінансовій допомозі ЄС під час проведення необхідних економічних і політичних реформ, які згодом мали призвести до підписання Угоди про асоціацію з ЄС [9].

Як наслідок, підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відбулося в два етапи:

1) 21 березня 2014 р. під час Позачергового Саміту Україна – ЄС було підписано політичну частину Угоди та Заключний акт Саміту, які від імені України підписав Прем'єр-міністр А. Яценюк. Зокрема, підписані Преамбула, Стаття 1, Розділ I «Загальні принципи», II «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової

політики» і VII «Інституційні, загальні та прикінцеві положення» Угоди. На Саміті Українською Стороною також була зроблена заява, що зобов'язання України, які випливають зі статті 8 Угоди про асоціацію стосовно ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р., будуть виконані після внесення відповідних змін до Конституції України;

2) 27 червня 2014 р. під час засідання Ради ЄС Президентом України П. Порошенком та керівництвом Європейського Союзу і главами держав та урядів 28 держав – членів ЄС була підписана економічна частина Угоди – Розділи III «Юстиція, свобода та безпека», IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», V «Економічне та галузеве співробітництво» та VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством», які разом з рештою тексту Угоди становлять єдиний документ [10].

16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС [10], яка наразі іменується угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Цим документом створюється асоціація між учасниками договору задля: 1) сприяння поступовому зближенню сторін, ґрунтуючись на спільних цінностях і тісних привілейованих зв'язках, а також поглиблюючи зв'язок України з політикою ЄС та її участь у програмах та агентствах; 2) забезпечення необхідних рамок для посиленого політичного діалогу в усіх сферах, які становлять взаємний інтерес; 3) сприяння, зберігання й зміцнення миру та стабільності у регіональному та міжнародному вимірах відповідно до принципів Статуту ООН і Гельсінського заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року, а також цілей Паризької хартії для нової Європи 1990 року; 4) запровадження умов для посилення економічних та торговельних відносин, які вестимуть до поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, у тому числі завдяки створенню поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі, та підтримуючи зусилля України стосовно завершення переходу до діючої ринкової економіки, у тому числі шляхом поступової адаптації її законодавства до *acquis* ЄС; 5) посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верхов-

венства права та поваги до прав людини і основоположних свобод; 6) запровадження умов для дедалі тіснішого співробітництва в інших сферах, які становлять взаємний інтерес [11].

До речі, Угода про асоціацію за своїм обсягом і тематичним охопленням є найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором з третьою країною, який колись був укладений Європейським Союзом. Вона визначає якісно новий формат відносин між Україною та ЄС на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції» і слугує стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в Україні. Передбачена Угодою поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі між Україною та ЄС визначатиме правову базу для вільного переміщення товарів, послуг, капіталів, частково робочої сили між Україною та ЄС, а також регуляторного наближення, спрямованого на поступове входження економіки України до спільного ринку ЄС [12].

Цікавим є те, що в рамках Угоди передбачені інституції громадянського суспільства, такі як Платформа громадянського суспільства, аналогів якої немає в жодній іншій міжнародній угоді як в досвіді України, так і в досвіді ЄС, та Дорадча група з питань сталого розвитку (ст. 299 Угоди) [12].

Зокрема, українська сторона Платформи громадянського суспільства Україна – ЄС є частиною цієї Платформи, що створена відповідно до ст. 469-470 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Платформа громадянського суспільства є органом, який складається з представників громадянського суспільства України, з однієї сторони, і членів Європейського економічного і соціального комітету – з іншої. Це один із чотирьох органів Асоціації поряд із Радою асоціації, Комітетом асоціації та Парламентським комітетом асоціації. Якщо перші представляють уряд та парламент, то Платформа створена з метою забезпечення належної ролі громадськості у процесі виконання Угоди про асоціацію. Вона може надавати рекомендації Раді асоціації. Комітет асоціації та Парламентський комітет асоціації повинні здійснювати регулярні контакти з представниками Платформи громадянського суспільства з метою отримання їхньої думки щодо досягнення цілей Угоди [13].

Своєю чергою дорадча група з питань сталого розвитку – це команда експертів галузей економіки України, що працює задля грамотної, свідомої побудови всіх євроінтеграційних реформ, від

планування до моніторингу й оцінювання. Вона створена з урахуванням критеріїв, застосованих під час формування Дорадчої групи європейської сторони. Сьогодні до її складу входить близько трьох десятків організацій, а сама Група відкрита для діалогу і вступу нових членів [14].

Окрім активного залучення громадськості до питань євроінтеграційних процесів, Угодою передбачена низка інших вимог для України.

Зокрема, в Урядовому Плані заходів із виконання Угоди про асоціацію встановлюються чіткі терміни та відповідальність органів влади за виконання конкретних завдань з виконання Угоди. Затверджений Урядом спеціальний План заходів, розроблений Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції разом з Мінекономрозвитку та іншими міністерствами, має на меті підвищити ефективність координації та просування євроінтеграційного процесу. Це масштабний документ обсягом 1 199 сторінок. У ньому сформульовані 1 943 завдання, що охоплюють 27 сфер. За виконання завдань відповідальні 106 органів влади України. Кожне з цих завдань відповідає окремій статті Угоди або імплементації визначені норми права (*Acquis*) Європейського Союзу [15].

Як приклад, до числа завдань, які необхідно виконати Україною, належать: створення правових передумов для початку реформи місцевого самоврядування і територіальної організації влади; ухвалення базових законів щодо реформування системи державної служби та служби в органах місцевого самоврядування; гармонізація виборчого законодавства шляхом його кодифікації; затвердження концепції реформи СБУ; удосконалення системи державного експортного контролю; реформування процедури скасування депутатської недоторканності; приєднання України до Розширеної часткової угоди Ради Європи про створення Групи зі співробітництва в боротьбі проти зловживання наркотиками та їх незаконним обігом (Група ПОМП); розвиток інфраструктури для прийому та утримання іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні; включення до професійних програм, програм короткострокових семінарів, тренінгів з підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, модулів з вивчення положень Конвенції ООН про права інвалідів; удосконалення антидискримінаційного законодавства в частині протидії множинній дискримінації [16] та багато інших.

Окремо відзначається проблема відсутності

нульової терпимості до корупційних проявів, що спричиняє масове її розповсюдження. Міжнародна спільнота занепокоєна таким станом речей й пропонує Україні ряд модернізацій, обов'язково необхідних для впровадження.

Тим не менш, багато питань до сих пір не вирішено, попри те, що угода офіційно набула чинності з 1 вересня 2017 року.

Зокрема, якщо взяти до уваги, що положення про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі тимчасово застосовується з 1 січня 2016 року, то відповідно до передбачених в Угоді графіків станом на початок 2019 року Україна вже мала б виконати зобов'язання як мінімум у чотирьох секторах. Відповідно, вже мали бути створені умови для ухвалення рішень ЄС про інтеграцію України до внутрішнього ринку у цих секторах, а саме: укладення Угоди про оцінку відповідності та прийняття промислової продукції (АСАА); приєднання України до двох митних Конвенцій; надання режиму внутрішнього ринку для поштових та кур'єрських послуг; часткового відкриття ринку державних закупівель [17].

Тобто «Європейське» майбутнє України все ще залишається фата-морганою, попри давно проголошений керівництвом держави курс на євроінтеграцію [18, с. 33]. І хоча на шляху до об'єднаної Європи Українською державою вже багато зроблено, але цього не достатньо для того, щоб в найближчому майбутньому стати повноцінною країною – членом ЄС. Україна має продемонструвати реальні успіхи в політичній, соціально-економічній модернізації суспільства [19, с. 824] і тим самим зарекомендувати себе як авторитетну, могутню та конкурентоспроможну державу.

Висновки. Усе вищевикладене дає можливість сформулювати висновок, згідно з яким європейська інтеграція – це динамічний, безперервний процес розвитку національного законодавства у руслі політичних, соціальних та фінансово-економічних перетворень на основі сформованих стандартів забезпечення миру, безпеки, ресурсного збалансування у рамках «єдиної території» – європейському цивілізаційному просторі.

Намагання України бути повноцінним членом ЄС датуються початком проголошення її незалежною і тривають донині, адже підписання Угоди про асоціацію не гарантує вступу України до ЄС. У країні й досі не вирішена низка проблемних питань майже у всіх сферах, що своєю чергою гальмує імплементацію суспільних та економічних цінностей ЄС.

Список літератури:

1. Осадча Н.В. Характеристика процесу інтеграції України до Європейського Союзу (ЄС). *Економічний вісник Донбасу*. 2011. № 3. С. 71–81.
2. Дахно І.І. Міжнародна економіка : навч. посіб. 2-ге вид., випр. і допов. : МАУП, 2006. 248 с.
3. Ковальова О.О. Українська політика щодо євроінтеграційних процесів : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Київ, 2004. 32 с.
4. Про основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 02.07.1993 № 3360-ХІІ. *Голос України*. 1993. (Втрата чинності від 20.07.2010, підстава – 2411-VI).
5. Про основи національної безпеки України. Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. *Голос України*. 2003. № 134 (Втрата чинності від 08.07.2018, підстава – 2469-VIII).
6. Палагнюк Ю.В. Механізми формування державної євроінтеграційної політики України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 4. С. 141–146.
7. Багатуренко А.О. Проблеми та перспективи європейської інтеграції України. *Наукові журнали Національного Авіаційного Університету*. 2013. URL: <http://jrnل.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/viewFile/5915/6665>.
8. Східне партнерство. *Міністерство закордонних справ України*. 2012. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/eu-policy/east-partnership>.
9. Магазова А. «Східне партнерство»: чого досягла Україна у співпраці з ЄС?. *Радіо свобода*. 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/tenth-anniversary-of-the-eastern-partnership/29938096.html>.
10. Угода про асоціацію. *Урядовий портал*. 2017. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociasiyu>.
11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої [...]: Міжнародний документ від 27.06.2014. *Офіційний вісник України*. 2014 р. № 75. том 1. стор. 83. стаття 2125.
12. Діяльність – європейська інтеграція – угода. *Торгово-промислова палата України*. URL: <https://uccі.org.ua/diyalnist-evropejska-integratsiia-ugoda-pro-asotsiatsiіu>.
13. Що таке УС ПГС?. *Платформа громадянського суспільства Україна -ЄС*. 2015. URL: <https://eu-ua-csp.org.ua/what-is-eu-ua-csp/>.
14. Дорадча група з питань сталого розвитку. *Кіровоградська ТПП*. 2017. URL: <http://www.chamber.kr.ua/index.php/100-ekonomichni-novini/1492-v-ukrayini-zapochatkovano-novu-institutsiyu-gromadyanskogo-suspilstva-poklikanu-dopomogti-mobilizuvati-isnuuyuchiy-v-krayini-ekspertniy-potentsial>.
15. План заходів з виконання Угоди. *Євроінтеграційний портал*. 2018. URL: <https://eu-ua.org/plan-zakhodiv-z-vykonannia-uhody>.
16. План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106. *Урядовий портал*. 2017. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vikonannya-ugodi-pro-asociasiyu-mizh-ukrayinoyu-z-odniyeyi-storonita-yevropejskim-soyuzom-yevropejskim-spivtovaristvom-z-atomnoyi-energiyi-i-yihnimi-derzhavami-chlenami-z-inshoyi-storoni>.
17. Інтеграція у рамках асоціації: динаміка виконання угоди між Україною і ЄС: Аналітичний звіт. *Громадська синергія*. 2019. URL: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Integratsiya-u-ramkah-asotsiatsiyi-dynamika-vykonannya-Ugody-mizh-Ukrayinoyu-i-YES_ua.pdf.
18. Головаха Є. Терни на шляху євроінтеграції українського суспільства. *Вісник Національної академії наук України*. 2008. № 10. С. 33–45.
19. Кіндратець О.М. Євроінтеграція України як фактор «мотивованої» модернізації. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 72. С. 824–829.

Prihodko A.A. EURO-INTEGRATION PROCESSES IN UKRAINE: ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT

Formation and development of the European integration processes of Ukraine and their condition in today's conditions was analyzed in the article. Genesis of Ukraine as a European state was revealed by the author. Emphasis was placed on the fact that the course towards European integration is a conscious choice of Ukraine, its citizens and public authorities. It is argued that European integration is a dynamic, continuous process of development of national legislation in line with political, social, financial and economic transformations based on prevailing standards of peace, security, and resource balancing within the framework of a "single territory" – the European civilization space. The country's foreign policy guidelines should mobilize Ukrainian society and power, thereby contributing to the strengthening of national security, its sovereignty and territorial integrity, which at this stage of the development of statehood is extremely relevant. It was determined that Ukraine's

attempts to become a full member of the EU date from the start of its independence and continue to this day, because the signed Association Agreement does not guarantee Ukraine's accession to the EU. The country has still not resolved a number of problematic issues in almost all areas, which, in turn, inhibits the implementation of EU social and economic values. Separately, the problem of the absence of zero tolerance for corruption is noted, which causes its mass distribution. The international community is concerned about this state of affairs and offers Ukraine a number of modernizations that are necessary for implementation. However, many issues have not yet been resolved, despite the fact that the association agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand, has officially entered into force with September 1, 2017.

Key words: *association agreement, Eastern Partnership, EU, European integration, modernization, reform.*

Рагіна Т.І.

Запорізький національний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ В УКРАЇНІ

У науковій публікації досліджуються теоретико-методологічні засади дослідження адміністративно-правового забезпечення позитивного інвестиційного клімату в Україні. Акцентовується увага на необхідності використання трьох груп методів наукового пошуку: філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження. Досліджуються здобутки науковців у сфері економіки, інвестиційної діяльності, адміністративного права, які будуть покладені в основу дослідження різних аспектів адміністративно-правового забезпечення позитивного інвестиційного клімату в Україні.

Відзначається, що для правильного визначення напрямів та способів удосконалення адміністративно-правових засобів забезпечення позитивного інвестиційного клімату необхідно застосовувати закони діалектики: єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, а також прийому «заперечення заперечення». Важливо враховувати принципи об'єктивності та історизму, які зумовлюють необхідність запозичення позитивного історичного досвіду адміністративно-правового регулювання інвестиційної діяльності з урахуванням тих історичних обставин, які зумовили прийняття тих чи інших нормативно-правових актів.

Формулюється висновок проте те, що основні теоретичні здобутки у сфері досліджень інвестиційної діяльності та інвестиційного клімату напрацьовані в роботах учених-економістів, проте, враховуючи посилення ролі держави в регулюванні економічних процесів, значну увагу питанням правового забезпечення інвестиційної діяльності приділяють і вчені-адміністративісти. Останні хвилі світової економічної кризи, процеси правової глобалізації зумовлюють необхідність спеціалізованих досліджень проблемних питань інвестиційної діяльності та адміністративно-правового забезпечення позитивного інвестиційного клімату.

***Ключові слова:** теоретичні засади, методологія, методи дослідження, принципи, інвестиції, інвестиційна діяльність, публічно-правові відносини, адміністративно-правове регулювання, інвестиційний клімат.*

Вступ. Україна як соціальна правова держава зі значними земельними, трудовими ресурсами має великий економічний потенціал. Гарантією розвитку будь-якої економіки є стабільні та довгострокові інвестиції, які дають змогу розвивати інноваційні напрями в промисловості та сільському господарстві, зміцнювати науково-технічний потенціал та створювати нові робочі місця. В умовах глобалізації для держави важливо виробляти та експортувати не тільки якісну сировину, але й створювати та розвивати високотехнологічне виробництво конкурентоздатної продукції з високим рівнем додаткової вартості, що дасть змогу країні виступати рівноправним партнером у відносинах на глобальних ринках. З огляду на складність технічних умов та регламентів, які висуваються до високотехнологічної продукції, необхідність великих фінансових ресурсів для запуску виробництва такої продукції

в національних масштабах, зростає роль держави як регулятора інвестиційних відносин. Держава має не тільки здійснювати адміністративно-правове регулювання інвестиційної діяльності, але й виступати активним учасником такої діяльності, шукати нові правові форми залучення інвестицій та сприяти покращенню інвестиційного клімату. Саме тому актуальним і важливим з теоретичної та практичної точок зору є визначення теоретико-методологічних засад дослідження адміністративно-правового забезпечення позитивного інвестиційного клімату в Україні. Науковий аналіз останніх досліджень науковців у сфері економіки, державного управління та права дасть змогу створити теоретичний фундамент для наукового пошуку інноваційних засобів адміністративно-правового регулювання інвестиційної діяльності та визначити оптимальні напрями удосконалення наявних форм та способів адміністративно-

правового забезпечення позитивного інвестиційного клімату.

Теоретико-методологічні засади дослідження різних правових категорій в юридичній науці загалом та адміністративному праві зокрема розкриті в наукових публікаціях О. Ганьби та В. Мірошниченка «Особливості сучасної методології правових наукових досліджень» [1], М. Кельмана «Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку» [2], Н. Кушакова-Костицької «Методологічні проблеми сучасних правових досліджень: об'єктивна необхідність чи суб'єктивна формальність» [3], Г. Лук'янової «Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці» [4], В. Пашинського «Методологічний інструментарій дослідження проблем адміністративно-правового забезпечення оборони держави» [5] та інших відомих науковців.

Становлення та розвиток адміністративно-правового регулювання різних видів господарської діяльності досліджували в своїх роботах відомі фахівці у сфері адміністративного права: О. Бандурка, В. Бевзенко, М. Віхляєв, Н. Губерська, С. Гусаров, Р. Калюжний, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Кузьменко, В. Курило, Д. Лук'янець, Д. Лученко, П. Лютіков, Р. Мельник, О. Миколенко, Н. Нижник, Д. Приймаченко, С. Стеценко, М. Тищенко, А. Школик та інші вчені-адміністративісти.

Серед останніх досліджень адміністративно-правового регулювання інвестиційної діяльності слід відзначити роботи Ю. Світличної «Адміністративно-правові засади державного регулювання іноземного інвестування в Україні» [6], Г. Федорова «Адміністративно-правові засади іноземного інвестування в Україні» [7], С. Теленік «Адміністративно-правові основи скринінгу інвестицій в об'єкти критичної інфраструктури» [8], В. Князева «Адміністративно-правові засади формування та реалізації інвестиційних відносин в Україні» [9], М. Бліхар «Адміністративно-правові форми та методи регулювання інвестиційної діяльності» [10] та «Правова природа інвестиційної діяльності: адміністративно-правове дослідження» [11], Р. Бойчука «Основні засади правового регулювання інвестиційної діяльності в ЄС» [12], О. Рибія «Міжнародно-правове регулювання інвестиційної діяльності: теорія та практика» [13], Ю. Гончарук «Міжнародно-правові джерела регулювання іноземних інвестицій» [14] та інших відомих науковців.

Теоретико-методологічною основою дослідження адміністративно-правового забезпечення

позитивного інвестиційного клімату є дослідження вчених-економістів, серед яких – дослідження К. Речки «Концепції інвестицій в історії економічної думки» [15], Л. Фурдичко «Інститути спільного інвестування: міжнародний досвід, специфіка та розвиток в Україні» [16] та інших фахівців [17–18].

Поняття інвестиційного клімату та фактори, які впливають на нього, досліджуються в роботах І. Мойсеєнко [19] та О. Петухової [20]. У контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів на увагу заслуговує наукова праця О. Слободяна «Гармонізація законодавства у сфері спільного інвестування до законодавства Європейського Союзу» [21]. Проте питанням адміністративно-правового забезпечення позитивного інвестиційного клімату в Україні в доктрині адміністративного права приділена недостатня увага, що актуалізує проведення цього дослідження.

Методологія цього дослідження ґрунтується на комплексному поєднанні філософських (законів діалектики та метафізики), загальнонаукових (приймів логічного методу, системного та структурно-функціонального методів) та спеціально-юридичних методів дослідження, принципів об'єктивності та історизму.

Постановка завдання. Метою наукової публікації є визначення теоретико-методологічних засад дослідження адміністративно-правового забезпечення позитивного інвестиційного клімату в Україні в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів.

Результати дослідження. Будь-яке дослідження потребує визначення теоретичної та методологічної основ наукового пошуку. П. Рабінович під методологією юридичної науки розуміє систему підходів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання під час вивчення державно-правових явищ [22, с. 618]. На думку Д. Голосніченко, методологія дослідження в юридичній науці – «це не простий набір певних основоположних понять та категорій, не сукупність прийомів і методів. Це більш ємне поняття. Методологія є теоретичним обґрунтуванням доцільності застосування відповідних підходів і способів, які використовуються для проведення певного теоретико-юридичного дослідження, а також дібрана на науковій основі для зазначеної мети система прийомів і способів, тобто відповідних методів» [23, с. 10].

Сучасна методологія юридичної науки надає досліднику повний інструментарій методів та принципів дослідження правових явищ та процесів.

Починаючи визначення оптимальних інструментів наукового пошуку, по-перше, треба наголосити на необхідності комплексного використання трьох груп методів: філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження. Тільки їх комплексне поєднання дає змогу досягти поставленої мети, адже будь-яке правове явище чи процес є результатом взаємодії значної кількості політичних, економічних, соціальних чинників, об'єктивних та суб'єктивних факторів суспільного розвитку. Реальні економічні процеси досить легко описати, проте складно спрогнозувати їх подальший розвиток та передбачити фатальні (критичні) зміни через велику кількість невідомих.

Для правильного визначення напрямів та способів удосконалення адміністративно-правових засобів забезпечення позитивного інвестиційного клімату необхідно застосовувати закони діалектики: єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, а також прийом «заперечення заперечення». Важливо враховувати принципи об'єктивності та історизму, які зумовлюють необхідність запозичення позитивного історичного досвіду адміністративно-правового регулювання інвестиційної діяльності з урахуванням тих історичних обставин, які зумовили прийняття тих чи інших нормативно-правових актів.

Закон єдності і боротьби протилежностей проявляється, зокрема, у співвідношенні принципу мінімального втручання держави у сферу господарської (підприємницької) діяльності та принципу належного державного контролю (нагляду) у сфері господарської діяльності. Максимальна дерегуляція інвестиційної діяльності не має призводити до анархії та всездозволеності у відповідній сфері суспільних відносин, адже під виглядом інвестицій може відбуватися банальна конвертація та відмивання (легалізація) грошей (фінансових активів), здобутих злочинним шляхом. Водночас державний контроль (нагляд) у сфері господарської діяльності не має перетворюватися на тотальний тиск на бізнес, який відлякує потенційних інвесторів і призводить до виводу капіталу в офшорні зони. Закон єдності та боротьби протилежностей вимагає від регулятора в особі публічної адміністрації дотримання принципу золотієї середини, коли помірна дерегуляція поєднується із раціональним публічним контролем інвестиційної діяльності.

Не менш важливим є застосування закону переходу кількісних змін у якісні. Метою залучення якомога більшої кількості інвестицій є

якісні зміни в економіці, створення та розвиток інноваційних засобів виробництва, поява нових робочих місць тощо. Адміністративно-правове регулювання інвестиційної діяльності не має бути самоціллю публічної адміністрації. Кожен регуляторний акт має проходити процедуру громадського обговорення та антикорупційну експертизу, а також обов'язково містити прогнозовані результати регуляторного впливу на наявні відносини у сфері інвестиційної діяльності. Кількість регуляторних актів у сфері адміністративно-правового регулювання інвестиційної діяльності не є показником якості регуляторного впливу. Показником ефективності діяльності публічної адміністрації у вказаній сфері суспільних відносин є зростання реальних економічних показників, а також встановлений за допомогою соціологічних досліджень рівень довіри інвесторів до регуляторних органів та держави загалом.

У процесі дослідження адміністративно-правового забезпечення позитивного інвестиційного клімату доцільно використовувати прийом «заперечення заперечення». Зокрема, дослідник може стверджувати, що певна форма інвестиційної діяльності не потребує правової регламентації та контролю з боку держави, проте в процесі наукового пошуку здійснюється поступове заперечення такого заперечення, встановлюються конкретні факти, приклади та докази необхідності втручання держави та правового регулювання відповідного різновиду інвестиційних відносин.

Універсальними для дослідження будь-якого правового явища чи процесу є загальнонаукові методи дослідження. Зокрема, в процесі дослідження різних аспектів адміністративно-правового забезпечення позитивного інвестиційного клімату використовуються прийоми логічного методу: аналіз, синтез, дедукція та індукція. З метою виявлення всіх форм та способів інвестиційної діяльності необхідно застосовувати системний та структурно-функціональний методи, а також метод порівняння. Особливе значення для визначення пріоритетних напрямів удосконалення правових засобів забезпечення позитивного інвестиційного клімату мають статистичний та соціологічний методи. Економічна та правова статистика надає досліднику первинний емпіричний матеріал, який демонструє реальні показники економічного розвитку, містить конкретні цифри реалізованих інвестиційних проєктів, показує динаміку збільшення чи зменшення розміру інвестицій у різних секторах економіки. Соціологічні дослідження дають змогу виявити рівень довіри

інвесторів до публічної адміністрації певної держави, встановити оцінку корупційних ризиків, дослідити ставлення громадян до певних інвестиційних проєктів тощо. Індeksi економічного розвитку, глобалізації певної країни є визначальними для визначення рівня (індексу) її інвестиційної привабливості. Для будь-якої держави важливими є індекс рентабельності інвестицій та індекс капітальних інвестицій. Зокрема, капітальним інвестиціям (визначенню щоквартальних, щорічних показників за видами активів, за джерелами фінансування, за видами економічної діяльності тощо) присвячений окремий напрям діяльності Державної служби статистики України [24].

Індекс рентабельності (прибутковості) розраховується науковцями як відношення чистої поточної вартості грошового припливу до чистої поточної вартості грошового відтоку (включаючи початкові інвестиції).

Із спеціально-юридичних методів у процесі дослідження адміністративно-правового забезпечення позитивного інвестиційного клімату застосовуються методи юридичної догматики та юридичного моделювання, а також методи порівняльного правознавства. Метод юридичної догматики передбачає використання правових аксіом, зокрема, таких як верховенство (примат) міжнародного права над національним, верховенство (вища юридична сила та пряма дія) норм Конституції над нормами законів та підзаконних актів, верховенство прав і свобод людини в ієрархії правових цінностей. Так, наприклад, реалізація будь-якого інвестиційного проєкту не може призводити до звуження обсягу прав і свобод людини або порушення міжнародних зобов'язань України; нормативно-правові акти у сфері правового регулювання інвестиційної діяльності перед прийняттям мають обов'язково проходити комплексну правову експертизу на відповідність актам вищої юридичної сили та узгодження з актами такої ж юридичної сили, а також антикорупційну та гуманітарну експертизи.

Метод юридичного моделювання використовується для створення проєктів законів та підзаконних нормативно-правових актів у сфері правового забезпечення позитивного інвестиційного клімату, прогнозування їх регуляторного впливу на суспільні відносини.

Методи порівняльного правознавства дають змогу досліджувати позитивний досвід зарубіжних країн у сфері правового регулювання інвестиційної діяльності та запозичувати найкращий позитивний досвід для впровадження (імплемен-

тації) в національне законодавство та юридичну практику.

Теоретико-методологічна основа дослідження адміністративно-правового забезпечення позитивного інвестиційного клімату ґрунтується на принципах об'єктивності та історизму. Принцип об'єктивності передбачає використання достовірного емпіричного матеріалу, результатів репрезентативних соціологічних досліджень та даних офіційної статистики. Принцип історизму передбачає врахування дослідником певних історичних умов прийняття нормативно-правових актів у сфері правового регулювання інвестиційної діяльності, факторів, які впливали на правосвідомість суб'єктів публічної адміністрації. Крім того, основою дослідження є відповідні принципи інвестиційної діяльності, до яких слід віднести насамперед загально-правові принципи: верховенства права, поваги до прав і свобод людини, рівності всіх перед законом, законності, публічності (гласності), правової визначеності тощо, а також спеціальні принципи, характерні для цивільного та господарського права, в рамках яких здійснюється інвестиційна діяльність, а саме принципи: свободи договору, свободи вибору форм та способів здійснення інвестиційної діяльності, неприпустимості позбавлення права власності (крім випадків, чітко передбачених Конституцією та законами України), судового захисту порушених прав (включаючи право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення), справедливості, добросовісності та розумності.

Висновки. Проведений аналіз теоретико-методологічних засад дослідження адміністративно-правового забезпечення позитивного інвестиційного клімату дає змогу сформулювати висновок про те, що для ефективного наукового пошуку необхідно використовувати комплексне поєднання філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження, дотримуватися принципів об'єктивності та історизму, а також враховувати загальні та спеціальні принципи здійснення інвестиційної діяльності.

Основні теоретичні здобутки у сфері досліджень інвестиційної діяльності та інвестиційного клімату напрацьовані в роботах учених-економістів, проте, враховуючи посилення ролі публічної адміністрації в регулюванні економічних процесів, значну увагу питанням правового забезпечення інвестиційної діяльності приділяють і вчені-адміністративісти. Останні хвили світової економічної кризи, процеси правової глобалізації та євроінтеграції зумовлюють необхідність

спеціалізованих досліджень проблемних питань інвестиційної діяльності та адміністративно-правового забезпечення позитивного інвестиційного

клімату в Україні. Вищезазначеним обґрунтовується перспективність подальшого дослідження цієї тематики.

Список літератури:

1. Ганьба О.Б., Мірошніченко В.І. Особливості сучасної методології правових наукових досліджень. *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*. № 2 (13). 2016. С. 1–13.
2. Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку. *Психологія і суспільство*. № 4. 2015. С. 33–46.
3. Кушакова-Костицька Н.В. Методологічні проблеми сучасних правових досліджень: об'єктивна необхідність чи суб'єктивна формальність. *Філософські та методологічні проблеми права*. № 1–2. 2013. С. 23–31.
4. Лук'янова Г.Ю. Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 4. 2011. С. 33–43.
5. Пашинський В.Й. Методологічний інструментарій дослідження проблем адміністративно-правового забезпечення оборони держави. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*. № 3–4. 2017. С. 98–102.
6. Світлична Ю.О. Адміністративно-правові засади державного регулювання іноземного інвестування в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; МВС України, Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 39 с.
7. Федоров Г.О. Адміністративно-правові засади іноземного інвестування в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2 (85). С. 78–86.
8. Теленик С. Адміністративно-правові основи скринінгу інвестицій в об'єкти критичної інфраструктури. *Адміністративне право і процес*. 2019. № 9. С. 135–141.
9. Князев В.С. Адміністративно-правові засади формування та реалізації інвестиційних відносин в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; Міжнародний університет бізнесу і права, Херсон, 2011. 19 с.
10. Бліхар М.М. Адміністративно-правові форми та методи регулювання інвестиційної діяльності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 171–183.
11. Бліхар М.М. Правова природа інвестиційної діяльності: адміністративно-правове дослідження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. *Серія Право*. Випуск 31. Том 2. С. 105–109.
12. Бойчук Р.П. Основні засади правового регулювання інвестиційної діяльності в ЄС. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 2. С. 22–31.
13. Рибій О.В. Міжнародно-правове регулювання інвестиційної діяльності: теорія та практика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право»; Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2008. 17 с.
14. Гончарук Ю. Міжнародно-правові джерела регулювання іноземних інвестицій / Міністерство юстиції України: офіційний вебпортал. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_23408.
15. Речка К.М. Концепції інвестицій в історії економічної думки. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнічного університету (економічні науки)*. 2014. № 1 (25). С. 209–212.
16. Фурдичко Л.Є. Інститути спільного інвестування: міжнародний досвід, специфіка та розвиток в Україні. *Регіональна економіка*. 2009. № 1. С. 81–88.
17. Основи інвестиційного права України: навчальний посібник / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, Т.О. Чернадчук; за заг. ред. В.Д. Чернадчука. 2-ге вид., перероб. і доп. Суми : ВТД «Університетська книга»; Київ : Видавничий дім «Княгиня Ольга», 2005. 384 с.
18. Гроші та кредит : підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, І.М. Лазепко; за наук. ред. М.І. Савлука. Київ : КНЕУ, 2011. 589 с.
19. Мойсеєнко І.П. Інвестування : навчальний посібник. Київ : Знання, 2006. 490 с.
20. Петухова О.М. Інвестування : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 336 с.
21. Слободян О.А. Гармонізація законодавства у сфері спільного інвестування до законодавства Європейського Союзу. Цивільне законодавство України в контексті розвитку Європейського приватного права : монографія / Р.О. Стефанчук, Ю.В. Білоусов, Н.Л. Бондаренко-Зелінська та ін.; за заг. ред. Ю.В. Білоусова. Київ : Ред. журн. «Право України», 2013. С. 155–169.
22. Рабінович П.М. Методологія юридичної науки. Юридична енциклопедія: в 6 т. / голова редкол. Ю.С. Шемшученко. Київ : Вид-во Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 1998–2004. Т. 3: К–М. 2001. 789 с.

23. Голосніченко Д.І. Теорія Повноважень: вітчизняний та зарубіжний досвід їх формування : монографія. Київ : Г.А.М., 2009. 356 с.

24. Економічна статистика. Економічна діяльність. Капітальні інвестиції. Публікація документів Державної служби статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/ioz.htm.

Razina T.I. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE STUDY OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF A POSITIVE INVESTMENT CLIMATE IN UKRAINE

In the scientific publication the theoretical and methodological principles of the study of the administrative and legal support of a positive investment climate in Ukraine are investigated. Attention is drawn to the need to use three groups of methods of scientific search: philosophical, general scientific and specially legal methods of research. The achievements of scientists in the field of economy, investment activity, administrative law are investigated, which will be the basis for the study of various aspects of administrative and legal support of a positive investment climate in Ukraine.

It is noted that in order to correctly identify the directions and ways of improving the administrative and legal means of ensuring a positive investment climate, it is necessary to apply the laws of dialectics: unity and struggle of opposites, the transition of quantitative changes into qualitative ones, as well as the adoption of "objection to objection". It is important to take into account the principles of objectivity and historicism, which determine the need to borrow a positive historical experience of administrative regulation of investment activities, taking into account those historical circumstances that led to the adoption of certain legal acts.

The conclusion is formulated, that the basic theoretical achievements in the field of investment activity and investment climate research have been elaborated in the works of economists, however given the strengthening of the role of the state in regulating economic processes, considerable attention is paid to the issues of legal support of investment activities. Recent waves of the global economic crisis, the processes of legal globalization necessitate specialized studies of problematic issues of investment activity and administrative and legal support of a positive investment climate.

Key words: *theoretical principles, methodology, research methods, principles, investments, investment activity, public relations, administrative and legal regulation, investment climate.*

Сокиран М.В.

Научно-исследовательский институт публичного права

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОСМИЧЕСКИХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ГОТОВНОСТИ К СТИХИЙНЫМ БЕДСТВИЯМ И СМЯГЧЕНИИ ИХ ПОСЛЕДСТВИЙ

У статті аналізуються основні міжнародні документи, які регулюють використання космічних інформаційних технологій, а також попередження стихійних лих. Крім документів, прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН, також були досліджені нормативно-правові акти, які стосуються управління стихійними лихами. Зокрема, Міжнародні рамки дій Міжнародного десятиліття щодо зменшення небезпеки стихійних дій (1989 г.), Йогогамська стратегія щодо забезпечення більш безпечного світу (1994 г.), Міжнародна стратегія зменшення небезпеки лих (1999) і Хіогська рамкова програма дій на 2005–2015 рр. Міжнародно-правові акти визначають лихо як масове порушення соціального функціонування, яке призводить до далекосяжних наслідків для людини, навколишнього середовища, економіки та інфраструктури. Між термінами «лихо» і «надзвичайна ситуація» є істотна відмінність. Надзвичайна ситуація – це інцидент, з яким можуть впоратися місцеві ресурси; а наслідки стихійних лих перевершують можливості місцевих рятувальників. Згідно з наявними даними, у всіх країнах рівень уразливості населення і матеріальних цінностей лихам підвищувався швидше, ніж знижувалася вразливість, породжуючи нові ризики і зумовлюючи стійке збільшення збитку від лих зі значними економічними, соціальними, медико-санітарними, культурними та екологічними наслідками в короткостроковому, середньостроковому і довгостроковому плані, особливо на місцевому рівні і на рівні громад. Автор доходить висновку, що тільки міжнародна кооперація в зазначеній галузі здатна мінімізувати або пом'якшити наслідки від катастроф. Без застосування глобального комплексного і скоординованого підходу на основі досвіду, накопиченого наявними міжнародними ініціативами, в більшості районів світу буде, як і раніше, відзначатися значне відставання у використанні космічних інформаційних технологій для попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: інформаційні технології, космос, міжнародна кооперація, стихійні лиха, космічна метеорологія, супутникові системи навігації та телекомунікацій, дистанційне зондування Землі.

Постановка проблеми. Несмотря на важность космических информационных технологий в борьбе со стихийными бедствиями и участие ряда национальных и международных организаций в содействии использования космоса для борьбы со стихийными бедствиями, значительное количество аспектов в этой сфере всё ещё подлежит изучению. Члены академических кругов, промышленность, правительство и широкая общественность могут извлечь выгоду из дальнейшего изучения того, как космические технологии могут быть использованы для предупреждения, реагирования и восстановления после стихийных бедствий.

Целью статьи является повышение осведомлённости о том, какой вклад космические информационные технологии вносят в течение всего цикла борьбы со стихийными бедствиями.

Изложение основного материала. Космические информационные технологии становятся всё более жизненно важными для современной деятельности по управлению стихийными бедствиями. К таким технологиям в первую очередь относятся:

- спутники наблюдения Земли (EO), предоставляющие изображения, которые помогают быстро управлять стихийными бедствиями путём: снижения потенциальных рисков в данном районе, готовности к возможным последствиям бедствия, немедленное реагирование на само бедствие и восстановление после этого;
- глобальные навигационные спутниковые системы (GNSS), например, Глобальная система определения местоположения (GPS). Такие системы помогают предоставлять точные данные о местоположении и навигации, управлять инф-

раструктурой; позволяют спасательным бригадам координировать свои поисковые работы;

– связь через спутники (SATCOM) позволяет передавать данные (голос, изображения, карты, видео) в случаях, когда обычные коммуникационные инфраструктуры отключены из-за последствий бедствия. Экстренная связь, осуществляемая с использованием полумобильных терминалов и портативных спутниковых телефонов, особенно полезна во время действий по немедленному реагированию, включая оценку ущерба, поисково-спасательные работы, сообщение о новостях, координацию помощи и действия по телемедицине;

– дистанционное зондирование Земли и космоса позволяет собрать информацию об объекте или пространстве на расстоянии. Деятельность по дистанционному зондированию Земли направлена на выявление различных природных аномалий, чтобы в дальнейшем использовать собранную информацию для предупреждения и локализации таких аномалий [1].

Изменение климата считается одним из главных вызовов современности и общей проблемой, которая негативно отражается на всех регионах мира в результате многочисленных процессов, в частности глобального потепления, сокращения площади морского льда, повышения уровня моря, изменения в системе крупных течений и таких экстремальных погодных явлений, как ураганы, циклоны, цунами, засухи, наводнения.

Развитие космических информационных технологий и постоянное совершенствование технических достижений в этой области обуславливает необходимость их правового регулирования [2]. Вот почему так важны отдельные решения Генеральной Ассамблеи ООН как в вопросах использования космоса, так и в вопросах управления стихийными бедствиями [3].

Кроме норм-принципов, регулирующих использование космического пространства и технологий [4; 5], Генеральная Ассамблея ООН также приняла ряд нормативно-правовых актов, которые касаются управления стихийными бедствиями. В частности, речь идёт о Международных рамках действий для Международного десятилетия по уменьшению опасности стихийных действий (1989 г.), Йогогамской стратегии по обеспечению более безопасного мира (1994 г.) и Международной стратегии уменьшения опасности бедствий (1999 г.), Хиогской рамочной программе действий на 2005–2015 гг.

Для успешного внедрения в жизнь всех этих решений в 1999 году ООН создала Бюро по

сокращению риска бедствий и уполномочила резолюцией Генеральной Ассамблеи Организации Объединённых Наций (56/195) [6] выступать в качестве координирующего органа в системе Организации Объединённых Наций по вопросам снижения риска бедствий.

Международные документы определяют бедствие как массовое нарушение социального функционирования, которое приводит к далеко идущим последствиям для человека, окружающей среды, экономики и инфраструктуры. В большинстве случаев стихийные бедствия вызваны природными причинами, но провоцировать их также может и деятельность человека. В процессе борьбы со стихийными бедствиями население прорабатывает навыки реагирования и анализирует последствия этих чрезвычайных ситуаций [7] для минимизации таких последствий в будущем.

Между терминами «бедствие» и «чрезвычайная ситуация» есть существенное различие. Чрезвычайная ситуация – это инцидент, с которым могут справиться местные ресурсы; а последствия стихийных бедствий превосходят возможности местных спасателей. Если событие объявляется «бедствием», то для борьбы с его последствиями требуется помощь с привлечением больших ресурсов, включая ресурсы иностранных государств.

Процесс управления стихийными бедствиями обычно можно разделить на следующие этапы:

1) раннее предупреждение (если событие предсказуемо). Это предполагает эвакуацию людей и мобильной собственности в относительно безопасное место;

2) помощь при бедствии. Это самый важный шаг, который состоит из организации лагерей помощи и предоставления еды, медикаментов и других материалов;

3) реабилитация или предоставление жертвам бедствия основных услуг для восстановления условий жизни, пока ситуация не нормализуется.

Несмотря на все усилия, принимаемые международными сообществами, бедствия продолжают причинять значительный ущерб, подрывать благосостояние и создавать угрозу безопасности людей, общин и целых стран. Согласно имеющимся данным, во всех странах уровень подверженности населения и материальных ценностей бедствиям повышался быстрее, чем снижалась уязвимость, порождая новые риски и обуславливая устойчивое увеличение ущерба от бедствий со значительными экономическими, социальными, медико-санитарными, культурными и

екологічними наслідками в короткочасному, середньочасному і довготривалому плані, особливо на місцевому рівні і на рівні громад.

Повторюючись, невеликомасштабні катастрофи і несприятливі процеси уповільненої дії зачіпають переважно громади, домашні господарства і малі і середні підприємства, і на них припадає значительна частка всіх втрат. Усі країни, особливо розвиваючі, в яких смертність і економічний збиток від катастроф непропорційно великі, стикаються з більш високими рівнями можливих прихованих втрат і відчувають всі більші труднощі в виконанні фінансових і інших зобов'язань.

Щоб вирішити проблему, пов'язану з катастрофами, міжнародне співтовариство прийняло Сендайську рамочну програму по зменшенню небезпечності катастроф на 2015–2030 роки на третій Всесвітній конференції ООН по зменшенню небезпечності катастроф в березні 2015 року в Японії [8]. Сендайська рамочна програма стала продовженням Хіогської рамочної програми дій на 2005–2015 рік.

В Сендайській програмі викладено чотири пріоритетні напрями по запобіганню нових і зменшенню існуючих ризиків катастроф:

- 1) розуміння ризику катастроф;
- 2) вдосконалення організаційно-правових рамок управління ризиком катастроф;
- 3) інвестування в заходи по зменшенню ризику катастроф в цілях зміцнення потенціалу протидії;
- 4) підвищення готовності до катастроф для забезпечення ефективного реагування і впровадження принципу «зробити краще, ніж було» в діяльності по відновленню, реабілітації і реконструкції.

В той час як держави-члени ООН розробляють національні і місцеві стратегії зменшення ризику катастроф, які повинні бути прийняті до 2020 року (останній термін для реалізації Сендайських пріоритетів), ООН продовжує працювати з зацікавленими сторонами по всьому світу в цілях сприяння використанню космічних інформаційних технологій для загального блага.

13–15 травня 2019 року в Женеві проходила Шоста сесія Бюро по зменшенню ризику катастроф ООН під назвою «Глобальна платформа

по зменшенню ризику катастроф». На відкритті цього заходу Е.П. Ігнасіо Кассіс (Федеральний канцлер Федерального департаменту іноземних справ Швейцарської конфедерації) в своєму вступительному слові зазначив, що, крім існуючих глобальних проблем, теперішнє століття характеризується беспрецедентними науковими інноваціями і технічним прогресом, що відкриває нові можливості для вирішення цих проблем. Він також закликав об'єднати зусилля, щоб використати цю інноваційну силу і знайти дійсні рішення для усунення комплексних ризиків [9].

Висновок. Космічні інформаційні технології грають важливу роль в мінімізації негативного впливу стихійних катастроф. Спутникові знімки, надають інформацію в реальному часі на величезній території, і космічні технології, такі як телекомунікації, глобальні навігаційні спутникові системи, геоінформаційні системи і вебтехнології, можуть використовуватися для запобіганню, забезпечення готовності, надання допомоги, відновлення, запобіганню і моніторингу на різних етапах боротьби з стихійними катастрофами.

Без застосування глобального комплексного і скоординованого підходу на основі досвіду, накопленого існуючими міжнародними ініціативами, в більшості районів світу буде по-ранішому відставати значительне відставання в використанні космічних інформаційних технологій для запобіганню і ліквідації надзвичайних ситуацій.

При цьому необхідно зазначити, що відсутнє комплексне регулювання цієї сфери. Відповідно, набула необхідності створення міжнародно-правового механізму, який би регулював всі аспекти використання космічних інформаційних технологій (систем дистанційного зондування Землі, спутникових систем метеорології, навігації і телекомунікацій) по запобіганню і подоланню наслідків катастроф, з чітким визначенням прав і зобов'язань «поставщиків» і «отримувачів» даних космічних досліджень. Даліше розвиток міжнародного права повинен бути націлено на рішення даної задачі, і це можливо лише спільними зусиллями всіх держав.

Список літератури:

1. Maksym Sokiran. Disaster Management, Resilience of System and Space Information Technologies. *Advanced Space Law*, Volume 3, 2019. P. 120–130. URL: <https://doi.org/10.29202/asl/2019/3/10>.

2. Larysa Soroka and Kseniia Kurkova. Artificial Intelligence and Space Technologies: Legal, Ethical and Technological Issues. *Advanced Space Law*, Volume 3, 2019. P. 131–139. URL: <https://doi.org/10.29202/asl/2019/3/11>.

3. Semenyaka V. International-Legal Problem of Space Debris. *Advanced Space Law*, Volume 1, 2018. Pp. 84–90. URL: <https://doi.org/10.29202/asl/2018/1/10>.

4. Резолюция ГА ООН 41/65 от 3 декабря 1986 г. Принципы, касающиеся дистанционного зондирования Земли из космического пространства. A/RES/41/65. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/41/65>.

5. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 14 декабря 2006 года 61/110. Платформа Организации Объединённых Наций по использованию космической информации для предупреждения и ликвидации чрезвычайных ситуаций и экстренного реагирования. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/61/110>.

6. Международная стратегия уменьшения опасности бедствий. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей ООН. A/RES/56/195 от 21 января 2002. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/56/195>.

7. Subbarao A. SPACE TECHNOLOGY IN DISASTER MANAGEMENT. January 2014. URL: https://www.researchgate.net/publication/268784607_SPACE_TECHNOLOGY_IN_DISASTER_MANAGEMENT.

8. Сендайская рамочная программа по снижению риска бедствий на 2015–2030 гг. URL: https://www.unisdr.org/files/43291_russiansendaiframeworkfordisasterri.pdf.

9. Кассис Игнасио Е.П. Преимущества жизнестойкости: на пути к устойчивому и открытому обществу. URL: https://www.preventionweb.net/files/58809_handbook21ru.pdf.

Sokiran M.V. THE USE OF SPACE INFORMATION TECHNOLOGIES IN DISASTER MANAGEMENT AND MITIGATION

The article analyzes the main international documents that govern the use of space information technology, as well as the prevention of natural disasters. In addition to the documents adopted by the UN General Assembly, regulatory acts related to natural disaster management were also examined. In particular: the International Framework for Action for the International Decade for Natural Disaster Reduction (1989), the Yokohama Strategy for a Safer World (1994), the International Disaster Risk Reduction Strategy (1999) and the Hyogo Framework for Action 2005–2015 years. International documents define disaster as a massive violation of social functioning, which leads to far-reaching consequences for people, the environment, the economy and infrastructure. There is a significant difference between the terms disaster and emergency. An emergency is an incident that local resources can handle; and the consequences of natural disasters exceed the capabilities of local rescuers. According to available data, in all countries, the level of population exposure and material values to disasters increased faster than vulnerability decreased, creating new risks and causing a steady increase in damage from disasters with significant economic, social, health, cultural and environmental consequences in the short, medium and long term, especially at the local and community level. The author concludes that only international cooperation in this area can minimize or mitigate the consequences of disasters. Without a global, integrated and coordinated approach based on the experience gained by existing international initiatives, in most parts of the world there will continue to be a significant lag in the use of space information technology for disaster management.

Key words: *information technology, space, international cooperation, natural disasters, space meteorology, satellite navigation and telecommunications systems, remote sensing of the Earth.*

Хомутянський В.В.

Університет державної фіскальної служби України

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ МИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ

Стаття присвячена вирішенню окремих теоретичних питань визначення сутності адміністративних процедур митної діяльності. До основних визначальних ознак, які характеризують поняття «адміністративна процедура», віднесено такі: 1) публічний характер та особливий суб'єктний склад – адміністративна процедура здійснюється в публічній сфері, безпосередньо пов'язана із діяльністю органів публічної адміністрації і супроводжується використанням ними відповідних владних повноважень з урахуванням публічних інтересів; 2) нормативний характер – адміністративна процедура врегульована адміністративно-правовими нормами, які чітко регламентують діяльність уповноважених органів та посадових осіб; 3) індивідуальний характер – прийняте у справі рішення стосується конкретних фізичних або юридичних осіб, що перебувають у стосунках з органами публічної адміністрації; 4) безспірний характер – предметом адміністративної процедури є індивідуальні адміністративні справи, в яких не вирішуються суперечки і не розглядаються скарги осіб на дії та рішення публічної адміністрації; 5) стадійний характер – передбачає послідовну реалізацію декількох стадій за умови, що кожен наступний етап має своєю «відправною точкою» правовий результат попереднього етапу; 6) особлива спрямованість – адміністративна процедура не має своїм результатом застосування примусових заходів, її мета полягає у забезпеченні реалізації прав або обов'язків певного суб'єкта правовідносин у сфері державного управління; адміністративна процедура завершується прийняттям відповідного нормативного акта, обов'язкового для виконання.

У результаті проведеного дослідження визначено, що місце адміністративних процедур укладання адміністративних договорів у системі адміністративних процедур становить перспективний предмет подальших наукових досліджень.

Ключові слова: адміністративна процедура, митна діяльність, суб'єкт владних повноважень, державний контроль, орган державної влади.

Постановка проблеми. Розвиток проблематики адміністративних процедур загалом та у діяльності митних органів зокрема зумовлює виникнення окремих невирішених теоретичних питань визначення сутності адміністративних процедур. Так, постає актуальною ідея про регламентацію процедури укладення адміністративних договорів, що за законодавством Німеччини належить до сфери дії Закону Німеччини «Про адміністративні процедури». Сприйняття такої позиції німецького законодавця дало б змогу і в українській системі публічного адміністрування встановити принципи й правила укладення адміністративних договорів, які б забезпечували права приватних осіб у відносинах із владарюючими суб'єктами. Проте ні поміж науковців, ні в судовій практиці немає однозначного розуміння, які договори за участю суб'єктів владних повноважень мають ознаки адміністративних, що ускладнює правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним із дослідженням адміні-

стративних процедур, присвячено низку наукових праць таких вітчизняних і зарубіжних учених, як: В. Авер'янов, Д. Бахрах, Ю. Битяк, О. Бандурка, Н. Галіцина, Е. Демський, О. Кузьменко, О. Миколенко, Е. Талапіна, Ю. Тихомиров, В. Шкарупа та ін. Безпосередньо проблему класифікації видів адміністративних процедур розробляли С. Агафонов, М. Єфремов, П. Кононов, О. Лагода, І. Лазарев, С. Стеценко, В. Тимошук. Різноманітні аспекти процесуальної регламентації порядку розгляду адміністративних справ, запобігання та протидії правопорушенням неоднаково визначаються вченими-адміністративістами та фахівцями інших галузей права.

Постановка завдання. Метою статті є вирішення окремих теоретичних питань визначення сутності адміністративних процедур митної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Термін «процедура» вживається в багатьох науках. Він походить своїм корінням від французького *procedure* та латинського *procedo*, що означає проходити або просувати

[1, с. 34]. Процедура визначає порядок здійснення суб'єктами правовідносин юридично значущих дій, сукупність яких становить юридичний процес [2, с. 15].

Н. Галіцина процедурою вважає самостійне цілісне утворення, регламентоване юридичними нормами, яке визначає порядок здійснення учасниками відносин юридично і соціально значущих дій та забезпечує реалізацію нормативно-правового регулювання суспільних відносин [3].

Процедура є правовою моделлю певних видів діяльності, тому адміністративну процедуру розуміють як нормативно-правове закріплення тих видів діяльності, які реалізуються в межах адміністративних правовідносин і виражаються в установленій законом правовій формі [4, с. 92].

О. Миколенко пропонує розглядати адміністративну процедуру як врегульовану адміністративно-процедурними нормами послідовність дій суб'єктів нормотворчої і правозастосовної діяльності, структурованих відповідними процедурними відносинами, щодо прийняття нормативно-правових актів управління та вирішення адміністративних справ [5, с. 29].

Деякі автори вважають адміністративну процедуру витоком процесу [6, с. 112–113], деякі, навпаки, розглядають процес як різновид процедури (причому найбільш досконалий) [7, с. 576], інші взагалі не проводять розмежування між «процесом» та «процедурою», вважаючи ці поняття рівнозначними [8, с. 6], нарешті, низка вчених аналізує адміністративні процедури як складову частину (елемент) адміністративного процесу [9, с. 11; 10, с. 404].

Ключовою у цьому визначенні є категорія «порядок», під яким розуміють сукупність послідовно вчинюваних дій органів виконавчої влади та прийнятих владних управлінських рішень, логічно поєднаних і спрямованих на досягнення певного результату.

Принаймні, є два підходи до розуміння адміністративної процедури. Перший – описує через процедуру майже всю діяльність суб'єктів публічної адміністрації. Другий – відносить до процедурної певну частину такої діяльності. І тут є безліч варіантів вирішення питання, що охоплюється адміністративною процедурою.

Названі підходи дають можливість розуміти адміністративні процедури як: 1) діяльність органів публічної влади, перш за все органів публічного управління (органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб – адміністративних органів), що будучи визначена нормами права, реалізується в межах їхніх

відносин з фізичними та юридичними особами та спрямована на реалізацію їхніх прав, свобод і законних інтересів; 2) формалізований порядок, врегульований правовими нормами; 3) один з процедурних видів діяльності органів публічного управління щодо реалізації прав, свобод, обов'язків та інтересів фізичних і юридичних осіб, серед яких наше дослідження буде базуватися на першому розумінні.

Сучасна юридична природа адміністративної процедури базується:

– на положеннях Конституції України, які зокрема констатують потребу для органів публічної адміністрації: діяти відповідно до певного порядку (процедури) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19); належним чином, відповідно до певного порядку (процедури), реагувати на індивідуальні чи колективні звернення і, як наслідок, надавати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (ст. 40);

– на концепції адміністративної реформи України [11];

– на теоретичних напрацюваннях українських адміністративістів, які стосуються обґрунтування самої ідеї адміністративних процедур та їх місця в системі адміністративного права й адміністративного процесу.

Особливість сучасного розуміння сутності адміністративних процедур полягає в тому, що, незважаючи на їх соціальну важливість і затребуваність, наразі в Україні ще не прийнято єдиного нормативно-правового акта рівня закону, який би врегулював ці питання. Є декілька альтернативних законопроектів, зокрема і проектів кодифікованих нормативно-правових актів. Правове регулювання адміністративних процедур здійснюють закони України від 2.10.1996 р. № 393 «Про звернення громадян», від 6.09.2012 р. № 5203-VI «Про адміністративні послуги», від 19.05.2003 р. № 966-IV «Про соціальні послуги», від 20.03.2015 р. № 222-VIII «Про ліцензування видів господарської діяльності» тощо. У проекті Адміністративно-процедурного кодексу України від 3 грудня 2012 р. під адміністративною процедурою пропонується розуміти визначений законодавством порядок адміністративного провадження, тобто сукупність послідовно здійснюваних адміністративним органом процедурних дій і прийнятих процедурних рішень з розгляду та вирішення адміністративної справи, що завершується прийняттям адміністративного акта і його виконанням [12; 13].

Адміністративний акт – це прийняте суб'єктом публічного адміністрування рішення, що має

індивідуальний характер, спрямоване на набуття, зміну та припинення прав, виконання обов'язків приватних осіб та задоволення публічного інтересу. Більшість суб'єктивних прав приватних осіб реалізується в межах адміністративної процедури заявного характеру.

Процедура виконання обов'язків адміністративно-правового характеру характеризується як втручальна. Видання певних адміністративних актів здійснюється за ініціативою суб'єкта публічного адміністрування і спрямоване на задоволення публічного інтересу. Такими актами, приміром, є акти-плани – генеральні плани населеного пункту. В акті-плані вирішується конкретне питання у сфері публічного адміністрування, проте спрямовує свою дію не на індивідуалізованих приватних осіб, а на не визначене, проте персоніфіковане коло осіб (приміром, жителів конкретного населеного пункту). Адміністративний акт може мати такі форми: власне рішення, що оформлюється документально або є усним; акт-дія; акт-план; бездіяльність. До актів, що не є адміністративними, та відповідно, не приймаються за правилами адміністративної процедури належать: нормативні акти – приймаються за правилами, що не охоплюються адміністративною процедурою; кадрові – призначені для забезпечення ефективного управління; установчі акти – спрямовані на забезпечення інституційної оптимізації управління; юрисдикційні – спрямовані на вирішення конфлікту у сфері публічного адміністрування; зовнішньоорганізаційні та внутрішньоорганізаційні. Ідея про регламентацію процедури укладення адміністративних договорів ґрунтується на положеннях Закону Німеччини «Про адміністративні процедури». Сприйняття такої позиції німецького законодавця дало б змогу і в українській системі публічного адміністрування встановити принципи й правила укладення адміністративних договорів, які б забезпечували права приватних осіб у відносинах із владарюючими суб'єктами. Проте ні поміж науковців, ні в судовій практиці немає однозначного розуміння, які договори за участю суб'єктів владних повноважень мають ознаки адміністративних, що ускладнює правозастосування. За чинним КАС України, адміністративно-правовий договір – це дво- або багатостороння угода, учасником (учасниками) якої є суб'єкт (суб'єкти) владних повноважень, і спрямована на реалізацію ним (ними) завдань і функцій публічно-правового характеру. У проєкті Кодексу запропоновано визначення поняття «адміністративний договір» як правового акта, а не як договору. Адміністративний договір, за баченням розробників проєкту, може укладатися між суб'єктами влад-

них повноважень, а також між такими суб'єктами та іншими особами для вирішення таких завдань управління: а) для розмежування компетенції чи визначення порядку взаємодії між суб'єктами владних повноважень; б) для делегування публічно-владних управлінських функцій; в) замість видання індивідуального акта; г) для врегулювання питань надання адміністративних послуг.

У діяльності публічної адміністрації процедура посідає центральне місце, оскільки основним призначенням суб'єктів, що здійснюють публічне управління, є вирішення конкретних адміністративних справ шляхом прийняття адміністративних актів.

Виокремлюються три складники адміністративного процесу:

1) адміністративно-судовий процес, у межах якого здійснюється розгляд публічних правових конфліктів в адміністративних судах;

2) адміністративно-управлінський процес, у межах якого здійснюється виконавчо-розпорядча діяльність органів публічної адміністрації;

3) адміністративно-юрисдикційний процес, у межах якого здійснюється розгляд справ про адміністративні правопорушення та застосування заходів адміністративного примусу [14, с. 258–259].

Адміністративно-управлінський процес реалізується саме через адміністративні процедури, які впорядковують діяльність державних органів, які відповідно до норм чинного законодавства України наділені спеціальними функціями та мають спільну мету діяльності, а саме припинити та попередити виникнення правопорушень, у тому числі порушення митних правил. Тобто у них можуть брати участь органи виконавчої влади, підприємці і громадяни, але співвідношення сторін у цих правовідносинах таке, що однією з них завжди виступає орган виконавчої влади, що реалізує митну політику, який здійснює в межах наданих йому повноважень владний управлінський вплив на ці суспільні відносини.

Адміністративна процедура формування державної політики боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил є видом правотворчості публічної адміністрації, що полягає в діяльності уповноважених суб'єктів щодо розроблення, ухвалення, зміни чи скасування заходів державної політики на підставі та відповідно до законів і міжнародних договорів України.

Досліджуючи проблеми співвідношення понять «адміністративна процедура» та «адміністративне провадження», В. Тимошук зазначає, що поняття «процедура» і «провадження» можуть співвідноситися як статика і динаміка. Тобто процедура – це

встановлений порядок розгляду та вирішення справи (модель провадження), а провадження – це вже власне розгляд та вирішення конкретної справи [15, с. 66].

У загальній теорії права під стадіями, як правило, розуміються відносно самостійні цикли юридичного процесу, на кожному з яких вирішуються специфічні завдання, для чого здійснюються чітко визначені правовими нормами юридичні дії та видаються юридичні документи (правові акти) [10, с. 401].

У теорії адміністративного права стадія розглядається переважно як відносно самостійна сукупність послідовно здійснюваних, взаємопов'язаних процесуальних дій, які об'єднані метою отримання певного юридичного результату [16, с. 93] і відрізняються певним колом суб'єктів та закріплюються відповідними процесуальними актами [17, с. 488].

Отже, стадії розглядаються як самостійні частини адміністративно-процедурної діяльності, необхідні для досягнення загального результату. Кожна стадія насамперед характеризується наявністю безпосереднього специфічного завдання, яке можна вважати «окремою сходинкою до досягнення головної мети процесуальних дій» [7, с. 608].

Є. Дегтярьова підкреслює, що кожна стадія адміністративної процедури має відносно самостійне, але підпорядковане загальній меті процесуальне завдання, що зумовлює, з одного боку, належність стадії до загальної структури процедури, а з іншого – якісні особливості стадії як відокремленого, відносно самостійного явища [18, с. 18].

Загальна кількість обов'язкових стадій адміністративних процедур, а також наявність факультативних (необов'язкових) стадій, як, власне, і кількість етапів процедур, що становлять зміст відповідних стадій, зумовлюється характером конкретного адміністративного провадження і ступенем його врегульованості адміністративно-процесуальними нормами. Нині більшість сучасних дослідників адміністративного процесу визначають стадію як відносно відокремлену, обмежену часом і логічно пов'язану сукупність процесуальних дій, спрямованих на досягнення певної мети й вирішення відповідних завдань конкретного адміністративного провадження, що характеризується певним колом суб'єктів і закріплюється в процесуальних актах [19, с. 192; 20, с. 214].

Під час проведення процесуальних дій, зазначених у пунктах 2, 4–6, 8 частини другої статті 508 МК України, складаються протоколи, форми яких встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику. Приписами

ч. 1 ст. 508 МК України процесуальним діям надано нове значення – вони проводяться з метою отримання доказів, необхідних для правильного вирішення справи про порушення митних правил.

Порядок виконання кожної з процесуальних дій, зазначених у ст. 508 МК України, детально регламентовано окремою нормою МК України та здійснюється шляхом реалізації відповідних повноважень посадових осіб митного органу.

Отже, врахувавши викладене, а також приписи ч.ч. 1, 2 ст. 486 МК України, пропонуємо власне бачення структурних складників – стадій провадження у справах про порушення митних правил, які, своєю чергою, складаються з окремих за змістом процесуальних дій, об'єднаних певним логічним зв'язком, – етапів.

1. Стадія порушення справи.
2. Стадія вирішення справи.
3. Стадія оскарження постанови та її перегляду.
4. Стадія виконання постанови.

Як було зазначено вище, мета стадії носить проміжний характер і спрямована на створення умов для досягнення кінцевої мети провадження та дає достатні підстави для переходу до наступної його стадії. З появою у митному законодавстві такої новели, як компроміс у справі про порушення митних правил, питання визначення меж стадій провадження може бути остаточно вирішене, а дискусії з цього приводу припинені. Адже відтепер стадіям досліджуваного провадження можна дати новий критерій. Ідеться про те, що на кожній зі стадій воно може бути припинено, що свідчить про логічну завершеність кожної з них.

У практичній роботі митних органів у напрямі виявлення, припинення та відвернення порушень митних правил можна виділити такі стадії:

1. Визначення об'єкта перевірних заходів.
2. Здійснення перевірних заходів.
3. Прийняття рішення за результатами перевірних заходів.

У результаті аналізу наукових робіт, присвячених питанням нормотворчого процесу, наявної практики запровадження державної програми боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил, а також положень, закріплених у підзаконних актах, що регламентують нормотворчу діяльність Державної митної служби з протидії порушенням митних правил та інших уповноважених суб'єктів, можна дійти висновку, що загальними стадіями адміністративних процедур формування державної політики протидії правопорушенням є такі: стадія підготовки проєкту державної програми протидії правопорушенням; стадія попереднього й офіційного розгляду

проєкту державної програми протидії правопорушенням; стадія ухвалення й офіційного оприлюднення державної програми протидії правопорушенням. Ці стадії мають такі особливості: на кожній стадії вирішується специфічне завдання; для кожної стадії характерне різне коло суб'єктів, задіяних у розробленні заходів; взаємопов'язаність та взаємозалежність між попередніми та наступними стадіями; особливість рішень та процесуальних документів, які ухвалюються на кожній стадії, їхні правові наслідки. Адміністративні процедури розроблення державної програми по боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил також мають особливості, які полягають у тому, що ухвалення цієї політики здійснюється Верховною Радою України в межах законотворчого процесу. Стадії адміністративних процедур розроблення державної політики протидії правопорушенням – це відносно самостійні комплекси процесуальних дій уповноважених суб'єктів, які спрямовані на вирішення локальних завдань з підготовки, узгодження, затвердження й оприлюднення державної програми боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил.

Узагальнюючи викладені точки зору з цього питання, очевидно, що відмінності у поглядах на кількість стадій провадження, як і їх найменування, не мають принципового значення: їх можна збільшувати шляхом дроблення процесуальних етапів чи зменшувати шляхом об'єднання цих же елементів провадження, поділяти на окремі дії, визначати основні чи допоміжні, використовувати різні найменування тощо. Принципово важливим є те, що такі стадії мають повно і точно відображати саму процедуру провадження, його динаміку, ті окремі дії чи операції, що відбуваються у процесі реалізації адміністративно-правових норм.

Висновки. Проведене дослідження надає можливість зробити такі висновки:

1. До основних визначальних ознак, які характеризують поняття «адміністративна процедура», віднесемо такі:

1) публічний характер та особливий суб'єктний склад – адміністративна процедура здійснюється в публічній сфері, безпосередньо пов'язана із діяльністю органів публічної адміністрації і супроводжується використанням ними відповідних владних повноважень з урахуванням публічних інтересів;

2) нормативний характер – адміністративна процедура врегульована адміністративно-правовими нормами, які чітко регламентують діяльність уповноважених органів та посадових осіб;

3) індивідуальний характер – прийняте у справі рішення стосується конкретних фізичних або юридичних осіб, що перебувають у стосунках з органами публічної адміністрації;

4) безспірний характер – предметом адміністративної процедури є індивідуальні адміністративні справи, в яких не вирішуються суперечки і не розглядаються скарги осіб на дії та рішення публічної адміністрації;

5) стадійний характер – передбачає послідовну реалізацію декількох стадій за умови, що кожен наступний етап має своєю «відправною точкою» правовий результат попереднього етапу;

6) особлива спрямованість – адміністративна процедура не має своїм результатом застосування примусових заходів, її мета полягає у забезпеченні реалізації прав або обов'язків певного суб'єкта правовідносин у сфері державного управління; адміністративна процедура завершується прийняттям відповідного нормативного акта, обов'язкового для виконання.

2. Підсумовуючи змістові та структурні особливості стадій адміністративної процедури, маємо відзначити їх такі основні ознаки:

– наявність специфічного процесуального завдання;

– особливе коло суб'єктів;

– наявність певної кількості послідовних процесуальних дій, об'єднаних у відповідні етапи;

– здійснення юридичних процесуальних дій у певній логічній послідовності й у відповідних часових межах;

– оформлення результатів здійснених дій у юридичних документах;

– наявність зв'язку між попередніми та наступними стадіями, який забезпечує необхідну послідовність розвитку адміністративного провадження й надає можливість перевірки здійснення окремих стадій.

3. Місце адміністративних процедур укладання адміністративних договорів у системи адміністративних процедур становить перспективний предмет подальших наукових досліджень.

Список літератури:

1. Адміністративна процедура: конспект лекцій / І. Бойко, О. Зима, О. Соловійова; за заг. ред. І. Бойко. Харків : Право, 2017. 132 с.

2. Кузьменко О.В. Адміністративний процес у парадигмі права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2006. 32 с.

3. Галіцина Н.В. Адміністративна процедура як інститут адміністративного процесу. *Форум права*. 2010. № 4. С. 163–177. URL http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LIN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=AS&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=FP_index.htm_2010_4_28 (дата звернення: 10.11.2019).
4. Филатова А.В. Регламенты и процедуры в сфере реализации государственного контроля (надзора) : монография / под. ред. Н.М. Конины. Саратов : Научная книга, 2009. 280 с.
5. Миколенко О.І. Місце адміністративного процедурного права в системі юридичних знань та системі права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 40 с.
6. Тарасова В.А. Процедурная форма деятельности органов социального обеспечения. *Советское государство и право*. 1973. № 11. С. 111–115.
7. Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Старилов Ю.Н. Административное право : учебник для вузов. 3-е изд., пересмотр. и доп. Москва : Норма, 2007. 816 с.
8. Якимов А.Ю. Административно-юрисдикционный процесс и административно-юрисдикционное производство. *Государство и право*. 1999. № 3. С. 5–10.
9. Агафонов С.И. Административные процедуры и их реализация в деятельности органов внутренних дел Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. Москва, 2008. 24 с.
10. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. Москва : Юристъ, 1999. 627 с.
11. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22 липня 1998 р. № 810. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА-ЗАКОН».
12. Проект Адміністративно-процедурного кодексу України від 3 груд. 2012 р. № 11472. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44893 (дата звернення: 09.11.2019).
13. Луцик А.М. Внутрішньоорганізаційні адміністративні процедури як елемент функціонування Державної фіскальної служби України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. Т. 7. № 3. С. 56–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2014_7_3_7 (дата звернення: 09.11.2019).
14. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2007. 624 с.
15. Тимошук В.П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії : монографія. Київ : Конус-Ю, 2010.
16. Гончарук С.Т. Основи адміністративного права України : навчальний посібник. Київ : Аванпост-прим, 2004. 200 с.
17. Адміністративне право України: Академічний курс : підручник: у 2 т. / ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова) та ін. Київ : Юрид. думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. 2004. 584 с.
18. Дегтярева Е.А. Административные процедуры : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. Ростов-на-Дону, 2007. 25 с.
19. Бандурка О.М., Тищенко М.М. Адміністративний процес : підручник для вищих навчальних закладів. Київ : Літера ЛТД, 2002. 288 с.
20. Административное право Украины : учебник для студентов высших учебных заведений юридических специальностей / Ю.П. Битяк, В.В. Богущкий, В.Н. Гарашук и др.; под ред. проф. Ю.П. Битяка. 2-е изд., перераб. и доп. Харьков : Право, 2003. 576 с.

Homutyanskij V.V. ADMINISTRATIVE PROCEDURES FOR CUSTOMS ACTIVITIES: SOME ISSUES OF DEFINITION

The article is devoted to solving certain theoretical issues of determining the essence of administrative procedures of customs activity. The main defining characteristics that characterize the concept of "administrative procedure" include the following: 1) public nature and special subjective composition – administrative procedure is carried out in the public sphere, directly related to the activities of public administration bodies and accompanied by the use of their respective powers of authority taking into account public interests; 2) normative character – an administrative procedure regulated by administrative and legal norms, which clearly regulates the activities of authorized bodies and officials; 3) individual nature – the decision made in the case concerns specific natural or legal persons who are in relations with public administration bodies; 4) indisputable nature – the subject of the administrative procedure are individual administrative cases, in which disputes are not resolved and complaints of persons against actions and decisions of public administration are not considered; 5) stage character – implies the sequential implementation of several stages, provided that each subsequent stage has its "starting point" the legal result of the previous stage; 6) special focus – the administrative procedure does not result in the application of coercive measures, its purpose is to ensure the realization of the rights or obligations of a certain legal entity in the field of public administration; the administrative procedure ends with the adoption of the relevant statutory act, which is binding.

As a result of the conducted research, it was determined that the place of administrative procedures for concluding administrative contracts in the systems of administrative procedures is a promising subject for further scientific research.

Key words: administrative procedure, customs activity, subject of authority, state control, public authority.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.59

DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.6/22>

Герелюк Т.Б.

ВНЗ «Національна академія управління»

ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ

У статті досліджується історія кримінально-правової охорони об'єктів археологічної та культурної спадщини в Україні. Кримінально-правова охорона об'єктів культурної спадщини має глибоке історичне коріння, зумовлене тривалим розвитком поняття «культурні цінності». Однією з перших пам'яток права, яка діяла на території України та закріплювала норми, пов'язані з охороною культурної спадщини, стало Уложення про покарання кримінальні та виправні від 15 серпня 1845 року. На різних етапах розвитку української держави норми, присвячені кримінально-правовій охороні культурної власності, мали свої особливості. Поступове зародження кримінально-правової охорони культурної власності відбувалося ще у XVIII столітті. Формування термінів, а також виділення знищення або пошкодження культурних цінностей як окремого злочину відбулося на межі XIX–XX століть. Деякі політичні й економічні перетворення на рубежі XX століття принесли зміни до кримінального законодавства щодо знищення або пошкодження культурної власності. Автором робиться висновок, що на формування української правової традиції в контексті кримінально-правової охорони культурної спадщини впливали внутрішньополітичні та зовнішньополітичні чинники, здебільшого чинником посилення кримінальної відповідальності за знищення, руйнування чи пошкодження культурних цінностей ставали збройні конфлікти. Проведений аналіз нормативно-правових актів та історіографічних надбань дозволив автору виокремити періоди становлення кримінально-правової охорони об'єктів культурної спадщини в Україні: 1) «преісторичний» – з XVIII до середини XIX століття, що характеризувався зародженням протонорм щодо посягань на об'єкти культурної спадщини; 2) імперський – із середини XIX століття до 1917 року; 3) радянський – 1917–1991 роки; 3) сучасний – з 1991 року по теперішній час.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, об'єкти археологічної спадщини, об'єкти культурної спадщини, злочин, культурні цінності.

Постановка проблеми. Кримінально-правова охорона об'єктів культурної спадщини має глибоке історичне коріння, зумовлене тривалим розвитком поняття «культурні цінності». На різних етапах розвитку української держави норми, присвячені кримінально-правовій охороні культурної власності, мали свої особливості.

В українській і закордонній кримінально-правовій науці дослідженню проблем кримінально-правової охорони об'єктів культурної спадщини присвячені окремі праці, а саме: О.М. Костенка, В.В. Кузнецова, Н.Ф. Кузнецової, П.С. Матишевського, В.О. Навроцького, А.М. Соловйової, Є.Л. Стрельцова, С.С. Яценка й інших науковців.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні генезису кримінально-правової охо-

рони об'єктів археологічної та культурної спадщини в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передумови становлення кримінально-правової охорони власності почали складатися ще у XVIII ст. Поступово формувалися ознаки і види культурних цінностей як об'єктів культурної спадщини, які потребують державної охорони. Так, у XVIII ст. були видані укази, які забезпечували збереження культурних цінностей: «Про здачу старовинних раритетів комендантам» (1718 р.), «Про охорону археологічних знахідок і про передачу їх у Кунсткамеру» (1718 р.), «Про порядок видачі нагородження за рідкісні предмети» (1718 р.), «Про надсилання з усіх єпархій та монастирів стародавніх рукописних літописів

і подібних книг у Москву в Синод » (1722 р.) та інші [1].

Однією з перших пам'яток права, яка діяла на території України та закріплювала норми, пов'язані з охороною культурної спадщини, стало Уложення про покарання кримінальні та виправні від 15 серпня 1845 р. [2].

У гл. IV р. «Злочини проти віри» містилася норма про святотатство. Її безпосередньою метою було забезпечення недоторканості церкви та її майна, але опосередковано вона впливала на охорону культурного надбання. Суспільна небезпека святотатства насамперед полягала в порушенні релігійних канонів і в завданні шкоди церкві. Тому включення в Уложення складу святотатства можна умовно вважати спеціальною мірою кримінально-правової охорони культурних цінностей [3].

Наступною віхою в законодавчому закріпленні норм щодо кримінально-правової охорони культурної власності можна назвати Уложення про покарання кримінальні та виправні від 15 серпня 1845 р. Уложення про покарання містило норму, яка встановлювала відповідальність за посягання на предмети релігії, зокрема і культурні цінності, що в тексті документа дістало назву «святотатство» (ст. 252). Крім того, ст. 252 Уложення про покарання містила кваліфікуючу ознаку, що передбачала відповідальність за святотатство, пов'язане зі знищенням або пошкодженням культурних цінностей: «<...> якщо винний робить святотатство і при цьому пошкоджує або знищує таке майно, то він заслуговує на покарання у вигляді ув'язнення у фортецю на строк до одного року і зобов'язаний відновити такі предмети за власні кошти» [4]. Даний нормативний документ уперше згадував про знищення та пошкодження релігійного майна, яке можна розглядати як культурну цінність. Як зазначає російський дослідник В.В. Братанов, предметами злочину святотатства визнавалися, по-перше, предмети священні, тобто предмети релігійного шанування християн. Другу групу предметів святотатства становили предмети освячені, а саме речі, що використовуються під час здійснення богослужіння для освячення: купелі й інші великі чаші для водосвяття, ковші, поміщені в них свічки, лампади, богослужбові книги [5, с. 9].

Особливого розгляду в контексті кримінально-правової охорони культурної спадщини заслуговує також проект Положення про охорону стародавніх пам'ятників від 21 березня 1869 р., запропонований Московським археологічним товариством [6]. Проект Положення про охорону стародавніх

пам'ятників 1869 р. містив поняття такого об'єкта культурної спадщини, як «пам'ятник старовини». Крім того, Положення встановлювало ознаки діянь, пов'язаних зі знищенням або пошкодженням пам'яток старовини. Так, у ст. 1 гл. I зазначалося, що підлягають охороні всі «пам'ятники зодчества, скульптури, живопису та іншого мистецтва до половини XIX ст., чудові за своєю художньою, історичною або археологічною цінністю, а також акти, рукописи та первісні старожитності». У цьому розділі передбачалися такі діяння: 1) умисне пошкодження старожитностей і письмових документів (покарання у вигляді тюремного ув'язнення на термін від двох до чотирьох місяців або у вигляді арешту на строк до трьох місяців) (ст. 2); 2) проведення археологічних розкопок усупереч установленим законом правилами (ст. 3) та ін.

Деякі політичні й економічні перетворення на межі XX ст. принесли зміни до кримінального законодавства щодо знищення або пошкодження культурної власності. Так, Уложення 1903 р. вже не містило злочину святотатства [7]. Проте у Кримінальному уложенні від 22 березня 1903 р. були передбачені декілька статей, що встановлювали кримінальну відповідальність за знищення або пошкодження культурної власності: ст. 380 встановлювала відповідальність за перебудову молитовного будинку зі зміною його зовнішнього вигляду або проведення відновлювальних робіт старого молитовного будинку без дозволу, що спричинило їх пошкодження; ст. 390 – підпал, вибух, затоплення церкви, публічних бібліотек, музеїв чи інших державних і громадських сховищ предметів науки і мистецтва. Норми, які були присвячені охороні культурної власності, містилися також в інших главах Уложення 1903 р. Так, у гл. 30 «Про пошкодження майна, шляхів сполучення, попереджуючих, граничних і тому подібних знаків або інших предметів» даного Уложення з'явилася самостійна норма, що встановлювала відповідальність за пошкодження музею, бібліотеки, церкви або християнського молитовного дому, а також шанованих, священних предметів церкви (ст. 553).

Отже, поступове зародження кримінально-правової охорони культурної власності відбувалося ще у XVIII ст. Формування термінів, а також виділення знищення або пошкодження культурних цінностей як окремого злочину відбулося на межі XIX і XX ст.

У 1905–1906 рр. розроблений проект Положення «Про охорону стародавностей», що містив, серед іншого, і кримінально-правові норми.

У цьому проєкті вперше з'явилось достатньо чітке визначення поняття «стародавності» (пам'ятники історії та культури). Відповідно до даного законопроекту було визначено, «що після закінчення 150-літнього періоду існування, кожний пам'ятник стає пам'ятником стародавності, що підлягає охороні». До таких належали «усі пам'ятники зодчества, ліплення, живопису та іншого мистецтва, значні за своєю стародавністю, художньою вартістю, археологічним чи історичним значенням, а так само акти, рукописи і перші стародавності» [8, с. 3].

Кримінально-правові заборони в Положенні «Про охорону стародавностей» за зазначені злочини передбачали покарання у виді тримання у в'язниці строком від двох до чотирьох місяців або арешт на строк не більше трьох тижнів. Як покарання за вчинення такого діяння передбачалося тримання у в'язниці строком від восьми місяців до одного року і чотирьох місяців і, крім того, грошове стягнення в розмірі вартості знищеного або пошкодженого предмета [3].

На окрему увагу заслуговує термінологія. Найбільш плідним у формуванні понятійного апарату щодо охорони культурної спадщини став кінець XIX – початок XX ст. У цей період вивчення пам'яток старовини відбувалося завдяки успіхам професійної історичної науки, археології, діяльності численних археологічних і архітектурно-художніх товариств. Атрибуція пам'яток спиралася на більш солідну порівняно з попереднім часом документальну базу, достовірність стала одним із критеріїв визначення історичної цінності. Важливим критерієм визнавалася приналежність того чи іншого пам'ятника до певної епохи, наявність у ньому характерних для епохи рис і ознак. Визначення «зразковий» або «характерний» були поширені в той час. Характерно щодо цього визначення поняття пам'ятника старовини, дане А.С. Уваровим: «<...> археологічним пам'ятником слід визнати тільки той залишок речовинний, тільки ту письмову звістку або усне зведення, які пояснюють нам культурний стан стародавнього побуту будь-якого народу у відому епоху» [9, с. 33].

У даний етап розвитку української правової традиції спостерігалось формування термінів під егідою внутрішньої політики Російської держави того часу. «Передісторією» збереження російських старожитностей прийнято вважати XVIII ст. Тоді інтерес суспільства до осмислення історичного минулого був стимульований відповідною державною політикою. Так, поняття

старовини пов'язувалося передусім із рухомою матеріальною цінністю речі та майстерністю її виконання. Водночас історичний вік речі далеко не завжди був головним критерієм оцінки. Зазвичай у документах того часу фігурували два визначення – «зело старо» і «дивовижно» [10]. Тобто критерій «дивовижно» відігравав пріоритетну роль у визначенні поняття «старовина».

Наступним періодом кримінально-правової охорони культурних цінностей в Україні є радянський період. 23 серпня 1922 р. ухвалений перший Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) [11], який загалом повторював відповідний Кримінальний кодекс РРФРР 1922 року. У Кримінальному кодексі РРФСР 1922 р. була встановлена відповідальність за такі діяння: наруга над пам'ятником революції, що каралась позбавленням волі на строк не менше шести місяців (ст. 87); приховування колекцій і пам'яток старовини і мистецтва, які підлягають реєстрації, обліку або передачі в державні сховища, винний карався примусовими роботами на строк до одного року з конфіскацією прихованого майна (ст. 102).

Серед важливих для нашого дослідження нормативно-правових актів необхідно згадати також Декрет РНК РРФСР від 19 вересня 1918 р. «Про заборону вивозу за кордон предметів мистецтва та старовини» [12]. За невиконання пунктів Декрету передбачалося покарання у вигляді конфіскації майна і тюремного ув'язнення. Декрет РНК РРФСР від 5 жовтня 1918 г. «Про реєстрацію, прийом на облік та охорону пам'ятників мистецтва і старовини, що знаходяться у володінні приватних осіб, товариств і установ» [13] містив санкцію у вигляді конфіскації майна та позбавлення волі. Декрет РНК РРФСР від 17 жовтня 1921 р. «Про порядок реєстрації і конфіскації майна приватних осіб і товариств» [14] передбачав заборону на вивезення предметів старовини та мистецтва за кордон без дозволу Народного комісаріату освіти (п. е ст. 15). Згідно з п. 17 Декрету, винні особи несли відповідальність у судовому порядку за невиконання його положень.

Аналіз термінологічної основи нормативно-правових актів 1918–1922 рр. дозволяє зробити висновок, що в актах 1918 р. найчастіше вживаються терміни «пам'ятники мистецтва і старовини», «предмети мистецтва та старовини», «предмети особливого художнього та історичного значення», «культурні скарби», трохи пізніше (у 1923–1924 рр.) вводяться такі поняття, як «заповідники та національні парки», «пам'ятки

садово-паркової культури музейно-академічного значення», «предмети мистецтва, старовини, народного побуту та природи». Це розмаїття термінології свідчить про нестійкість уявлення про культурні цінності як про об'єкт права, сутність даних термінів в актах не розкривається. Крім того, до 1918 р. в юридичній практиці не було чітких критеріїв культурно-історичної значущості того чи іншого артефакту [15, с. 94–95].

8 червня 1927 р. ухвалено новий Кримінальний кодекс УРСР (далі – КК 1927 р.), уведений у дію відповідною постановою ВЦВК на всій території УРСР із 1 липня 1927 р. За текстом він також був близький до ухваленого 26 жовтня 1926 р. Кримінального кодексу РРФСР [16].

У КК 1927 р. пошкодження або знищення пам'яток старовини, культурних цінностей не були криміналізовані, хоча законодавець закріпив у ньому кримінальну відповідальність за приховування колекцій і пам'яток старовини і мистецтва, які підлягають реєстрації, обліку або передачі в державні сховища. Порушення такої норми передбачало покарання у виді виправних робіт на строк до трьох місяців із конфіскацією прихованого майна. Інші посягання на культурні цінності передбачали кримінальну відповідальність у загальному порядку.

Циркулярним листом Наркомосу і Главнауки від 7 грудня 1928 р. «Про облік пам'яток архітектури» [17, с. 470] виконкомам різних рівнів пропонувалося в найкоротший термін подати в уряд списки пам'ятників революційного руху, мистецтва і старовини. Складені топографічні картки на зареєстровані пам'ятники потребували повторного уточнення через нове районування Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) у 1929 р. В опублікованому листі Главнауки «Про розподіл пам'яток архітектури на категорії» від 17 січня 1928 р. формулювалися у вигляді схеми загальні принципи класифікації таких пам'яток. Основним критерієм була історична, архітектурна та художня цінність. Пам'ятники підлягали поділу на чотири категорії (вища, перша, друга, третя), визначенню ступеня охорони і підвідомчості центральним або місцевим органам влади [18, с. 56].

Наступним нормативно-правовим актом, що став основою для кримінально-правової охорони культурної спадщини, був КК УРСР, який набрав

чинності 1 квітня 1961 р. Згідно зі ст. 207, умисне знищення, зруйнування чи зіпсування пам'яток історії і культури, взятих під охорону держави, або територій і об'єктів природно-заповідного фонду каралося позбавленням волі на строк до трьох років або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом від п'ятдесяти до ста двадцяти мінімальних розмірів заробітної плати [19].

29 жовтня 1976 р. Верховна Рада СРСР ухвалила Закон «Про охорону і використання пам'яток історії та культури». Подібний закон ухвалений і в Українській Радянській Соціалістичній Республіці 29 грудня 1977 р.

Закон тлумачить поняття «пам'ятники історії і культури», виходячи з єдиних критеріїв, що покликані були сприяти встановленню суворого державного порядку на всій території СРСР. Поняття «пам'ятники історії і культури» включало в себе не тільки цінності, які є продуктом діяльності людини, а й об'єкти навколишнього середовища, оскільки вони пов'язані з історичними подіями. Закон 1976 р. поділяє всі пам'ятники на п'ять видів: пам'ятники історії, пам'ятники археології, пам'ятки містобудування й архітектури, пам'ятники мистецтва, документальні пам'ятники [20].

Висновки. Отже, на формування української правової традиції в контексті кримінально-правової охорони культурної спадщини впливали внутрішньополітичні та зовнішньополітичні чинники, здебільшого чинником посилення кримінальної відповідальності за знищення, руйнування чи пошкодження культурних цінностей ставали збройні конфлікти. Розвиток кримінально-правової охорони культурної спадщини, культурних цінностей свідчить про наявність тенденцій, а саме формування категоріального апарату з початку ХХ ст. та поступове посилення кримінальної відповідальності за посягання на об'єкти культурної спадщини, культурні цінності. Проведений аналіз нормативно-правових актів та історіографічних надбань дозволяє виокремити періоди становлення кримінально-правової охорони об'єктів культурної спадщини в Україні, як-от: 1) «преісторичний» – з ХVІІІ до середини ХІХ ст., що характеризувався зародженням протонорм щодо посягань на об'єкти культурної спадщини; 2) імперський – із середини ХІХ ст. до 1917 р.; 3) радянський – 1917–1991 рр.; 3) сучасний – з 1991 р. по теперішній час.

Список літератури:

1. Жуков Ю.Н. Становление и деятельность советских органов охраны памятников истории и культуры, 1917–1920. Москва : Наука, 1989. 304 с.

2. Уложение о наказаниях, уголовных и исправительных (издание 1885 г.). Екатеринбург : Типография Артели Екат. раб. печат. дела, 1909. 570 с.
3. Одайник Б.М. Кримінально-правова охорона пам'ятників історії і культури в історії вітчизняного права. *Правова держава*. 2010. № 12. С. 205–209.
4. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. URL: <http://museumreforms.ru/node/13654> (дата звернення: 11.09.2019).
5. Братанов В.В. Уголовная ответственность за посягательства на культурные ценности в России : ретроспективный анализ. *История государства и права*. 2007. № 12. С. 9–11.
6. Проект Положения об охране древних памятников, предложенный Московским археологическим обществом от 21 марта 1869 г. *Материалы по вопросу сохранения древних памятников, собранные имп. Московским археологическим обществом*. Москва, 1911. С. 35–39.
7. Российское законодательство X–XX веков : в 9-ти т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. Т. 9 : Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. Москва : Юрид. лит., 1984. 352 с.
8. Гаврилов Б. Надлежит вам беречь... *История*. № 38 (710). С. 3–5.
9. Ардашев Н.Н. Граф А.С. Уваров как теоретик археологии. *Древности : труды Московского археологического общества*. Т. 23. Вып. 1. Москва, 1911. С. 24–40.
10. Полякова М.А. «Культурное наследие» : историческая динамика понятия. URL: http://www.ifarcom.ru/files/Monitoring/poljakova_kult_n_asl_historical.pdf (дата звернення: 11.09.2019).
11. Уголовный кодекс УССР, утвержден ВУЦИК 23 августа 1922 г.; с алф. указ. 2-е изд., официальное. Харьков : Изд. Наркомюста УССР, 1922. 100 с.
12. О запрещении вывоза за границу предметов искусства и старины : Декрет СНК РСФСР от 19 сентября 1918 г. *Собрание узаконений РСФСР*. 1918. № 19. Ст. 751.
13. О регистрации, приеме на учет и охране памятников искусства и старины, находящихся во владении частных лиц, обществ и учреждений : Декрет СНК РСФСР от 5 октября 1918 г. (утратил силу). *Собрание узаконений РСФСР*. 1918. № 73. Ст. 794.
14. О порядке реквизиции и конфискации имущества частных лиц и обществ : Декрет СНК РСФСР от 17 октября 1921 г. (утратил силу). *Собрание узаконений РСФСР*. 1921. № 70. Ст. 564.
15. Крылова М.С. Понятие «памятник истории и культуры» в советском и российском законодательстве 1918–2002 гг. *Вестник Московского университета. Серия 21 «Управление (государство и общество)»*. 2017. № 3. С. 91–107.
16. Кримінальний кодекс УСРР у редакції від 8 червня 1927 р. Харків : Юридичне вид-во Наркомюсту УСРР, 1927. 38 с.
17. Об учете памятников архитектуры : циркулярное письмо Наркомпроса и Главнауки от 7 декабря 1928 г. *Бюллетень Наркомпроса*. 1930. № 16. Ст. 470.
18. Левинсон Н.Р. Охрана внемузейных памятников. *Советский музей*. 1930. № 6. С. 56–66.
19. Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05> (дата звернення: 11.09.2019).
20. Об охране и использовании памятников истории и культуры : Закон СССР от 29 октября 1976 г. URL: <http://pravo.levonevsky.org/bazazru/texts25/txt25745.htm> (дата звернення: 11.09.2019).

Gereliuk T.B. GENESIS OF CRIMINAL PROTECTION OF ARCHAEOLOGICAL AND CULTURAL HERITAGE OBJECTS IN UKRAINE

The article explores the history of criminal protection of archaeological and cultural heritage sites in Ukraine. Criminal law protection of cultural heritage objects has deep historical roots, due to the long-term development of the concept of “cultural values”. One of the first memorials of the law that was in force in Ukraine and enshrined the norms related to the protection of cultural heritage was the Criminal and Correctional Penalties on August 15, 1845. At different stages of development of the Ukrainian state, the norms devoted to the criminal protection of cultural property had their own peculiarities. The gradual emergence of criminal protection of cultural property occurred in the eighteenth century. The formation of terms, as well as the separation of the destruction or damage of cultural property as a separate crime occurred at the turn of the XIX–XX centuries. Certain political and economic transformations at the turn of the twentieth century have brought changes to the criminal law on the destruction or damage to cultural property. The author concludes that the formation of the Ukrainian legal tradition in the context of criminal protection of cultural heritage was influenced by internal political and foreign political factors, in most cases the factor of criminal responsibility for the destruction, destruction or damage of cultural values became armed conflicts. The analysis of legal acts and historiographic assets allowed the author to distinguish the periods of formation of criminal protection of cultural heritage objects in Ukraine: 1) “prehistoric” – from the XVIII to the middle of XIX century, which was characterized by the emergence of protonorms against encroachments on objects cultural heritage; 2) imperial – from the middle of XIX to 1917; 3) Soviet – 1917–1991; 3) modern – from 1991 to the present.

Key words: criminal defense, archaeological sites, cultural heritage, crime, cultural property.

Зарудня Л.Б.

Національна академія управління

СПЕЦИФІКА ОКРЕСЛЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ РОЗБОЮ

У статті розглянуто сучасні проблеми в межах окреслення суб'єктивної сторони розбою. У статті акцентується увага, що на цьому етапі реформування вітчизняної системи законодавства особливого розгляду заслуговують питання класифікаційного визначення розуміння позицій суспільної небезпеки кожного злочину в кримінальному праві, котре має чітко визначатися з урахуванням важливості об'єкта злочину. У вищезазначеному контексті розуміються сучасні суспільні відносини, на які спрямовано злочинне зазіхання суб'єкта.

Аналізуючи порушену тему, автор наголошує, що виникає нагальна проблема врахування сучасної специфіки вчинення розбою в рамках окреслення її характеристики на комплексному системному рівні з позиції дослідження суб'єктивної сторони, тобто тих психічних процесів, що відбуваються у свідомості суб'єкта, які характеризують його волю і проявляються в самій злочинній дії й відношенні особи до скоєного діяння. Також автор у ході проведеного аналізу встановив, що відповідно до сучасної узагальненої наукової позиції суб'єктивну сторону злочину заведено розглядати з урахуванням специфіки аспектів кримінального права.

У ракурсі дослідження автором зазначено, що суб'єктивну сторону злочину у вітчизняній науці кримінального права заведено розуміти як комплексну сукупність передбачених кримінальним законом ознак, що характеризують внутрішню психічну сторону злочину.

Відповідно, вказується, що сучасне розуміння кримінальної відповідальності за вчинення розбійного нападу є таким, що ця категорія із позиції її суб'єктивного розгляду як складової частини в системі злочину має складатися з ознак провини, а саме умислу або необережності, крім цього, мотиву, мети злочину, емоційного стану під час вчинення злочинного діяння (наприклад, афекту).

У ході дослідження автор доходить висновку, що специфіка суб'єктивної сторони розбою полягає в тому, що часто ототожнюються поняття мотиву і мети, що є хибним. Крім того, деякі складники суб'єктивної сторони, наприклад, такі як вина, частково лежать у площині знань з психології, які в юридичній практиці не враховуються, якщо не виникає питання осудності особи.

Ключові слова: розбій, потерпілий, кримінальна відповідальність, суспільна небезпека, суб'єктивна сторона розбою.

Постановка проблеми. У ракурсі міжнародної сучасності суб'єкт злочину у вітчизняному законодавстві представлений низкою ознак, де кожна з перелічених набуває специфіки власної невід'ємності та чіткої важливості її врахування під час притягнення до кримінальної відповідальності.

Згідно із засадами, які висвітлюють науковці в міжнародному осередку для цивілізованого правового відношення, під суб'єктом злочину розуміють не тільки фізичну особу, а і юридичну, іноді не тільки людей, а й тварин.

Одним із видів тяжких злочинів, які відповідають цим групам, є розбій, для якого характерна умисність діяння.

Особа підлягає кримінальній відповідальності у разі, якщо на момент скоєння злочину вже досягла шістнадцятирічного віку. В окремих випадках

кримінальна відповідальність настає з чотирнадцяти років за низку злочинів проти особистості, суспільної безпеки та громадського порядку. Згідно з цим вік особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, можна вважати соціальним статусом, який позначає визнану законом здатність людини бути активним учасником правовідносин у суспільстві.

Відповідно до узагальненої наукової позиції суб'єктивну сторону злочину заведено розглядати з урахуванням специфіки аспектів кримінального права. Згідно з таким підходом вищезазначена категорія спрямована на надання комплексної елементарної побудови в законному полі характеристики щодо специфіки відношення правопорушника до скоєного ним злочину. Від цього здебільшого залежить ступінь покарання громадянина за порушення закону. Для сучасного правосуддя характерною

ознакою є те, що однакові за своїм підсумком злочини можуть стати результатом різних цілей, мотивів, дій і залежно від вищевказаного вина правопорушника не може бути визначена в однакових критеріальних рамках.

У сучасній формалізації суб'єктивну сторону злочину у вітчизняній науці кримінального права заведено розуміти як комплексну сукупність передбачених кримінальним законом ознак, що характеризують внутрішню психічну сторону злочину.

Згідно з вищезазначеною позицією суб'єктивна сторона будь-якого злочину має виражатися у чіткій формалізованій конкретизації з відповідним урахуванням зі сторони суду провини правопорушника, його мотиву та мети скоєння злочину.

Сучасне розуміння кримінальної відповідальності за вчинення розбійного нападу є таким, що ця категорія з позиції її суб'єктивного розгляду як складової частини в системі злочину має складатися з ознак провини, а саме умислу або необережності, крім цього, мотиву, мети злочину, емоційного стану під час вчинення злочинного діяння (наприклад, афекту).

На фундаментальному рівні суб'єктивна сторона складу злочину спрямована на визначення внутрішньої, тобто психічної, психологічної сторони злочину.

Поряд з об'єктом злочинного зазіхання ступінь суспільної небезпеки конкретного злочину на загальному рівні має визначатись також способом дій, ознаками, які своєю чергою зводяться до чітко направленої характеристики суб'єктивної сторони злочину з конкретизованим урахуванням властивостей суб'єкта злочину.

Згідно із зазначеною специфікою у вітчизняній кримінально-правовій науці панує уявлення про те, що суспільна небезпека для осіб з позиції сучасного законодавчого реформування в рамках наміченого українським суспільством проєвропейського курсу розвитку має розглядатися як конкретизований у певному законодавчому ракурсі соціально-психологічний стан, а не правове становище винного, що є передумовою, а не наслідком скоєного злочину.

З огляду на вищевказане, виникає нагальна проблема врахування сучасної специфіки розбою в рамках окреслення її характеристики на комплексному системному рівні з позиції дослідження його суб'єктивної сторони, тобто тих психічних процесів, що відбуваються у свідомості суб'єкта, які характеризують його волю і проявляються в самій злочинній дії й відношенні особи до скоєного діяння з урахуванням і самої сутності поняття вини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Станом на 2019 рік трактування сутності поняття «вина» подається багатьма дослідниками як поняття внутрішнього психічного ставлення особи, яка скоїла злочин, до скоєного нею діяння і подальших за цим діянням наслідків. В адаптаційному векторі законодавчого реформування, спрямованого до стандартів чинної в країнах ЄС законодавчої системи, поняття «вина» може розглядатися з позиції формалізації умислу або необережності. Як показує буденна вітчизняна законодавча практика, останніми роками найпоширенішою формою вини в українському суспільстві під час скоєння злочинів виступає саме умисел через те, що злочинів, які можна вчинити з необережності, є меншість, що створює суттєву колізійну прірву між вітчизняним законодавством та законодавством країн ЄС, де якраз наявна досить розгорнута систематизація різних злочинів із суб'єктивної позиції їх розуміння, які належать до злочинів, скоєних з необережності [14, с. 45].

Саме ж поняття «намір», умисел у межах суб'єктивної характеристики скоєння злочину у вітчизняному науково-правовому осередку заведено розподіляти на прямий і непрямий [13, с. 98].

У науці кримінального права склад злочину виступає необхідною і достатньою підставою притягнення осудної особи, що скоїла злочин, з урахуванням встановленого законом віку кримінальної відповідальності. Структурну основу складу злочину становлять: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона [9, с. 162].

Аналізуючи сучасні наукові праці, присвячені питанню розбою, варто зазначити, що:

– в роботі В.О. Казміренко надається досить деталізована психолого-юридична характеристика суб'єктивної сторони розбою, в ході якої науковець доходить висновку, що розбій вчиняється лише з прямим умислом [14, с. 45];

– досліджуючи конструкційний склад розбою М.П. Редіна, виявлено, що він розкрив сутність термінологічного наукового розуміння у наданні суб'єктивної характеристики розбою [13, с. 99].

– у роботах К.В. Паламарчук викладені теоретичні та методологічні засади порівняльно-правового дослідження кримінальної відповідальності за розбій [5, с. 115], також зазначений науковець виклав результати досліджень стосовно об'єктивних та суб'єктивних ознак розбою за кримінальним правом України та іноземних держав [4, с. 167] і дослідив генезис кримінальної відповідальності за розбій [6, с. 69].

З позиції узагальненого наукового окреслення, аналізуючи праці сучасних науковців (Ю.В. Бау-

ліна, В.І. Борисова [1, с. 46], Б.С. Волкова [2, с. 98], П.С. Дагеля, Д.П. Котова [3, с. 126], К.В. Паламарчук [4, с. 167], В.О. Попелюшка [7, с. 100], Ю.Л. Шуляка [8, с. 112], О.О. Горішнього [11, с. 98]), виникає зумовлююче направлення щодо відповідальності особи та ставлення до вчиненого нею діяння. У суб'єктивному розумінні висувається усвідомлення відповідальності правопорушників за свою поведінку, а точніше за порушення певних норм, що неодмінно зумовлює виникнення почуття провини. І навпаки, визнання покарання несправедливим нівелює поняття відповідальності і надає можливість заперечення власної вини [12, с. 118].

Під прямим умислом за змістом доцільно розглядати буденну у сучасному демократичному суспільстві ситуацію, коли особа усвідомлює суспільну небезпеку своїх дій, передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків і бажає їх настання [10, с. 102.]

Загальнонаукове окреслення трактування визначення непрямого умислу не сильно відрізняється від визначення прямого умислу через те, що у разі непрямого наміру особа не бажає настання суспільно небезпечних наслідків, але усвідомлює, що вони можуть відбутися.

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що у вітчизняній правовій практиці фахівці кримінального права досить часто висувають трактування сутності поняття «вина» та вказують на його «психологізм», на необхідність відповідності з положеннями у сфері психології. Проте вищезазначена специфіка на формальному рівні набуває більшою мірою морально-етичного спрямування.

Насамперед доцільно зауважити, що опис поняття «вина» у сучасному контексті вітчизняної регуляційної правової системи висувається без звернення до психологічних дефініцій, а шляхом логічного конструювання виключно юридичних комплексно висунутих науково-логічних розумінь, коли вина трактується з позиції розуміння її як матеріально-правового та процесуально-правового поняття, що своєю чергою ототожнюються на формалізованому рівні, відповідно до сучасних засад кримінальної відповідальності, тобто з окресленням поняття злочину як певної цілісності.

Для наочної реалізації встановлення основ кримінальної відповідальності та для правильної правової кваліфікації порушеного в цій статті питання виникає потреба визначення наявності провини в кожному діянні як з урахуванням норм вітчизняного законодавства, так і для можливості подальшої адаптації вітчизняних норм законодавства до стандартів ЄС.

На узагальненому рівні сутність поняття «вина» подається як передумова та необхідність визначеної в правовому полі систематичної складової частини тріади: вина – відповідальність – покарання.

Для оптимізації дослідження згідно зі специфікою в контексті загальнонаукового розуміння поняття «розбій» необережні форми провини в постановці порушених у статті питань нас цікавити не будуть через те, що ні для кого не секрет, що розбій вчиняється виключно з прямим умислом.

Нині досить складно уявити, що особа, яка вчиняє напад з метою розкрадання чужого майна та ще наприклад із проникненням в житло потерпілого, робить це ненавмисно, тобто випадково, або по злочинній недбалості, тобто не усвідомлює суспільної небезпеки своїх дій. У цьому питанні всі дослідники одноставно відносять розбій до категорії умисних злочинів.

Проте в умовах адаптації до законодавства ЄС це питання потребує комплексного розгляду, коли науковцями висувається питання про можливість скоєння злочину з двома формами вини.

Зважаючи на вищевказану полеміку, деякі вчені-правознавці порушували питання про те, що є можливість у разі вчинення умисного розбійного нападу з необережності заподіяти шкоду здоров'ю потерпілого [14, с. 80].

З огляду на вказану тенденцію в сучасному законодавчому реформаторському процесі української правової системи до стандартів країн ЄС необхідно враховувати, що спрямованість умислу особи може змінитися під впливом певних суб'єктивних чи об'єктивних обставин.

Тому саме поняття «намір» (умисел) особи має набувати систематизованого характеру, охоплювати різносторонні способи вчинення розкрадання: застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, або загрози застосування такого насильства. Необхідним для врахування є й мотив такого застосування: чи то заздалегідь спланований, чи такий, який виник раптово.

За своєю специфікою в сучасному розумінні розбій належить до таких злочинів, які вчиняються лише умисно, причому такий умисел завжди є прямим (за результатами кримінальних проваджень, які розслідувалися автором, як показує статистика, 100%): винний усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій і передбачає, що результатом дії будуть шкідливі наслідки, але при цьому все ж бажає поводитися саме так, а не інакше. Те, що він поводить саме так, може

бути під впливом ситуації або зумовлюватися станом алкогольного/наркотичного сп'яніння, а також пояснюватися впливом будь-яких інших несприятливих обставин, на форму і вид умислу впливати не може, і в деяких конкретних випадках може виступати лише обтяжуючою обставиною.

Варто акцентувати увагу на тому, що згідно зі статистикою розгляду судових справ, пов'язаних із вчиненням розбою, не всі обвинувачені у скоєнні зазначеного злочину визнають ступінь власної вини. Навпаки, більшість з них винними себе не вважають або вчиняють аналогічний злочин не вперше, не зробивши для себе жодних належних висновків. Зважаючи на тенденцію зі сторони осіб, які на тлі абсолютної очевидності скоїли злочин категорії, яка підпадає під кваліфікацію розбій, та з урахуванням заподіяної шкоди, можна зробити висновок про високий рівень асоціальності та криміногенності в сучасному українському суспільстві.

Такий стан відзначається багатьма вченими, особливо уважно вивчається причина корисливої злочинності неповнолітніх, які є «резервом» дорослої злочинності і рідко стають на шлях виправлення, отримавши покарання, пов'язане із позбавленням волі.

У наш час у разі скоєння насильницького майнового посягання злочинець діє не тільки навмисне щодо того, щоб скоїти розбійний напад, але і з умислом застосувати насильство проти потерпілого, як засіб заволодіння його майном, як засіб досягнення своєї мети. Тобто до змісту умислу суб'єкта розбою входить усвідомлення того, що, по-перше, він вчиняє напад, поєднаний з насильством щодо потерпілого, і по-друге, що це насильство є способом вилучення майна, щодо якого нападник не має жодного права – ні дійсного, ні передбачуваного. З огляду на вищевиявлену тенденцію у разі характерного окресленого умислу вчинення розбою, слід враховувати фактори як об'єктивного, так і суб'єктивного плану. Всебічне і вичерпне дослідження способу скоєння злочину в сукупності з іншими обставинами дає змогу встановити справжній зміст умислу суб'єкта розбою, виходячи із завданої матеріальної шкоди або шкоди здоров'ю потерпілого, і тим самим уникнути помилок під час кваліфікації діяння. Поряд з виною неодмінно в суб'єктивному ракурсі зі сторони будь-якого злочину йде мотив. Наукове трактування розуміння поняття мотиву зводиться до його представлення як сукупності факторів, які виконують спонукальну роль на особу вчинити злочин; те, що підштовхує людину до зло-

чинної поведінки. У цьому контексті мотив під час вчинення розбою має подаватися, як правило, з поглядів урахування корисливості. Зазначена спрямованість наочно простежується з самого представлення її трактування, де особа вчиняє напад з метою заволодіння чужим майном, тобто бажаючи звернути це майно на свою користь чи користь третіх осіб.

Проте, як показав проведений нами аналіз сучасної юридичної літератури, зазначається, що мотив не завжди є корисливий, наприклад, у разі вчинення розбою організованою групою не всі учасники такої групи можуть керуватися корисливим мотивом. Це питання більше підпадає під категорію психологічних знань, якими не керуються в юридичній практиці.

Дослідники також звертають увагу на те, що корисливий мотив у розбої всього лише супроводжується корисливою метою, тим самим зі сторони вітчизняного законодавця спрощується подача мотиву і мети, тоді як у практиці ЄС докорінно досліджують мотивацію такої категорії злочинів.

Виявлена колізія вносить плутанину у свідомість деяких науковців, які слідом за формулюванням диспозиції змушені говорити про «мету розбою» і корисливий мотив як обов'язкові ознаки суб'єктивної сторони. Аналізуючи фахову наукову літературу, яка присвячена порушеному питанню, нескладно помітити, що деякі автори поряд з метою до конструктивних ознак суб'єктивної сторони розбою відносять мотиви. При цьому деякі автори говорять про корисливий мотив як факультативну ознаку такого правопорушення. Згідно з поглядами багатьох фахівців мотив розбою відповідає на питання, чим керувався злочинець, здійснюючи діяння, а мета визначає характер і спрямованість його дій, найближчий результат, якого прагне суб'єкт.

Корисливий мотив при цьому має вирішальний вплив у кваліфікації діяння, оскільки складно уявити, що особа, здійснюючи розбійний напад, керується будь-якою іншою метою, ніж корисливою, адже очевидно, що всі її дії спрямовані на неправомірне заволодіння чужим майном.

Висновки. Специфіка суб'єктивної сторони розбою полягає в тому, що часто ототожнюються поняття мотиву і мети, що є хибним. Крім того, деякі складники суб'єктивної сторони, такі, наприклад, як вина, частково лежать у площині знань з психології, які в юридичній практиці не враховуються, якщо не виникає питання осудності особи.

Список літератури:

1. Баулін Ю.В., Борисов В.І. Кримінальне право України: загальна частина : підручник / за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків, 2010. 456 с.
2. Волков Б.С. Мотивы преступлений (Уголовно-правовое и социально-психологическое исследование). Казань, 1982. 152 с.
3. Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. Воронеж, 1974. 165 с.
4. Паламарчук К.В. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки розбою за кримінальним правом України та іноземних держав. *Актуальні питання криминологічної політики в Україні* : матеріали міжвузівської науково-практичної конференції, 25 квітня 2012 року. С. 166–169.
5. Паламарчук К.В. Теоретичні та методологічні засади порівняльно-правового дослідження кримінальної відповідальності за розбій. *Митна справа*. 2012. № 6. С. 114–123.
6. Паламарчук К.В. Генезис кримінальної відповідальності за розбій. *Інноваційні методи реформування правовідносин у сучасних умовах* : матеріали 9-ї міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 10 квітня 2012 року. Тернопіль, 2012. С. 68–70.
7. Попелюшко В.О. Предмет доказування в кримінальному процесі (кримінально-процесуальні та кримінально-правові аспекти) : монографія. Острог, 2001. 195 с.
8. Шуляк Ю.Л. Кримінальна відповідальність за шахрайство: порівняльно-правове дослідження : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2011. 276 с.
9. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
10. Владимиров В.А. Квалификация преступлений против личной собственности : учебное пособие. Москва, 1968. 172 с.
11. Горішній О.О. Суб'єктивна сторона розбою. *Право і суспільство*: науковий журнал / Засновники: Нац. акад. внутр. справ України, Всеукр. фонд юрид. науки академіка права В.В. Сташиса Юрид. акад. Мін. внутр. справ України, Товариство з обмеж. відповід. «Фонд юрнауки АПС». 2009. № 3. С. 97–101.
12. Дітріх О.І. Загальна характеристика корисливих посягань на власність із застосуванням насильства. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 10. С. 117–122.
13. Редин М.П. Разбой (понятие, конструкция состава). *Современное право*. 2007. № 10. С. 96–104.
14. Казміренко В.О. Психолого-юридична характеристика суб'єктивної сторони розбою. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 14(2). С. 79–81.

Zarudnia L.B. DESCRIPTION OF THE SUBJECTIVE PARTY BRIGANDAGE

The article deals with contemporary problems within the definition of subjective side of robbery. The article emphasizes that at this stage of reforming the domestic system of legislation special consideration deserves the issue of defining a classification definition of the position of public danger of each crime in criminal law, which should be clearly defined taking into account the importance of the object of the crime. There above consensus is understood as the contemporary social relations to which the subject's criminal mischief is directed.

Analyzing the attention raised, the author emphasizes that there is an urgent problem of taking into account the contemporary specificity of robbery within the framework of defining its characteristics at a complex systemic level from the standpoint of the study of its subjective side, those mental processes that occur in the mind of the subject that characterize it will and are manifested in the most criminal act and attitude of the person to the act, taking into account the essence of the concept of guilt. In the course of the analysis, the author also found that, in accordance with the current general scientific position, the subjective side of the crime, in accordance with the domestic Ukrainian legislation, was introduced to consider the specific aspects of criminal law.

In the perspective of the study the author states that in the modern formalization of the subjective side of crime in the domestic science of criminal law is introduced to understand as a complex set of features provided by the criminal law that characterize the internal mental side of the crime.

Accordingly, it is stated that the modern genesis of criminal responsibility for committing a robbery has led to the fact that this category, from the point of view of its subjective consideration, as a component in the crime system should consist of signs of guilt, intent or negligence, in addition to motive, purpose of crime, emotional state when committing a criminal act (affect).

In the course of the research, the author concludes that the tendencies of the subjective side of the robbery are expressed by direct intent, because the perpetrator is aware that he is doing and anticipates dangerous actions.

Key words: robbery, victim, criminal liability, public danger, robbery subjective.

Кікалішвілі М.В.

Київський національний університету імені Тараса Шевченка

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ МОДЕЛІ СТРАТЕГІЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Стаття присвячена дослідженню західноєвропейських моделей стратегії протидії корупційній злочинності.

У статті проаналізовані найбільш істотні елементи моделей стратегії протидії корупційній злочинності таких західноєвропейських країн, як Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Італія, Франція, Німеччина.

Автором розкривається той факт, що сучасна кримінологія визнає дві базові світові моделі формування стратегій протидії корупційній злочинності, за якими будуються всі інші. Це сингапурська (азіатська) модель та шведська (скандинавська) модель. Більшість європейських держав керуються саме шведською моделлю, яка характеризується тривалістю антикорупційних дій, побудованих на певних антикорупційних стимулах.

У статті звертається увага, що серед західноєвропейських країн найбільш успішно долають корупцію не заможні Франція чи Німеччина, а більш маленькі держави так званого «БеНіЛюксу». Позитивною динамікою останніх років характеризується й стратегія протидії корупційній злочинності Італії.

Як підсумок визначено, що більшість західноєвропейських держав мають низький рівень корупції, навіть якщо сама антикорупційна стратегія цих держав не є ідеальною. Таку особливість можна пояснити через високий рівень культури та загальну заможність населення. Серед тих елементів стратегії протидії корупційній злочинності, які б не завадило запозичити Україні насамперед виокремлюється: реєстр юридичних осіб, відносно яких є підозра в їхній участі в корупційних схемах, та тотальний контроль за роботою держслужбовців із прищепленням їхній поведінці певного кодексу честі.

Ключові слова: модель, стратегія протидії, корупційна злочинність, західноєвропейські держави, корупція.

Сучасний світ уже не перший рік майже одно-стайно визнає корупцію однією з найбільших загроз розвитку будь-якої держави. Корупція – складний соціокультурний феномен, який відрізняється величезною спроможністю щодо руйнування всіх суспільних та державних інституцій. Без дієвої протидії корупція проникає в усі ланки та сфери суспільного буття країни, підкорюючи собі не тільки конкретних осіб, а цілі організації. Найбільш відчутний удар з боку корупції отримує економіка держави, зараженої цим хворобливим явищем. Корупційна діяльність створює паралельно з наявною офіційною економікою тіньову. Наявність цієї тіньової економіки болісно відображується на офіційній економіці, адже велика частина грошей іде повз державну скарбничку, наповнюючи кишені корупціонерів. Держава, яка недоотримує коштів, згодом відчуває істотний брак грошей задля задоволення потреб свого населення (немає чим виплачувати пенсії, соціальні пільги, розраховуватися за міжнародними зобов'язаннями).

Виходячи з того, що економіка сучасної України перебуває в глибокій кризі, для нашої держави питання належної протидії корупції є конче актуальним, адже поступове викоринення цього явища, безумовно, дасть змогу повернути незаконний рух коштів до законного русла та очікування наповнення бюджету.

Слід відзначити, що ті антикорупційні реформи, які започатковувалися та нині виконуються в Україні, не дають бажаного результату, рівень корупції не зменшується. У такому разі очевидним видається, що державі потрібні зміни й насамперед ці зміни мають торкнутися загальної антикорупційної стратегії, адже саме остання визначає глобальну, конкретизовану мету, задля досягнення якої розробляються певні дії (плани).

Варто нагадати, що сучасна Україна в 2019 році живе з Антикорупційною стратегією на 2014–2017 роки, затвердженою відповідним Законом [8]. Антикорупційну стратегію на 2018–2020 роки не було вчасно затверджено через низку причин, відомих кожному небайдужому члену україн-

ського суспільства, а тому все, що з нею пов'язано, це вже минулість. Проте нині постає питання щодо нової Антикорупційної стратегії на 2019–2023 роки, проєкт якої запропоновано Центром політико-правових реформ України. Зазначений документ у тій редакції, що обговорюється, видається прогресивним та докладним. При цьому на такому етапі дослідження запропонованого проєкту є можливість вносити певні корегування та правки. Усвідомлюючи це, на наш погляд, гріх не вивчити можливість запровадження успішного європейського досвіду протидії корупції до вітчизняного стратегічного документа. Особливо актуальне подібне з огляду на євроінтеграційні прагнення нашої держави. У запропонованому проєкті Антикорупційної стратегії на 2019–2023 роки є відсилки до використання досвіду Естонії та Грузії, втім, доцільним було б використати певні елементи західноєвропейських моделей стратегії протидії корупційній злочинності. Саме в детальному дослідженні зазначених західноєвропейських моделей задля можливості їх використання в українських реаліях в Антикорупційній стратегії на 2019–2023 роки чи в майбутньому полягає актуальність цього дослідження.

Додає актуальності той факт, що зазвичай вітчизняні науковці, досліджуючи антикорупційну діяльність західноєвропейських держав, обмежуються двома гігантами – Францією та Німеччиною, несправедливо замовчуючи доробки інших країн, наприклад, Італії. Наше завдання у цій науковій роботі – розглянути якомога більшу кількість західноєвропейських держав та їхніх моделей стратегії протидії корупційній злочинності.

Серед науковців-правників, які приділяли свою увагу окремим питанням стратегії протидії корупційній злочинності в зарубіжних державах, окремо слід наголосити на таких прізвищах, як: М.І. Мельник, О.М. Бандурка, О.М. Литвинов, О.М. Джужа, В.В. Голіна, А.П. Закалюк, О.М. Костенко, І.М. Даньшин, М.І. Хавронюк, О.Г. Кальман, В.І. Шахун та інші.

Метою цієї статті є повне та об'ємне дослідження всіх істотних особливостей західноєвропейських моделей стратегії протидії корупційній злочинності задля виявлення тих, чії положення найбільш відповідні для України. Задля досягнення поставленої мети висунуто такі завдання: проаналізувати істотні особливості західноєвропейських моделей стратегії протидії корупційній злочинності, визначивши ті аспекти цих моделей, які б могла запозичити для себе Україна; зробити

порівняння західноєвропейських підходів до протидії корупційній злочинності з українськими.

Переходячи до викладення основного матеріалу, перш за все зауважимо той факт, що наука криминологія на основі різноманітних наукових досліджень поступово дійшла думки, що в світі є дві базові моделі формування стратегії протидії корупційній злочинності. Це так звана сінгапурська модель (азіатська) та шведська модель (європейська/скандинавська).

Перша модель, яка отримала назву від найменш корумпованої азіатської країни – Сінгапуру, який до того ж є прабатьком цієї моделі, характеризується швидким досягненням результату через не повне винищення корупційних проявів, а їх зведення до прийнятного для всіх членів суспільства рівня. Інакше зазначену модель можна назвати вертикальною (чіткий вплив на корупцію зверху донизу) [2, с. 48].

Горизонтальна модель, тобто шведська (скандинавська), передбачає тривалу антикорупційну діяльність, яка будується на певних антикорупційних заохоченнях. Хоча традиційно й прийнятно зазначену модель називати шведською чи скандинавською з огляду на той регіон, який дав їй поширення, ця модель є справді загальноєвропейською, якою керується абсолютна більшість держав в Європі. Шведська модель відрізняється від сінгапурської насамперед тим, що передбачає активне виховання населення на тлі нетерпимості до корупції й вже на цьому будуються інші заходи, спрямовані на протидію корупційній злочинності. Саме принцип недопущення формування злочинної поведінки лежить в основі шведської моделі.

Серед західноєвропейських держав, які найбільш удадо застосовують шведську модель стратегії протидії корупційній злочинності, слід виокремити три сусідні країни, які утворюють так званий «БеНіЛюкс» (Бельгія, Нідерланди, Люксембург). За даними міжнародної агенції Transparency International, Нідерланди та Люксембург перебувають у першій десятці держав з найнижчим рівнем корупції. Бельгія останніми роками випала з першого десятку та облаштувалася на 13–14 позиції рейтингу, що теж є високим показником. Щоб більш яскраво дати зрозуміти, наскільки це низький рівень корупції всередині країни, зазначимо, що в першій десятці, окрім Нідерландів та Люксембургу, серед європейських країн перебувають лише Фінляндія, Швеція, Норвегія, Данія (перше місце), Швейцарія. Інші три місця в першій десятці дістались Сінгапуру, Південній Кореї та Японії.

Але ж, де звичні нам світові лідери та керівники світової політики, як-то США, Франція, Великобританія, Німеччина та інші? Всі вони не те, що за межами десятки, вони за межами п'ятнадцяти найменш корумпованих країн світу (справедливості заради відзначимо, що Німеччина замикає п'ятнадцяту сходинку).

З наведеного очевидним стає той факт, що економічна стабільність, розвинута промисловість та всесвітній авторитет не завжди гарантують низький рівень корупції. Що ж удалося здійснити такого країнам «БеНіЛюксу», щоб звести корупційний прояв на своїх теренах до мінімуму?

Аналіз бельгійського досвіду дає змогу говорити про істотне зосередження державних потужностей не на каральних заходах стосовно корупційної злочинності, а на попередженні формування корупційних уявлень у населення. У рамках державної антикорупційної політики діє антикорупційна стратегія з реалізації фінансової програми «СОРЕРНІС», яка передбачає тотальний контроль за статками всіх представників державної влади та органів місцевого самоврядування, а також всіх осіб, що перебувають на державній службі [4, с. 72]. Кожен державний службовець має особистий кабінет у програмі, куди вносить усі відомості щодо своїх доходів, які перевіряються уповноваженими особами на предмет відповідності з офіційними даними. У разі виявлення невідповідності розпочинають службові перевірки. Якщо буде викрито корупційний злочин, особа, винна у такому злочині, позбавиться можливості в майбутньому обіймати будь-яку державну посаду.

Для кожного представника державної влади в Бельгії обов'язковим є слідування нормам кодексу етики державного посадовця, який був вироблений провідними науковцями-кримінологами країни. Гідні фінансові умови та можлива загроза у вигляді втрати посади назавжди виступають гарним запобіжним механізмом, який втримує бельгійських службовців від вчинення корупційних злочинів. Додамо сюди ефективну роботу органів кримінальної юстиції та щорічний аудит тих антикорупційних реформ, які приймаються в державі постійно, незважаючи на й без цього низький рівень корупції. Останнім часом бельгійська стратегія протидії корупційній злочинності все більше зосереджується на пошуку нових шляхів правового виховання молоді в потрібному руслі задля формування свідомих громадян з самих ранніх років життя кожного бельгійця.

Свого роду феноменом є Люксембург, адже держава, по суті, не веде жодної антикорупцій-

ної політики та немає глобальної антикорупційної стратегії. Саме собою, що й антикорупційного законодавства в країні немає. Аби зрозуміти незвичну ситуацію цієї держави, треба пригадати, що є географічна гумореска, яка називає Люксембург не країною, а світовим банком. Й справді, громадяни Люксембургу отримують щомісячні платежі просто за те, що вони народилися в цій країні (до речі, іноземцю отримати громадянство цієї країни неможливо; тільки по праву народження). До того ж ці платежі є досить відчутними. Подібне є винагородою люксембургців за те, що їхні банки використовуються багатими всього освіту (в тому числі як офшори). Авжеж, за таких вихідних даних жодному громадянину Люксембургу не прийде до тями вчинювати корупційний злочин, коли його рівень заможності набагато вищий, аніж в інших державах світу. Єдиною антикорупційною мірою в цій країні можна вважати проведення щотижневих зустрічей школярів із представниками організацій, які відповідають за виховання доброчесності в молоді.

Що ж до Нідерландів, то ця країна найбільш успішно дублює скандинавську модель та серед не скандинавських європейських держав має найнижчий показник корупції. Модель антикорупційної стратегії Нідерландів передбачає втілення в життя таких антикорупційних заходів:

- жорсткий контроль громадськості за роботою чиновників;
- ЗМІ в цій державі відрізняються високим рівнем незалежності, що дає їм змогу реалізувати пропаганду законослухняного образу життя та розкривати корупційні злочини, якщо такий матеріал з'являється, без боязку перед олігархами чи політиками;
- всі корупційні діяння зазвичай підлягають широкому оприлюдненню;
- особа, викрита у корупційному злочині, не вправі більше обіймати будь-які державні посади;
- у штаті поліції діє спеціальний антикорупційний підрозділ із винятковими повноваженнями (без погодження із судом затримувати будь-яку особу будь-якого статусу, окрім хіба що монарха) [10, с. 241].

Цікавим є момент із неможливістю особи, викритої у здійсненні корупційного злочину, обіймати будь-яку державну посаду надалі. Подібне супроводжується втратою пенсійних та соціальних пільг і, як наслідок, корупціонер не тільки відбуває покарання за своє діяння, передбачене законом (позбавлення волі, штраф, виховні роботи тощо), а й потрапляє у складну соціальну ситуа-

цію, коли знайти робоче місце потребує багатьох зусиль та вдачі. Не слід забувати, що це може бути умовний міністр чи депутат, який відбув покарання, а після цього готовий влаштуватися на роботу хоч продавцем до пекарні. Чи можливо таке в Україні? Авжеж, ні. Принаймні поки що. Здається, що подібна ініціатива не була б зайвою в нашій країні та могла б допомогти утримати частину службовців на законному шляху.

До осіб, винних у вчиненні корупційних злочинів, у Нідерландах активно застосовують додатковий вид покарання – конфіскацію.

Крім усього зазначеного, голландська поліція та уповноважені антикорупційні структури активно співпрацюють із громадськістю, що призводить до високого рівня довіри з боку населення до правоохоронних органів. Різні опитування демонструють, що робота поліцейського в Нідерландах є однією з найбільш бажаних серед молоді, адже це престижно та відповідально, а сумлінне ставлення до своїх обов'язків та відповідальність перед громадою – це те, що прищеплюються в Нідерландах кожному змалечку.

Вартим уваги здається й досвід стратегії протидії корупційній злочинності Італії. Слід зазначити, що італійська держава не є лідером серед борців з корупцією за своїми результатами, проте це зовсім не свідчить про неефективність їхньої антикорупційної політики. Справа в тому, що Італія довгий час своєї історії потерпала від мафіозних кланів, і цей процес подекуди трапляється й зараз. Природно, що мафія пробралася в політичну верхівку, внаслідок чого в країні поширеними стали корупційні рішення чиновників, спрямовані на задоволення потреб мафії. Як уже відзначалося, цей процес існує в державі й зараз, через що Італія не є провідною державою Європи в контексті низького рівня корупції, але при цьому антикорупційна політика італійців одна з найбільш дієвих. Виходячи з того космічного рівня корупції, який був в Італії ще хоча б у 90-х роках ХХ століття, зараз країна зробила шалений ривок. Виходить, що антикорупційні механізми та антикорупційна стратегія працюють і корупція дедалі меншає. Такими темпами італійці опиняться в першій десятці рейтингу Transparency International уже через 10–15 років.

З огляду на зазначене, для України досвід Італії конче необхідно досліджувати, адже якщо така криміналізована країна може ефективно долати корупцію, то чим гірша Україна?

Модель стратегії протидії корупційній злочинності Італії теж ґрунтується на скандинавській

моделі, втім, зі своїми вкрапленнями. Так, в Італії задля дієвої боротьби з корупцією активно співпрацюють громадськість та державні інституції. Для підвищення ефективності антикорупційної діяльності парламентом були створені такі органи, як: Генеральна рада боротьби з організованою злочинністю, Державне управління боротьби з мафією, окружні управління по боротьбі з мафією та організованою злочинністю [1, с. 19].

Сама антикорупційна стратегія в державі напрацьовувалася багато років. Нині вона зосереджена на таких головних задачах, як: більш ретельний контроль з боку громадськості за діяльністю державних інституцій; розгалужена мережа суб'єктів антикорупційної діяльності, між якими присутній чіткий розподіл функцій та гарний взаємообмін оперативною інформацією; істотна незалежність суддів та прокурорів у своїй роботі.

Якісну роботу з викриття корупційних зв'язків між мафією та політиками проводить організація «Управління розслідувань «Антимафія», яка є міжвідомчим правоохоронним органом. Цей орган та ті, що були наведені вище, безпосередньо займаються:

- створенням загальної стратегії протидії корупційній злочинності (схожа функція з українським Національним агентством з питань запобігання корупції – далі НАЗК) як у рамках всієї держави, так і для окремо взятих поліцейських підрозділів;

- залученням новітніх технологій та ІТ-спеціалістів для дієвого співробітництва;

- циклічним моніторингом отриманих результатів від антикорупційної діяльності із відповідним корегуванням певних дій за необхідності [6].

Уся робота уповноважених органів із викорінення корупції є відкритою для громадських діячів, ЗМІ та політичних партій.

Одним з найбільш ефективних механізмів протидії корупції в Італії слід визнати ту обставину, що за законодавством цієї держави слідчі, судді та прокурори є представниками однієї професії – юрист, вони системно змінюють один одного на різних посадах. У такій ситуації зменшується можливість зловживання службовим становищем, адже посада не закріплена за особою до пенсії (як в українських реаліях). Також виходить, що особи на зазначених посадах краще розуміють специфіку роботи своїх колег та більш ефективно співпрацюють один з одним з огляду на те, що в майбутньому їм належить помінатися ролями. Не менш важливим фактором є те, що під

час розслідування будь-якого злочину в Італії обов'язковим має бути прокурорський нагляд [5].

Правоохоронні органи в Італії щорічно звітують перед громадськістю щодо виконання антизлочинних заходів та анонсують ті зміни, які вносяться у стратегію протидії тому чи іншому виду злочинності. Головним же в усій моделі стратегії протидії корупційній злочинності в Італії слід визнати саме чіткий розподіл обов'язків між уповноваженими суб'єктами, що тягне за собою високий рівень розслідування корупційних випадків.

Не можна оминати увагою й таку країну, як Німеччина. Зазначена держава є одним з тих стовпів, що тримають на собі всю важкість існування Європейського Союзу (разом із Францією). Як уже зазначалося вище, Німеччина не перебуває серед європейських антикорупційних лідерів, проте рівень корупції в цій державі також є доволі низьким.

Модель антикорупційної стратегії Німеччини, головним чином, побудована на унеможливленні «відмивання» коштів, адже будь-яка німецька банківська установа зобов'язана надавати повну інформацію стосовно своїх клієнтів та руху коштів за їхніми рахунками правоохоронним органам за наявності відповідного запиту [7, с. 126]. Цікавим антикорупційним елементом політики Німеччини є й реєстр корумпованих юридичних осіб. У разі потрапляння в такий реєстр юридична особа позбавляється права виконувати будь-які державні замовлення, а правоохоронні органи починають впритул стежити за таким суб'єктом підприємницької діяльності. Подібний елемент антикорупційної політики було б доцільним запровадити й Україні, адже в нашій державі непоодинокі випадки корупційних схем за участю не лише впливових посадовців, а й певних підприємств, які так чи інакше пов'язані з особою з повноваженнями (класичні випадки надання неправомірної вигоди на підставі особистих інтересів/стосунків).

Також у Німеччині є пряме передбачення в антикорупційній доктрині стосовно того, що на тих посадах, де спостерігаються підвищені корупційні ризики, має відбуватися системна ротація кадрів. Перелік таких посад затверджений німецьким законодавством.

Німецька стратегія протидії політичній корупції будується на тому, що всі чиновники та державні службовці є позапартійними та працюють на благо інтересів народу, а не окремо взятої партії [3]. У Німеччині чітко прописаний інститут подарунків, що нині актуально й для України.

НАЗК взагалі вважає це найбільш істотним елементом усієї антикорупційної політики держави. Німецькі чиновники не обмежені в праві отримувати та приймати подарунки, проте такий подарунок не має перевищувати чітко визначені грошові еквіваленти. До того ж про подібний факт обдарована особа зобов'язана негайно доповісти своєму керівництву, подавши детальний рапорт. Безпосередньо керівник уже вирішує, чи не було перевищено дозволених меж. Якщо на думку керівника службовець на мав права брати подарунок, такий подарунок залишається у власності держави, а службовця чекає догана.

У багатьох німецьких федеральних землях діють локальні нормативні акти, які забороняють державним службовцям брати на роботу близьких родичів чи навіть тих осіб, з якими вони разом навчалися в університеті (зокрема, подібні акти діють у Баварії).

Міжнародні організації та дослідники стосовно німецької моделі стратегії протидії корупції не мають згоди. З одного боку, Німеччина має низку прогресивних норм та високу правову культуру, що дає змогу віднести її до країн з прогресивною динамікою зменшення корупції, але, з іншого боку, в державі є низка недоліків, які заважають вийти на якісно новий рівень та посісти місце поряд з умовною Данією. Серед недоліків треба відзначити доволі м'які санкції стосовно держслужбовців, які були викриті в корупційному діянні, малу кількість випадків вчинення корупційних злочинів, які доводяться до відома громадськості та труднощі з ухваленням низки антикорупційних законів та актів, які прийняті більшістю країн ЄС. Німеччина не бажає ратифікувати такий масив норм права через те, що вони вимагають змін у вітчизняному законодавстві.

Маємо цікавий парадокс: у Німеччині не ідеальна модель стратегії протидії корупції, яка значно відрізняється від прогресивних скандинавських схем, але при цьому корупція в країні перебуває на доволі низькому рівні. На наш погляд, це пояснюється високим рівнем культури та заможністю більшості верств населення. Також є негласне правило серед німецьких чиновників, які у разі їх викриття в певному корупційному діянні самі звільняються та добровільно відходять від будь-якої державної діяльності. Було б непогано, аби й в Україні чиновники могли проявляти подібну етику у разі вчинення певного правопорушення.

Якщо говорити про Францію, то стратегія протидії корупційній злочинності у цій державі зосе-

реджена на контролі за діяльністю держслужбовців, адже ця сфера суспільного життя вважається найбільш вразливою для корупції [9, с. 197].

Основні стратегічні напрями протидії корупції є такими:

– заборона поєднувати чиновникам свою посаду із політичним мандатом;

– у разі вчинення корупційного злочину винна особа позбавляється всіх колишніх службових привілеїв у вигляді певних пільг, вислуги років тощо;

– чіткі правила поведінки чиновників прописані у кодексі етики чиновника;

– щорічний перегляд масиву антикорупційної законодавчої бази з метою її покращення за необхідності.

Влітку 2017 року у Франції був прийнятий новий антикорупційний закон, який торкнувся інтересів юридичних осіб. Нині всі фірми у Франції підлягають жорсткому аудиту на предмет наявності корумпованих зв'язків. У разі викриття корупційної схеми винна юридична особа буде зобов'язана заплатити штраф у розмірі до 1 млн євро. Також на фірми покладається обов'язок самостійно виконувати ті антикорупційні приписи, які містяться у новому законі (Sapin II).

Отже, підбиваючи підсумок усього дослідження, варто зазначити, що більшість захід-

ноєвропейських держав мають низький рівень корупції, навіть якщо сама антикорупційна стратегія цих держав не є ідеальною. Подібне пояснюється високим рівнем правової культури та загальною заможністю населення цих держав. Втім, що цікаво, навіть маючи низький рівень корупції, західноєвропейські країни все одно весь час модернізують власну антикорупційну політику, аби не дати змоги корупції адаптуватися та поширитися. Головні елементи західноєвропейських моделей стратегії протидії корупційній злочинності, які б Україна могла запозичити у вітчизняну Антикорупційну стратегію, є такими: детальний кодекс честі чиновників; тотальний контроль за діяльністю державних службовців із заборонаю їм бути будь-яким чином пов'язаними з політикою; детальна регламентація інституту подарунків; контроль за діяльністю юридичних осіб на предмет їх корумпованих зв'язків із державними органами (створення відповідного реєстру); запровадження великих штрафів за корупційні правопорушення; активне залучення громадськості до профілактичних та запобіжних антикорупційних дій; постійне та системне підвищення правового виховання всього населення, особливо молоді. Подібні дії, очевидно, мають сприяти зменшенню рівня корупції в Україні та стабілізації вітчизняної економіки.

Список літератури:

1. Беглиця В.П. Досвід європейських країн щодо формування антикорупційної стратегії. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Державне управління. 2015. Т. 263, Вип. 252. С. 17–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2015_263_252_5.
2. Богомолов А.В. Некоторые аспекты международного опыта борьбы с коррупцией / А.В. Богомолов, А.Д. Неретина, В.И. Мурар. *Science Time*. 2014. № 12. С. 47–52.
3. Державна служба в Європейському Союзі. Європеїзація та розвиток державної служби в Україні : навчальний посібник. / Н.М. Колісніченко; за заг. ред. М. Бойцуна, О. Рудіка, Я. Мудрого; М-во освіти і науки України, Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Одес. регіон. ін-т держ. упр., Ун-т Лондон Метрополітен (Великобританія). Київ : Міленіум, 2009. 247 с.
4. Ільєнок Т.В. Боротьба з корупцією: міжнародний досвід. *Юридична наука*. 2013. № 2. С. 71–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2013_2_11.
5. Копачев В.П. Факторы реализации антикоррупционных программ (опыт зарубежных стран). *Теория и практика общественного развития*. 2012. № 2. С. 237–240.
6. Коруля І.В. Зарубіжний досвід у сфері протидії корупції та можливість його використання в Україні. *Порівняльно-аналітичне право* – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2014. № 1. С. 230–233.
7. Підбережник Н.П. Антикорупційна політика в країнах Західної Європи: досвід для України. *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 37. С. 123–132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2013_37_18.
8. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон від 14.10.2014 № 1699- VII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 46, ст. 2047.

9. Трепак В.М. Система заходів антикорупційної діяльності у розвинутих країнах світу. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 193–201. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2016_1_27.

10. Трепак В.М. Міжнародний досвід запровадження системи заходів антикорупційної спрямованості. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 233–246. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2015_2_22.

Kikalishvili M.V. WESTERN EUROPEAN MODELS OF ANTI-CORRUPTION STRATEGIES

The article is devoted to the research of the Western European models of strategy of counteraction to corruption criminality.

The article analyzes the most essential elements of models of strategy of counteraction to corruption criminality of such West European countries as Belgium, Luxembourg, Netherlands, Italy, France, Germany.

The author reveals the fact that modern criminology recognizes two basic world models of formation the counteraction to corruption criminality strategy on which all others are under construction. These are the Singapore (Asian) model and the Swedish (Nordic) model. Most European countries are guided by the Swedish model, which is characterized by the duration of anti-corruption actions based on certain anti-corruption incentives.

The article draws attention to the fact that among the Western European countries the most successful in overcoming corruption is not France or Germany, but smaller states, the so-called “BeNiLux”. Positive dynamics of recent years are also characterized by the strategy of combating corruption in Italy.

As a result, most Western European countries have low levels of corruption, even if their anti-corruption strategies are not ideal. This can be explained by the high level of culture and the general welfare of the population. Among the elements of the strategy to counteract corruption, which should be borrowed by Ukraine, first of all, there is a register of legal entities suspected of involvement in corruption schemes and total control over the work of civil servants and instilling in them a certain code of honor.

Key words: *model, counteraction strategy, corruption crime, Western European states, corruption.*

Орбець К.М.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ХАРАКТЕР СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ПРОЯВ ЙОГО АНТИЦІННОСТІ

У статті досліджується характер суспільної небезпечності кримінального правопорушення із застосуванням аксіологічного підходу. У дослідженні враховано зміни, внесені до Кримінального кодексу України, зокрема, запровадження понять «кримінальне правопорушення» і «кримінальний проступок». Аргументовано доцільність збереження у кримінальному праві матеріальної ознаки кримінального правопорушення. Окреслено значення аксіологічного підходу в дослідженнях суспільної небезпечності. Обґрунтовано, що характер суспільної небезпечності кримінального правопорушення як її якісна характеристика визначається групами суспільних відносин, на які здійснюється кримінально протиправне посягання, на цей характер насамперед впливають основний та додатковий безпосередні об'єкти кримінального правопорушення, а також об'єктивні та суб'єктивні ознаки діяння. Наведено положення про те, що в оцінці характеру суспільної небезпечності у законодавчій і правозастосовній діяльності потрібно виходити з ієрархії цінностей у кримінальному праві, при цьому пропонується правило: чим більш цінними є суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом, тим більш суворими мають бути заходи кримінально-правової репресії. «Ядром» системи цінностей, посягання на які мають визнаватися кримінально протиправними, визнаються природні та невідчужувані права людини, що дедалі ширше закріплюються на міжнародному та національному рівнях, зокрема, життя людини, її здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Деяко меншою мірою пропонується визнавати злочинними кримінально протиправні посягання на інші права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок і громадську безпеку, правосуддя, службову діяльність та професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, національну безпеку України, порядок несення військової служби, довкілля, мир і безпеку людства, якщо тільки вони не супроводжуються умисним заподіянням шкоди суспільним відносинам, які забезпечують найвищі соціальні цінності. Наведено групи суспільно небезпечних діянь, які пропонується криміналізувати як кримінальні проступки. Автор робить висновок про те, що необхідним елементом пізнання суспільної небезпечності кримінального правопорушення є його оцінка як антицінності.

Ключові слова: аксіологічний підхід, кримінальне правопорушення, суспільна небезпечність, цінність, антицінність.

Постановка проблеми. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII, який набув чинності з 1 січня 2020 р., уперше в історії національного кримінального законодавства передбачає юридичне закріплення категорій «кримінальне правопорушення» та «кримінальний проступок». При цьому кримінальне правопорушення визнається родовим поняттям, що охоплює кримінальні проступки та злочини як поняття видові. Ці законодавчі новели актуалізують проблему осмислення (а в деяких випадках і переосмислення) низки наявних наукових положень у галузі кримінального права.

Аналіз ст. 11, ч.ч. 1 і 2 ст. 12 нової редакції Кримінального кодексу України (далі – КК) дає підстави

дійти висновку, що законодавець, незважаючи на запровадження нових «легальних» термінів, цілком обґрунтовано не відмовився від спадкованих традицій розуміння кримінального правопорушення (за попередньою термінологією – злочину). У цьому розумінні враховано формальну («кримінальне правопорушення – передбачене КК діяння»), соціальну («кримінальне правопорушення – суспільно небезпечне діяння») та психологічну («кримінальне правопорушення – винне діяння») ознаки, воно відзначається антропоцентризмом («кримінальне правопорушення – діяння, вчинене суб'єктом злочину»). Закономірно, що таке багатоаспектне тлумачення дає змогу вийти за межі юридичного позитивізму, уможлививши і навіть зумовлюючи застосування різних підходів у дослідженнях кримінального правопорушення.

Зокрема, з точки зору аксіологічного підходу кримінальне правопорушення є антицінністю, яка, своєю чергою, проявляється через його ознаки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду проблем суспільної небезпечності як матеріальної ознаки кримінального правопорушення останніми роками присвячені роботи В.І. Борисова, В.К. Гришука, Ю.П. Дзюби, М.Г. Иванова, В.М. Киричка, Н.А. Орловської, М.І. Панова, В.П. Тихого, В.В. Шаблистоного та інших науковців. Незважаючи на значний інтерес до проблематики суспільної небезпечності, що зберігається впродовж останнього століття у вітчизняній науці, ставлення дослідників до цієї ознаки кримінального правопорушення є кардинально протилежним: від підтримки більшістю фахівців до повного заперечення. Наприклад, деякі вчені пропонують поняття суспільної небезпечності визнавати «штучно створеним рудиментом радянської правової системи» та замінити на «безпеку людини, суспільства, держави та людства» [1, с. 120].

Також серед науковців є неоднаковим розуміння змісту категорії «суспільна небезпечність діяння», адже вона не має чітко фіксованих (формалізованих) та вичерпних ознак, що дає змогу відносити її до класу «оціночних понять» [2, с. 74]. Як оціночне поняття суспільна небезпечність містить у собі не лише якісно-кількісну характеристику відповідного явища, а й оцінку його значущості [3, с. 223]. Водночас розгляд суспільної небезпечності під кутом зору вчення про цінності й оцінку (аксіології) залишається не досить відображеним у науковій літературі.

Формулювання цілей статті. З огляду на недостатній рівень наукової розробки обраної проблематики у статті поставлені такі завдання:

- з'ясувати роль аксіологічного підходу у дослідженнях суспільної небезпечності кримінального правопорушення;
- визначити антицінність кримінальних правопорушень через дослідження характеру їх суспільної небезпечності;
- розкрити відмінність між кримінальними проступками та злочинами з урахуванням не лише формального критерію, а і характеру суспільної небезпечності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не вдаючись до детальної дискусії щодо доцільності існування поняття «суспільна небезпечність», слід зазначити, що воно є ширшим за поняття «безпека для суспільства». Це однозначно впливає зі змісту ч. 2 ст. 11 КК, де суспільна небезпечність кримінального правопору-

шення тлумачиться як заподіяння істотної шкоди *фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі* (а не лише суспільству. – К.О.) або створення можливості (реальної загрози) заподіяння такої шкоди. Таке широке визначення поняття суспільної небезпечності діяння нівелює аргумент про нібито неврахування людини як найвищої соціальної цінності у визначенні кримінального правопорушення. Отже, на наш погляд, відсутні очевидні підстави відмовлятися від використання цього поняття, що виступає невід'ємною родовою ознакою кримінального правопорушення, розкриває соціальну сутність останнього.

Подібним чином не можна погодитися з пропозиціями щодо недоцільності використання ознаки «суспільна небезпечність» у дефініції кримінального проступку [4, с. 3] або, навпаки, щодо можливості використання поняття «суспільна небезпека діянь, вчинених за обставин, що виключають їх злочинність» [4, с. 11, 12]. Предметом кримінального права, що є найсуворішим соціальним регулятором, є відносини, що виникають у зв'язку з вчиненням не будь-яких, а лише суспільно небезпечних діянь, визнаних кримінальними правопорушеннями. Факт виокремлення поряд зі злочинами кримінальних проступків не може автоматично скасувати матеріальну ознаку відповідних діянь. Показовим є те, що у практиці Європейського суду з прав людини вже сама суворість санкції дала Суду підстави визнати справу кримінальною, хоча за національним законодавством мало місце адміністративне правопорушення (п. 55 рішення у справі «Гурепка проти України» від 6 вересня 2005 р.) [5]. Тим більше, якщо йдеться про кримінально протиправне діяння, за яке може бути призначене покарання, що тягне судимість, у жодному разі не можна стверджувати, що це діяння, будучи кримінальним проступком, на відміну від злочину, втрачає свою суспільну небезпечність, тобто нібито є за своєю соціальною сутністю якісно іншим. З іншого боку, обставини, що виключають злочинність діяння, надають останньому правомірний характер у зв'язку саме з нейтралізацією суспільної небезпечності, коли діяння, лише зовні подібне до кримінального правопорушення, є суспільно корисним або, принаймні, суспільно прийнятним. Тому поняття «суспільна небезпека діянь, вчинених за обставин, що виключають їх злочинність», позбавлене змісту.

Обґрунтування розуміння кримінального правопорушення як діяння суспільно небезпечного багато в чому перебуває в аксіологічній площині.

Використання аксіологічного підходу в дослідженнях суспільної небезпечності діяння дає можливість відповісти на запитання: чому посягання на одні суспільні відносини визнаються, повинні або хоча б можуть визнаватися суспільно небезпечними з перспективою їх криміналізації, а посягання на інші не становлять суспільної небезпеки й можуть зумовлювати необхідність декриміналізації. Крім того, у законодавчому розмежуванні кримінальних проступків і злочинів первинним (базовим) критерієм є відмінності у характері та (або) ступені їх суспільної небезпечності, що вже потім формально відтворюються у виді та розмірі покарання, передбаченого в санкції. У практиці правозастосування правильна оцінка характеру суспільної небезпечності вчиненого діяння, в тому числі врахування цінності суспільних відносин, що виступають додатковим безпосереднім об'єктом, дає змогу з'ясувати тяжкість кримінального правопорушення в широкому значенні (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК) і призначити справедливе покарання винному.

Характер суспільної небезпечності кримінального правопорушення як її якісна характеристика визначається групою (групами) суспільних відносин, на які здійснюється кримінально протиправне посягання, тому на цей характер прямо і найбільшою мірою впливає безпосередній об'єкт кримінального правопорушення. Поряд з основним та додатковими (в разі їх наявності) безпосередніми об'єктами для цілісного розуміння характеру суспільної небезпечності кримінального правопорушення слід враховувати інші об'єктивні ознаки: предмет, характер суспільно небезпечних наслідків, час, місце, обстановку тощо. Наприклад, діяння, вчинене у воєнний час, може характеризуватися якісно іншою суспільною небезпечністю, ніж подібне діяння, вчинене за відсутності зазначених ознак. Також спрямованість кримінального правопорушення визначається суб'єктивними ознаками: формою вини, змістом умислу, метою і мотивами, ознаками спеціального суб'єкта.

В оцінці характеру суспільної небезпечності у законодавчій і правозастосовній діяльності потрібно виходити з певної ієрархії цінностей у кримінальному праві, яка визначає правило: чим більш цінними є суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом, тим більш суворими мають бути заходи кримінально-правової репресії, наприклад, більшою питомою вагою злочинів порівняно з кримінальними проступками серед усіх кримінально протиправних посягань на них, більшою тяжкістю злочину, суворі-

шою санкцією статті Особливої частини закону про кримінальну відповідальність, більш суворим покаранням, що призначається судом, тощо.

Слід погодитися з думкою Н.А. Орловської про те, що кримінальне право не може визначати ієрархію цінностей, а лише оперувати тією, що склалася в соціальній системі, отже, є проблема в чіткому оформленні цієї ієрархії та узгодженні оцінок законодавця з об'єктивною реальністю [6, с. 679]. Незважаючи на те, що на різних етапах розвитку суспільних відносин система цінностей не залишається незмінною, а тому одні й ті самі діяння в різний час і в різній місцевості можуть відрізнятися за суспільною небезпечністю [7, с. 67], є абсолютні цінності, що є фундаментом розвитку будь-якого суспільства та в посяганнях на які іманентно закладена кримінальна протиправність [8, с. 40, 41].

На чолі цієї ієрархії за сучасних умов розвитку українського соціуму, безперечно, має перебувати життя людини, тому діяння, що спрямовані за своїми об'єктивними та суб'єктивними ознаками на заподіяння шкоди відповідним суспільним відносинам, за відсутності обставин, які суттєво знижують ступінь суспільної небезпечності вчиненого, мають визнаватися злочинами. Аналогічно доцільно оцінювати умисні непривілейовані посягання на здоров'я (за винятком легких тілесних ушкоджень), честь і гідність, недоторканність і безпеку людини (як найвищі соціальні цінності згідно з ч. 1 ст. 3 Конституції України).

Саме природні та невідчужувані права людини, що дедалі ширше закріплюються на міжнародному та національному рівнях, виступають «ядром» системи цінностей, посягання на які мають визнаватися кримінально протиправними. Складність полягає в тому, що суспільні відносини, які їх забезпечують, не завжди зазнають цілеспрямованого деструктивного впливу, вони здебільшого можуть тісно «вплітатися» в низку інших сфер суспільних відносин – громадську, національну, військову безпеку, правосуддя, довілля, безпеку людства тощо – й тому «постраждати» разом з ними. Такі поліоб'єктні посягання, на нашу думку, також, як правило, мають визнаватися злочинами.

Дещо меншою мірою слід визнавати злочинними кримінально протиправні посягання на інші права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок і громадську безпеку, правосуддя, службову діяльність та професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, національну безпеку України, порядок несення військової служби, довілля, мир і безпеку

людства (якщо тільки вони не супроводжуються умисним заподіянням шкоди суспільним відносинам, які забезпечують найвищі соціальні цінності). На жаль, ці сфери суспільних відносин лише частково відображені у характеристиці завдань КК у ч. 1 ст. 1, хоча натепер усі вони є досить важливими для існування й розвитку всього українського суспільства.

Отже, з урахуванням характеру суспільної небезпечності та ієрархії цінностей доцільно криміналізувати, але переважно як кримінальні проступки, такі діяння: а) насамперед не пов'язані з посяганням на зазначені вище найбільш цінні групи суспільних відносин, проте такі, які є суспільно небезпечними через низку чинників. У цих випадках, як відзначає Ю.П. Дзюба, для конструювання кримінально-правових норм необхідна більша кількість криміноутворюючих ознак [9, с. 132]. Разом із тим існують групи суспільних відносин, криміналізація посягань на які є зайвою (наприклад, ті, що складаються у сфері особистого життя громадян); б) що є посяганнями на зазначені в попередньому абзаці групи суспільних відносин, однак мають менший ступінь суспільної небезпечності; в) в окремих випадках пов'язані із заподіянням нетяжкої шкоди здоров'ю особи або лише зі створенням небезпеки заподіяння шкоди здоров'ю; г) пов'язані, як виняток, із заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю, але лише через необережність або за наявності інших ознак, що істотно знижують ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння. Звичайно, це загальне правило не враховує наявності привілейованих або кваліфікованих складів кримінальних правопорушень, ознаки яких суттєво змінюють характер та (або) ступінь суспільної небезпечності кримінально протиправного діяння.

Необхідно констатувати, що зміст Особливої частини КК у чинній та майбутній редакції не повністю узгоджується з пропонованими положен-

нями. Це зумовлене насамперед тим, що розмір штрафу – майнового покарання – поряд зі строком позбавлення волі залишається одним з критеріїв класифікації кримінальних правопорушень, а тому, зокрема, низка кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності визнаються злочинами, хоча навряд чи відповідні суспільні відносини за своєю цінністю можна поставити в один ряд із наведеними вище. Дуалістичний формальний критерій класифікації кримінальних правопорушень та злочинів потребує подальших досліджень, більш ґрунтовної наукової розробки.

Висновки. Таким чином, пізнання суспільної небезпечності кримінального правопорушення невід'ємно пов'язане з оцінкою кількісно-якісних соціальних характеристик діянь уповноваженими суб'єктами законотворчої та правозастосовної діяльності як антицінності щодо фізичної чи юридичної особи, суспільства або держави. Тому критерій оцінки завжди об'єктивний, і оціночне судження може бути як правильним (істинним), так і неправильним (хибним, помилковим). У правильній оцінці належною мірою відображається антицінність актів соціально значущої поведінки, і саме такі судження створюють базу для подальшого вдосконалення кримінального закону і практики його застосування. Помилкові оціночні судження законодавця здатні призводити до надмірної або недостатньої криміналізації та (або) пеналізації, зниження цінності самого кримінального закону, а в окремих випадках і перетворити його на антицінність або, як відзначають у літературі, «узаконену несправедливість» [10, с. 24]. Помилкові оцінки характеру суспільної небезпечності діяння у правозастосуванні ускладнюють реалізацію завдань та функцій кримінального права, суперечать правовим цінностям (таким як, наприклад, справедливість, рівність), у кінцевому підсумку також негативно позначаючись на цінності кримінального закону.

Список літератури:

1. Шаблистий В.В. Суспільна безпека (небезпечність) у кримінальному праві в епоху постмодерну. *Вісник кримінологічної асоціації України*. Харків, 2015. № 3. С. 112–124.
2. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 528 с.
3. Панов М.І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства. Київ : Ін Юре, 2010. 812 с.
4. Рудковська М.Р. Суспільна безпека як ознака поняття злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2017. 18 с.
5. Справа «Гурепка проти України» (Заява № 61406/00). Страсбург, 6 вересня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_437.
6. Орловська Н.А. Соціальна шкідливість та суспільна безпека: концептуальні аспекти співвідношення у контексті побудови кримінально-правових санкцій. *Форум права*. 2001. № 2. С. 672–680.

7. Демидов Ю.А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве. Москва : Юрид. лит., 1975. 184 с.
8. Иванов Н.Г. Общественная опасность деяния как онтологическая основа криминализации : монография. Москва : Проспект, 2016. 80 с.
9. Дзюба Ю.П. Суспільна небезпечність злочинів та соціальна обумовленість кримінально-правової заборони. *Форум права*. 2014. № 4. С. 130–134.
10. De Lauri A. Law as an anti-value. Justice, violence and suffering in the logic of becoming. *Anthropology Today*. 2014. Vol. 30. № 3. P. 22–25. DOI: 10.1111/1467-8322.12112.

Orobets K.M. THE CHARACTER OF THE SOCIAL DANGER OF A CRIMINAL OFFENSE AS A MANIFESTATION OF ITS ANTI-VALUE

The article investigates the character of the social danger of a criminal offense using an axiological approach. The study takes into account changes made to the Criminal Code of Ukraine, in particular, the introduction of the concepts of “criminal offense” and “criminal misconduct”. The expediency of preserving in a criminal law the substantive sign of a criminal offense is argued. The importance of the axiological approach in the studies of social danger is outlined. It is substantiated that the character of the social danger of a criminal offense as its qualitative characteristic is determined by the groups of social relations, which are subject to criminal offense, which is primarily influenced by the main and additional direct objects of the criminal offense, as well as objective and subjective signs of action. Provision is made that when assessing the character of social danger in legislative and enforcement activities, one must proceed from the hierarchy of values in criminal law, proposing a rule: the more valuable social relations protected by the criminal law, the more stringent the measures of criminal repression should be. At the core of the system of values that are perceived to be criminally unlawful are natural and inalienable human rights, which are increasingly being promoted internationally and nationally, in particular human life, health, honour and dignity, integrity and security. To a lesser extent, criminal offenses against other human and civil rights and freedoms, property, public order and public security, justice, official activity and professional activity related to rendering public services, national security of Ukraine, the order of carrying out military service, the environment, peace and security of mankind are considered criminal, unless they are accompanied by deliberate harm to the social relations that provide the highest social values. The groups of socially dangerous acts, which are proposed to be criminalized as criminal misconducts are presented. The author concludes that a necessary element of knowledge of the social danger of a criminal offense is his evaluation as an anti-value.

Key words: *axiological approach, criminal offense, social danger, value, anti-value.*

Rohatynska N.Z.

Ternopil National Economic University

CRIMINALITY IN FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY

The article analyzed crime in foreign economic activity. It is noted that illegal movement of goods across the customs border of Ukraine is directly related to tax evasion, taking into account that the corresponding goods and transport transactions are further used in case of illegal overestimation of gross expenses and tax credit, as well as underestimation of gross revenues and tax liabilities. Attention is drawn to the fact that the criminal offence is preceded by an administrative offence, namely, the commission of an administrative offence – violation of customs rules under article 485 of the Customs Code of Ukraine precedes the commission of a criminal offence of tax evasion (fees, mandatory payments), the liability for which is provided for in article 212 of the Criminal Code of Ukraine. Attention is drawn to the fact that detection and suppression of violations of the legislation of Ukraine on issues of state customs case, detection of criminal offences in customs and tax sphere, prevention and suppression of channels of illegal movement of goods across the customs border of Ukraine, the State Fiscal Service of Ukraine since 2015 has started and organized the corresponding work of units of the tax police of the SFS and its territorial bodies. It is noted that the customs value of goods imported into Ukraine «under contract» is significantly lower than the average market prices – accordingly, it is charged less amounts of customs payments. To resolve this issue, which will allow to increase the level of payment of taxes in the real level, it is offered to enter, first, continuous monitoring risky externally the foreign economic operations of subjects of foreign economic activity with the enterprises, Registered in offshore zones and countries with preferential taxation, and their comprehensive development and make changes in the methodology for determining the customs value of imported goods, Including through the updating of existing and the conclusion of new memorandums of understanding and the cooperation of SFS with industry associations and leading importers of goods.

Key words: foreign economic activity, criminality, tax evasion, illegal movement of goods across the customs border of Ukraine.

Statement of a problem. In the foreign economic activity of Ukraine, trends are common when, in addition to the real sector of the economy, exports and imports of goods are carried out by so-called “risk” entities registered in different regions of Ukraine, in whose activities there are signs of fictitious. In particular, it is when the economic entity in one person has the founder, director and chief accountant, there are no fixed assets, the number of employees is not more than one person. Some of such enterprises are not value added tax (VAT) payers, do not file reports, do not return foreign exchange revenues, as they carry out their activities only for a short time. The use of such enterprises in the conduct of economic entities of foreign economic activity is primarily related to the purpose of understatement of the object of taxation and, accordingly, non-payment of taxes to the budget [1].

Article 212 of the Criminal Code provides for a criminal offence – intentional evasion of taxes and fees (Mandatory payments) included in the system of taxation, introduced in accordance with the pro-

cedure established by law, Committed by an official of an enterprise, institution, organization, regardless of the form of ownership or person, Engaged in business activities without the formation of a legal entity, or any other person, Which is obliged to pay them if these acts have resulted in the actual non-receipt of substantial, large and particularly large amounts of funds into budgets or public funds [2].

Analysis of the last researches and publications. Some aspects of offenses in the sphere of customs regulation of foreign economic activity are reflected in the researches of E.V. Dodina, O.P. Grebelnik, V.P. Pashka, S.S. Tereshchenko, M.T. Belukhi and others.

Purpose of scientific research - is the systematization of types of offenses in the sphere of customs regulation of foreign economic activity and determination of the reasons for their commission.

Statement of the main material. Illegal movement of goods across the customs border of Ukraine is directly related to tax evasion, taking into account that the corresponding goods and transport transactions are

further used in case of illegal overestimation of gross expenses and tax credit, as well as underestimation of gross revenues and tax liabilities. Thus, the criminal offence is preceded by an administrative offence, namely, the commission of an administrative offence – violation of customs rules under article 485 of the Customs Code of Ukraine precedes the commission of a criminal offence of tax evasion (fees, mandatory payments), for which responsibility is provided for in article 212 of the Criminal Code of Ukraine [1].

Risks of such offences include understatement/overstatement of the customs value of goods; Declaration of goods according to the wrong code Ukrainian Classification of Goods of Foreign Economic Activity (UCG FEA) of movement of goods with concealment from customs control (underweight and quantity of goods, partial non-declaration of goods); Declaring false information about the country of origin of goods; Movement of goods outside checkpoints (including through the “green section” of the border), as well as with concealment from customs control, carrying out foreign economic transactions with controlled economic entities – non-residents registered in offshore zones; Movement of commercial goods by shredding into small batches; Movement of commercial goods under the guise of humanitarian assistance for further implementation [1].

Taking into account qualitative and quantitative characteristics, place and method of production and transportation, the following groups of goods are more involved in risk operations: when importing – petrol, lubricants, means of ground transport, fish and seafood; For export – ferrous metals, cereals, fats and oils, [2]. In addition, the illegal movement across the customs border of highly liquid goods such as walnut, amber and cars has become massive. Let’s take a look at these questions.

Amber is a mineral of a class of organic compounds, a fossil resin of coniferous trees in the mostly paleogene period [3]. Amber is widely used to make all kinds of jewelry and household items. It is highly valued in China, Europe and Arab countries. At the same time, the complicated legal regulation of the use of subsoil, the complexity of the procedure for obtaining a special permit for the use of subsoil, the need to obtain a number of permits, solutions for the start of mining have long discouraged potential investors from investing in the development of amber deposits in Ukraine. At the same time, in the world market of precious stones, amber prices are growing exponentially [4].

Today Ukraine officially produces 2 tons of amber per year. Illegally, according to market participants –

from 50 to 250 tons. By indirect signs, using open information from Poland, China and Russia, it is possible to confirm production of 30–80 tons of Ukrainian stone. Technically speaking, Ukraine supplies to the world market somewhere 5–8% of world production. The average price of produced in Ukraine and sold kilogram will be 600-700 US dollars. 80 tons of stone produced in Ukraine we multiply by the maximum 700 US dollars per kilogram and receive 56 million. USD – approximate volume of local production market per year [5].

The next interesting type of goods that are subject to customs violations, and in turn participate in tax evasion by economic entities, are walnut nuts. Every year thousands of tons of walnuts are exported from Ukraine, which are in great demand around the world and are used in various confectionery industries from Europe to the Middle East. Abuse accompanies this business throughout the chain, and results in multimillion-dollar amounts of extra profits and under expenditure taxes. At the same time, Ukraine has its own specifics of growing and harvesting “walnut” – they are mainly grown on private farms and country plots (about 90%), which in the future are bought by large wholesalers. At the same time, for the purpose of non-payment of taxes in the budget, in the Village Councils and country cooperatives the fictitious certificates of origin of nuts issued most often on the dyed people in whom about 100 tons of nuts register are made out. This illegal legalization of the goods allows not to pay to the budget about 100 million. UAH tax on income of individuals annually [6].

We will give an approximate algorithm of detection of risky foreign economic operations by control bodies.

1. In order to determine the subjects of foreign economic activity that fall under the risk criteria, the Information System “Tax Block” establishes the registration data of the subject, in particular: Name, identification code, legal address, phones, director, accountant, founders, number of employees, accounts in banking institutions, branches, subsidiaries, production profile, industry affiliation, distribution of property rights (nominal owners, real owners (legal entities, individuals), their contact details, in turns, relations with representatives of authorities and politicians, attitude to groups of influence, financial-industrial groups, criminal groups.

2. Verification of the legitimacy of officials without interference in the activities of the enterprise through interviews with their consent.

3. Check the location of the enterprise at the tax address; determine the possibility of carrying out

economic operations by the subject of foreign economic activity (availability of office, warehouse premises, production facilities, real number of workers).

4. Analysis of foreign economic activity of the VED subject using the Automated System of Customs Clearance (ASCC) “Inspector-2006”, namely:

- establishment of the number of foreign economic transactions carried out, their total customs value, the number of customs payments paid, the total weight in terms of each product;

- identification of non-residents and full verification through official means;

- identification of commodity groups exported / imported by the Foreign Economic Activity (FEA) entity, their analysis according to the requirements of the Ukrainian Classification of Goods of External Economic Activity;

- studying of cargo and customs declarations (CCD) and the package of documents (the contract, the specification to the contract, an invoice, the country of origin, a trademark, the international commodity-transport consignment note (CMR), the book of the international road transport (Carnet TIR), certificates, permissions, licenses, the contract on declaring, etc.);

- analysis of prices (using the information resources of the State enterprise “State Information and Analytical Center for Monitoring External Commodity Markets”, commodity exchanges, etc.);

- identification of the carrier company (name, place of registration, vehicles);

- identification of declarations that perform customs clearance and their contact details, customs offices at the border, customs posts where customs clearance is carried out;

- establishment of a banking institution through which funds are transferred for exported goods.

5. Analysis of exported/imported goods, in particular:

- determination of the composition of the product, scope of application, characteristics, analysis of the commodity code according to (UCG FEA), rate of duty, necessary documents of non-tariff regulation (certificates, permits, conclusions, technical conditions, State standard, etc.);

- examination of goods using the Internet (identification of characteristics, destination, retail prices, trademark, search of official representatives of goods in the territory of Ukraine, establishment of contact with them – obtaining advice);

- comparison of goods with previously issued or similar goods (by code, trademark, manufacturer), analysis of its cargo declarations.

6. Development of chain of supply of goods from producer to exporter and further to non-resident (analysis of financial and economic activity of enterprises, value of goods at customs clearance and at sale, so-called “twists” at purchase and export of goods are possible, etc.).

7. Determination of the circle of persons to whom a risky enterprise is controlled, establishment of a full circle of affiliates and controlled economic entities.

8. In case of signs of criminal activity in the actions of these persons – carrying out a complex of operational and search measures.

9. In the event of the detection of signs of the commission of an offence, a decision is taken in accordance with article 214 of the Code of Criminal Procedure on the registration of criminal proceedings in the Unified Register of Pre-Trial Investigations, the conduct of preliminary investigations on it, the conduct of measures to compensate the State for the damage caused and the referral of criminal proceedings to the court.

Let’s look at typical types of offences in the customs sphere.

Let’s look at the individual risk activities in detail.

First of all, it is carrying out risky export operations with “walnut” goods.

Economic entities – exporters of “walnut” goods (code of UCG FEA 0802310000, 0802320000) purchase nuts from the population for cash, and in violation of the requirements of articles 168, 170 of the Tax Code of Ukraine tax on the income of individuals is not paid to the budget. Fictitious enterprises and controlled natural persons-entrepreneurs who are on a simplified tax system can be used to legalize nuts purchased from the population.

On the basis of the documents received from the taxpayer, the Chamber of Commerce and Industry prepares a conclusion on the origin of the goods “walnut”, which is duly registered and is the main document on the basis of which the Certificate of Origin of the goods is subsequently issued. The data on the origin of the goods and the basis for their receipt are entered with false information about the name of the supplier of nuts (legal or natural person), the registration number and the date of the expenditure consignment note on the basis of which the export storage system purchased the goods, and in case of purchase of nuts on the market, information about the owner of the market, its name, location and number and date of the certificate issued by the market administration are entered.

Entrepreneurs who sell highly liquid goods through the Internet, on markets or in the retail trading

network, when ordering a lot of goods abroad, in order to minimize the payment of customs payments, apply to the organizers of the illegal scheme, the essence of which is as follows. In order to avoid payment of customs payments during import operations, the attackers use the provisions of article 287 of the Customs Code of Ukraine, which defines that goods imported (transferred) into the customs territory of Ukraine, defined in accordance with the Law of Ukraine “On Humanitarian Assistance” by the Commission on Humanitarian Assistance under the Cabinet of Ministers of Ukraine humanitarian assistance, are exempt from taxation of import duty [7].

In order to implement the scheme, the organizers create or use already created pseudo-charitable organizations, on behalf of which they submit to the Ministry of Social Policy of Ukraine an application for recognition of goods with humanitarian assistance, to which false documents are attached, or those containing false information.

However, due to the short time frame for consideration by the working group under the Ministry of Social Policy of Ukraine of such applications (5 days from the date of receipt of documents), it is almost impossible to establish the inaccuracy of the documents provided. Therefore, mainly, the Ministry of Social Policy of Ukraine issues orders on recognition of goods declared on behalf of pseudo-charitable organizations, humanitarian assistance. This order is published on the official website of the Ministry of Social Policy of Ukraine and is sent to interested executive bodies. After that, the attackers submit an additional (main) customs declaration to the corresponding SFS customs office and distribute the goods without paying customs payments. The goods are then delivered to customers who sell them via the Internet, markets and retail stores, mainly for cash, and the organizers of the scheme submit false information to local authorities about the target direction of humanitarian assistance.

This illegal mechanism is used to evade customs payments when importing both highly liquid goods and used goods – the so-called “Second-hand”.

Evasion of customs payments in case of import into the customs territory of Ukraine of used cars by understatement of customs value.

Evasion of customs payments when importing goods with a view to their further sale by grinding into small batches.

Until 1 January 2018, Ukrainian customs legislation provided for a simplified procedure for the movement (transfer) across the customs border of Ukraine of goods transferred by citizens for personal, family

and other needs unrelated to the conduct of business activities (article 364, paragraph 1, of the Customs Code of Ukraine). This norm was used by citizens to import goods into the territory of Ukraine for commercial purposes without paying customs payments. In addition, the receipt of virtually unreported products makes it possible to evade other taxes and fees payable in the conduct of business activities, and also damages the State budget of Ukraine.

It should be noted positively the work of the legislator, by amending the Tax Code of Ukraine made this scheme economically unfavorable. On December 7, 2018 the Supreme Council of Ukraine made amendments to which it limited duty-free import of goods through border, in particular in Article 191 of the Tax Code of Ukraine ten times, namely “in case of import to the customs territory of Ukraine in hand luggage and/or in the accompanied baggage goods (Except for sub-excise goods and personal effects), the total invoice value of which does not exceed the equivalent of 500 euros and the total weight of which does not exceed 50 kg, Through other than open for air traffic, crossing points across the state border of Ukraine physical combat, Who was absent in Ukraine for less than 24 hours or entering Ukraine more often than once within 72 hours, The tax base is a part of the total invoice value of such goods, exceeds the equivalent of 50 euros, taking into account the duty payable” [8].

That is, from January 1, 2018 it is possible to bring goods worth not more than 50 euros and weighing not more than 50 kilograms once every three days to the territory of Ukraine free of charge. At the same time, the citizen must be abroad for more than 24 hours, that is, it is not possible to return with the goods on the same day. In addition, you can now buy goods abroad via the Internet and receive them by mail duty-free only three parcels per month for the amount of 150 euros each, the fourth will already go with 20% VAT.

The next type is tax evasion by transposing goods and material assets when moving across the customs border of Ukraine.

The essence of the scheme is this. The documents submitted for customs clearance contain unreliable information about the physical properties of the inventory that is imported. In addition, one customs declaration declares goods with a low tax burden, which in weight dimension account for more than 50% of the total weight on the customs declaration, and goods with a much larger tax burden and a high customs value of significantly smaller volumes.

For example, clothing of the appropriate colour, model and profile, the customs value of which is a

certain amount, and in fact items are imported under this article but with completely different physical characteristics and significantly higher than the cost, are declared under the corresponding article.

Goods are sold for cash to economic entities with signs of “fictitious”, which testifies to the formation of a scheme tax credit to third parties. In the future, economic entities with signs of “fictitious” sell these goods to enterprises of the real sector of the economy.

The next scheme – evasion of payment of customs payments when importing into the customs territory of Ukraine highly liquid goods outside customs control with their subsequent replacement with declared ones, having a low tax burden.

It's the following. After the goods arrive at the crossing point across the state border of Ukraine to the internal customs office, the attackers provide a preliminary customs declaration and shipping documents with knowingly false information about the nomenclature, weight and quantitative characteristics of the goods. As a rule, goods with low customs load are specified, and in fact more valuable goods (household appliances, brand clothes, electronic equipment, etc.) are carried out. After customs procedures at the crossing point without actual inspection of the goods, the vehicle does not go to the customs office of destination, but is sent to the rented/own warehouse, which is usually located in a closed protected area and has the possibility of entering dimensional vehicles and carrying out loading unloading. Products with low tax burden specified in the customs declaration are placed in advance to such premises. After the car enters the warehouse, the participants of the illegal scheme perform unauthorized access to the goods (by damaging seals or using the technological features of the tented cars), unassigned highly liquid goods are unloaded and declared goods of the same weight are loaded into its place. After that, the car follows to the customs office of destination, where it completes the customs clearance. In the future, the smuggled goods are sent to the customers, and the substitute goods are returned to the warehouse where they were loaded to repeat the cycle of the specified scheme.

Evasion of customs payments when highly liquid goods (worth more than 1000 euros) are transferred to the customs territory of Ukraine through checkpoints open for air traffic in hand luggage outside customs control, by non-declaration.

This scheme is used by the owners of retail stores engaged in sales activities of famous world brands of small size (Louis Vuitton, Gucci, Chanel, Valentino, Dolce & Gabbana, Dior, Rolex, etc.). The organizer of the scheme searches abroad for the necessary

goods, on which the courier is sent. The latter plane follows in selected countries, where it buys brand clothes, shoes, accessories and jewelry worth at least 20–30 thousand euro. When returning to the territory of Ukraine, the courier chooses a form of customs control on the channel “green corridor”, intended for citizens moving goods across the customs border of Ukraine in volumes not subject to taxation by customs payments and written declaration (worth up to 1 000 euros), which leads to evasion of payment of customs payments.

Tax evasion scheme and non-return of foreign currency revenue through the use of fictitious firms.

In addition to these, other methods and methods may be used to evade the payment of taxes by subjects of foreign economic activity.

In order to detect and suppress violations of Ukrainian legislation on State customs matters, detect criminal offences in the customs and tax spheres, prevent and suppress channels of illegal movement of goods across the customs border of Ukraine, the State Fiscal Service of Ukraine has organized the relevant work of the tax police units of the DFS and its territorial bodies since 2015 [9].

By 2015–2017, the tax police achieved significant results in exposing criminal offences in the customs sphere.

In 2015, 343 criminal proceedings in the customs sphere were entered into the Unified Register of Pre-trial Investigations, 228 of which were under article 212 of the Criminal Code of Ukraine, under which 177 700 000 UAN were reimbursed to the State budget. Losses caused. In order to prevent illegal formation of tax credit by enterprises of the real sector of the economy, 698 guidelines on possible violations of customs rules were sent to the customs offices of the SFS. 427 protocols on customs violations have been drawn up for a total of 117 900 000 UAN fines. As a result of the review of administrative proceedings under the protocols, 227 orders were issued to impose administrative penalties (fines) in the amount of 51 300 000 UAN, of which 11700000 is collected in the budget UAN, Confiscated property in the amount of 64 million UAN [10].

In 2016, 327 criminal proceedings were registered in the Unified register of pre-trial investigations, 165 of which were under article 212 of the Criminal Code of Ukraine, during the investigation of which 274 700 000 UAN were reimbursed to the State budget. 699 guidelines on possible violations of customs regulations have been provided to SFS customs offices. Based on the results of the guidelines, 883 protocols on violation of customs regulations by

FEA entities have been drawn up by customs offices. Under the protocols drawn up, fines in the amount of 75 100 000 UAN, were imposed on violators of customs regulations, From which 9 100 000 UAN was collected in the budget, Confiscated inventory in the amount of 54 200 000 UAN. [11].

In 2017, 324 criminal proceedings were registered in the Unified register of pre-trial investigations, 128 of which were under article 212 of the Criminal Code of Ukraine, during the investigation of which 390 900 000 UAN losses were reimbursed to the State budget. The SFS customs offices were provided with 805 guidelines on possible violations of customs regulations. On the basis of the results of the guidelines, 550 protocols on violation of customs rules by FEA entities have been drawn up by customs. Under the protocols drawn up, fines in the amount of 215 400 000 UAN, were imposed on violators of customs regulations, from which 16 600 000 UAN was recovered to the budget, confiscated inventory in the amount of 47 200 000 UAN [12].

In the course of activities to expose the facts of tax evasion by subjects of foreign economic activity, the tax police have established that individual organized groups are developing and implementing various criminal schemes, namely, minimizing customs payments during import; Tax evasion and non-return of foreign exchange revenues from exports. To implement these schemes, economic entities with signs of fictitious are created and used, in addition, controlled enterprises – non-residents – are involved in them. Such groups received the conditional name “Customs payment minimization centers” [13].

According to us, it is possible to provide such a formulation of this concept: The center of minimization of customs payments is a steady organized group of persons with accurate differentiation of duties of its participants and complex organizational structure which activity is directed to minimization of customs payments at customs registration of inventory items.

The Customs Payment Minimization Center may include both natural and legal persons.

At the same time, legal entities are: brokerage firms, “transit”, “fictitious” economic entities, enterprises of the real sector of the economy – customers of services to minimize customs payments [1].

Natural persons who are part of the Customs Payment Minimization Center form an organized group that directly performs illegal acts. These may include:

1. Organizer (co-organizer) – creates and maintains the operation of the Customs Payment Minimization Center, has extensive corrupt connections at customs offices and other authorities.

2. Accountant – performs functions on document processing, preparation and presentation of tax reports, controls bank accounts of “transit” and “fictitious” economic entities.

3. Customs broker – performs functions on registration and submission to customs authorities of documents of customs clearance, as a rule, takes direct part in production of forged documents.

4. Front persons are natural persons (including non-residents) on whom “fictitious” or “transit” enterprises are registered for remuneration or on a permanent reimbursable basis.

5. Courier – follows the instructions of the organizer, accountant and broker [1].

The activities of such centres for the minimization of customs payments in modern conditions are a serious challenge to the sphere of public administration in the customs sphere, they exist in most schemes aimed at tax evasion applied by subjects of foreign economic activity and require considerable attention of law enforcement agencies.

Now we will consider problematic issues in the organization of the work of the supervisory bodies in the direction of exposing offences in the customs sphere.

First, it is the lack of a qualitative operational component in the organization of the work of the regional units of the tax militia. In a more in-depth study of the materials of the carried out implementations with regard to the subjects of the FEA, there is a tendency to bring to justice the heads of enterprises carrying out illegal foreign economic operations. At the same time, the issue of documenting (on operational and search materials and within the framework of tacit investigative (search) actions) and bringing to justice the true organizers of these illegal schemes, as well as persons who contribute to their implementation (in particular, employees of control bodies, customs brokers, etc.) remains outside the field of view of operational workers and investigators.

One of the main loopholes of dishonest economic entities is their import operations with commodity values, the customs value of which is significantly lower than the average market price. Its essence is that in the course of import operations, economic entities indicate in contracts that are provided to Customs the value of imported goods is significantly lower than the average market price for them in Ukraine. In the vast majority of cases, these contracts are concluded with non-residents registered in offshore zones and countries with preferential taxation. When determining customs value customs officers refer to Chapter 9 of the Customs code of

Ukraine according to which the customs value of the goods imported in the Import mode is defined by two methods, first of which is the basic and is called “at the price of the contract (contract) concerning goods, are imported”. Under the secondary method, the customs value is determined by the price of the agreement on identical goods; at the price of the contract of rather similar (similar) goods; On the basis of subtraction of value; Based on value addition (calculated value). This method is not widely used at Customs.

Conclusions. Thus, the customs value of goods imported into Ukraine “under contract” is significantly lower than the average market price – accord-

ingly, it is charged less amounts of customs payments.

In our opinion, in order to resolve this issue, which will increase the level of payment of taxes in the real level, First, it is necessary to introduce constant monitoring of risky foreign economic operations of FEA entities with enterprises, Registered in offshore zones and countries with preferential taxation, and their comprehensive development and make changes in the methodology for determining the customs value of imported goods, Including by updating existing and concluding new memorandums of understanding and cooperation of SFS with relevant Associations and leading importers of goods.

References:

1. Соломенко Г.В. «Юридична кваліфікація діянь щодо ухилення від оподаткування суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в Україні: проблеми здійснення та шляхи їхнього вирішення» (2017) 1(2) *Право і суспільство*. С. 226.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. ст. 131.
3. Прохоров А.М. (ред). Большая советская энциклопедия (Экслибрис 1978) т 30.
4. Соломенко Г.В. «Предметы нарушений таможенных правил» (2016) 2/2. *Leges si viata*. С. 144.
5. Тутов С. «Кто ответит за янтарь» Общественно-правовой портал «Ракурс» (Київ, 20 серпень 2015). URL: <http://racurs.ua/912-yanjar-kto-otvetit> (дата звернення 25.05.2018).
6. Соломенко Г.В. *Порушення митних правил як спосіб ухилення від оподаткування. Міжнародна науково-практична конференція «Юридичні наукові дискусії як фактор сталого розвитку правової доктрини та законодавства»*. Центр правових наукових досліджень, Київ 8-9 квітня 2016.
7. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22.10.1999 №1192-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 51, ст.451.
8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112.
9. Про Державну фіскальну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 № 236. *Офіційний вісник України*. 2014. № 55, стаття 1507.
10. Звіт про виконання Плану роботи ДФС України на 2015 рік, затверджений 19.01.2016: URL: <http://sfs.gov.ua/data/files/131201.pdf> (дата звернення 10.07.2017).
11. Звіт про виконання Плану роботи ДФС України на 2016 рік, затверджений 16.02.2017. URL: <http://sfs.gov.ua/data/files/199244.pdf> (дата звернення 10.07.2017).
12. Звіт про виконання Плану роботи ДФС України на 2017 рік, затверджений 20.02.2018. URL: <http://sfs.gov.ua/data/files/223549.PDF> (дата звернення 06.03.2018).
13. Звіт про виконання Плану роботи ДФС України на перше півріччя 2016 року, затверджений 17.08.2016, п.5.3. URL: <http://sfs.gov.ua/data/files/173587.pdf> (дата звернення 10.07.2017).

Рогатинська Н.З. ЗЛОЧИННІСТЬ У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано злочинність у зовнішньоекономічній діяльності. Зазначено, що незаконне переміщення товарів через митний кордон України безпосередньо пов'язане з ухиленням від оподаткування, враховуючи, що відповідні товарно-транспортні операції у подальшому використовуються під час неправомірного завищення валових витрат і податкового кредиту, а також заниження валових доходів та податкових зобов'язань. Звернено увагу на те, що кримінальному делікту передую адміністративний, а саме: вчинення адміністративного правопорушення – порушення митних правил за статтею 485 Митного кодексу України передую вчиненню кримінального правопорушення щодо ухилення від сплати податків (зборів, обов'язкових платежів), відповідальність за яке передбачено статтею 212 Кримінального кодексу України. Звернено увагу на те, що виявлення та припинення порушень законодавства України з питань державної митної справи, виявлення кримінальних правопорушень у митній та податковій сферах, упередження та припинення каналів незаконного переміщення товарів через митний кордон України, Державною фіскальною службою

Україні з 2015 року розпочато та організовано відповідну роботу підрозділів податкової міліції ДФС та її територіальних органів. Зазначено, що митна вартість товару, який ввозиться в Україну «за контрактом», значно нижча за середньоринкові ціни, відповідно, з неї стягуються менші суми митних платежів. Для врегулювання зазначеного питання запропоновано: запровадити постійний моніторинг ризикових зовнішньоекономічних операцій суб'єктів ЗЕД з підприємствами, зареєстрованими в офшорних зонах та країнах з пільговим оподаткуванням; внести зміни до методології визначення митної вартості імпортованого товару, у тому числі шляхом актуалізації наявних та укладання нових Меморандумів про взаєморозуміння; активно співпрацювати із відповідними Асоціаціями та провідними імпортерами товарів.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, злочинність, ухилення від сплати податків, незаконне переміщення товарів через митний кордон України.

Собко Г.М.

Одеський державний університет внутрішніх справ

КОНКУРЕНЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ У КВАЛІФІКАЦІЇ КОРИСЛИВИХ ПОСЯГАНЬ НА ВЛАСНІСТЬ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ НАСИЛЬСТВА

Серед негативних явищ у сфері захисту конституційних прав і свобод громадян України останнім часом звертають на себе увагу проблеми забезпечення особистої недоторканності та створення належних, а головне безпечних умов життєдіяльності людей. Особливе занепокоєння викликає не лише той факт, що в Україні протягом досить тривалого часу спостерігається стійка тенденція до наявності доволі високого рівня агресивної корисливо-насиленницької злочинності, до якої належать вкрай небезпечні форми злочинних посягань на власність та особу власника, але й посилення жорстокості та цинізму під час скоєння інших злочинів, їх інтеграції в рамках цілісної системної злочинної діяльності.

У процесі застосування кримінального законодавства (у разі кваліфікації злочинів, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання) правоохоронним органам нерідко доводиться долати так звану конкуренцію кримінально-правових норм. Правильне розуміння конкуренції і знання правил її подолання мають велике значення для принципу законності в кримінальному праві, оскільки дають змогу уникнути слідчих і судових помилок.

Чинне кримінальне законодавство не містить поняття «конкуренція» кримінально-правових норм. Саме поняття «конкуренція норм» у доктрині кримінального права і в загальній теорії права ще не знайшло однозначного визначення. Іноді під конкуренцією норм права (законів) розуміють «колізію законів».

Загальна теорія права й окремі галузеві науки розрізняють особливий різновид норм, іменованих колізійними, під якими розуміють норми, що регулюють правила вибору закону.

Загальне правило кваліфікації у конкуренції загальної і спеціальної норм встановлює: у разі конкуренції загальної і спеціальної норм пріоритет щодо остаточної кваліфікації має спеціальна норма, тобто той юридичний склад злочину, який визначає суспільно небезпечно поведінку більш конкретно.

Ключові слова: кримінальне законодавство, конкуренція, колізії, кваліфікація, насильство, психічне насильство.

Стаття присвячена проблемним питанням правильної кваліфікації злочинів у зв'язку з тим, що правоохоронним органам нерідко доводиться долати конкуренцію кримінально-правових норм. Правильне розуміння конкуренції і знання правил її подолання мають велике значення для принципу законності в кримінальному праві, оскільки дають змогу уникнути слідчих і судових помилок.

У 2018 році в Україні зареєстровано 386 тисяч кримінальних правопорушень. При цьому кількість тяжких і особливо тяжких злочинів з цього числа – 138 тисяч. Найбільший масив серед скоєних злочинів становлять крадіжки (191 тисяча) та шахрайства (27 тисяч). Кількість розбійних нападів – 1622, грабежів – 10,6 тисячі.

У 2019 році в Україні зареєстровано 789565 крадіжок, 178612 випадків шахрайства, 586424 випадків розбою, 237873 грабежів [1].

Отже, статистика свідчить, що частка злочинів проти власності в структурі зареєстрованих злочинів перевищує 50%. Крім того, навіть порівняно з даними 2018 року можемо констатувати шалене збільшення кількості вказаних злочинів. Одним із завдань Кримінального кодексу законодавець визначив охорону власності громадян. У зв'язку з цим обов'язком держави є вироблення комплексної системи протидії злочинності, в тому числі проти власності громадян.

Аналіз судової та слідчої практики свідчить, що протидія та боротьба зі злочинністю можуть бути ефективними лише за умови подальшого вдосконалення теоретичних знань, практичних умінь та навичок запобігання окремим категоріям злочинів з урахуванням основоположних і новітніх надбань, досягнень та розробок вітчизняної та закордонної науки.

Наведене свідчить про актуальність теми дослідження, її наукове значення та прикладну цінність вирішення проблем, що накопичені.

Проблеми запобігання корисливо-насильницьким злочинам не раз ставали предметом наукового дослідження. Протягом останнього часу у вітчизняній кримінології з цієї проблематики захищено докторську дисертацію О.М. Гуміним та кандидатські дисертації В.С. Батиргарєєвою, М.Ю. Валуйською, Л.В. Левицькою, О.О. Ходимчук, О.Ю. Юрченко та Н.В. Яницькою. Крім того, О.М. Храмцовим проведено дослідження кримінологічних проблем вербальної агресії.

Для розгляду зазначеного питання ми проаналізуємо кваліфікацію корисливих посягань на власність із застосуванням насильства у разі конкуренції кримінально-правових норм.

Чинне кримінальне законодавство не містить поняття «конкуренція» кримінально-правових норм. Саме поняття конкуренції норм у доктрині кримінального права і в загальній теорії права ще не знайшло однозначного визначення. Іноді під конкуренцією норм права (законів) розуміють «колізію законів».

Загальна теорія права й окремі галузеві науки розрізняють особливий різновид норм, іменованих колізійними, під якими розуміють норми, що регулюють правила вибору закону. Колізія норм права і їхня конкуренція є взаємозалежними поняттями, але не ідентичними. Тому ототожнювати ці поняття неправомірно. Водночас варто підкреслити, що колізію норм права не можна протиставляти конкуренції, тому що колізія норм права безпредметна поза вирішенням проблеми про їх конкуренцію.

Під колізією в праві розуміються випадки, коли по тому самому питанню є «розбіжність або протиріччя між законами». Вирішення питання про перевагу однієї з норм, що суперечать одна одній, є ніщо інше як подолання конкуренції цих норм права. Таким чином, колізія може бути охарактеризована як окремий випадок конкуренції норм права [2, с. 123].

У літературі поняття «конкуренція кримінально-правових норм» трактується по-різному. Автори, що писали про конкуренцію кримінально-правових норм (кримінальних законів), її зміст зводять до вирішення питання про застосування норм права Особливої частини кримінального кодексу.

Конкуренцією кримінально-правових норм зазвичай вважають наявність двох або більше кримінальних законів (статей КК), які рівною мірою

передбачають караність такого діяння. Інакше кажучи, у разі конкуренції норм один (одичинний) злочин одночасно підпадає під ознаки декількох норм кримінального закону [3, с. 81].

Конкуренція кримінально-правових норм призводить до вирішення питання про перевагу однієї з конкуруючих норм. Складність полягає в тому, що натеper ні наукою, ні судовою практикою не розроблено загальних правил подолання різних видів конкуренції. У постановках ПВСУ містяться рекомендації, які іноді суперечать як одна одній, так і загальній теорії кваліфікації злочинів, що розроблені кримінально-правовою наукою. Між тим законодавче закріплення різновидів конкуренції кримінально-правових норм і обов'язкових правил її подолання суттєво полегшило б роботу слідства і суду із застосування кримінального закону.

Оскільки корисливі посягання на власність із застосуванням насильства (передбачені ч. 2 ст. 186, ст. 187, 189 КК) є двооб'єктними, то в певних випадках також мають місце різновиди конкуренції кримінально-правових норм.

Конкуренція загальної і спеціальної норм – це один із різновидів конкуренції кримінально-правових норм.

У такому разі конкурують між собою юридичні склади злочинів, які за різним ступенем конкретності фіксують один і той же тип суспільної поведінки особи. Цей різновид конкуренції є «класичним» проявом конкуренції кримінально-правових норм, оскільки у відповідній кримінально-правовій ситуації вбачаються практично всі ознаки конкуруючих юридичних складів злочинів.

Загальне правило кваліфікації у конкуренції загальної і спеціальної норм встановлює: у разі конкуренції загальної і спеціальної норм пріоритет щодо остаточної кваліфікації має спеціальна норма, тобто той юридичний склад злочину, який визначає суспільно небезпечну поведінку більш конкретно.

Конкуренція загальної і спеціальної норм вирішується за допомогою цього правила лише за умови, що винна особа скоїла один злочин. Якщо ж винна особа скоїла два або більше (кілька) злочинів, то кваліфікація цих злочинів буде відбуватися за сукупністю злочинів [4, с. 255].

Так, ст.ст. 186, 187, 189 КК є загальними стосовно спеціальних ст.ст. 262, 308, 312, 313 КК.

Однак є виняток з цього правила. Так, якщо вартісна сума викраденого перевищує межу, встановлену щодо особливо великого розміру викрадення майна шляхом грабежу або

розбою, вчинене кваліфікується як сукупність злочинів, передбачених ст. 308 та ч. 5 ст. 186 або ч. 4 ст. 187 КК [5, с. 639]. Цей підхід був започаткований у постанові, яка втратила чинність, проте практика йде по такому ж шляху, про що свідчать науково-практичні коментарі до ст. 308 КК. Так, п. 19 Постанови ПВСУ «Про практику в справах про злочини, пов'язані з наркотичними засобами, психотропними речовинами та прекурсорами» № 3 від 27.02.1998 р. передбачав кваліфікацію за сукупністю ст. 229-2 та ст. 86-1 КК України розкрадання з державних або колективних підприємств, установ чи організацій наркотичних засобів, психотропних речовин, вартість яких згідно з приміткою ст. 81 КК України мала особливо великі розміри [6, с. 311]. Такий підхід суперечить теоретичному правилу, відповідно до якого одночасна кваліфікація за загальною і спеціальною нормами можлива лише у випадках реальної сукупності злочинів [7, с. 167], і не відповідає ч. 1 ст. 61 Конституції України: ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності одного виду за одне і те саме правопорушення, а також суперечить ч. 3 ст. 2 КК. У зв'язку з цим пропонується доповнити ст. 33 КК України нормою зі змістом, аналогічним ч. 2 ст. 17 КК РФ: «сукупністю злочинів визнається і вчинення одного діяння (бездіяльності), що містить ознаки злочинів, передбачених двома або декількома статтями Особливої частини цього Кодексу» [8].

Наступний різновид – конкуренція частини (частини і цілого). Такий випадок конкуренції трапляється, коли в Особливій частині кримінального кодексу є дві або декілька статей, одна з яких охоплює вчинене діяння в цілому, а інші – лише окремі його частини, тобто одна норма мовби підпорядкована іншій.

Такий випадок виникає у разі конкуренції єдиного простого і єдиного складеного злочину, коли один зі злочинів (простий) є відповідно до закону обов'язковою ознакою іншого більш тяжкого злочину: його способом, кваліфікуючою ознакою або етапом (стадією) [9, с. 50].

Нерідко один злочин є обтяжуючою обставиною іншого. Наприклад, ч. 4 ст. 187 КК в якості обтяжуючої обставини вказує на заподіяння в процесі розбою тяжкого тілесного ушкодження, яке розглядається законодавцем самостійним злочином, передбаченим ст. 121 КК.

В об'єктивній стороні розбою (ст. 187 КК) так само, як і в тяжкому тілесному ушкодженні (ст. 121 КК), містяться деякі однакові ознаки дії і наслідку: насильство і заподіяння тяжкого

тілесного ушкодження. Однак у складі розбою, крім того, є ознака «нападу», що належить до об'єктивної сторони, і суб'єктивна ознака – «мета заволодіння особистим майном громадян». Якщо їх виключити, то замість об'єктивної сторони розбою (ст. 187 КК) утвориться об'єктивна сторона тяжкого тілесного ушкодження (ст. 121 КК).

Однак для такої кваліфікації корисливих посягань на власність із застосуванням насильства необхідно, щоб усе вчинене, його ознаки, які належать до об'єкта (основного, додаткового), об'єктивної сторони (суспільно небезпечного діяння, його наслідків, місця, часу, обстановки, засобів і способів скоєння злочину), суб'єктивної сторони (умисній чи необережній формі вини, мотиву, меті), суб'єкта злочину в повному обсязі охоплювались однією з норм, які перебувають у відношенні конкуренції частини і цілого. Тому грабіж, розбій кваліфікуються відповідно за ч. 2 ст. 186 або ч. 4 ст. 187 КК без застосування ч. 1 ст. 125, ст. 126, 146, 121 КК, а вимагання – тільки за ч. 2 ст. 189 КК без застосування ст. 129 КК.

У наведених випадках норми, які встановлюють відповідальність за складені насильницькі злочини, в повному обсязі охоплюють і об'єктивні, і суб'єктивні ознаки вчинених діянь, у тому числі і способи їх вчинення – фізичне насильство і погрозу, які підпадають під ознаки самостійних злочинів [10, с. 50].

Третій різновид конкуренції кримінально-правових норм – конкуренція спеціальних норм. Такий різновид конкуренції виникає, коли діяння особи одночасно підпадає під ознаки двох або більше юридичних складів злочинів, які є спеціальними. У разі конкуренції двох спеціальних норм перевага має надаватися тій нормі, яка містить більш докладне описання елементів складу злочину.

Так, у п. 32 постанови ПВСУ № 12 від 25.12.1992 р. роз'яснювалося, що якщо винна особа вчинила крадіжку, грабіж, розбій, шахрайство чи вимагання і в її діях є декілька кваліфікуючих ознак, передбачених різними частинами тієї чи іншої статті, то вчинене належить кваліфікувати за тією частиною, яка передбачає більш суворе покарання. При цьому всі кваліфікуючі ознаки мають бути вказані в постанові про притягнення як обвинуваченого в обвинувальному висновку і в мотивувальній частині вироку.

У разі конкуренції пом'якшуючих і ще більш пом'якшуючих відповідальність обставин перевагу (пріоритет) мають більш пом'якшуючі відповідальність обставини [8, с. 71].

У разі конкуренції обтяжуючих та пом'якшуючих відповідальність обставин діяння кваліфікується за нормою, що передбачає пом'якшуючі обставини, які мають перевагу над обставинами, що обтяжують відповідальність.

Можна дійти висновку, що під корисливими злочинами проти власності із застосуванням насильства розуміються протиправні, суспільно небезпечні дії, спрямовані на заволодіння чужим майном, вчинені з корисливою метою, способом вчинення яких є застосування фізичного або психічного насильства.

З урахуванням способу вчинення, а також мотиву і мети всі злочини проти власності традиційно розподіляються на групи [11, с. 505]:

1. Розкрадання чужого майна (грошей, цінностей). Такими є: крадіжки (ст. 185 КК), грабежі (ст. 186 КК), шахрайство (ст. 190 КК), вимагання (ст. 189 КК), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК), викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання (ст. 188-1 КК). Суб'єктивна сторона злочинів зазначеної групи (викрадення, привласнення, розтрата, вимагання майна, заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовою особою своїм службовим становищем) характеризується прямим умислом і корисливою метою. Особливістю суб'єктивної сторони шахрайства є те, що шахрай усвідомлює уявну добровільність потерпілого щодо передачі йому майна чи права на нього і бажає скористатися цим для одержання чужого майна чи права на нього. Ці злочини є найбільш небезпечними, оскільки вони полягають у протиправному безоплатному вилученні чужого майна й оберненні на користь винної особи або інших осіб, що завдає шкоди власникові чи іншому володільцеві цього майна.

2. Спричинення власникові майнової шкоди. Це також корисливі посягання на власність, але вони не мають ознак розкрадання: спричинення майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК), привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося в неї (ст. 193 КК). Тут суб'єктивна сто-

рона злочинів другої групи (заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою, привласнення особою знайденого чужого майна, що випадково опинилося в неї, придбання, отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного злочинним шляхом) також характеризується прямим умислом і, як правило, корисливим мотивом. Корисливий мотив під час скоєння цих злочинів полягає у прагненні винного обернути чуже чи нічийне майно на свою чи іншої особи користь або отримати майнову вигоду без обернення чужого майна на свою користь. У результаті протиправного вилучення чи заволодіння чужим майном або обернення на свою користь нічийного майна винний або інші особи одержують фактичну можливість володіти, користуватися чи розпоряджатися таким майном як власним, а власник цього майна такої можливості позбавляється.

3. Некорисливі посягання на власність. До них належать умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК), погроза знищення майна (ст. 195 КК), необережне знищення чи ушкодження майна (ст. 196 КК), порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК), придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 198 КК). Злочини, які становлять зазначену групу, з суб'єктивної сторони характеризуються умисною (умисне знищення або пошкодження майна, погроза знищення майна) або необережною (необережне знищення або пошкодження майна, порушення обов'язків щодо охорони майна) формами вини.

Отже, характеризуючи особливості кримінально-правового змісту насильства у злочинах проти власності, можемо зазначити, що велику складність викликає кваліфікація корисливих посягань на власність із застосуванням насильства у разі конкуренції кримінально-правових норм. Загальне правило кваліфікації у конкуренції загальної і спеціальної норм встановлює: у разі конкуренції загальної і спеціальної норм пріоритет щодо остаточної кваліфікації має спеціальна норма, тобто той юридичний склад злочину, який визначає суспільно небезпечну поведінку більш конкретно.

Список літератури:

1. Загальний рівень злочинності в Україні знизився на вісім відсотків. *Сайт МВС*. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/16243_U_2018_roci_zagalniy_riven_zlochinnosti_v_Ukraini_znizivsya_na_visim_vidsotkiv_FOTO.htm.
2. Малков В.П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву. Казань : Издательство Казанского университета, 1982. 174 с.
3. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / за ред. проф.: М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер. 2005. 480 с.

4. Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України: Частина загальна : курс лекцій. Київ : Атіка. 2001. 432 с.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред.: С.С. Яценко. 4-те вид., переробл. та доповн. Київ : А.С.К., 2005. 848 с.
6. Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. Харків : Одиссей. 2000. 448 с.
7. Марін О.К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм : монографія. Київ : Атіка 2003. 224 с.
8. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ (УК РФ) (с изменениями и дополнениями). URL: <http://www.interlaw.ru/law/docs/10008000-003.htm>.
9. Семернева Н.К., Новоселов Г.П., Николаева З.А. Множественность преступлений: квалификация и назначение наказания : учебное пособие. Свердловск : Свердловский юридический институт, 1990. 82 с.
10. Панов Н.И. Квалификация насильственных преступлений. Харьков, Юридический ин-т, 1986. 54 с.
11. Профілактика злочинів : підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Джужі. Київ : Атіка, 2011. 720 с.

Sobko G.M. RIVALRY CRIMINAL LAW IN THE CLASSIFICATION OF MATERIAL POSSESSION WITH THE USE OF VIOLENCE

Among the negative phenomena in the field of protection of the constitutional rights and freedoms of Ukrainian citizens are the recent attention to the problem of securing personal integrity and creating proper, and most importantly, safe living conditions for people. Of particular concern is not only the fact that in Ukraine for quite a long time there has been a steady tendency for the existence of a rather high level of aggressive selfish and violent crime, which include extremely dangerous forms of criminal encroachments on the property and the owner, but also increased the time of committing other crimes, their integration within the framework of a comprehensive systemic criminal activity.

In the process of application of criminal law (in the qualification of crimes, the imposition of punishment, the release from criminal responsibility, the release from punishment), law enforcement agencies often have to overcome the so-called rivalry of criminal laws. A proper understanding of rivalry and knowledge of the rules for overcoming it are essential to the principle of lawfulness in criminal law, as they avoid investigative and judicial errors.

The current criminal law does not contain the concept of “rivalry” of criminal law. The very concept of rivalry of norms in the doctrine of criminal law and in the general theory of law has not yet been unequivocally defined. Sometimes the rivalry of rules of law (laws) is understood as a “conflict of laws”.

The general theory of law and the individual branches of science distinguish a special kind of rules, called conflict of laws, which is understood to mean the rules governing the rules of choice of law.

The general rule of qualification in the rivalry of general and special norms establishes: in the rivalry of general and special norm, priority is given to the final qualification, that is, the legal composition of the crime, which defines socially dangerous behavior more specifically.

Key words: criminal law, rivalry, conflict, qualification, violence, mental abuse.

Шапошніков Ю.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПОРЯДОК ПІДЛЕГЛОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ НЕПОКОРИ

У статті проаналізовано погляди вчених стосовно одного із найсуперечливіших елементів складу злочину – об'єкта злочину. Автор вважає, що найбільш вдалою є точка зору тих науковців, які об'єктом злочину визнають суспільні відносини. Ця концепція в повному обсязі висвітлює проблеми об'єкта, дає можливість класифікації цього елемента, розкриває його структуру, показує взаємозалежність з іншими предметами та явищами соціальної дійсності. Розглядаючи під цим кутом склад злочину, передбачений ст. 402 КК України (непокора), було запропоноване авторське бачення безпосереднього об'єкта цього злочину. Суспільні відносини, що виступають об'єктом, складаються з трьох обов'язкових елементів, а саме: суб'єкти – командир (начальник) та підлеглий; предмет – професійна діяльність військовослужбовців та соціальний зв'язок, який, з одного боку, характеризується правом начальника віддавати накази, перевіряти їх виконання та нести відповідальність за відданий наказ, а з іншого боку, обов'язком підлеглого беззастережно виконувати наказ. Доведено, що кримінальна відповідальність військовослужбовця за непокору можлива лише в тих випадках, коли він відмовляється виконувати законний наказ начальника. Законний наказ має відповідати таким ознакам: 1) наказ стосується інтересів військової служби; 2) наказ відданий начальником у межах своєї компетенції; 3) наказ за змістом та за формою відповідає вимогам закону; 4) наказ відданий конкретному військовослужбовцю (групі військовослужбовців); 5) наказ містить вимогу про вчинення (утримання від вчинення) певної дії (дій).

Доведено, що об'єктом непокори є суспільні відносини нематеріального характеру. Злочинний вплив спрямований на соціальний зв'язок між командиром (начальником) та підлеглим. Підлеглий протиставляє свою волю волі начальника, не підкоряється останньому шляхом відмови виконати наказ, обов'язковий для виконання, тим самим деформує статичний зв'язок між собою та начальником, який існує з приводу виконання обов'язків військової служби.

Визначено, що безпосереднім об'єктом непокори є суспільні відносини між начальником та підлеглим, які передбачені відповідним порядком підлеглості (виконання наказів) та військової честі, що встановлені законами та військовими статутами.

Ключові слова: військовослужбовець, начальник, підлеглий, наказ, об'єкт, непокора.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших елементів складу злочину є його об'єкт. Саме цей елемент дає можливість з'ясувати соціальну сутність злочину, визначити його фундаментальну ознаку – суспільну небезпечність, є однією з підстав криміналізації діяння. Не вирішивши питання про об'єкт непокори, немає сенсу аналізувати зміст його об'єктивної сторони та суб'єктивних ознак.

Актуальність теми дослідження. Виходячи зі статистичних даних Генеральної прокуратури України, починаючи з 2014 року спостерігається збільшення проявів злочинів проти порядку несення військової служби, питому вагу серед яких займає непокора та інше умисне невиконання наказу командира (начальника). Саме цей злочин має суттєвий вплив на додержання військової дисципліни та правопорядку в Збройних силах України та інших військових формуваннях, утво-

рених у відповідності до законодавства України. Розробка проблем об'єкта вказаного злочину має дуже велике теоретичне та практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення питань військових злочинів за період незалежності України зробили такі вчені, як: Г.В. Андрусів, В.М. Білоконєв, П.П. Богущкий, В.П. Бондаєвський, В.К. Гришук, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, М.І. Панов, М.С. Туркот, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов, Г.І. Чангулі.

Формулювання цілей статті. Мета статті – визначити на підставі аналізу наявних точок зору науковців поняття безпосереднього об'єкта непокори, запропонувати своє бачення цього об'єкта складу злочину та прослідкувати механізм спричинення шкоди об'єкту кримінально-правового захисту.

Виклад основного матеріалу. Вчення про об'єкт є однією із самих дискусійних проблем

науки кримінального права, тому що об'єкт злочину був й досі залишається одним із найбільш складних і суперечливих інститутів кримінального права. Навіть у сучасних умовах не втрачає актуальності точка зору М.Й. Коржанського, проголошена ним ще в 1973 р.: «Важко назвати іншу проблему науки кримінального права, в якій так багато незрозумілого й суперечливого» [1, с. 32].

Об'єкт – необхідний елемент будь-якого злочину: немає й не може бути, так би мовити, «безоб'єктних» злочинів [2, с. 60–61]. Саме визначення об'єкта кримінально-правової охорони, який тотожний об'єкту злочину, дає змогу встановити сутність злочинного діяння, ступінь його суспільної небезпечності. І хоча фундаментальна правова наука вже декілька століть прискіплює і критично вивчає питання об'єкта злочину, його характеристику, зміст і класифікацію, однотайності з приводу цього наріжного каменю науки кримінального права немає. Учені знову повертаються до тих понять, які були висвітлені ще в ХІХ ст. У науковій літературі в різні роки під об'єктом кримінального правопорушення розуміли соціальні, правові блага (інтереси), норми права в їх реальному бутті, соціальну цінність, людину, суб'єктивне право та інше.

Найпопулярнішим та найбільш розвиненим є погляд науковців, згідно з яким під об'єктом злочину розуміються суспільні відносини (правовідносини), які поставлені під охорону кримінальним законом.

Загальновідомо, що в структурі суспільних відносин присутні три обов'язкові елементи: 1) суб'єкти (учасники, носії) відносин; 2) предмет (благо, інтерес або інші явища), з приводу якого або завдяки якому виникають, функціонують і змінюються ці відносини; 3) соціальний зв'язок (суспільна значуща діяльність) як зміст відносин. Останній елемент може мати вираз у формі: а) відповідної діяльності учасників відносин (динамічний зв'язок) і б) певного стану цих учасників (тобто збереження їх більш-менш постійної (стабільної) позиції стосовно один одного), який є результатом попередньої діяльності (статичний зв'язок).

Серед науковців немає єдиної точки зору щодо безпосереднього об'єкта непокори. Так, відомий науковець В.М. Чхиквадзе вважав, що ним виступають суспільні відносини, засновані на принципі покори, тобто обов'язку підлеглого беззаперечно підкорятися наказу начальника [3, с. 335]. Н.Ф. Кузнецова під безпосереднім об'єктом розуміла статутні правила взаємин між військовослуж-

бовцями [4, с. 688]. Н.А. Петухов як безпосередній об'єкт пропонував порядок підлеглості та військові статутні взаємини [5, с. 18]. А.С. Самойлов під безпосереднім об'єктом непокори розумів встановлений в Збройних силах та інших військових формуваннях порядок військової підлеглості [6, с. 61]. Є думка, що непокора посягає на порядок підлеглості, який є частиною встановленого в армії та на флоті порядку несення військової служби та регулює відносини між командирами (начальниками) та підлеглими [7, с. 26]. Схожою є думка А.Г. Горного, який під безпосереднім об'єктом невиконання наказу розумів порядок підлеглості, який є складовою частиною встановленого в Збройних силах порядку несення військової служби [8, с. 24]. За висловлюванням Х.М. Ахметшина, безпосереднім об'єктом є встановлений у Збройних силах, інших військах та військових формуваннях та органах порядок підлеглості, тобто врегульовані законами та військовими статутами військово-службові відносини між командирами (начальниками) та підлеглими, відповідно до яких перші наділені правом віддавати накази та розпорядження по службі, а їхні підлеглі беззаперечно коритися їм [9, с. 154]. Ця точка зору в тому чи іншому вигляді прослідковується в наукових працях інших російських учених: «встановлений в Збройних силах, інших військах та військових формуваннях порядок військової підлеглості, тобто військово-службові відносини між командиром (начальником) та підлеглим, які врегульовані військовими статутами, згідно з якими перші мають право віддавати підлеглим накази та розпорядження по службі, а останні зобов'язані беззаперечно підкорятися їм» [10, с. 113].

Окремою позицією серед науковців є точка зору А.Є. Волкова, який під цим елементом складу непокори розумів безпеку управління військами та службової діяльності військовослужбовців [11, с. 54]. Представники харківської школи кримінального права вважають, що цим об'єктом є встановлений нормативними актами порядок підлеглості та військової честі [12, с. 18; 13, с. 108].

На нашу думку, для визначення безпосереднього об'єкта непокори перш за все слід визначитись з обов'язковими елементами цих суспільних відносин та проаналізувати особливості механізму спричинення суспільно небезпечної шкоди.

Аналіз диспозиції статті 402 КК України дає змогу виділити такі елементи суспільних відносин, які виступають основним безпосереднім об'єктом непокори. *Суб'єктами* цих відносин, з одного боку, є начальник, з іншого – підлеглий.

Відповідно до ст.ст. 32, 33 Закону України «Про Статут внутрішньої служби Збройних сил України» за своїми військовими званнями начальниками є: сержанти і старшини – для солдатів і матросів однієї з ними військової частини; прапорщики і мічмани – для сержантів і старшин, солдатів і матросів однієї з ними військової частини; молодші офіцери – для сержантів, прапорщиків і мічманів однієї з ними військової частини і старшин, солдатів і матросів; старші офіцери за військовим званням підполковник, капітан 2 рангу, майор, капітан 3 рангу – для прапорщиків і мічманів, сержантів і старшин, солдатів і матросів; генерал-лейтенанти, віце-адмірالی, генерал-майори, контр-адмірالی, полковники, капітани 1 рангу – для молодших офіцерів, прапорщиків і мічманів, сержантів і старшин, солдатів і матросів; генерали армії України, генерал-полковники, адмірالی – для старших і молодших офіцерів, прапорщиків і мічманів, сержантів і старшин, солдатів і матросів.

Військовослужбовці, які за своїм службовим становищем і військовим званням не є стосовно інших військовослужбовців начальниками або підлеглими, можуть бути старшими чи молодшими за військовим званням.

Старші за військовим званням військовослужбовці мають право вимагати від молодших за військовим званням військовослужбовців додержання військової дисципліни, громадського порядку і форми одягу, а також правил поведінки і військового вітання. Молодші за званням військовослужбовці мають беззастережно виконувати зазначені вимоги старших за військовим званням військовослужбовців [14].

З огляду на вищевикладене, суб'єктами суспільних відносин, які являють зміст безпосереднього об'єкта непокори, є військовослужбовці, які відносно один іншого є начальником та підлеглим за військовим званням або за службовим становищем.

Предмет суспільних відносин. Предметом суспільних відносин, які є об'єктом кримінального правопорушення, на думку В.К. Глистіна, визначається все те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують саме ці відносини [15, с. 47]. Як слушно зауважував В.Я. Тацій, відносини, які виникають між суб'єктами, можливі лише з приводу спільного, єдиного для них предмета, який, своєю чергою, взаємно визначає сторони, що співвідносяться. Звідси автор робить висновок, що предметом є все те, що входить до кола людських потреб, і саме це зумовлює виникнення та функціонування самих відносин [16, с. 83]. Виходячи

з цього, предметом суспільних відносин може бути річ, матеріальне благо, явище, з приводу чого існують ці суспільні відносини. У нашому випадку суспільні відносини між начальником та підлеглим існують з приводу проходження військової служби, при цьому порядок проходження військової служби наділяє начальника та підлеглого відповідними правами та обов'язками, які кореспондуються між собою. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній з обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [17]. Порядок проходження військової служби, права та обов'язки військовослужбовців визначаються законами, відповідними положеннями про проходження військової служби, що затверджуються Президентом України, та іншими нормативно-правовими актами. Видається, що професійна діяльність військовослужбовців, яка пов'язана з обороною України, її недоторканністю та територіальною цілісністю, виступає предметом суспільних відносин між начальником та підлеглим. Саме в межах професійної діяльності виникають та існують відносини підлеглості, на всі інші сторони суспільного життя військовослужбовців ці відносини не поширюються. Тобто командир є командиром, а відповідно, підлеглий є підлеглим лише з приводу виконання ними професійних обов'язків військової служби. Тому принцип єдиноначальності не має абсолютного характеру, а відповідно, накази командирів, які виходять за межі їхньої компетенції, службових повноважень не слід вважати обов'язковими для виконання.

Наступним елементом суспільних відносин виступає *соціальний зв'язок* між суб'єктами з приводу предмета суспільних відносин (професійної діяльності військовослужбовців). Як уже було сказано вище, цей зв'язок необхідно розглядати як зміст самих відносин, взаємозв'язок (взаємодію) суб'єктів у двох формах: динамічний зв'язок – відповідна діяльність суб'єктів та статичний зв'язок – стабільна (постійна) позиція щодо один одного. У нашому випадку цей зв'язок статичний, характеризується, з одного боку, принципом єдиноначальності, правом начальника видавати накази, перевіряти їх виконання та нести відповідальність за відданий наказ, з іншого боку, обов'язком підлеглого беззастережно виконувати

наказ. Виникає питання: чи будь-який наказ командира зобов'язаний виконувати підлеглий та відповідно невиконання будь-якого наказу командира є підставою для притягнення до кримінальної відповідальності військовослужбовця? Стаття 41 КК України та п. 36 р. 1 ч. 1 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України наголошує, що за виконання явно злочинного наказу (розпорядження) особа підлягає кримінальній відповідальності. Виходячи з цих положень, підлеглий не лише не зобов'язаний виконувати явно злочинний наказ, а навпаки, зобов'язаний відмовитись від виконання. На нашу думку, норми Статуту внутрішньої служби Збройних сил України потрібно доповнити положеннями, які зобов'язують командира (начальника) видавати законний наказ та надають право військовослужбовцям не виконувати не лише явно злочинний наказ, а й незаконний наказ. Наказ, як прояв розпорядчої влади командира, має відповідати закону в широкому розумінні цього терміна та містити такі ознаки:

- 1) наказ стосується інтересів військової служби;
- 2) наказ відданий начальником у межах своєї компетенції;
- 3) наказ за змістом та за формою відповідає вимогам закону;
- 4) наказ відданий конкретному військовослужбовцю (групі військовослужбовців);
- 5) наказ містить вимогу про вчинення (утримання від вчинення) певної дії (дій).

Саме цей статичний зв'язок є змістом взаємин між начальником та підлеглим і становить зміст порядку військової підлеглості. Проте не лише порядком військової підлеглості обмежується зв'язок між начальником та підлеглим, поряд з ним є порядок дотримання військової честі та гідності військовослужбовцями, який являє собою сукупність закріплених військовими статутами правил

поведінки і взаємин між ними. Дотримання цих правил, що вимагають від усіх військовослужбовців взаємної поваги і взаємної ввічливості, сприяє утвердженню у кожного військовослужбовця почуття свідомості своєї військової гідності, зміцненню авторитету начальника, свідомого виконання його наказів і загалом позитивно впливає на згуртованість колективів військових підрозділів і частин. Навпаки, порушення статутних правил взаємин між військовослужбовцями негативно впливає на військову дисципліну, перешкоджає нормальному виконанню службових обов'язків і порушує нормальну життєдіяльність військ, що зрештою позначається на боєздатності структурних підрозділів воєнної організації держави.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи викладене, слід зазначити, що *безпосереднім об'єктом* непокори є суспільні відносини між начальником та підлеглим, які передбачені відповідним порядком підлеглості (виконання наказів) та військової честі, що встановлені законами та військовими статутами.

Правильне визначення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення та всіх його структурних елементів надає можливість встановити механізм злочинного впливу на об'єкт, саме на який з його елементів спричиняється шкода та яким чином. Якщо йдеться про матеріальні суспільні відносини, то шкода, як правило, заподіюється шляхом вилучення предметів цих відносин, знищення, пошкодження або їх видозміни. Об'єктом непокори є суспільні відносини нематеріального характеру. Злочинний вплив спрямований на соціальний зв'язок між командиром (начальником) та підлеглим. Підлеглий протиставляє свою волю волі начальника, не підкоряється останньому шляхом відмови виконати наказ, обов'язковий для виконання, тим самим деформує статичний зв'язок між собою та начальником, який існує з приводу виконання обов'язків військової служби.

Список літератури:

1. Коржанский Н.И. Развитие учения об объекте преступления в науке советского уголовного права. *Становление и развитие советского уголовного законодательства* : материалы межвуз. науч. конф., посвящ. 50-летию первого совет. Угол. кодекса. Волгоград, 1973.
2. Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1984.
3. Чхиквадзе В.М. Советское военно-уголовное право : учебное пособие. Москва : Юрид. изд-во Минюста СССР, 1948. 452 с.
4. Кузнецова Н.Ф. Преступления против военной службы. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть : учебник / Под ред. Г.Н. Борзенкова и В.С. Комиссарова. Москва, 1997.
5. Преступления против военной службы : учебник для вузов / под ред. к.ю.н, заслуженного юриста РФ, председателя Военной коллегии Верховного Суда РФ Н.А. Петухова. Москва : Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА- М), 2002. 208 с.

6. Самойлов А.С. Воинские преступления по уголовному законодательству Российской Федерации : учебное пособие. Москва, 2005.
7. Иванов В.Д., Гайков В.Т. Ответственность за преступные посягательства против военной службы. Москва, 2003.
8. Закон об уголовной ответственности за воинские преступления: комментарий / Под ред. А.Г. Горного. Москва, 1986. С. 24.
9. Ахметшин Х.М. Преступления против порядка воинских уставных взаимоотношений. Военно-уголовное право : учебник. Москва, 2008.
10. Борисенко В.М., Егоров К.И., Исаев Г.Н., Сапсай А.В. Преступления против военной службы / под общ. ред. канд. юрид. наук. зам. председателя Верховного Суда РФ Н.А. Петухова. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2002. 399 с.
11. Волков А.Е. Преступления против порядка подчиненности и воинских уставных взаимоотношений: уголовно-правовая и криминологическая характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва. РГБ. 2005.
12. Панов М.І., Касинюк В.І., Харитонов С.О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). Харків : «Харків юридичний», 2006. 172 с.
13. Харитонов С.О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. 328 с.
14. Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних сил України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14>.
15. Глистин В.К. Проблемы уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1979, 127 с.
16. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2016. 256 с. С. 83.
17. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.

Shaposhnikov Yu.V. THE ORDER OF SUBORDINATION AS AN OBJECT OF DISOBEDIENCE

The article analyzes the views of scientists regarding one of the most controversial elements of the crime – the object of the crime. The author believes that the most successful is the point of view of those scholars who recognize public relations as an object of crime. This concept fully covers the problems of the object, enables the classification of this element, reveals its structure and shows the interdependence with other objects and phenomena of social reality. Considering at this angle the composition of the crime under Art. 402 of the Criminal Code of Ukraine (disobedience), the author's vision of the immediate object of this crime was offered. Social relations that act as an object consist of three compulsory elements, namely: subjects – commander (chief) and subordinate; the subject is the professional activity of military personnel and social connection, which on the one hand, is characterized by the right of the chief to give orders, check their execution and be responsible for a given order; on the other hand, the duty of the subordinate to execute the order unconditionally. It is proved that criminal liability of a serviceman for insubordination is possible only in cases where he refuses to obey the lawful order of the chief. A lawful order must comply with the following features: 1) the order concerns the interests of military service; 2) the order was given by the chief within his competence; 3) the order in content and form meets the requirements of the law; 4) the order was given to a specific serviceman (a group of servicemen); 5) the order contains a requirement to perform (withhold from committing) certain action (s).

It is proved that the object of disobedience is public relations of intangible nature. The criminal influence is aimed at the social connection between the commander (chief) and the subordinate. The subordinate opposes his will to the will of the commander; does not obey the latter by refusing to execute the order, which is obligatory to perform, thus deforming the static connection between himself and the commander who exists in connection with the performance of military service duties.

It is determined that the direct object of disobedience is the public relations between the chief and the subordinate, which are envisaged by the appropriate subordination order (execution of orders) and the military honor established by laws and military statutes.

Key words: *serviceman, chief, subordinate, order; object, disobedience.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13:344.13(477)

DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.6/29>

Луців М.З.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПІДСЛІДНОСТІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПОРЯДКУ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ (СТАТТІ 407–409 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

Стаття присвячена проблемним питанням підслідності кримінальних правопорушень проти порядку проходження військової служби, які передбачені статтями 407–409 КК України. У цій статті загалом досліджується поняття підслідності та кримінально-процесуальної компетенції, спільні риси цих понять та їх відмінності, структурні елементи компетенції. Також звертається увага на класифікацію запропонованих науковцями видів підслідності та виділення серед них предметної (родової), персональної, предметно-персональної підслідності за зв'язком проваджень, альтернативної, територіальної, імперативної та виключної. Крім цього, відзначаються негативні наслідки для кримінального провадження у разі порушення правил підслідності під час досудового розслідування. У цій статті у зв'язку із законодавчими змінами досліджено органи, якими здійснювалося досудове розслідування як військових злочинів загалом, так і злочинів проти порядку проходження військової служби зокрема після втрати органами прокуратури функції досудового розслідування та до початку діяльності Державного бюро розслідувань. Також з'ясовано, що у разі визначення за останнім підслідності військових злочинів, у тому числі і передбачених статтями 407–409 КК України, законодавцем застосовано предметну або родову підслідність, основною ознакою якої є наявність спільного родового об'єкта, тобто суспільних відносин, що виникають у процесі проходження військової служби різними категоріями військовослужбовців. У цій статті досліджено специфіку проведення досудового розслідування зазначеної категорії злочинів та труднощі, які виникають в органі досудового розслідування у зв'язку з його проведенням, а також відзначається доволі ефективно розслідування злочинів проти порядку проходження військової служби протягом останніх п'яти років. Звертається увага на проблемні питання територіальної підслідності цих злочинів у зв'язку зі специфікою вчинення їх об'єктивної сторони та місцем знаходження органу досудового розслідування. З'ясовується та обґрунтовується необхідність створення спеціального органу, до функцій якого буде віднесено проведення досудового розслідування військових злочинів, а також усіх злочинів, скоєних військовослужбовцями, чи злочинів, скоєних на території військових об'єктів.

Ключові слова: поняття підслідності, кримінально-процесуальна компетенція, види підслідності, підслідність військових злочинів, предметно-персональна підслідність, територіальна підслідність.

Постановка проблеми. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) досить чітко унормовує правила підслідності кримінальних правопорушень, що має велике значення в аспекті визначення органу, до повноважень якого належить здійснення досудового розслідування в конкретному кримінальному

провадженні, забезпечення допустимості доказів, зібраних під час процесуальної діяльності тощо.

Згідно з КПК України здійснення досудового розслідування всіх військових злочинів, у тому числі і проти встановленого порядку проходження військової служби, які розслідувалися до 20.11.2017 слідчими військової прокуратури,

покладається на Державне бюро розслідувань. При цьому всі військові злочини, які внесені до ЄРДР до 20.11.2017 р., продовжують розслідуватися слідчими військових прокуратур, а ті, які зареєстровані після скеровувались до інших органів досудового розслідування. Із 27.11.2018 р. оголосило про початок роботи Державне бюро розслідувань та його територіальні управління, які нині здійснюють досудове розслідування військових злочинів. Розслідування слідчими військової прокуратури військових злочинів є лише питанням часу і вже в найближчому майбутньому (до 20.11.2019) ця функція має повністю перейти до іншого органу, а тому питання доцільності і раціональності таких змін стає на перший план, особливо тоді, коли військові формування беруть участь у бойових діях на Сході країни. Саме тому такі зміни законодавства мають, як видається, пройти ґрунтовний науковий аналіз.

Дотримання правил підслідності забезпечує реалізацію ст. 19 Конституції України, згідно з ч. 2 якої органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Саме тому проведення досудового розслідування органом, якому не підслідне те чи інше кримінальне правопорушення, свідчить про недопустимість зібраних ним доказів зі всіма подальшими негативними правовими наслідками (п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК України). Актуальність вказаного питання для наукової дискусії по-новому постала після створення в Україні кількох нових органів досудового розслідування протягом останніх років.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей підслідності злочинів проти встановленого порядку проходження військової служби задля оцінки досконалості чинного кримінального процесуального законодавства в цьому сегменті та формулювання науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на його удосконалення.

Стан наукових досліджень. Дослідженню питання підслідності у науці кримінального процесу традиційно приділяється значна увага. В умовах дії КПК України 2012 р. воно було предметом наукового пошуку А.А. Бабича, В.В. Вапнярчука, О.В. Капліної, Л.М. Лобойка, М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєвої, М.С. Городецької, В.Т. Нора, О.Ю. Татарова, В.В. Топчія, Л.І. Щербіни та багатьох інших учених. Дослідженню питань підслідності військових злочинів присвячена стаття А.А. Бабича «Проблемні питання визначення підслідності військових злочинів за новим КПК

України», яка в контексті останніх законодавчих змін та утворення нових органів досудового розслідування є вельми актуальною. Проте питанням підслідності злочинів проти встановленого порядку проходження військової служби в науці кримінального процесу окрема увага не приділялася, що й зумовлює актуальність подальшого їх дослідження.

Виклад основного матеріалу. Серед науковців є багато різних трактувань поняття підслідності. У своїх працях ще М.С. Строгович характеризував підслідність як властивість справи, що полягає в тому, що вона належить до того або іншого слідчого або категорії слідчих [5, с. 41]. Така інтерпретація є основою та фундаментом, з якого відбулося вже подальше удосконалення та наділення поняття «підслідність» додатковими ознаками. Так, Л.М. Лобойко визначає підслідність як: сукупність встановлених законом ознак кримінальної справи, згідно з якими вона належить до провадження того чи іншого органу досудового розслідування. Окрім того, науковець розглядає питання підслідності в контексті дослідження сутності поняття «компетенції», яке використовується не тільки в доктрині, а й у чинному КПК України (ст. 25, 28, 36, 110, 218 тощо). Як зазначає Л.М. Лобойко, до кримінально-процесуальної компетенції слід віднести обсяг публічних справ у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, що виникають у суспільстві, який покладений законом на орган досудового слідства, прокуратуру і суд. Компетенція органів досудового слідства, прокуратури і суду є, з одного боку, спеціальною компетенцією державних органів, а з іншого – загальною щодо окремих видів діяльності цих органів. До структурних елементів кримінально-процесуальної компетенції входять нормативно встановлені цілі діяльності органів, які ведуть процес; предмет відання як юридично визначені певні сфери і об'єкти впливу, що відображуються в поняттях «належність заяв про злочини», «підслідність кримінальних справ»; владні повноваження як гарантована законом міра прийняття процесуальних дій; правові норми, що містяться в статутних нормативно-правових актах, є матеріальними «компетенційними» нормами, а кримінально-процесуальні норми – процесуальними «компетенційними» нормами [4, с. 77].

Тобто, як зазначалось, підслідність передбачає встановлену актами законодавства сукупність ознак, на підставі яких можна визначити той чи інший державний орган, який наділений компетенцією проведення досудового

розслідування скоєного злочину (правопорушення). З приводу термінів «слідчість» і «компетенція» В.В. Вапнярчук зазначає, що поняття слідчості пов'язане з поняттям компетенції, юрисдикції і підсудності. Відмінність цього поняття від компетенції полягає в тому, що слідчість відносини між органом розслідування і кримінальним провадженням характеризує з точки зору юридичних ознак провадження (об'єкта); компетенція ж – з точки зору ознак відповідного органу (суб'єкта) [1, с. 276]. При цьому правила слідчості сприяють швидкому та якісному проведенню досудового розслідування, дотриманню прав учасників кримінальної процесуальної діяльності, гарантуючи їм можливість правильно адресувати свої звернення.

Підсумовуючи викладене, варто погодитися із визначенням, запропонованим О.В. Капліною та В.В. Вапнярчуком, відповідно до якого слідчість – це сукупність встановлених процесуальним законом ознак кримінального провадження, відповідно до яких воно належить до відання певного органу досудового розслідування. Досить цікавим є і підхід цих науковців щодо видів слідчості, кожен з яких знайшов своє відображення у чинному КПК. Предметна або родова слідчість безпосередньо пов'язана зі ступенем та характером суспільної небезпеки злочину. Основна ознака такого виду слідчості знайшла своє відображення у кваліфікації кримінального правопорушення за статтями Особливої частини КК України, тобто визначається категорією злочину. Іншим видом слідчості є персональна слідчість, яка виражається в залежності від суб'єкта злочину. Змішаною є предметно-персональна слідчість, яка поєднує в собі ознаки двох зазначених вище видів слідчості, тобто враховується як вид кримінального правопорушення, так і суб'єкт його вчинення. Якщо одне кримінальне правопорушення пов'язано з іншим, а їх виділення може зашкодити якості досудового розслідування, хоча вони слідчі різним органам, то в такому разі матиме місце слідчість за зв'язком проваджень. Своєю чергою альтернативною є слідчість, коли закон дає змогу розслідувати злочин залежно від органу, який розпочав досудове розслідування. Окремим видом слідчості є територіальна, відповідно до правил якої досудове розслідування здійснюється слідчими того органу, під юрисдикцією якого перебуває місце вчинення кримінального правопорушення. Також двома іншими видами слідчості, на думку вказаних науковців, є імперативна слідчість (коли

під час досудового розслідування стосовно особи виявлено інші злочини (злочин), вчинені цією особою, однак указаний злочин чи злочини не слідчі цьому органу досудового розслідування, а їх виділення в окреме провадження може негативно відбитися на досудовому розслідуванні, тоді прокурор своєю постановою, виконуючи функцію процесуального керівництва, визначає слідчість усіх злочинів) та виключна слідчість (коли орган, за яким закріплено обов'язок здійснювати досудове розслідування відповідно до ст. 216 КПК України не може його здійснювати (у районі проведення АТО чи ООС), тоді Генеральний прокурор своєю постановою сам визначає орган, який проводитиме досудове розслідування [1, с. 276–279]).

Тобто для визначення слідчості кримінального правопорушення за тим чи іншим органом досудового розслідування законодавець застосовує кілька критеріїв, а саме: наявність спільного родового чи безпосереднього об'єкта (тобто певного кола спільних відносин, які не обов'язково можуть бути включені до одного і того ж розділу КК України), на який посягає злочин залежно від займаної посади особи, яка скоїла кримінальне правопорушення, а також залежно від розміру шкоди, заподіяної злочиним. Отже, виходячи з положень статті 216 КПК, слід дійти висновку про те, що у формуванні Державного бюро розслідувань законодавцем використано такий вид слідчості, як предметно-персональна.

Схожим є підхід М.А. Погорецького до визначення видів слідчості, який виділяє предметну, персональну, територіальну, за зв'язком проваджень та альтернативну. Крім цього, зазначеним науковцем визначається позиція про необхідність законодавчого закріплення видів слідчості, що на практиці дало би змогу забезпечити єдиний підхід до цих категорій, а також введення інституту судового контролю щодо дотримання правил слідчості [2, с. 72–79]. Зазначені пропозиції є досить слушними та потребують подальшого їх наукового обговорення і розвитку, оскільки порушення правил слідчості тягне за собою, як зазначалося вище, визнання зібраних доказів недопустимими. На підтвердження викладеного, відповідно до висновку Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07 вересня 2016 року, видається, що проведення досудового розслідування кримінального провадження, зокрема, проведення окремих слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження тощо органом, до

компетенції якого згідно із процесуальним законодавством не віднесено його здійснення, порушує загальні засади законності здійснення кримінального провадження, закріплені у ст. 9 КПК України, та унеможлиблює виконання завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України [6].

Злочини проти встановленого порядку проходження військової служби, які передбачені статтями 407–409 КК України, фактично підслідні тому ж органу, що й усі військові злочини, за винятком статті 422 КК України. Так, відповідно до ст. 216 ч. 4 п. 3 КПК України, яка має однойменну назву «підслідність», слідчі органів державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини), крім злочинів, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України.

Відповідно до абзацу 3 пункту 1 Прикінцевих положень КПК України ч. 4 ст. 216 КПК України вводиться в дію з дня початку діяльності Державного бюро розслідувань України, але не пізніше п'яти років з дня набрання чинності КПК України. Саме тому ч. 4 ст. 216 КПК України фактично розпочала діяти наприкінці листопада 2018 року, оскільки 28.11.2018 на засіданні Уряду прийнято рішення про ухвалення розпорядження про можливість здійснення із зазначеної дати Державним бюро розслідувань покладених на нього Законом України «Про Державне бюро розслідувань» повноважень. З урахуванням викладеного мала місце ситуація, коли досудове розслідування військових злочинів проводилося майже всіма органами досудового розслідування. Так, військові злочини, зареєстровані до 20.11.2017, продовжують розслідувати слідчі військових прокуратур, злочини, зареєстровані у період з 20.11.2017 по 27.11.2018, розслідують слідчі тих органів поліції чи безпеки, на яких постановою прокурора на підставі ст. 36 п. 5 КПК України покладено проведення такого досудового розслідування, а з 27.11.2018 розслідування військових злочинів проводиться слідчими Державного бюро розслідувань.

Проте проведення досудового розслідування саме військових злочинів має декілька досить істотних особливостей. По-перше, серед слідчих органів прокуратури є також певне розмежування щодо підслідності і таке розмежування визначається наказом Генерального прокурора України № 12Гн від 29.08.2014, відповідно до п. 7–9 якого слідчі військових прокуратур здійснюють

досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 402–421, 425–435 КК України, а також вчинених військовослужбовцями правоохоронних органів та іншими особами, зазначеними у частині 4 статті 216 КПК України, які проходять службу та/або працюють у державних органах чи установах, указаних у пункті 1 цього Наказу. Розслідування кримінальних правопорушень, вчинених групою осіб, здійснюється в повному обсязі слідчими військових прокуратур, якщо хоча б один зі співучасників є особою, зазначеною в пункті 7 цього Наказу, або хоча б один із злочинів є військовим.

Іншою, не менш важливою особливістю, є те, що відповідно до п. 3.2. цього Наказу в умовах особливого періоду, запровадження надзвичайного, воєнного стану або проведення анти-терористичної операції із залученням з'єднань, військових частин та підрозділів Збройних сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, інших військових формувань, місцем постійної дислокації яких є територія в межах військового гарнізону, особовий склад військових прокуратур (прокурори, слідчі) може відряджатися до районів розташування цих з'єднань, військових частин на період виконання вказаними з'єднаннями, військовими частинами та підрозділами завдань за призначенням.

До набуття чинним КПК України законної сили згідно зі ст. 112 КПК України 1960 року підслідність у справах про військові злочини, передбачені статтями 402–421 та 423–435 КК України, визначалася таким чином, що досудове слідство проводилося слідчими прокуратури. У період реформування кримінального процесуального законодавства вкрай необхідно зберегти напрацьований позитивний досвід боротьби з військовими злочинами у Збройних силах України, у зв'язку з чим незрозумілим є той факт, що у ст. 38 КПК України не передбачено створення спеціальних слідчих підрозділів з розслідування військових злочинів та загально кримінальних злочинів, вчинених військовослужбовцями на територіях військових об'єктів. Разом із тим, розглядаючи по категоріях справи, які підслідні Державному бюро розслідувань, постає питання: чи відповідають такі положення КПК України завданням діяльності цього органу, який фактично має здійснювати розслідування злочинів і забезпечувати дотримання правопорядку у Збройних силах України? До того ж розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень має певну

специфіку, яка полягає в тому, що слідчий має бути обізнаний зі структурою військових формувань, порядком несення військової служби і поведінням зі зброєю та іншою інформацією, яка містить військову таємницю, мати певні допуски до такої інформації і доступ на територію військових частин.

Якщо ж детально розглянути особливості підслідності злочинів, передбачених ст. 407–409 КК України, то насамперед хотілося б наголосити, що саме присутність працівника військового правоохоронного органу в умовах ведення підрозділом бойових дій дасть змогу оперативно відреагувати на будь-яку спробу особового складу перестати виконувати військовий обов'язок через роз'яснення настання негативних наслідків. Загалом з моменту початку хвиль мобілізації кількість самовільних залишень військової частини, дезертирств та ухилень від військової служби зростає в десятки разів, що насамперед пов'язується із початком бойових дій на території нашої країни. Так, у 2013 році зареєстровано 369 військових злочинів, у 2014 – 4153, а у 2015 – 6213, у 2016 – 3650, у 2017 – 4577, у 2018 – 3694. Серед указаних злочинів кримінальні правопорушення, передбачені статтями 407–409 КК України, становлять у 2013 – 45 злочинів, у 2014 – 2956, 2015 – 4981, у 2016 – 2745, у 2017 – 3672, у 2018 – 3015, питома вага цього виду злочинів у загальній кількості військових злочинів зростає з 12% у 2013, 71,1% – у 2014, 80,1% – у 2015, 75,2% – у 2016, 80,2% – у 2017 та 81,6% – у 2018 році.

У 2014 році повідомлено про підозру 59,1% злочинців зазначеної категорії від зареєстрованих злочинів, 2015 – 82,5%, 2016 – 81,49%, 2017 – 74,18%, 2018 – 53,9%, що свідчить на цифрах про досить ефективну роботу слідчих військових прокуратур і ставить досить раціональні питання про можливість у таких особливих умовах високоефективно працювати новоствореному органу – Державному бюро розслідувань.

Іншим не менш важливим чинником, який необхідно враховувати, є той факт, що система органів військової прокуратури максимально оптимізована та пристосована до умов сьогодення та готова гнучко реагувати на зміни, що можуть відбутися. Водночас структура Державного бюро розслідувань та кількісний штат слідчих у територіальних управліннях раціонально не розподілені під наявне розташування військ.

Крім того, у багатьох країнах світу функціонує спеціальний правоохоронний орган з підтримання правопорядку та здійснення досудового

розслідування в збройних силах та інших військових і воєнізованих формуваннях, утворених відповідно до законодавства. Наприклад, у Польщі орган, що виконує військово-поліцейські функції, має назву Військова Жандармерія Війська Польського, в Нідерландах – Королівська Військова поліція Нідерландів, у Франції – Національна жандармерія, у Фінляндії – військова поліція (фін. *Sotilaspoliisi*), в Італії – Корпус карабінерів [7].

Схожий підхід закріплено і в Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008, де визначено переформатування Військової служби правопорядку у Збройних силах України у військову поліцію та закріплено за останньою проведення досудового розслідування військових злочинів.

Аналогічною є позиція Міністра оборони України, який у 2016 році затвердив План дій щодо впровадження оборонної реформи у 2016–2020 роках, відповідно до якого реформування Військової служби правопорядку Збройних сил України у Військову поліцію є оперативною метою № 3.7 [8]. Ідея створення військової поліції та відповідні законопроекти розроблені вже давно, однак на законодавчому рівні закріплення такого органу відсутнє. Тобто варто зазначити, що з метою дотримання основоположних принципів Конституції України та позбавлення прокуратури функції досудового розслідування таку функцію у разі розслідування військових злочинів необхідно покласти на спеціальний орган, який би займався виключно питаннями розслідування військових злочинів, а також усіх злочинів, скоєних військовослужбовцями, чи злочинів, скоєних на території військових об'єктів. Слідчі ж органу, який проводитиме досудове розслідування військових злочинів, також мають бути військовослужбовцями, що дасть змогу їм в умовах ведення бойових дій виконувати свої функції та мати гарантії соціального захисту такі ж самі, що і у військовослужбовців, і оперативно відряджати їх до місць служби, де буде найбільша необхідність.

Окремо слід зупинитися на проблемі територіальної підслідності або місця проведення досудового розслідування злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби. Органи досудового розслідування мають розгалужену систему своїх територіальних підрозділів, на кожен із яких покладено обов'язок проводити досудове розслідування підслідних кримінальних правопорушень, які вчинені на території, що перебуває під його юрисдикцією, тобто залежно від

конкретного місця скоєння злочину буде визначатися територіальний підрозділ органу досудового розслідування, який проводитиме розслідування. Здебільшого територіальна підслідність у межах одного органу визначається відомчими нормативно-правовими актами. Питання територіальної підслідності особливо гостро постає під час проведення досудового розслідування злочинів проти встановленого порядку проходження військової служби, які визначені статтями 407–409 КК України. Виходячи з об'єктивної сторони цих кримінальних правопорушень та місця, де вони вважаються вчиненими, слід виокремити деякі особливості. Так, самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрадження, відпустки або з лікувального закладу, тобто об'єктивна сторона злочинів, передбачених ст. 407–408 КК України, передбачає собою діяння, що складається із кількох етапів. У разі самовільного залишення військової частини чи місця служби військовослужбовець, перебуваючи на службі, незаконно, тобто всупереч установленому порядку без дозволу покидає місце служби чи територію військової частини, однак сам цей факт не достатній для наявності в діях правопорушника злочину. Для закінченого складу злочину останній мусить бути відсутній на службі протягом певного періоду часу. Разом із тим проблема виникає у разі, коли військова частина вибуває для бойових навчань на територію іншої області, де військовослужбовець вчинив як раз самовільне залишення, після чого військова частина повертається на місце постійної дислокації і через певний період часу повертається і військовослужбовець. У такій ситуації виникає питання щодо місця скоєння злочину та органу досудового розслідування, який має розслідувати цей злочин. Місцем самовільного залишення є територія іншої області, але термін незаконної відсутності (три дні, десять чи місяць) закінчилися уже, коли частина повернулася до місця постійної дислокації, а саме із закінченням цього періоду те чи інше діяння набуває ознак кримінально карного. Схожа ситуація виникає і тоді, коли військова частина вибуває для виконання на тривалий період часу бойового завдання і військовослужбовець вчиняє самовільне залишення вже на новому місці служби. У такому разі організувати досудове розслідування і пошук військовослужбовця в умовах проведення бойових дій надзвичайно складно і

часто витребувати найнеобхідніші документи з підрозділу для проведення першочергових слідчих дій не видається можливим через те, що такі документи знаходяться у місці постійної дислокації військової частини. Така ситуація може бути і коли військовослужбовець вчиняє самовільне залишення із постійного місця служби, а військова частина вибуває до нового разом зі всіма документами. Проблемна ситуація виникає і у разі, коли військовослужбовець під час передислокації військової частини, тобто під час переміщення, вчиняє таке самовільне залишення.

Не менш складною є ситуація за нез'явлення військовослужбовця вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрадження, відпустки або з лікувального закладу. Військовослужбовцю може бути надана відпустка з місця проходження військової служби, наприклад, з місця проведення бойових дій, після чого внаслідок бойових маневрів місце дислокації частини змінюється. Після певного проміжку часу, вчинивши закінчений склад злочину, військовослужбовець хоче продовжити службу, проте об'єктивної можливості повернутися немає, оскільки фактичне знаходження частини йому невідоме або є інші об'єктивні обставини, які унеможливають таке повернення. Інший варіант має місце тоді, коли військовослужбовець не прибув на місце служби у визначений строк, а його підрозділ перебуває у постійному русі та маневрує і закінчення терміну незаконної відсутності, з якого настає кримінальна відповідальність, відбулося під час таких маневрів.

Також слід звернути увагу на ситуацію, коли у разі дезертирства військовослужбовець із навчального закладу замість того, щоб прибути у військову частину, покидає територію України. Постає досить складне питання щодо органу, який уповноважений проводити досудове розслідування, той, що знаходиться за місцем розташування навчального закладу, де востаннє військовослужбовець перебував на службі, чи той орган, під юрисдикцією якого розташована військова частина, до якої мусив прибути військовослужбовець.

Аналогічні питання територіальної підслідності виникають і у разі вчинення військовослужбовцем злочину, передбаченого ч. 2 ст. 409 КК України. Так, військовослужбовець призивається на військову службу комісаріатом, після чого отримує припис та вибуває для подальшого проходження служби до військової частини, яка дислокується в

іншій області. Надалі останній прибуває до контрольно-пропускного пункту військової частини, після чого відмовляється фіксувати факт прибуття для проходження служби у військовій частині взагалі і, не проходячи на територію військової частини, повертається до свого місця проживання. Фактично ж військовослужбовець не прибув у військову частину, а тому постає раціональне питання щодо його можливості відмовитися виконувати обов'язки військової служби, вся ж документація щодо військовослужбовця знаходиться у військовому комісаріаті, котрий призвав його.

Висновки. Узагальнюючи проблемні питання територіальної підслідності злочинів проти порядку проходження військової служби, передбачених статтями 407–409 КК України, доцільним видається унормувати повноваження прокурора з метою виконання завдань кримінального провадження самостійно визначати підслідність

того чи іншого кримінального правопорушення, відповідно до якого прокурор регіонального або вищого рівня в кожному випадку вчинення військовослужбовцем злочину проти порядку проходження військової служби міг би своєю постановою визначити місце проведення досудового розслідування таких злочинів з урахуванням усіх обставини кримінального правопорушення не за місцем його фактичного вчинення, а за місцем знаходження більшості свідків, документів та інших доказів, що істотно оптимізує досудове розслідування та забезпечить можливість його проведення у розумні строки. Іншим варіантом виходу з такої ситуації є можливість доручення досудового розслідування такого злочину кільком територіальним підрозділам органу досудового розслідування шляхом створення слідчої групи з метою можливості збирання доказів у межах територіальної юрисдикції кожного з них.

Список літератури:

1. Кримінальний процес : підручник/ О.В. Капліна, О.Г. Шило, В.М. Трофименко та ін.; за заг. ред. О.В. Капліна, О.Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.
2. Погорецький М.А. Удосконалення кримінального процесуального законодавства України щодо підслідності органів досудового розслідування / Погорецький М.А., Волкоруб С.Г. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 72–80.
3. Погорецький М.А. Визначення прокурором підслідності кримінального провадження / М.А. Погорецький, В.О. Гринюк. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 60–68.
4. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальна компетенція: поняття і структура. *Юридична Україна*. 2005. № 3. С. 73–77.
5. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: порядок производства по делам по советскому уголовно-процессуальному праву. Т. 2. Москва : Наука, 1970. 516 с.
6. Лист заступника голови Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ С. Кравченка заступникові Генерального прокурора України Холодницькому Н.І. Вих № 9-2388/0/4-16 від 13.09.2016 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VRR00209?an=1> (дата звернення: 10.10.2019).
7. Лазукова О.В. Проблеми визначення підслідності злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів). *Актуальні проблеми захисту прав та представництва законних інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних у кримінальному та адміністративному законодавстві: сучасний стан та перспективи* : матеріали наук.-практ. конф., 11 груд. 2015 р. Харків, 2015. С. 107–109.
8. План дій щодо впровадження оборонної реформи у 2016–2020 рр. (дорожня карта оборонної реформи): затв. Міністром оборони України 15.08.2016 р. URL: http://www.mil.gov.ua/content/tenders/Plan_2208.pdf (дата звернення: 10.10.2019).
9. Бабич А.А. Проблемні питання визначення підслідності військових злочинів за новим КПК України. *Актуальні проблеми політики*. Випуск № 48, 2013.

Lutsiv M.Z. PROBLEMATIC ISSUES OF THE INVESTIGATORY POWERS CONCERNING CRIMES AGAINST THE ORDER OF MILITARY SERVICE COMPLETION (ARTICLES 407–409 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)

The article is dedicated to the problematic issues of investigatory powers concerning criminal offenses against the order of military service completion per articles 407–409 of the Criminal Code of Ukraine. In essence, this article explores concepts of investigatory powers and authority from the perspective of criminal procedure, common features of these concepts and their differences, and the structural elements of such an authority. Additionally, the classification of types of the investigatory power offered by scientists is considered and categorization among them of the objective (categorical), personal, objective-personal investigatory

powers in connection with proceedings, alternative, territorial, imperative and exclusive. In addition, negative consequences for criminal proceedings are noted in the case of violation of investigatory power rules during the pre-trial investigation. Following changes in legislation, this article explores the authorities that conducted pre-trial investigations of all military crimes, and crimes against the order of military service completion in particular, after the loss of the pre-trial investigation power by the State Prosecution Bureau and before the State Investigation Bureau commenced its work. It has also been ascertained that in determination of the investigatory powers in military crimes by the latter, including those governed by Articles 407–409 of the Criminal Code of Ukraine, the legislator applied objective or categorial criteria in determining the investigatory powers, where the main factor is the presence of a common type of object, as is the case with public relationships that arise over the course of completion of military service by various categories of servicemen. This article explores the specific nature of the pre-trial investigation of a given category of crimes and the difficulties encountered by the pre-trial investigation body in connection with its activities, and also identifies a fairly effective investigation of crimes against the order of completion of military service over the course of the last five years. Attention is drawn to the issues concerning the territorial investigatory powers of these crimes in connection with the specific nature of their objective side and the location of the pre-trial investigation authority. The necessity to establish a specialist body is clarified and justified, the competency of such body will include the pre-trial investigation of military crimes as well as all crimes committed by military personnel or crimes committed in the territory of military entities.

Key words: *concept of investigatory powers, authority vested under criminal procedure, types of investigatory powers, authority of investigatory powers for military crimes, objective-personal investigatory powers, territorial investigatory powers.*

Яцик Т.П.

Університет державної фіскальної служби України

Шкелебей В.А.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ: КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАСАДИ

У статті проаналізовано процедуру надання безоплатної правової допомоги. Зазначено, що право на безоплатну правову допомогу – це гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу у випадках, передбачених ЗУ «Про безоплатну правову допомогу». Відповідно до КПК України якщо особу підозрюють або обвинувачують у скоєнні злочину, то вона має право на захист, що, зокрема, полягає у наданні можливості користуватися правовою допомогою захисника. У випадках, передбачених КПК України та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, підозрюваному, обвинуваченому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави (ст. 59 Конституції України, ст. 20 КПК України, ст. 14 Закону «Про безоплатну правову допомогу»). Проаналізовано види безоплатної правової допомоги: первинної та вторинної. Розглянуто суб'єктів права на безоплатну правову допомогу та суб'єктів, які реалізують зазначене право. Зазначено, що первинна і вторинна правова допомога відрізняються не тільки видами послуг, вони ще відрізняються й суб'єктами права на правову допомогу. Розглядаючи первинну правову допомогу, констатовано, що на неї мають право всі особи, які перебувають під юрисдикцією України. А на вторинну мають право тільки особи, які чітко передбачені в ст. 14 ЗУ «Про безоплатну правову допомогу». Окреслено межі здійснення безоплатної правової допомоги. Захисник, який надає безоплатну правову допомогу затриманій особі, здійснює це до завершення розгляду питання в апеляційній інстанції. Захисник, залучений за призначенням, має здійснювати захист особи до завершення кримінального провадження у касаційній інстанції, якщо не прийняте остаточне рішення на користь підзахисного на більш ранніх стадіях. Держава припиняє надавати безоплатну правову допомогу, якщо особа залучить захисника за власний рахунок.

Ключові слова: безоплатна правова допомога, кримінальне провадження, адвокат, суб'єкти права на безоплатну правову допомогу, суб'єкти надання безоплатної правової допомоги.

Постановка проблеми. Донедавна поняття правової допомоги, юридичні послуги та консультації були просто поняттями, значення яких особи навіть не розуміли, тому ці послуги для більшості з них були недосяжними, враховуючи значну вартість допомоги кваліфікованого спеціаліста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми і перспективи розвитку системи безоплатної правової допомоги в Україні досліджували вітчизняні вчені. Представлене питання висвітлювалось у працях В.І. Голованя, І.О. Головацького, А.І. Єфремова, О.В. Капліної, В.О. Коновалової, М.В. Лотоцького, В.Т. Малярєнко, В.О. Попелюшко, О.В. Синьокого, Б.А. Філімонова, О.Г. Шила, О.Г. Яновської та інших.

Мета статті – аналіз інституту безоплатної правової допомоги в кримінальних провадженнях та встановлення вдосконалення на практиці позитивного міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Сучасні тенденції розвитку держави та суспільства передбачають поняття кваліфікованої юридичної допомоги, однак ця послуга дороговартісна і не кожен громадянин може собі дозволити скористатися нею. Держава весь час намагається врегулювати це питання, навіть нині тривають пошуки нових дієвих ідей, які б допомогли врегулювати цю проблему.

Стаття 59 Конституції України гарантує, що кожен має право на професійну правничу допо-

могу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [1]. Так оптимістично звучать положення цієї статті, але вони більшою мірою просто декларативні, тому що ці положення жодним чином не відображені в нормативно-правових актах, які б закріплювали та регулювали питання гарантій виконання таких норм.

Великим поштовхом з розв'язання цієї проблеми було прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» в 2011 році. У цьому Законі було закріплено поняття «безоплатна правова допомога» – це правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [2]. Прийняття цього Закону надало можливість малозабезпеченим особам захищати свої права та законні інтереси. Правова допомога є двох видів: первинна, яка включає в себе такі послуги: 1) надання правової інформації; 2) надання консультацій і роз'яснень з правових питань; 3) складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); 4) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації, та вторинна, до якої входить надання таких юридичних послуг: 1) захист; 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 3) складення документів процесуального характеру.

Правовий статус юридичних клінік в Україні врегульовано Наказом Міністерства освіти і науки України № 592 від 03 серпня 2006 року «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу», відповідно до якого метою та основним завданням юридичних клінік є підвищення рівня практичних знань, умінь та навичок студентів юридичних спеціальностей, забезпечення доступу представників соціально вразливих верств населення до правової допомоги, формування правової культури громадян, впровадження в навчальний процес елементів практичної підготовки студентів-правників у сфері юридичних послуг [3].

На нашу думку, необхідно доповнити пунктом 6 частину 1 статті 9 «Суб'єкти надання безоплатної первинної правової допомоги» ЗУ «Про безоплатну правову допомогу» такою редакцією: «юридичні клініки», а також пунктом 3 частину 1 статті 15 «Суб'єкти надання безоплатної вто-

ринної правової допомоги» ЗУ «Про безоплатну правову допомогу» такою редакцією: «юридичні клініки».

Якщо подивитися на позитивний досвід зарубіжних країн у сфері надання безоплатної правової допомоги, то можна звернути увагу на діяльність юридичних клінік, які створюються на базі вищого навчального закладу і надають безоплатну правову допомогу малозабезпеченим особам щодо малозначних діянь, та надання консультацій і роз'яснень з правових питань у кримінальних провадженнях.

Безоплатна правова допомога – це правова допомога захисника, що надається за рахунок коштів Державного бюджету України і є безоплатною для підозрюваного, обвинуваченого. Це означає, що особа не несе жодних витрат, пов'язаних з правовою допомогою захисника, ні під час отримання такої допомоги, ні надалі. Безоплатну правову допомогу підозрюваному, обвинуваченому надаватиме адвокат, який забезпечить захист згідно із законодавством та відновлення порушених прав та законних інтересів, представництво інтересів та складання процесуальних документів. Прибуття адвоката до підозрюваного, обвинуваченого забезпечує відповідний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги – державна установа, що діє на території міст Києва та Севастополя, кожної області та Автономної Республіки Крим.

Конституцією України зазначено, що підозрюваний, обвинувачений має право на захист. Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [1].

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю (ст. 45 КПК України) [4].

Однією із засад КПК України є забезпечення права на захист, в якій зазначено, що: 1) підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений

має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом; 2) слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника; 3) у випадках, передбачених цим КПК України та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, підозрюваному, обвинуваченому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави (ст. 20 КПК України) [4].

Відповідно до ст. 42 КПК України підозрюваний, обвинувачений має право: 1) бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені цим Кодексом, а також отримати їх роз'яснення; 2) на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених КПК України та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату (ст. 42 КПК України) [4].

Кримінальним процесуальним законодавством визначено випадки, у яких участь захисника є обов'язковою, а саме: 1) у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів; 2) щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення, віком до 18 років; 3) щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру; 4) щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права; 5) щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження; 6) щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування; 7) щодо реабілітації померлої особи; 8) щодо осіб, стосовно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження;

9) у разі укладення угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості (ст. 52 КПК України) [4].

Також уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги. У разі неприбуття в установлений законодавством строк захисника, призначеного органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, уповноважена службова особа негайно повідомляє про це відповідний орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги (ст. 213 КПК України) [4].

Порядок та умови залучення адвокатів до надання безоплатної правової допомоги встановлюються ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ст. 25). Оцінка якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної первинної правової допомоги здійснюється за зверненням органів місцевого самоврядування, а безоплатної вторинної правової допомоги – за зверненням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, комісіями, утвореними для цієї мети радами адвокатів регіонів [5].

Захисник зобов'язаний прибувати для участі у виконанні процесуальних дій за участю підозрюваного, обвинуваченого. У разі неможливості прибути в призначений строк захисник зобов'язаний завчасно повідомити про таку неможливість та її причини слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд, а у разі якщо він призначений органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, то також і цей орган (установу) (ст. 47 КПК України) [4].

Кримінальним процесуальним законодавством передбачено випадки залучення захисника слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням та для проведення окремої процесуальної дії.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках, якщо: 1) відповідно до вимог ст. 52 КПК України участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника; 2) підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутності коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно; 3) слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд вирішить, що обставини кримінального

провадження вимагають участі захисника, а підозрюваний, обвинувачений не залучив його.

Захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги.

У випадках, передбачених ч. 1 ст. 49 КПК України, слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя та суд постановляє ухвалу, якою доручає відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні [4].

Зазначимо випадки залучення захисника для проведення окремої процесуальної дії, а саме: 1) слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд залучають захисника для проведення окремої процесуальної дії в порядку, передбаченому ст. 49 КПК України, виключно у невідкладних випадках, коли є потреба у проведенні невідкладної процесуальної дії за участю захисника, а завчасно повідомлений захисник не може прийти для участі у проведенні процесуальної дії чи забезпечити участь іншого захисника або якщо підозрюваний, обвинувачений виявив бажання, але ще не встиг залучити захисника або прибуття обраного захисника неможливе; 2) запросити захисника до участі в окремій процесуальній дії має право і сам підозрюваний, обвинувачений. Якщо потреби у проведенні невідкладних процесуальних дій за участю захисника немає і коли неможливе прибуття захисника, обраного підозрюваним, обвинуваченим, протягом двадцяти чотирьох годин, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право запропонувати підозрюваному, обвинуваченому залучити іншого захисника (ст. 53 КПК України) [4].

Захисник, який надає безоплатну правову допомогу затриманій особі, здійснює це до завершення розгляду питання в апеляційній інстанції. Захисник, залучений за призначенням, має здійснювати захист особи до завершення кримінального провадження у касаційній інстанції, якщо не прийняте остаточне рішення на користь підзахисного на більш ранніх стадіях. Держава припинить надавати безоплатну правову допомогу, якщо особа залучить захисника за власний рахунок.

Законодавством визначено суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу, що передбачено ч.ч. 1, 2 ст. 14 ЗУ «Про безоплатну правову допомогу».

Проте ч. 3 ст. 14 цього Закону визначено й обмеження зазначеного права. Суб'єкти права на безоплатну вторинну правову допомогу, визначені пп. 1, 2⁻¹, 2⁻², 8, 9, 12, 13 ч. 1 ст. 14, мають право на отримання такої допомоги не більше шести разів протягом бюджетного року та не більше ніж за шістьма дорученнями/наказами про надання безоплатної вторинної правової допомоги, виданими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, одночасно [2].

Висновки. До Верховної Ради України було подано законопроект 2015 від 03.09.2019 року, в якому запропоновано частину 1 статті 14 «Суб'єкти права на безоплатну вторинну правову допомогу» ЗУ «Про безоплатну правову допомогу» доповнити пунктом 2⁻³ у такій редакції: «громадяни України, які проживають на тимчасово окупованій території, визначеній Верховною Радою України, – на правові послуги, передбачені пунктами 2 і 3 частини другої статті 13 цього Закону, з питань, пов'язаних із захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб (у тому числі про відшкодування шкоди, завданої внаслідок обмеження у здійсненні права власності на нерухоме майно або його знищення, пошкодження) у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру, у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, а також у справах за позовами до держави-агресора Російської Федерації про відшкодування завданої майнової та/або моральної шкоди у зв'язку з тимчасовою окупацією території України, збройною агресією, збройним конфліктом, що призвели до загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно».

Ми вважаємо, що недоцільно зазначати конкретну державу-агресора в законодавстві.

Адвоката, який надає безоплатну правову допомогу, може бути замінено у разі його хвороби, неналежного виконання ним своїх зобов'язань, недотримання порядку надання безоплатної вторинної правової допомоги, виключення його з Реєстру адвокатів, які надають таку допомогу (ст. 24 ЗУ «Про безоплатну правову допомогу») [2].

Зауважимо, що підозрюваний, обвинувачений має право відмовитися від захисника або замінити його. Відмова від захисника або його заміна має відбуватися виключно в присутності захисника після надання можливості для конфіденційного спілкування. Така відмова або заміна фіксується у протоколі процесуальної дії. Відмова від захисника не приймається у разі, якщо його участь є обов'язковою. У такому разі якщо підозрюваний, обвинувачений відмовляється від захисника і не залучає іншого захисника, то захисник має бути

залучений у порядку, передбаченому ст. 49 КПК України, для здійснення захисту за призначенням (ст. 54 КПК України) [4].

Ми вважаємо, що ЗУ «Про безоплатну правову допомогу» є дуже важливим правовим документом, тому що він забезпечив врегулювання проблемного питання стосовно юридичної неграмотності населення та можливості доступу малозабезпечених верств населення до правосуддя, а це є одним із пріоритетних завдань розвитку міжнародної спільноти.

Список літератури:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 02.11.2019 р.).
2. Про безоплатну правову допомогу : Закон України. *Відомості Верховної Ради України* від 08.07.2011 року № 3671-VI.
3. Місце юридичних клінік у системі безоплатної правової допомоги, їх роль і значення в реформуванні вищої юридичної освіти. URL: <http://www.pravoonline.org.ua/site/kbase/c/39/category/korisna-informaciya-dlya-pravnikov/t/83/title/misce-yuridichnih-klinik-v-sistemi-bezoplatnoyi-pravovoyi-do> (дата звернення: 02.11.2019 р.).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 02.11.2019 р.).
5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2013, № 27, ст. 282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 02.11.2019 р.).

Yatsyk T.P., Shkelebei V.A. PROVISION OF FREE LEGAL AID: CRIMINAL AND PROCEDURAL BASES

The article analyses the procedure for providing free legal aid. It is stated that the right to free legal aid is an opportunity guaranteed by the Constitution of Ukraine for a citizen of Ukraine, an alien, a stateless person, including a refugee or a person in need of additional protection, to receive full free primary legal aid, as well as the possibility for a certain category of persons to receive free secondary legal assistance in cases provided for in the Act on Free Legal Aid. Under the Code of Criminal Procedure, if a person is suspected or accused of committing an offence, he or she has the right to a defense, in particular by providing legal aid to counsel. In the cases provided by the Code of Criminal Procedure of Ukraine and/or the law regulating providing free legal aid to the suspect, the defendant legal aid it appears free of charge at the expense of the state (Article 59 of the Constitution of Ukraine, Article 20 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, Article 14 of the Law "On free legal aid"). The types of legal aid are analyzed: primary and secondary. Subjects of the right to free legal aid and subjects exercising this right are considered. It is noted that primary and secondary legal aid differs not only in the types of services, but also in the subjects of the right to legal aid. In considering primary legal assistance, it is stated that all persons under the jurisdiction of Ukraine are entitled to it. And on secondary only persons, clearly provided in article 14 of the Law "On free legal assistance". The limits of free legal aid are defined. The defence counsel provides free legal aid to the detainee until the appeal is completed. The defence counsel, engaged by appointment, protects the person until the completion of the criminal proceedings in the cassation court, unless a final decision has been taken in favour of the defendant at an earlier stage. The state shall cease to provide free legal assistance if the person engages a defence counsel at his own expense.

Key words: *free legal aid, criminal proceedings, lawyer, subjects of the right to free legal aid, subjects of free legal aid.*

Відомості про авторів

Болдирєв С.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Герелюк Т.Б. – аспірант ВНЗ «Національна академія управління»

Глухенький С.О. – аспірант Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

Гуйван П.Д. – кандидат юридичних наук, професор Полтавського інституту бізнесу, заслужений юрист України

Демченко І.С. – кандидат юридичних наук, викладач кафедри судової медицини та медичного права Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

Денисова А.В. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ

Дяченко С.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового інституту права Університету державної фіскальної служби України

Зарудня Л.Б. – здобувач кафедри кримінального права, кримінології та кримінального процесуального права Національної академії управління

Льчук О.В. – магістрантка Університету державної фіскальної служби України

Кадегроб А.І. – здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

Кікалішвілі М.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Коров'як О.Я. – кандидат юридичних наук, провідний фахівець факультету № 4 Львівського державного університету внутрішніх справ

Коротун О.М. – кандидат юридичних наук, докторант Науково-дослідного інституту публічного права

Косяченко К.Е. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Лекарь С.І. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри податкової політики Університету державної фіскальної служби України

Луців М.З. – здобувач кафедри кримінального процесу та ОРД Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Мельничук О.П. – кандидат юридичних наук, в.о. доцента кафедри приватно-правових дисциплін Університету сучасних знань

Оронець К.М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Петровська О.К. – аспірантка кафедра теорії та філософії права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Полонка І.А. – кандидат юридичних наук, заступник завідувача кафедри професійних та спеціальних правових дисциплін ПВНЗ «Буковинський університет»

Прийма С.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії і філософії права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Приходько А.А. – кандидат юридичних наук, адвокат

Разіна Т.І. – здобувач кафедри адміністративного права Запорізького національного університету

Рогатинська Н.З. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та процесу Тернопільського національного економічного університету

Слаблюк Н.С. – аспірант кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ

Слома В.М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу Тернопільського національного економічного університету

Собко Г.М. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ

Сокиран М.В. – кандидат юридичних наук, докторант Науково-дослідного інституту публічного права

Хомутянський В.В. – старший викладач кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки Університету державної фіскальної служби України

Цувіна А.А. – студентка 2 курсу, 1 групи Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Шапошніков Ю.В. – аспірант кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Шемет У.Р. – студентка юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Шкелебей В.А. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального та кримінального процесуального права Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Шпак М.І. – студентка Навчально-наукового інституту права Університету державної фіскальної служби України

Яцик Т.П. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології Університету державної фіскальної служби України

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 30 (69) № 6 2019

Коректура • *Н. Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Н. Кузнєцова*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33

Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 18,58. Ум.-друк. арк. 19,53. Зам. № 0120/14

Підписано до друку 24.12.2019. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а

Телефон +38 (0552) 39 95 80,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.